О. М. Ніколенко, Т. М. Конєва,
О. В. Орлова, М. О. Зуєнко, О. І. Кобзар

СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА 5

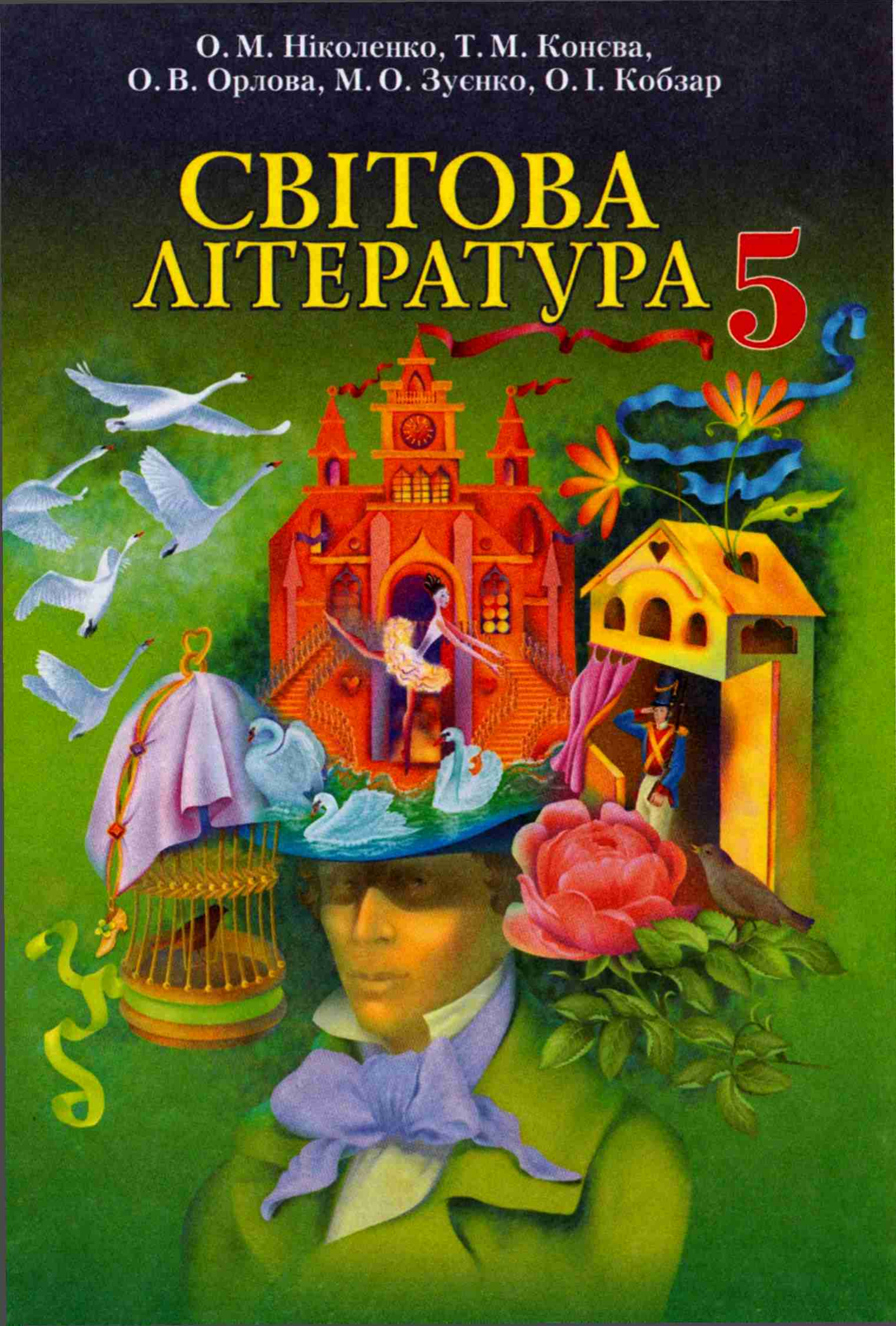

УДК 821(100).09(075.3)
ББК 83.3(0)я721
С24

Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України (наказ МОНмолодьспорту України від 04.01.2013 р. № 10)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експертизу здійснював Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Рецензент — Чертенко О. П., кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник відділу світової літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ.

Експертизу здійснював Інститут педагогіки НАПН України.

Рецензент — Шевченко З. О., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії літературної освіти Інституту педагогіки НАПНУ.

Керівник проекту — О. М. Ніколенко, професор, завідувач кафедри світової літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, доктор філологічних наук, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії ім. Івана Франка.

Умовні позначення:

— читаємо виразно та вдумливо;
— працюємо з творами мистецтва;
— культура різних народів;
— словник термінів;
— Україна і світ;
— порівнюємо;
— для тих, хто володіє іноземною мовою;
— інші рубрики.

Ніколенко О. М., Конєва Т. М., Орлова О. В. та ін.
С24 Світова література : підруч. для 5 кл. загальноосвіт. навч. закл. — К.: Грамота, 2013. — 296 с.

ISBN 978-966-349-400-5

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту та новій програмі зі світової літератури. У ньому вміщено інформацію про зарубіжних письменників, художні тексти в класичних і сучасних перекладах, відомості про зв'язок літератури та культури різних країн. Запропоновано інтерактивні технології вивчення літературних творів, різноманітні рубрики, що розкривають красу художнього слова. Підручник сприятиме залученню учнів до здобутків художньої літератури, підвищенню мотивації вивчення української та іноземних мов.

УДК 821(100).09(075.3)
ББК 83.3(0)я721

© Ніколенко О. М., Конєва Т. М., Орлова О. В., Зуєнко М. О., Кобзар О. І., 2013
© Видавництво «Грамота», 2013

ISBN 978-966-349-400-5

ЛЮДЯМ XXI СТОЛІТТЯ

Юні друзі!

Ви живете й навчаєтеся у XXI ст. Раніше про цей час мріяли багато людей, писали книжки, знімали фільми... Це — епоха нових відкриттів, звершень, наукових досягнень. Яким же стане XXI ст. для вас? Чи відкриєте ви для себе сучасний світ, чи гідно крокуватимете в ньому як громадяни незалежної України?

Нині світ став напрочуд рухливим. Ще сто років тому з однієї країни до іншої треба було їхати декілька днів або тижнів, навіть місяців, а тепер за декілька годин можна опинитися в іншій державі, літаком за півдоби облетіти половину земної кулі. В аеропортах світу люди спілкуються різними мовами й прекрасно розуміють одне одного. За допомогою Інтернету тепер можна легко встановити зв'язок із Токіо, Парижем або Делі... Ми маємо друзів у різних країнах. Світ звучить на різні голоси, а інформація, що з'явилася в одному куточку Землі, уже за декілька хвилин поширюється скрізь. Тому та людина, яка володіє інформацією та словом, зможе знайти своє місце в житті та краще себе реалізувати.

Земля є спільним домом для людей різних національностей. І чи буде в ньому мир, злагода і радість, залежить від кожного з нас. Ми маємо знаходити спільні вирішення важливих світових проблем, а це можливо за допомогою слова. Найкоротший шлях порозуміння між людьми й цілими країнами — це культура. Тому ми маємо знати традиції, звичаї, здобутки різних народів, ставитися з повагою до них і водночас любити «своє», рідне, розуміти, що Україна є невід'ємною часткою великого світу, а всі ми — його частинки, які утворюють великий океан сучасності.

Лондонський аеропорт

З усіх досягнень людства особливо вирізняється література. У художніх творах різних народів ми знаходимо духовні цінності — добро, честь, совість, любов до ближнього, відповідальність за свої вчинки, за природу й долю всього людства. Ці твори дають нам можливість краще пізнати країни та їхню

Національна бібліотека.
м. Прага (Чехія)

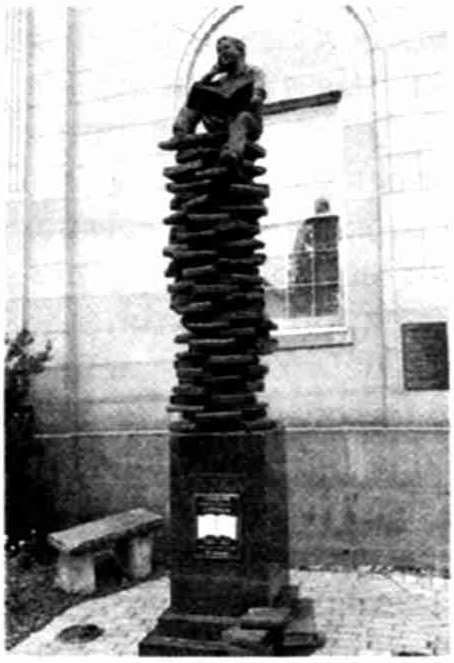

Пам'ятник юному читачеві перед Публічною бібліотекою.
м. Кошоктон (США)

історію, традиції та звичаї. Щоб будувати спільне щасливе майбутнє, треба розуміти й поважати одне одного. І тут нам не обійтися без слова, що наділене великою силою, а тим більше художнє слово, яке впливає не тільки на наш розум, а й на почуття, уявлення про світ, надихає нас на прекрасне. Геній світового масштабу і син української землі М. Гоголь писав: «Слово є найвищим дарунком Бога людині... Благодатними вустами поезії навіюється в душу те, чого не можна внести в неї ніякими приписами й законами». Отже, художня література може змінити людину й змінити весь світ довкола — зробити їх кращими, духовнішими, добрішими.

Новий предмет «Світова література» вивчає художні твори від давнини до сучасності. Через художнє слово ми відкриємо для себе світ минулого й теперішнього, інші країни й вічні істини. Якщо ви навчитеся вчитуватися в слово, розуміти його, вам буде легше знайти шлях у новому тисячолітті, де так важливо знати різні мови й здобутки різних культур. Тож нехай на дорогах сучасного світу вас супроводжують книжки, які читають ваші однолітки в інших країнах, на яких виросло багато поколінь, книжки, які єднають цей світ і роблять його світлішим!

Для обговорення

1. Чи можна назвати сучасний світ *інформаційним*? Яка роль інформації в нашому житті?
2. Розкрийте значення слова для світової спільноти, для встановлення миру й порозуміння між різними народами.
3. Як ви розумієте слова М. Гоголя? Чому письменник назвав слово *найвищим дарунком Бога людині*? Що *навіюється в душу* за допомогою літератури?
4. Що вивчає предмет «Світова література»? Що ви очікуєте від нього для себе особисто?

Читайте художні твори повільно, удумливо й виразно.

Переказуйте окремі уривки з художніх творів за текстом.

Висловлюйте своє враження від твору, давайте характеристики персонажам і подіям розлого та грамотно.

Звертайте увагу на довершеність твору, його художні особливості, майстерність автора та перекладача.

Намагайтеся дізнатися якомога більше про автора твору, його життя та діяльність, про інші твори, які він написав.

Теоретичний матеріал потрібно прочитати декілька разів, осмислити його, знайти до нього відповідні приклади з художніх творів, уміти відтворити визначення основних понять теорії літератури, використовувати їх при розгляді художніх творів.

Намагайтеся знаходити подібність і відмінність між різними художніми творами.

Якщо ви володієте іноземною мовою, спробуйте прочитати художній твір (або його фрагмент) в оригіналі, порівняйте з українським перекладом.

Якщо ви ознайомлені з втіленнями літературного твору в інших видах мистецтва (живописі, музиці, кіно, мультиплікації тощо), висловіть своє враження від них на підставі прочитаного.

Якщо ви ще не записалися до бібліотеки, обов'язково запишіться, читайте твори за програмою і поза програмою не скорочені, а повністю (не пропускаючи сторінок!), стежте за новинками сучасної дитячої літератури, порадьте однокласникам ті книжки, які вам сподобалися.

Якщо ви володієте навичками роботи з комп'ютером, зверніться до тих інтернет-ресурсів, де можна прочитати цікаві дитячі книжки, поділіться своїми знахідками з учителем і друзями.

ВСТУП

СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА — ДУХОВНА СКАРБНИЦЯ ЛЮДСТВА

Єдність — у різноманітті.
Девіз Євросоюзу

Невеличке містечко Ве́ймар у Німеччині відоме тим, що наприкінці XVIII ст. воно стало визначним центром культури. Тут жили видатні митці. Сюди в 1780-х роках приїхали письменники Йо́ганн Во́льфганг Ґе́те і Фрі́дріх Ши́ллер, котрі переймалися долею всього людства й думали про те, як зробити світ духовно досконалішим. Вони товаришували, палко обговорювали питання розвитку мистецтва, читали один одному свої твори. Ця дружба стала прикладом великого творчого пошуку для всіх наступних поколінь.

Пам'ятник Й. В. Ґете і Ф. Шиллеру.
м. Веймар (Німеччина)

Й. В. Ґете і Ф. Шиллер уважали, що людей різних країн можуть духовно об'єднати мистецтво, любов до Бога, прекрасного й до моральних заповідей. «Станьмо дружною сім'єю, Жити правдою й добром!» — писав Ф. Шиллер у вірші «До радості», який звучить нині на музику Лю́двіга ван Бетхо́вена як гімн Євросоюзу.

Саме тут, у Веймарі, у 1829 р. виникло поняття ***світова література***. Цей термін обґрунтував Й. В. Ґете, який уважав, що між різними літературами народів світу існує певна єдність, вони мають розбіжності й разом з тим деякі спільні закони свого розвитку, можуть впливати одна на одну. Художню літературу треба пізнавати в тісних зв'язках із розвитком суспільства, історії,

м. Веймар *(Німеччина)*

філософії[1], культури. У світовій літературі органічно поєднуються різні ***національні літератури***. Вони, як річки, упадають у безмежне море людської духовності, проте не губляться там, а створюють потужні течії, даруючи людям неповторні перлини мистецтва слова. У світовій літературі, як у скарбниці, зберігаються нетлінні цінності — моральні уявлення, вірування людей, їхні традиції та звичаї, особливості життя й історії.

Музей Й. В. Ґете.
м. Веймар (Німеччина)

Світова́ літерату́ра — сукупність різних національних літератур, які мають спільні закони розвитку, етапи, тенденції від давнини до сучасності. Національні літератури протягом віків зберігають свою самобутність, але разом із тим взаємодіють між собою й взаємозбагачуються в процесі творчого впливу, у зв'язках із фольклором, мистецтвом, філософією.

Націона́льна літерату́ра — надбання мистецтва слова певного народу, нації (українська, англійська, німецька, японська, китайська літератури та ін.).

Цікаво знати

Крім Й. В. Ґете та Ф. Шиллера, у Веймарі жили видатні композитори: Ф. Ліст, Й. С. Бах, Й. Штраус, Р. Вагнер. Будинок, у якому Й. В. Ґете жив у м. Веймарі з 1792 до 1832 р., зберігся й до сьогодні. Сюди приїжджають туристи з усього світу.

[1] *Філосо́фія* — наука про пізнання буття людини та світу, яка вивчає найбільш сутнісні їх характеристики і відносини, створює узагальнену картину світобудови й місця людини в ньому, її ставлення до світу, природи та інших категорій буття.

Перевірте себе

1. Де виникло поняття *світова література*? Хто обґрунтував цей термін?
2. Розкрийте значення термінів *національна література* і *світова література*. Як вони співвідносяться між собою?
3. Чому світову літературу називають *духовною скарбницею людства*? Які скарби вона зберігає?

РОЛЬ КНИЖКИ В СУЧАСНОМУ ЖИТТІ

Народе мій, дитино ясночола,
Живи й орудуй мовами всіма,
Бо кожна мова — твого духу школа,
Твоєї правди золота сурма.

Дмитро Павличко

Чи замислювалися ви колись, для чого ми читаємо книжки?.. Звичайно для того, щоб про щось дізнатися, долучитися до того, чого ніколи не бачили й не чули. Отже, забезпечувати процес людського пізнання, надання інформації — це основна функція книжок. За своїм призначенням і формою вони є різними. Серед усього їхнього розмаїття важливе місце посідають художні книжки, які створені письменниками й стали явищами мистецтва.

Як і живопис, скульптура, музика й кіно, література — один із видів мистецтва. Відмінність літератури від інших видів мистецтва полягає в тому, що вона є мистецтвом словесним, тобто слово є основною цеглинкою художньої літератури.

Мова художньої літератури відрізняється від звичайного мовлення. Вона виконує не тільки інформаційну роль, не тільки дає нам певні знання, а й учить мислити, змушує уявляти небачене, а ще впливає на наші емоції й почуття. Тобто художнє слово наділене набагато більшою силою, аніж звичайне слово.

Національна бібліотека.
м. Александрія (Єгипет)

Художнє слово відображає дійсність не прямо, а опосередковано. Воно може відтворювати й те, чого немає в реальності (наприклад, казкові пригоди, фантастичні країни тощо). Отже, художні твори відтворюють не тільки те, що було і є насправді, а й те, що могло б бути,

або те, що можна тільки уявити. Це називається *художньою умовністю*, яка є однією з провідних ознак літератури як виду мистецтва. І тут без творчої уяви письменника й творчої уяви читача не обійтися.

Художнє слово має багато різних значень *(багатозначність)*, які люди розуміють по-різному. Одна й та сама книжка може викликати різні оцінки й враження. Отже, художні твори дають нам велику свободу в роботі нашого розуму, уяви та почуттів. Процес читання — це особистий діалог читача з книжкою. До зустрічі з нею треба готуватися (у тому числі з допомогою вчителя, підручника)! А ще її можна перечитувати в різні періоди життя й щоразу відкривати для себе щось нове! Адже змінюємося ми, змінюється й наше сприйняття книжки...

Бібліотека Джорджа Піболі. *м. Балтимор (США)*

Не забуваймо про те, що книжки дають нам не тільки інформацію, емоції, поштовх для мислення, а й велику радість, задоволення від самого процесу читання. Якщо ви навчитеся читати книжки не тільки тому, що це потрібно за шкільною програмою, а й тому, що вам це подобається, якщо книжка стане для вас наче ковток свіжого повітря, без якого не можна обійтися, це буде означати, що поступово ви стаєте справжніми читачами.

Художня книжка не може змагатися з новітніми інформаційними технологіями, але нині їх варто використовувати для збагачення кола читання, для розвитку якостей творчого читача. У наш час будь-яку книжку можна знайти не лише в бібліотеках, а й в Інтернеті, про неї можна поговорити на інтернет-порталі, обмінятися враженнями щодо прочитаного зі своїми однолітками не тільки в Україні, а й з інших країн.

Твори художньої літератури мають допомогти нам ставати справжніми людьми, зберегти відчуття краси, формувати моральні якості, виховувати постійне прагнення відкриття світу та пошуку шляхів порозуміння з іншими людьми, країнами, народами. Твори художньої літератури формують у нас відчуття гідності за свій народ, свою країну й водночас усвідомлення того, що ми належимо до світової спільноти, до всього людства, доля якого залежить від рівня культури кожного з нас.

Для обговорення

1. Чим може допомогти художня література сучасній людині?
2. Як розвиток інформаційних технологій впливає на збагачення кола читання, формування якостей творчого читача?

Перевірте себе

1. Для чого людству й кожній людині особисто потрібна художня література?
2. Чим відрізняється художнє слово від нехудожнього?
3. Назвіть улюблені твори художньої літератури *(1–2 за вибором)* і розкажіть, які думки й почуття вони у вас викликали.

Творче завдання

1. Поясніть висловлювання великих людей про художню літературу та читання.

Література — це совість людства (письменник і філософ *Ф. Геббель*).

Читання книг відкриває нам самих себе і світ (філософ і письменник *Й. В. Ґете*).

Книги — це маяки в океані часу (філософ *А. Шопенгауер*).

2. Складіть власне висловлення про роль книжки в житті людини.

ФОЛЬКЛОР І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРИ

Народна творчість є тим животворним захистом, що зберігає прадавню мудрість і передає її з одного часу в інший.

Якоб і Вільгельм Ґрімм

Майже 100 000 років тому, коли ще не було писемності й художньої літератури, у давніх людей, як тільки вони навчилися спілкуватися один з одним, з'явилася потреба повідати в слові про свої почуття й думки, про побачене та пережите, ставлення до природи й до інших людей, про свої сподівання й жахи. Це слово не просто промовлялося, а нерідко супроводжувалося піснею, танцем, обрядом. Коли давня людина захотіла висловити свої враження в слові, воно перестало бути звичайним засобом спілкування, набуло поетичності, художності, тобто походило з первісного відчуття краси. Слово наділялося особливою магічною силою, оскільки в давнину

В. Васнєцов. Боян.
1910 р.

О. Сластіон. Кобзар Самійло Ясний. *1903 р.*

люди вірили, що воно здатне втихомирити природні сили, умовити богів бути прихильними до них, забезпечити врожай, покращити умови існування.

Так у різних куточках світу виникли твори *усної народної творчості*, або ***фольклору***, що передавалися з уст в уста. Ті, хто слухав ці давні оповідки, потім самі почали їх переказувати, додаючи нові подробиці й деталі, супроводжуючи текст власними оцінками й емоціями. Дописемні поетичні твори, долаючи час, поширювалися, відтворюючись у наступних поколіннях.

Жонглери.
Мініатюра. XII ст.

Твори усної народної творчості пов'язані з побутом людей, їхнім життям, з різними обрядами, традиціями, календарними циклами природи. В усній народній творчості знайшло відтворення не тільки реальне життя давніх людей, а й народні уявлення про добро і зло, життя і смерть, чесноти людей та працю тощо. У творах давнього словесного мистецтва втілено особливості світовідчуття народу, його вірування, ідеали.

Мусульманський і християнський музиканти.
Мініатюра. XIII ст.

Змінювалися часи, зникали й формувалися нові держави, а душа народу жила в цих творах.

Записувати, збирати й художньо обробляти зразки народної творчості почали наприкінці XVII ст., а особливо у XVIII–XIX ст. Відомими

Трубадури.
Мініатюра. XIV ст.

збирачами творів усної народної творчості були брати Я́коб і Вільге́льм Ґрімм, Шарль Перро́, А́хім фон А́рнім, Кле́менс Брентано, Олександр Пушкін, Микола Гоголь, Михайло Максимо́вич, Іван Франко та ін. Перші збирачі й обробники творів усної народної творчості помітили подібність окремих її видів (казок, пісень, легенд тощо), відзначили спільні риси в усних творах різних країн.

Художня література розвинулася з фольклору, увібрала багато його ознак і набула власних. Фольклор і література — різні стадії розвитку словесного мистецтва (попередній і наступний, дописемний і писемний). На основі здобутків фольклору з'явилося чимало творів оригінальної художньої літератури.

Фольклóр (англ. *folk* — народ, люди і *lore* — мудрість, знання), або усна народна творчість, усна народна словесність, народно-поетична творчість, — сукупність творів колективного походження, що виникли в глибоку давнину, існували в усній традиції як утілення народних уявлень (про світ, природу, моральні якості та ін.) та ідеалів.

Характерні ознаки фольклору:

- колективний творець;
- усна форма поширення;
- давність походження;
- варіативність (тобто існування творів у різних варіантах);
- безпосередній зв'язок між розповідачем і слухачем;
- утілення народних уявлень та ідеалів;
- традиційні засоби (будова, звороти, повтори, персонажі).

Жанри фольклору (види, різновиди) — твори усної народної творчості, подібні за формою (будовою), змістом і художніми ознаками. Серед жанрів фольклору найпоширенішими є *прислів'я, приказки, загадки, пісні, легенди, казки* тощо. Вони виявляються в культурі різних народів, мають спільні риси й водночас розбіжності, зумовлені національною своєрідністю.

Поясніть кожне положення в таблиці.

Фольклор	Література
За походженням є найдавнішим етапом словесного мистецтва	За походженням є наступним етапом словесного мистецтва, що спирається на фольклор
Колективний творець — народ	Індивідуальний творець — автор (письменник)
З давнини поширювався в усній формі	Поширюється в писемній формі
Твори існують у різних варіантах	Твори існують в одному визначеному автором варіанті (авторському)
Наслідування народної традиції (у побудові, образах, художніх ознаках, мові та ін.), утілення народних уявлень та ідеалів	Творче засвоєння й переосмислення традиції, утілення авторських уявлень та ідеалів

Цікаво знати

У давнину співців, які під супровід музичних інструментів переповідали народні перекази, у різних країнах називали по-різному: у Франції — жонглер, у Німеччині — шпільман, в Англії — менестрель, на Русі — боян, у народів Середньої Азії та Казахстану — акин, в Україні — кобзар.

Перевірте себе

1. Що виникло спочатку — фольклор чи література?
2. Які цінності народу закарбовані у фольклорі?
3. Назвіть спільні й відмінні риси фольклору та літератури.
4. Визначте характерні ознаки усної народної творчості.

ПРИСЛІВ'Я

Народ скаже, як зав'яже.
Українське прислів'я

Культурам різних народів притаманне прагнення до виразного висловлювання в стислій формі, у якому виражено народний погляд на якесь явище. Такі висловлювання отримали назву *прислів'я* і *приказки*. Вони дуже подібні між собою, утім, мають і розбіжності.

Прислів'я — один із малих фольклорних жанрів, що характеризується влучністю вислову, повчальністю змісту й завершеністю судження. У прислів'ях думка виражена лаконічно та виразно. Вони узагальнюють спостереження людей над життєвими явищами, віддзеркалюють народні погляди на явища природи, господарство, суспільні відносини, родинне життя, людські чесноти та вади тощо. У прислів'ях нерідко висловлено народну оцінку того чи іншого явища. Характерною ознакою прислів'я є втілення загального в конкретному.

За змістом прислів'я можуть бути різноманітними: *релігійними, історичними, про працю, природу, суспільне життя, мораль* тощо. За формою прислів'я є досить стійкими. За побудовою це — прості речення (хоча інколи можливе поєднання простих речень в одне складне або поєднання 2–4 речень). На відміну від звичайних речень прислів'я є формулюваннями, що повторюються протягом сторіч незмінно або з незначними змінами.

Прислів'я є завершеними висловлюваннями, судженнями, що не потребують додаткового пояснення чи відповідного контексту. Вони використовуються в різних життєвих і мовних ситуаціях.

До прислів'їв дуже близькими є авторські влучні висловлювання, які називають *афоризмами* (у них глибока думка теж виражена в лаконічній формі), або *крилатими словами*. На відміну від народних прислів'їв, що не мають конкретного автора (увесь народ виступає творцем), афоризми мають конкретного автора — письменника, філософа, історичного діяча тощо.

Прислі́в'я — малий жанр фольклору, коротке висловлювання або судження повчального змісту, містить закінчену думку, оцінку певного явища.

Японські прислів'я

Доріг тисячі — правда одна.

Орла по крилах упізнають, а людину — по вчинках.

Дома завжди добре, на чужині завжди немило.

Як ти до людей, так і вони до тебе.

Суди себе тою ж мірою, що й інших, прощай їх, як самого себе прощаєш.

Індійські прислів'я

Друг пізнається в біді, герой — у битві, чесний — у виплаті боргу, дружина — у бідності, родичі — у лиху годину.

Загоюється рана від стріли, знову піднімається зрубаний сокирою ліс, але не загоюється рана від злого слова.

Маєш честь — ти людина, а без честі — тварина.

Гарно сказане слово людини, яка не дотримується його, таке ж безплідне, як і прекрасна квітка без аромату.

Арабські прислів'я

Апетит приходить із першим шматком, а суперечка — з першим словом.

Шляхетність залишається шляхетною, навіть якщо її торкнулося зло.

Коли гніваєшся на когось, залишай місце для примирення.

Краще погоріти, ніж на чужині жити.

Хто зрадив одного, зрадить і другого.

Китайські прислів'я

Є неправильний шлях, та не буває безвиході.

Коли збився зі шляху, то можна повернутися, коли ж схибив словом, то вже нічого не вдієш.

Прочитаєш незнайому книжку — здобудеш доброго товариша, перечитаєш книжку — зустрінеш старого знайомця.

Кавун не буває цілковито круглим, людина не буває досконалою.

Німецькі прислів'я

У словах будь як черепаха, а в справах — швидше за птаха.

Хто хоче всього здобути, той усього позбудеться.

І на Ельбі, і на Одері живуть однакові німці.

Лагідне слово краще за смачний пиріжок.

З добрим товаришем у дорозі — і пішки, а наче на возі.

Польські прислів'я

Без материнського тепла нема в хаті добра.

Краще хліб із сіллю з доброї волі, ніж марципан у неволі.

Краще власний хліб, аніж позичена булка.

Посієш вітер, пожнеш бурю.

Слово не має крил, проте облітає весь світ.

Робота з текстом

1. Виразно прочитайте подані прислів'я. Розкрийте зміст кожного з них.
2. У яких випадках їх можна використовувати?

У прислів'ях знайшли відображення особливості життя, культури, мови різних народів. В англійців побутує прислів'я: «Rain at seven, fine at eleven» (дослівно: «Дощить о сьомій, хороша погода об одинадцятій»). Це пов'язано з тим, що внаслідок складних географічних умов в Англії часто йде дощ, тому зміна погоди стала темою для багатьох прислів'їв. А от ще цікавий приклад: «A cat in gloves catches no mice» (дослівно: «Кіт у рукавичках не ловить мишей»). Це прислів'я відтворює загальновідому

британську вишуканість в одязі. Леді та джентльмени в Англії здавна носили рукавички, що засвідчували їхнє знатне походження та нездатність до простої праці. Деякі англійські прислів'я пов'язані з географічними відкриттями англійських мореплавців і мандрівників, оскільки Англія — острівна країна: «A great ship asks deep water» (дослівно: «Великому кораблю потрібна глибока вода»).

Прочитайте англійські або німецькі прислів'я мовою оригіналу. Перекладіть їх українською. Поясніть їх зміст. Доберіть до них українські прислів'я, подібні (синоніми) і протилежні (антоніми) за змістом.

An Englishman's home is his castle *(англ.)*.
Every cloud has a silver lining *(англ.)*.
Actions speak louder than words *(англ.)*.
When it rains, it pours *(англ.)*.
Morgenstunde hat Gold im Munde *(нім.)*.
Freunde sind über Silber und Gold *(нім.)*.
Ein gesunder Geist in einem gesunden Körper *(нім.)*.
Nord, Süd, Ost und West, zu Haus' ist's am best *(нім.)*.

Найдавніші прислів'я дійшли до нас завдяки літописним джерелам, зокрема «Повісті минулих літ». Першу збірку прислів'їв (146 зразків) в Україні упорядкував у 1818 р. О. Павловський. Протягом 1901–1910 рр. І. Франко в шести книжках «Етнографічного збірника» опублікував понад 30 000 прислів'їв.

Для обговорення

Які прислів'я найчастіше вживаються у вашій місцевості? Назвіть їх, розкрийте їх зміст та особливості побудови.

Що спільного в змісті й формі цих прислів'їв?

Однією рукою двох жаб не впіймаєш *(кит.)*.
За двома зайцями поженешся — жодного не здоженеш *(укр.)*.

Де немає праці, там сакура не цвіте *(яп.)*.
Де немає праці, там сади не цвітуть *(укр.)*.

Не зробиш масло, не надоївши молока *(фр.)*.
Без труда нема плода *(укр.)*.

ПРИКАЗКИ

Як паросць виноградної лози,
Плекайте мову...

Максим Рильський

Приказки дуже подібні до прислів'їв, але відрізняються від них тим, що не містять закінченої думки, не висловлюють повного твердження. За змістом приказки, як правило, виявляють якусь оцінку, натяк чи висновок. Це лише частина судження, яке потребує контексту, пояснення, відповідної ситуації. Нерідко приказки стають частиною прислів'я або з прислів'я береться якась його частка, що стає приказкою.

Прúказка — малий жанр фольклору, що містить оцінку, натяк, висновок, але не є закінченою думкою чи судженням.

Французькі приказки

Таке життя.
Ясно як день.
Справу зроблено.
На війні, як на війні.

Польські приказки

Що край, то звичай.
Де слов'янин, там і пісня.
Яка голова, така й мова.
Як камінь у воді.

Російські приказки

Не все коту масляна.
Голод не тітка.
Було та пішло.
Або пан, або пропав.
Федот, але не той.

Робота з текстом

1. Виразно прочитайте приказки. Розкрийте їх зміст.
2. Складіть 1–2 речення, у яких би були використані подані приказки.

Порівняйте прислів'я і приказки як жанри фольклору. Визначте подібність і відмінність між ними.

Назвою п'єси «За двома зайцями» М. Старицького стала приказка, утворена з прислів'я «За двома зайцями поженешся — жодного не здоженеш».

Українська приказка «Язик до Києва доведе» подібна за формою і змістом до індійської приказки «Язик до Делі доведе».

У данському та шведському фольклорі наголошується на скандинавській витримці й спокої, терплячості та поміркованості. Це відтворилося в прислів'ях і приказках, де нерідко зустрічається такий образ, як гусак — символ пильності, добробуту, терпіння, здоров'я, дому. Наприклад: «Лити воду на гусака» *(данськ.)*, «Спокійний, як гусак» *(шведськ.)*. У народних жанрах шведів і данців зустрічаємо посилання на того, хто щось сказав. Інколи виникає комічний ефект, бо той, хто чує цей вислів, розуміє безглуздість сказаного. Наприклад: «"Холодна нині зима", — сказав наймит, коли примерз до ліжка» *(шведськ.)*. У цій приказці відтворено холодний клімат Швеції. Данію тривалий час очолював король, тому в цій країні чимало прислів'їв і приказок саме про короля: «Краще бути вільним птахом, аніж полоненим королем» *(данськ.)*, «Хороший король краще за старий закон» *(данськ.)*. Близькість до моря також знайшла відображення в прислів'ях і приказках Скандинавських країн: «Море з берега красиве, а берег — з моря» *(данськ.)*, «Не знаючи курсу, не піднімай вітрил» *(шведськ.)*.

Творче завдання

Продовжіть приказки, утворивши з них прислів'я.

Наприклад: Слово — срібло, мовчання — золото *(нім.)*.

Завтра, завтра — не сьогодні ... *(нім.)*.
Не май сто рублів, ... *(рос.)*.
Ложка дьогтю ... *(польськ.)*.
Не буди лихо, ... *(польськ.)*.
Хто високо літає, ... *(польськ.)*.
Яка праця, ... *(польськ.)*.

ЗАГАДКИ

В землі віки лежала мова
І врешті вибилась на світ...
Олександр Олесь

Загадка — один із малих жанрів усної народної творчості, у якому предмет або явище називаються не прямо, а опосередковано, через інші предмети та явища. Загадки потребують розгадування, розумової діяльності, використання життєвого досвіду, знань, здатності робити спостереження й висновки (про природу, людські стосунки, світ тощо).

Загадки виникли в глибоку давнину й були пов'язані з віруваннями давніх людей у магічну силу богів або природи, що можуть допомагати або шкодити. Ці сили не називали, а всіляко обходили в мовленні за допомогою різних засобів — інших понять, порівнянь тощо. Згодом загадки ставали засобом поетичного сприйняття й осмислення світу.

Загадки складаються з двох частин: *основної* — запитання, опосередкований (тобто непрямий) опис предмета або явища (власне загадка) і *завершальної* (відгадка). Загадка завжди звернена до того, хто буде її відгадувати. Це певний діалог, розмова між різними людьми.

Відгадати загадку можна лише шляхом заміни опосередкованого зображення предмета (явища) його конкретним відповідником, якому властиві всі ознаки чи якості, що змальовані в основній частині загадки.

У загадках розповідається *про природу* (небо, земля, рослини, тварини тощо), *життя і діяльність людини* (частини тіла, їжа, помешкання, речі домашнього вжитку, стосунки людей тощо), *процеси* або *дії* (праця, мова, освіта, мистецтво тощо), *народні традиції* та ін.

На підставі народних загадок виникли *літературні загадки*. Створені письменниками загадки втілюють авторське бачення предметів і явищ, але за формою подібні до цього невмирущого жанру фольклору.

За́гадка — це малий жанр фольклору, в основу якого покладено запитання або опосередкований опис предмета чи явища, що передбачають відповідь (відгадку, називання конкретного предмета та явища, про які йдеться).

Характерні ознаки загадки:

- предмет (явище) прямо не названий, але він порівнюється, описується, протиставляється, називається по-іншому;
- чітко визначено ключові ознаки предмета (явища), які відрізняють «зашифрований» предмет від усіх інших;
- мають дві частини: основна (запитання, опосередкований опис), завершальна (відгадка);
- деякі загадки мають віршовану форму, суголосся звуків і слів.

У дощ вона мокра,
У сніг вона біла,
У мороз вона льодяна.
Що вона за одна?

На вулиці стоїть білий чоловік,
Якого ніхто зігріти не міг.
Та як вийде сонце весняне,
Плаче білий чоловік
І все меншим стає.
Скажи, хто це.

Хто має ноги, та не має рук?

Йде, але з місця не зрушить.

Що легше за пір'я, але його важко втримати?

Хто ходить від будинку до будинку, але ніколи не заходить усередину?

Хто ніколи не спіймає рибу у свою сітку?

* * *

Весною він зелений,
а восени він падає шалено.

* * *

Як звуть ту пору року,
Коли сонце рано сходить
Й пізно ввечері заходить?

* * *

Після бурі на небі гарно сяє,
Яскраво так, що власний шарф
хотів би мати таких я кольорів.
Що це?

Робота з текстом

1. Виразно прочитайте загадки.
2. Які предмети або явища стали об'єктами для створення загадок?
3. Назвіть художні прийоми створення ефекту загадковості (порівняння, протиставлення, опис предмета (явища) через його ознаки, запитання-звернення та ін.).

Виразно прочитайте англійську загадку в оригіналі й перекладі. Чи вдалося перекладачеві відтворити зміст і форму загадки?

White sheep, white sheep	Білі овечки, білі овечки
On a blue hill,	На синьому лузі,
When the wind stops,	Лиш вітер затихне,
You all stand still;	Й ви спинитесь в тузі.
When the wind blows,	А вітер здійметься,
You walk away slow.	Й ви в русі миттєвім.
White sheep, white sheep,	Білі овечки, білі овечки,
Where do you go?	Куди так мчите ви?

(Переклад Володимира Марача)

Порівняйте німецьку, польську й українську загадки. Що спільного в їх побудові? Які основні ознаки предмета підкреслено в основній частині загадки?

☆ ☆ ☆

Нещасний бідолаха
Має шапку, та не має голови,
І має до того ж
Лише одну ногу, та без черевика *(нім.)*.

☆ ☆ ☆

Його в лісі зустрічаєш і з здивуванням викликаєш:
«Він тримає капелюха на нозі, а не на вухах!» *(Польськ.)*

☆ ☆ ☆

Без рук, без голови, на одній нозі,
Але в капелюсі. Що це? *(Укр.)*

Для обговорення

1. Чому в різних народів існують подібні загадки?
2. У яких відомих казках вам траплялися загадки? Чому казкових героїв нерідко випробовують загадками?

Творче завдання

Складіть самостійно 2–3 загадки.

ПІСНІ

Це народна історія, яскрава, сповнена барвистості й істини... Вони є пам'ятником минулому.

Микола Гоголь

Особливе місце у фольклорі народів світу посідають ***пісні***, у яких поєдналися особливості словесного та музичного мистецтва. Це твори, призначені для співу, у них знайшли відтворення думки, мрії та почуття людей. Пісенний жанр тісно пов'язаний зі звичаями та обрядами народів. Пісня — вірний супутник людини впродовж її життя. Радість і сум, кохання та історія, життя і смерть, природа і праця — усі ці аспекти людського буття відображені в народних

К. Коровін. Північна ідилія. *1886 р.*

піснях. За словами М. Гоголя, народна пісня — це «народна історія, жива, яскрава, сповнена барвами, істина, яка розкриває все життя народу».

За змістом народні пісні поділяються на *історичні* (у них відображено історичні події), *обрядові* (пов'язані з обрядами та традиціями), *календарні* (пов'язані з певними природними циклами, календарними датами), *ліричні* (у яких знайшли відтворення емоції й почуття людей у різні періоди життя, у тому числі *колискові*, *жартівливі* тощо) та ін.

За зразком фольклорних пісень письменники стали створювати *літературні пісні*, багато з яких стали сприйматися як зразки усної народної творчості (вірші Г. Ге́йне, А. Міцке́вича, Т. Шевченка, Лесі Українки, О. Олеся та ін.). Літературний жанр пісні нерідко втрачає музичний супровід, існуючи в суто словесній формі, але музичність притаманна самій формі таких творів.

Пі́сня (як жанр фольклору) — словесно-музичний твір, призначений для співу, що відображає почуття й переживання людини.

Характерні ознаки пісні:

- настанова на вираження внутрішнього стану особистості, її переживання якоїсь події, людських почуттів;
- емоційність;
- віршована форма;
- повторюваність окремих елементів (наприклад, початку, приспіву тощо);
- виразний ритм;
- музичність звучання;
- проста синтаксична будова (зачин, основна частина, кінцівка).

Англійські народні пісні

Танцюй для татка,
Моє дитятко;
Танцюй для татка, моє ягнятко!

Матимеш рибку
І хліба скибку,
Як вернеться човен мій із морів.

Танцюй для татка,
Моє дитятко;
Для татка — танець, для мами — спів.
Матимеш стрічку
І рукавичку,
Бо вже вернувсь мій човен з морів.

(Переклад Володимира Марача)

* * *

Кицько моя, кицько моя,
Кігтик сталевий,
Де ти сьогодні була? —
У королеви.

Кицько моя, кицько моя,
Що там робила? —
В залі під кріслом її
Мишку зловила.

(Переклад
Володимира Марача)

* * *

Співаймо про шість пенсів[1],
Що я для вас беріг;
Двадцять чотири зяблики
Ми запекли в пиріг.

Як стали його їсти,
Почувсь пташиний спів;
Таких делікатесів
І сам король не їв.

Король був у скарбниці,
Він рахував там гроші,

[1] *Пе́нс* — розмінна монета у Великій Британії.

А королева в спальні
Купалась у розкоші.

Служниця ж у той час
В саду гуляла боса,
Як зяблик прилетів
І їй склював півноса.

(Переклад
Володимира Марача)

Коментарі

У Великій Британії, яка є морською державою, здавна були поширені пісні про моряків, їхні мандри та повернення додому. Британці дуже пишаються тим, що в них править королівська династія. Тому пісні, пов'язані з королевою і королем, діти співають змалку. Пісня про кицьку, яка потрапила до королівського двору, — одна з них.

Пісні про шість пенсів є традиційними в британському фольклорі. Саме шість пенсів подорожуючі завжди брали на щастя, а нареченій їх клали в черевичок на вдале заміжжя. У пісні йдеться і про зябликів, які вилітають із королівського пирога. Насправді, у давні часи був такий рецепт у королівських кухарів, коли на початку застілля на подив усім гостям з пирога вилітали живі птахи.

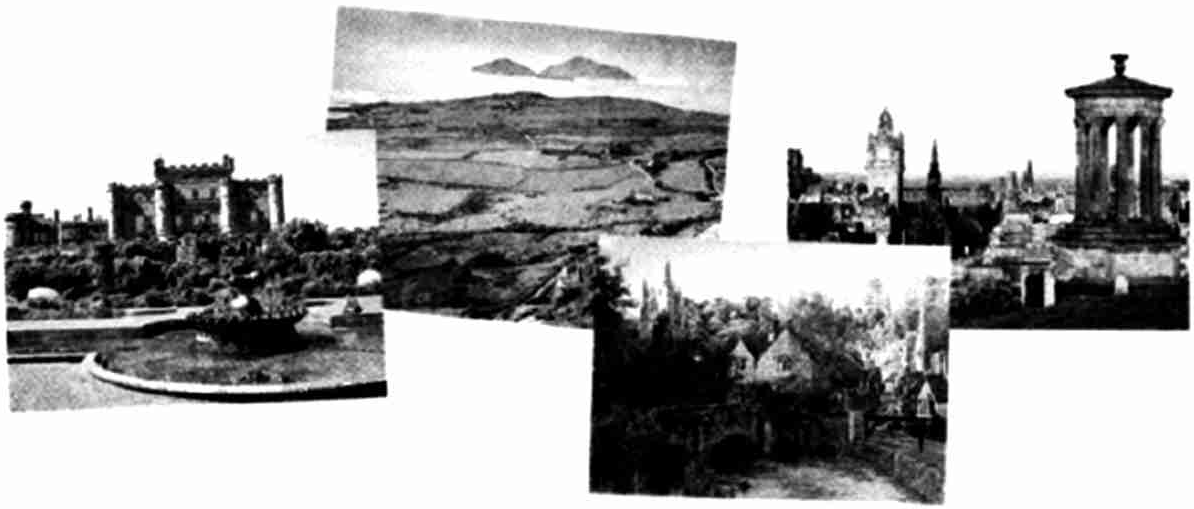

Робота з текстом

1. Розкрийте основну тему кожної пісні.
2. Які почуття, емоції втілено в цих творах?
3. Знайдіть у піснях повтори.
4. Знайдіть в англійських піснях приклади народного гумору.

Перевірте себе

1. Що таке *фольклор*? Чим він відрізняється від художньої літератури?
2. Які жанри фольклору ви знаєте? Назвіть їх ознаки.

Розділ
I

КАЗКИ НАРОДІВ СВІТУ

Одним із провідних жáнрів фольклору є ***казка***. Саме слово *казка* утворилося від того кореня, що й слова́ *казати, переказувати, казкар*, оскільки казкові твори тривалий час існували, як і інші жанри фольклору, в усній традиції. В англійській мові слово *казка* звучить як *folktale*, тобто воно споріднене зі словом *фольклор*. Казки бувають *народними* й *літературними*.

НАРОДНА КАЗКА

Казка багатогранно і завжди по-новому
радує волю, зворушує та навчає...
Якоб і Вільгельм Ґрімм

Народна казка — один із найдавніших жанрів усної народної творчості. Він виник ще в ті часи, коли люди не мали наукового знання, але намагалися дати пояснення явищам природи, тваринам, рослинам, усьому тому, що їх оточувало. У казках знайшли відображення уявлення давніх людей про добрі й лихі сили, про вплив природи на життя особистості, про чесноти й вади людей. В основу будь-якої казки покладено розповідь про вигадані події та явища, які сприймаються як реальні. У казках ми зустрічаємо не якихось конкретних персонажів, вони не мають прізвищ, а інколи не мають навіть імен. Це лише загальні образи, утілення народних уявлень (наприклад, лис, вовк, шакал, король, Іван — селянський син, царівна, принц та ін.). Місце, де відбуваються події, і час також точно не вказані («в одному царстві», «в одному селі», «тоді, коли ще звірі говорили» і т. д.). У казках діють добрі й погані персонажі, герої випробовуються на духовну міцність, фантастичні сили шкодять і водночас допомагають людям, світ природи і світ людський зближуються настільки, що люди, тварини й рослини розуміють одне одного.

І. Білібін. Ілюстрація до казки про Івана-царевича, жар-птицю та сірого вовка. *1899 р.*

У художній мові казок використовуються постійні звертання до того, хто слухає казку; повторення казкових зворотів; поєднання розповіді від першої особи (розповідача) і розмов між різними персонажами (діалоги); розважальність і водночас повчальність, оскільки казка завжди є моральним уроком людству. Будова казок є традиційною: *зачин* (початок твору), *основна частина* (розповідь про події та дійових осіб), *кінцівка* (із підсумком того, про що йшлося, характерними казковими висловами).

Оскільки в давніх людей була особлива віра в силу сказаного слова, яке наділялося чарівністю, магічністю, це знайшло відображення і в народних казках, де фінал завжди щасливий, добро перемагає зло, а герої долають усі випробування й винагороджуються за свої моральні якості.

Отже, у казковому слові втілено уявлення його колективного творця — народу — про ідеал, покращання світу, його красу й гармонію.

У казках народів світу багато спільного, що пояснюється подібністю культурно-історичних умов їхнього життя. Водночас казки відзначаються національними особливостями, відображають спосіб життя певного народу, його працю і побут, природні умови.

Казки передавали з уст в уста, від покоління до покоління. У процесі колективної творчості казки набували різних варіантів. Крім того, казкові твори поширювалися не тільки в тій місцевості, де вони виникали, але й «переходили» кордони, потрапляючи до інших народів. Подібних казкових героїв і події можна зустріти в різних національних традиціях. Це так звані мандрівні[1] образи й сюжети, тобто ті, які існують у культурі різних народів.

Після тривалої історії поширення народних казок в усній традиції фольклористи[2] стали їх збирати й записувати. Цей процес розпочався приблизно наприкінці XVII ст., а особливо протягом XVIII — на початку XIX ст. Серед найвідоміших збирачів казок у Німеччині були брати Вільгельм і Якоб Ґрімм, які записали й

---

[1] *Мандрівни́й* (сюжет, образ) — той, що існує в різних національних культурах; який має подібність з іншими сюжетами, образами; який час від часу виникає в різних традиціях у нових варіаціях.

[2] *Фольклори́ст* — спеціаліст, який вивчає твори усної народної творчості.

видали в трьох томах «Казки для дітей і родини» (1812–1815), у Росії — Олександр Афанасьєв, який видав тритомний збірник «Російські народні казки» (1866–1868) і «Заповітні казки» (1870). В Україні в царині збирання й видрукування казок плідно працювали Осип Бодянський, Пантелеймон Куліш, Борис Грінче́нко, Павло Чубинський та ін.

Фольклорні казки дали поштовх для створення багатьох літературних творів за народними зразками (Шарль Перро, Жан де Лафонте́н, Е́рнест Теодо́р Амаде́й Го́фман, Вільге́льм Га́уф, Олександр Пушкін, Іван Франко та ін.).

За змістом і своїми художніми особливостями всі народні казки поділяються на три основні види: *про тварин, чарівні, соціально-побутові*.

Ка́зка (народна) — один з основних жанрів усної народної творчості, у якому розповідається про вигадані події, які сприймаються й розповідаються як реальні.

Характерні ознаки казки:

- походження та поширення в усній формі;
- розповідна форма (з відповідними зворотами, зверненнями тощо);
- вигаданість (фантастичність того, про що йдеться в казці);
- умовність зображуваних подій і героїв (відсутність конкретики, лише загальне уявлення про персонажів, про час і місце, де відбувається дія);
- боротьба добра і зла з обов'язковою перемогою добра;
- чітка побудова (зачин, основна частина, кінцівка);
- послідовність розвитку подій;
- утілення народних уявлень та ідеалів;
- традиційні художні засоби (утілення рис людей в образах тварин або рослин, випробування героїв, повтори (у мові та в подіях), перебільшення, порівняння, діалоги тощо).

Відомий німецький дослідник фольклору Йоганн Готфрид Гердер у «Щоденнику моєї подорожі в 1769 році» пророкував велике майбутнє нашій країні, яка має багаті традиції усної народної творчості: «Україна стане колись новою Грецією: прекрасне небо цього народу, весела вдача, музичний хист, родюча земля колись прокинуться... Так із багатьох племен, якими також були колись греки, постане культурна нація, і її межі простягнуться до Чорного моря, а звідти — на весь світ».

Казки про тварин

Це один із найдавніших видів народної казки, який виник тоді, коли основним способом існування первісних людей були звіроловство й полювання. Давні люди найбільше цікавилися тваринами, бо саме від них залежало виживання племені або народу. Мисливці мусили спостерігати за тваринами, наслідувати їхні голоси. На основі мисливського досвіду складалися уявлення про звички звірів, а також про їхню мову й здатність людей її розуміти. Люди наділяли тварин людськими якостями, вірили в те, що є такі, які мають особливу магічну силу, а тому знають більше, ніж люди, можуть скеровувати людське життя. У давнину тваринам поклонялися (як і богам), до них дослухалися, як до голосу самої природи. У народних казках тваринний і людський світ становлять неподільну єдність, де всі (і люди, і тварини) розуміють одне одного.

Спочатку в казках про тварин діяли, як правило, дикі звірі. Однак згодом, у період переходу від звіроловства до скотарства, з'явилися народні казки про свійських тварин, про перевагу їх над дикими. Це можна спостерігати в українській казці *«Пан Коцький»*, у сербській казці *«Війна між псом і вовком»*, у російській казці *«Пес і вовк»* та ін. Багато казок присвячено стосункам людини з природним світом (наприклад, українська казка *«Лисичка-Сестричка»*, японська казка *«Момотáро, або Хлопчик-Персик»* та ін.).

За будовою казки про тварин є нескладними. У них, як правило, відбувається небагато подій, які об'єднані загальною темою. Тварини наділяються стійкими характеристиками, усталеними визначеннями (Лисичка-Сестричка, Вовчик-Братик, Мишка-Шкряботушка, Зайчик-Побігайчик тощо). Велику роль у казках про тварин відіграють діалоги, повтори, звуконаслідування мови тварин.

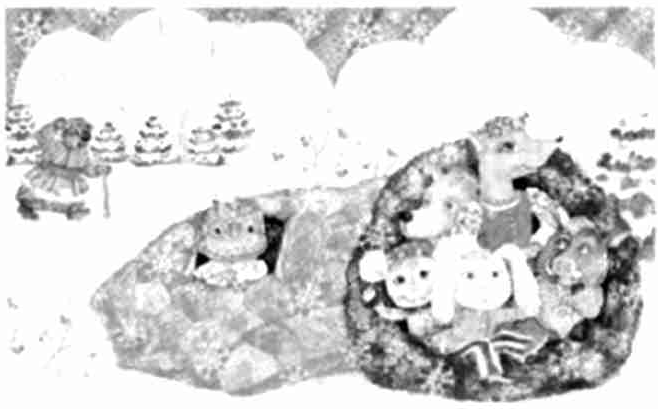

Ю. Мітченко. Ілюстрація до казки «Рукавичка». *2000 р.*

Японська лялька Момотаро

Ключовою ознакою казок про тварин є перенесення людських якостей і стосунків, загальних понять про них на конкретні образи (на тварин, а також інші конкретні образи, предмети) — це називається ***алегóрією.*** За допомогою цього художнього прийому давні люди відображали не тільки особливості тваринного світу, а й свої уявлення про людські стосунки та якості. У казках про тварин завжди перемагає той, хто найрозумніший, найпрацьовитіший, найдобріший. У такий спосіб утілювалися моральні ідеали народу про добро та гармонію у світі природи та людей.

Алегóрія (від грецьк. *allos* — інший і *agoreuo* — говорю) — художній засіб, який дає змогу втілити загальні поняття (якості, риси, стосунки) у конкретних образах. Це спосіб інакомовлення, тобто коли йдеться про одне, а на увазі мається зовсім інше. Він ґрунтується на перенесенні характеристик одного поняття на інший предмет або образ. Алегоричні персонажі тварин у народних казках відображають світ людей, їхні стосунки, уявлення про чесноти, працю тощо.

Чарівні казки

Чарівні казки ще називають *фантастичними* або *героїко-фантастичними.* Ці назви пов'язані з тим, що характерною особливістю цього різновиду казок є перевага чарівного (фантастичного) над реальним. Чарівність проявляється в усьому: у зустрічі героїв із фантастичними істотами або силами (Дракон, Змій, Баба Яга, Кащей тощо); у використанні чудодійних предметів (яблуко, горіх, персик, жива і мертва вода, чоботи-скороходи, скатерка-самобранка, літаючий килим та ін.); у незвичайності часу та простору, де відбувається дія (наприклад, мертве царство, країна ельфів та ін.); у наділенні героїв здатністю творити дива, розуміти мову природи, перемагати чудовиськ; у випробуванні героїв різними фантастичними засобами; наділенні чисел особливою магічністю (три, сім, дев'ять, дванадцять, тридцять, сорок та ін.). Унаслідок поєднання різних елементів чарівного (фантастичного) у читача створюється враження надзвичайності змальованого світу, його надприродності, утаємничення.

І. Вакуров. Бій з драконом. *1985 р.*

Традиційну основу чарівних казок становить подорож, розгортання дії в дорозі або в пошуку чогось. Герой

Пам'ятник Момотаро.
м. Окаяма (Японія)

завжди іде до своєї мети, він зустрічається з різними персонажами, долає перешкоди та випробування й винагороджується за свої чесноти та мужність любов'ю, щастям, багатством.

Порівняно з казками про тварин чарівні казки є складнішими за побудовою. У них є значна кількість подій, дія може розгортатися в різних напрямах, охоплювати персонажів із людського і тваринного, реального й потойбічного світів. У часі дія є довготривалою, бо головному героєві (або героїні) нелегко побороти зло.

У чарівних казках персонажі та їхні характери, окремі поняття та явища також ускладнюються. Вони поділяються на тих, хто втілює сили добра, моральні ідеали народу *(позитивні)*, і тих, хто втілює сили зла або вади людей *(негативні)*. Це стало особливим художнім прийомом у народних казках — ***антитеза (протиставлення)***. Через антитезу увиразнюється основний конфлікт чарівної казки — боротьба добра і зла з обов'язковою перемогою добра, як це притаманно народній казці взагалі.

Антите́за (з грецьк. *antithesis* — суперечність) — протиставлення протилежних персонажів, характерів, понять, явищ.

Соціально-побутові казки

Порівняно з іншими цей різновид народних казок з'явився набагато пізніше — приблизно в IX–X ст. У соціально-побутових казках значно меншу роль відіграють елементи чарівного. Тут, навпаки, більше значення припадає на зображення реальності, сімейних стосунків, суспільних відносин, повсякденного життя людей. Героями соціально-побутових казок виступають кмітливий солдат (наймит, бурлака, селянин, мандрівник або ін.), бідна дівчина (що є мудрою й працьовитою), дурень (що виявився найрозумнішим), падчерка (яку гноблять мачуха та її донька), сварлива жінка, багатий пан (але дурний), чоловік і жінка та ін. Нерідко в цих творах зустрічаються персонажі, що є узагальненнями понять: Правда, Кривда, Доля, Лихо, Щастя тощо. Соціально-побутові казки на відміну від умовності казок про тварин і чарівних казок насичені реаліями людського побуту (речі вжитку, їжа,

посуд, помешкання, одяг та ін.). Простір і час також відзначаються більшою конкретністю. Судячи зі стислих описів, ми можемо зрозуміти, у якій країні відбувається дія, хто там живе або править, які стосунки існують поміж різними соціальними групами.

Мова персонажів соціально-побутових казок більш індивідуалізована. На підставі того, як говорить той або той персонаж, можна зробити висновки про його моральні якості.

Велику роль у соціально-побутових казках відіграють різноманітні пригоди, а також народний сміх над людськими вадами, над злом, усім, що заважало людям жити вільно й щасливо.

М. Стороженко. Хитрий Петр. *Серія ілюстрацій до болгарських народних казок. 1978 р.*

У соціально-побутових казках прославляються розум, працьовитість, доброта героїв, їхня здатність протистояти лихим обставинам, боротися за свою волю, кохання і щастя. Цінність персонажів вимірюється не їхньою чарівністю, а цілком реальними якостями. Випробування в соціально-побутових казках є абсолютно земними, а не фантастичними.

Перевірте себе

1. Що таке *казка* як жанр усної народної творчості?
2. Назвіть характерні ознаки казки.
3. Поясніть виникнення казок про тварин.
4. Якими постають головні герої в чарівних казках? Як підкреслюється їхня незвичайність?
5. Про що йдеться в соціально-побутових казках? Чим відрізняються ці герої від героїв чарівних казок?

Творче завдання

Презентуйте народну казку, яка вам найбільше подобається і яку ви прочитали самостійно. Визначте її різновид, охарактеризуйте персонажів, особливості художньої мови.

Головним джерелом народної моралі українців завжди були повага й любов до праці і волі. Це знайшло відтворення в українських казках, головними героями яких були люди праці (коваль, селянин, хлібороб, жінка або дівчина-трудівниця та ін.) і борці за волю (козак, гайдамака та ін.). Праце-

любні, вправні, кмітливі, майстри своєї справи — такими постають українці в нашому фольклорі. Не менш важливими моральними нормами для українців було утвердження в житті ідеалів добра, краси, міцних сімейних стосунків, повага до свого родоводу. Тому в українських казках завжди засуджуються ті, хто не шанує свого батька й матір, дбає тільки про себе, свариться і виявляє жадібність, порушує слово.

Творче завдання

Назвіть відомі вам українські народні казки, визначте їх різновиди, цінності, що в них утверджуються.

ІНДІЙСЬКА НАРОДНА КАЗКА

Знання — це добро, що не знає втрати, ані злодієві, ані цареві його не відібрати.

Індійське прислів'я

Однією з найдавніших індійських пам'яток, що дійшла до наших часів, є книжка ***«Панчатáнтра»***. Вона написана мовою давніх індійців — санскритом[1], у якій знаходяться витоки багатьох європейських мов, у тому числі й української. Історія виникнення «Панчатантри» достеменно не відома, як і її оригінал, оскільки вона збереглася в кількох варіантах (без авторства).

Деякі вчені вважають, що укладачем цієї книжки був джайнський монах Пурнабхадра, який приблизно в 1198–1199 рр. на основі обробки індійських фольклорних джерел створив великий збірник творів із повчальним змістом. Однак це лише одна з версій.

Коли ж була створена «Панчатантра»? Учені дійшли висновку, що приблизно в IV ст. н. е., коли побутові оповідки набули ознак казки (чарівної, про тварин, соціально-побутової).

Назву пам'ятки «Панчатантра» (*панча* — п'ять, *тантра* — книга) перекладають по-різному: «П'ять книг», «П'ять повчань», «П'ять хитрощів», «П'ять кошиків житейської мудрості».

У книжці п'ять частин (тантр): «Втрата дружби», «Придбання друзів», «Про війну ворон і сов», «Втрата набутого», «Несподі-

[1] *Санскри́т* — літературно оброблена давньоіндійська мова.

вані діяння». Щоб надати їй цілісності, на якомусь етапі з'явилось обрамлення (рамка) — слово про нерозумних синів царя Амарашакті, яких відправили на навчання до мудрого брахмана[1] Вішнушармана. Він починає розповідати історію, герой якої, у свою чергу, розповідає іншу, у яку вставляється ще одна оповідка. Так триває до п'яти разів. Потім усе починається спочатку. Така побудова розповіді подібна до принципу дерев'яної ляльки «матрьошки». Згодом цей прийом набув поширення не тільки в Азії, а й у Європі.

Невідомий автор. Ілюстрація до «Панчатантри». *Фрагмент. Бл. 1200 р.*

На початку «Панчатантри» проголошено основну мету книжки — слугувати для її читачів (передовсім юнаків) «наукою розумної поведінки». Щоб виконати доручення царя Амарашакті (якомога швидше навчити царевичів — за шість місяців), Вішнушарман написав «Панчатантру». Прочитавши мудрий і захоплюючий твір, юнаки набули необхідного досвіду й розуму.

Отже, кожна з п'яти частин «Панчатантри» ілюструє заповіді житейської мудрості. Перша частина *«Втрата дружби»* — у ній розповідається про витівки шакала, який руйнує небезпечну для нього дружбу бика та лева. У другій частині *«Придбання друзів»* показано, як слабкі істоти — ворон, миша, газель і черепаха, — діючи спільно, здатні допомогти одне одному й перемогти сильніших за них. Третя частина *«Про війну ворон і сов»* навчає різних прийомів воєнної науки, серед яких надається перевага хитрощам. Четверта частина *«Втрата набутого»* відкривається історією про мавпу, якій удалося обманути дельфіна, що хотів отримати її серце, а вона прагнула вибратися з моря на сушу. П'ята частина *«Несподівані діяння»* розповідає про вчинки, зумовлені жадібністю, недбальством, нерозважливістю.

Чисельні оповідки «Панчатантри» містять різноманітні настанови й практичні поради. У збірці викриваються ненажерливість, користолюбство, невдячність, пихатість, разом із тим утверджуються вірність, дружба, співчуття до ближнього та інші чесноти. Найголовнішою цінністю, що проголошується в «Панчатантрі», є розум як основна умова людського життя й доброчинності.

---

[1] *Бра́хман* — представник вищого суспільного кола в Індії, духовний наставник; бог-творець.

Н. Балух. Панчатантра. *2008 р.*

Повчальний зміст книжки втілено в розважальній, захопливій формі.

Характерною особливістю збірки є те, що фольклорні джерела протягом тривалого часу пройшли певну літературну обробку й змінилися, а також поєдналися між собою. Тому в цій книжці панує синтез[1] різних елементів, у тому числі казкових і неказкових, фантастичних і реальних.

Поряд із вигаданими персонажами (боги, напівбоги, демони) діють цілком реальні герої — люди і тварини. У «Панчатантрі» можна знайти окремі епізоди, пов'язані з життям давніх індійців, у тому числі засудження інтриг і лицемірства царського двору, жорстокості й жадібності чиновників, влади багатства та поневолення народу. Завдяки алегорії у творі викриваються вади суспільства й окремих людей. При всьому своєму казковому змісті й зв'язку з традиціями фольклору «Панчатантра» змальовує широку панораму індійського побуту та соціального життя.

«Панчатантра» стала напрочуд популярною за межами Індії. Її переклали багатьма мовами світу. Вона посідає гідне місце разом з іншими збірками національного фольклору («Тисяча і одна ніч» та ін.).

«Фарбований шакал» — один із казкових творів, що ввійшов до «Панчатантри». У ньому змальовано життя тварин, яке дуже подібне до життя людей. Тварини вміють говорити, здатні на людські почуття, здійснюють учинки, притаманні людям. В алегоричній формі розкриваються особливості реального світу, у якому люди інколи діють нерозумно, припускаються помилок.

Основна мета казки «Фарбований шакал» — навчити слухачів (і читачів) розуму, довіряти не зовнішньому вигляду чогось, а його сутності, проникати в глибину явищ і довколишнього світу, а також бути собою, учитись розрізняти тих, хто своїми хитрощами вводить в оману інших. В образах тварин утілено риси людей, що нерідко трапляються і в нашому житті.

---

[1] *Си́нтез* — поєднання різних елементів в єдине ціле.

ФАРБОВАНИЙ ШАКАЛ

У лісовому краю жив шакал на ймення Чандара́ва.

Одного разу від лютого голоду він потрапив у місто. З усіх сторін збіглися голодні пси і, голосно гавкаючи, кинулися на нього. Нещадно покусаний, рятуючи життя, шакал шмигнув у дім маляра, а там ускочив у велику бочку із синьою фарбою. Звідти він виліз геть синій. Пси, що чекали на нього під дверима дому, навіть не впізнали його, і пофарбований шакал спокійно побіг до рідного лісу.

Забачивши дивовижного звіра із синьою, як у самого бога Шіви, шиєю, лісові мешканці — леви, тигри, пантери, вовки та й усі решта — із жахом кинулися тікати.

— Хто знає, чого сподіватися від цього чудовиська? — приказували вони. — Краще сховатись од нього подалі.

— Чому ви всі втікаєте? — зупиняв їх Чандарава. — Вам немає чого боятись! Мене сьогодні створив сам Брахман. «Віднині, помазаний мною на царство, — сказав він, — ти будеш володарем над усіма звірами».

— Прав нами, о царю! — визнали його лісові мешканці.

Новоспечений «цар» подарував левові посаду головного радника, тигра зробив керуючим палацом, пантері довірив охорону царської скарбниці, а вовка призначив палацовим сторожем. Зі своєю рідне́ю, шакалами, він навіть не захотів говорити: наказав вигнати геть усіх до одного.

З того часу всі хижаки приносили здобич шакалові, а вже він — своєю царською владою — розподіляв її між своїми підданими.

Якось, сидячи на раді, він почув десь далеко тужливе виття шакалів. І тут од великої радості з його очей полилися сльози, він схопився і голосно завив у відповідь. Звірі одразу збагнули, хто перед ними.

— Як же обдурив нас цей пройдисві́т?! — у гніві вигукували вони.

— Це ж усього-на-всього жалюгідний шакал! За обман — розірвати негідника!

Шакал намагався було втекти, але його наздогнали й роздерли на дрібні шматки.

(Переказ Ольги Бондарук)

Невідомий автор. Ілюстрація до «Панчатантри». *Фрагмент. Бл. 1200 р.*

Робота з текстом

1. Які риси людських характерів розкриваються в казці за допомогою алегорії?
2. Чому звірі повірили і чому покарали шакала?
3. Чи тільки шакал висміюється у творі? Доведіть свої міркування.
4. Визначте головну думку твору.
5. Поділіть казку на частини, дайте назву цим частинам.
6. Висловіть власне ставлення до Чандарави.
7. Визначте різновид казки «Фарбований шакал». Назвіть її основні ознаки.

Порівняйте індійську народну казку «Фарбований шакал» і казку І. Франка «Фарбований Лис».

Творче завдання

1. У яких життєвих випадках ми вживаємо вислів *фарбований шакал*?
2. Чи траплявся у вашому житті подібний епізод? Розкажіть про нього.

Збірка І. Франка «Коли ще звірі говорили» (1903) написана під безпосереднім впливом «Панчатантри». Митець називав цю давню індійську пам'ятку однією зі «скарбівень старих традицій». Він уважав, що з'ясування часу створення «Панчатантри» ускладнюється тим, що «оригінал твору давно втратився, а до нас дійшли тільки пізні й дуже змінені його редакції, так що оригінал приходиться відтворювати за давніми перекладами перськими, арабськими, монгольськими і т. д.».

Цікаво знати

«Панчатантра» стає відомою в Європі з XVIII ст. у зв'язку з поширенням інтересу до Індії та країн Сходу. Багато європейських письменників використовували у своїх творах казкові сюжети й образи цієї давньоіндійської пам'ятки. Відлуння «Панчатантри» можна простежити у творі «Райнеке-лис» Й. В. Ґете, байках Ж. де Лафонтена, І. Крилова та ін.

Перевірте себе

1. Що таке «Панчатантра»?
2. Чому книга так називається? З яких частин складається?
3. Розкрийте повчальну мету «Панчатантри».
4. Визначте алегорію в казці «Фарбований шакал».
5. Розкрийте значення назви твору: пряме й переносне.
6. Які вади засуджуються у творі?

ЯПОНСЬКА НАРОДНА КАЗКА

Мудрість, здоров'я, хоробрість, знання, веселощі — ці людські чесноти й досі живуть на землі. Але набути їх може лише той, хто не турбується про себе, а думає тільки про щастя й добробут свого народу.

Японська мудрість

Японія — одна з високорозвинених країн світу. Вона розташована на островах (майже 7000), що огинають східну частину Азії, на яких проживає 130 млн населення. При надзвичайному рівні розвитку технічного прогресу мешканці цієї країни люблять і шанують давні традиції. Здатності японців зберігати національну культуру в процесі швидкого поступу цивілізації можна тільки повчитися. Хоча поїзди в Японії рухаються зі швидкістю 300 км на годину, авіалайнери долають відстань до будь-якої країни за кілька годин, а до Інтернету можна підключитися на вулиці, звичаї японців століттями залишаються незмінними. Можливо, саме в цьому полягає секрет японського національного дива — бути вірним традиціям свого народу, слугувати їх утвердженню й збереженню в сучасному світі.

Найкоштовнішим скарбом Японії, пов'язаним із давніми традиціями, є фольклор, у якому знайшло відображення поетичне бачення світу, здавна притаманне японцям. Предметом особливого поклоніння й поштовхом до творчості для них зажди була природа — утілення простоти та досконалості, постійного оновлення й вічності буття.

Любов до природи — головна риса японців і важлива складова їхньої національної традиції. Ніде у світі квіти не користуються такою любов'ю й повагою. Найважливішими святами в Японії вважаються ті, що пов'язані з природними циклами: споглядання

Андо Хіросіге.
Іриси в Хорікірі.
1856–1858 рр.

вишневого цвіту (сакури[1]), милування хризантемами, свято червоного кленового листя. На стінах японці вішають какемóно — довгі смуги паперу, на яких намальовані явища природи. Улюбленою темою для створення картин, а також для розпису традиційного японського вбрання (кімоно́) є природний світ — квіти сакури (сливи, піонів, персика, хризантем та ін.), кленове листя, журавлі, гора Фудзіяма як символ Японії тощо. Усім відома пристрасть японців до створення композицій із квітів — ікеба́на. Навіть страви вони прикрашають квітами, що підкреслює зв'язок людини й природи. Однак японці люблять не тільки гарні квіти, а також ящірок, комах, жаб, які для європейців є моторошними. У японській культурі все живе — єдиний світ.

Природа, яка так багато означає для Японії (оскільки це острівна країна, залежна від усіляких природних процесів), — органічна частина світосприйняття японців із давніх-давен. Тому в казкових творах походження героїв та їхні пригоди нерідко пов'язані з природними явищами.

У казці ***«Момота́ро, або Хлопчик-Персик»*** чудесне народження героя пов'язане з плодом персика, який плив річкою. І персик, і вода — це прояви вічної природи, яка здатна постійно оновлюватися й давати силу людям. Момотаро наділений неабиякою силою саме від природи. Природа допомагає йому ставати дужчим і вищим: «З'їсть одну чашку рису — стає вищим, з'їсть другу — стає ще вищим». Рис — теж дар природи, який так люблять японці. Це найбільш традиційна страва Японії, рис їдять замість хліба, до нього особливо шанобливе ставлення, а культура вживання рису найдавніша в японців і китайців. Рис дає силу й казковому героєві, котрий вирушає в далеку путь — підкоряти Острів Чудовиськ. Не випадково йдеться про Острів, адже і сама Японія розташована на островах, тому шлях Момотаро обумовлений географічним положенням країни. Традиційним сюжетом чарівних казок усіх народів світу є битва героя з чудовиськами. Момотаро також сміливо вступає в битву з ними. Йому допомагають вірні товариші — звірі (пес і мавпа) і птах (фазан), тобто сама природа.

---

[1] *Са́кура* — назва вишні в Японії.

м. Токіо *(Японія). Сучасне фото*

Додому герой повертається переможцем. У японській культурі дім має особливе значення й користується великою пошаною. У дім не можна заходити з поганими думками, а тим більше з поганими вчинками. Сюди з гідністю повертається герой зі своїх мандрів. Він переміг зло, і за це ним пишаються батьки. «Наш Момотаро найсміливіший у Японії! — радіють вони. — Він не осоромив честь свого дому і свого роду».

Оскільки Японія розташована на островах, між якими в давнину нерідко виникали протистояння, точилися війни й поміж різними містами, різними правителями, — усе це знайшло відображення в японських народних казках, де герої наділялися особливою силою й мужністю і на них постійно очікували небезпечні випробування. Герої віддано служили тим, хто брав їх на службу, а служба була їхньої працею. Від поняття *служба* утворилося японське слово *самурай* — тобто людина, яка служить, — воїн у давній Японії. Він сміливо вступав у боротьбу з ворогами свого господаря, а також ворогами його дому, захищав мечем (а меч — символ воїнської сили, честі, гідності, а також символ бога чи навіть сам бог) тих, кому присягався на вірність.

Якими б високими не були будівлі в сучасній Японії, японці намагаються скрізь оберігати природу, цінують її неповторну красу. Камінь, що століттями пролежав біля озера й укрився мохом, викликає в японців роздуми про зв'язок минулого й сучасного. Дерево, що зацвітає щовесни, дає плоди, а потім засинає взимку, щоб знову прокинутися нової пори, навіює думки про вічний кругообіг. Навіть звичайна

Цвітіння персиків у Японії

гілочка сосни або польова квітка можуть бути для японців привабливими. Нерідко в помешканнях японців у вазі стоїть якась невеличка рослина, якою вони милуються. Біля будинків, що так близько розташовані в Японії, завжди знайдеться місце для невеличкого горщика з квіткою. Поблизу будинку імператора в центрі сучасного Токіо, де розташовані величезні офісні центри, вирито канал, де плавають качки й лебеді.

МОМОТАРО, АБО ХЛОПЧИК-ПЕРСИК

Давно колись жили собі дід і баба. От одного дня дід і каже:

— Чуєш, стара? Я б так хотів, щоб у нас були діти!

— Авжеж, старий, це була б невимовна радість! — відповідає баба.

Зітхнули вони й узялися до роботи: дід пішов збирати хмиз у гори, а баба — прати білизну в річці.

Пере вона білизну, пере, коли дивиться — злегка погойдуючись, пливе річкою великий-великий персик.

«Мабуть, дуже смачний!» — подумала баба і, виловивши персик із води, понесла його додому.

Ілюстрація до казки «Момотаро, або Хлопчик-Персик». *Видавництво «Хосезава» (Японія). 1886 р.*

Прийшов дід увечері з хмизом.

— Гарний персик, чудовий!

— То, може, покуштуємо? — запитала баба і взялася різати персик ножем.

Та раптом сталося чудо — щойно торкнулася вона персика, як щось закричало: «Ой, болить!» — і з персика вистрибнув опецькуватий[1] хлопчик.

— Ото несподіванка! — вигукнув дід.

— Це, певно, боги нам його послали! — зраділа баба.

Дід і баба назвали хлопчика Момота́ро, тобто Хлопчик-Персик.

Момотаро ріс як на дріжджах: з'їсть одну чашку рису — стає вищим, з'їсть другу — стає ще вищим. Скоро він перетворився на прегарного юнака.

Одного дня впав Момотаро на коліна перед дідом і бабою та й каже:

---

[1] *Опе́цькуватий* — невисокий, незграбний на вигляд, недоладний.

— Я вирушаю підкоряти Острів Чудовиськ. Спечіть мені, будь ласка, найбільших у Японії просяних коржів[1].

— Ну що ж, щасливої тобі дороги! Тільки пильнуйся!

Баба спекла хлопцеві найбільших у Японії смачних коржів, а дід подарував йому хустину — зав'язувати голову, щоб піт не стікав на чоло, шаровари і меч.

На околиці села Момотаро зупинив собака й запитав:

— Момотаро, куди це ти вирядився?

— Підкоряти Острів Чудовиськ.

— Тоді і я піду з тобою. Тільки дай мені найбільшого в Японії коржа.

О. Михайлова-Родіна. Ілюстрація до казки «Момотаро, або Хлопчик-Персик»

— Гаразд, будь моїм слугою, — сказав Момотаро, вийняв із торби просяного коржа і дав собаці.

Тепер вони йшли вдвох.

У передгір'ї зустрівся їм фазан.

— Момотаро, дай і мені просяного коржа, — попросив він.

— Гаразд, бери коржа й будь моїм слугою!

Коли Момотаро з двома слугами опинився далеко в горах, трапилася їм по дорозі мавпа.

— Момотаро, і я хочу стати твоїм слугою!

— Гаразд, ось тобі корж!

Нарешті добулися вони вчотирьох до Острова Чудовиськ.

Перед великою чорною брамою стояв вартовий — червоношкіре чудовисько.

Фазан злетів у повітря і видзьобав йому око. А тим часом мавпа перестрибнула через браму й відсунула засув.

— Я — найсміливіший у Японії Момотаро! Чудовиська, приготуйтеся до бою! — піднявши меч, закричав Момотаро і вбіг у двір.

— Рятуйте! — заверещав вартовий і, затуляючи око лапою, побіг до своїх.

— Що це за Момотаро?! Ану забирайся геть! — закричали чудовиська, вистромивши вперед залізні списи.

Та фазан кинувся дзьобати їм очі своїм довгим дзьобом, мавпа — дряпати обличчя кігтями, а собака — кусати за ноги.

---

[1] *Просяний корж* — тут: традиційна страва (цукерка — кібі-данґо) в провінції Кібі (легендарній батьківщині Момотаро, нині префектура Окаяма), її виготовляють із борошна проса та особливого рису.

О. Михайлова-Родіна. Ілюстрація до казки «Момотаро, або Хлопчик-Персик»

— Ой, болить! Рятуйте! — волали переможені чудовиська, їхній вожак упав навколішки перед Момотаро й заблагав:

— Прошу тебе, не вкорочуй нам життя! Віднині ми перестанемо чинити людям зло, а за це віддамо тобі всі скарби.

— Гаразд, нехай буде по-твоєму, — погодився Момотаро.

Чудовиська навантажили візок скарбами, і троє слуг Момотаро притягли його в село.

— А таки наш Момотаро найсміливіший у Японії! — раділи дід і баба, плескаючи в долоні.

(Переклад Івана Дзюба)

Коментарі

Хоча в казці «Момотаро, або Хлопчик-Персик» діють тварини, тут немає традиційного прийому алегорії, характерного для інших казок про тварин. Пес, мавпа і фазан не втілюють ніякі інші поняття, ніж те, що вони є представниками природного світу, а природа та людина в японській культурі — єдине ціле. Момотаро прекрасно розуміє мову звірів і птахів, вони діють спільно, у злагоді, тому й перемагають страшних чудовиськ. Якщо Момотаро та його друзі-тварини представляють природу, то чудовиська втілюють ворожі сили людського світу. Як і в інших чарівних казках, герой винагороджується за свою сміливість, а ще за свою єдність із природним світом різними скарбами, які йому допомагають привезти додому вірні товариші — пес, мавпа і фазан.

Робота з текстом

1. Поділіть текст на частини, назвіть кожну з них.
2. Перекажіть текст казки по частинах і повністю.
3. Як змінюється Момотаро від свого народження в процесі зростання? Що допомагає йому в цій зміні?
4. Який подвиг здійснив герой?
5. У чому полягає секрет його сили?
6. Розкрийте стосунки людини й природи в казці «Момотаро, або Хлопчик-Персик».
7. Поясніть назву казки. Як назва пов'язана з традиціями японців?

Роздивіться уважно ілюстрації О. Михайлової-Родіної до казки «Момотаро, або Хлопчик-Персик». Які епізоди казки на них відображені?

Пригадайте українські казки, у яких герой зустрічає різних звірів і птахів, що допомагають йому. Порівняйте одну з них з японською казкою «Момотаро, або Хлопчик-Персик».

Творче завдання

Доведіть, що казка «Момотаро, або Хлопчик-Персик» відображає національні особливості японської культури. Знайдіть засоби створення національного колориту. Заповніть таблицю.

Засоби створення національного колориту в казці «Момотаро, або Хлопчик-Персик»	**Приклади з тексту**
Відображення географічного положення країни	
Відображення уявлень японців про давній зв'язок людини і природи	
Назви предметів ужитку	
Імена персонажів	
Мова	

ІССУМБОСІ, АБО ХЛОПЧИК-МІЗИНЧИК

У народній казці ***«Іссумбо́сі, або Хлопчик-Мізинчик»*** знаходимо відлуння тих далеких часів, коли в Японії відбувалися війни, а також уявлення давніх японців про службу й людину, яка чесно служить. Іссумбосі — яскраве втілення японського національного характеру, до того ж характеру героїчного й чесного у виконанні свого обов'язку. Його чарівне походження (народження в однієї бездітної пари) і маленький зріст (малий, як мізинець) тільки увиразнюють ту величезну сміливість, якою він наділений. Іссумбосі попросив батьків відпустити його в столицю шукати кращої долі. Не забув узяти із собою і меч, зроблений з голки. У столиці він знайшов хорошу службу у вельможі[1]. І вельможа, і його родина оцінили найкращі якості героя — працьовитість, жвавість, кмітливість. У цій казці ми знаходимо ідею утвердження людини з народу у вищих колах суспільства (у столиці, серед вельмож) своїм розумом, працею, здатністю чесно служити. Коли на доньку вельможі напали чудовиська, Іссумбосі не злякався і своїм мечем-голкою подолав їх. Чарівний

[1] *Вельмо́жа* — людина, котра займає високу посаду в суспільстві.

предмет — молоток, що залишився після чудовиськ, котрих прогнав Іссумбосі, допоміг йому стати звичайного людського зросту й одружитися з донькою вельможі. Отже, у казці «Іссумбосі, або Хлопчик-Мізинчик» прославляється не тільки сміливість і кмітливість героя, але і його відданість службі (своїй праці). У фіналі твору утверджується ідея рівності, якої досягає герой завдяки своїм особистим якостям: Іссумбосі з дружиною, його батьки та вельможа живуть усі разом у столиці в добрі й щасті.

У японських казках ми знаходимо ті моральні цінності, що й нині поважають у Японії, — життя в злагоді з природою, чесне служіння (або праця), виконання свого обов'язку перед іншими людьми, батьками, вітчизною. Герої, які втілюють ці національні цінності, тому й називаються *національними*.

Коментарі

У японській культурі є особливе поняття *гірі* — обов'язок того, хто служить вірно і чесно. Японець не може порушити цей святий обов'язок, як і дане ним слово.

У Японії відомо дві давні столиці — Кіото й Едо (стара назва Токіо). Напевно, що Іссумбосі подався шукати кращої долі в Кіото, яка була давнішою. У казці знайшов відтворення процес формування великих міст, куди з усіх японських островів ішли представники народу шукати службу.

Робота з текстом

1. Поділіть текст на частини, назвіть кожну з них.
2. Перекажіть текст казки по частинах і повністю.
3. Який подвиг здійснив герой?
4. У чому полягає секрет його сили?
5. Розкрийте особливості чарівної казки на прикладі казки «Іссумбосі, або Хлопчик-Мізинчик».
6. Як перетворюється і як винагороджується герой?

Пригадайте українські казки. Порівняйте одну з них з японською казкою «Іссумбосі, або Хлопчик-Мізинчик».

Творче завдання

Доведіть, що казка «Іссумбосі, або Хлопчик-Мізинчик» відображає національні особливості японської культури. Знайдіть засоби створення національного колориту. Заповніть таблицю.

Засоби створення національного колориту в казці «Іссумбосі, або Хлопчик-Мізинчик»	Приклади з тексту
Відображення життя в давній столиці Японії	
Відображення уявлень японців про служіння — працю	
Назви предметів ужитку	
Імена персонажів	
Мова	

Перевірте себе

1. Які уявлення й вірування японців знайшли відображення в японських казках?
2. Якими є традиційні герої японських казок?
3. Охарактеризуйте образ свого улюбленого японського героя.
4. Що нового ви дізналися про Японію та її культуру?

КИТАЙСЬКА НАРОДНА КАЗКА

Десять тисяч професій є на світі,
та всі вони мізерні, і тільки навчання величне.

Китайське прислів'я

У Центральній та Східній Азії на березі трьох морів (Жовтого, Східнокитайського і Південнокитайського) розташована країна давньої культури — Китай, що подарувала світові величезну кількість мистецьких надбань і наукових відкриттів. Багато речей, без яких неможливо уявити наше життя, прийшли саме з Китаю: компас, папір, порцеляна, шовк та ін. Усім відоме одне з чудес світу — Великий Китайський мур[1] (або, як називають його китайці, — Довгий мур, який можна побачити навіть із космосу).

Унікальність китайської культури полягає в тому, що в ній віками утверджувалися традиційні цінності: шанобливе ставлення до старших, допомога ближньому, родинні стосунки, самовдосконалення людини, пошук нею її особистого життєвого шляху,

[1] *Великий Китайський мур* — кам'яні та земляні укріплення в північній частині Китаю довжиною майже 9 тис. км, їх будували з V ст. до н. е.

Китайський каліграф

прагнення до поєднання внутрішнього бажання й громадянського обов'язку, поклоніння перед природою як приклад гармонії та вічності. Здавна китайська культура була заснована на визнанні сили морального прикладу. Шляхетна людина, як свідчить давня китайська мудрість, уникає ненависті, не спричиняє чвар, стримана в словах, шаноблива в спілкуванні. Кожна людина має дбати про те, щоб ставати кращою, утверджувати й збагачувати мораль свого народу.

Велику роль у культурних контактах Китаю із зовнішнім світом відігравали Великий шовковий шлях, який було прокладено в II ст. до н. е., і Морський шовковий шлях, відкритий приблизно в 100 р. до н. е. Відтоді розпочалося знайомство країн світу не тільки з китайським шовком, чаєм, але й з китайською творчістю майстрів слова і мистецтвом. Можливо, у результаті такого культурного обміну до Європи потрапила китайська народна казка ***«Пензлик Маля́на»***.

Уже із самої назви твору стає зрозуміло, що він присвячений образу митця й проблемі мистецтва, його дивовижній силі й впливу на людей. І це не випадково, адже з давніх-давен у Китаї сформувалося особливе уявлення про мистецтво малювання. Живопис, поезію і каліграфію (уміння красиво писати) давні китайці розглядали як єдиний світ, утілений за допомогою ієрогліфа[1] — намальованого знака, у якому поєдналися зримий образ і глибоке значення. У глибоку давнину ієрогліфи писали пензликами. Тому той, хто знав грамоту (тобто ієрогліфи, а їх було декілька тисяч), мав ще й красиво малювати. Каліграфія в Стародавньому Китаї була настільки важливою, що навіть чиновників приймали на високі посади тільки за умови досконалого володіння цим мистецтвом.

У той час у Китаї малювали на дерев'яних дошках, шовку, папері, фарфорі. Як правило, з цією метою використовували чорну або кольорову туш. Біля малюнка митець мав ще написати якийсь вірш, який за своїм змістом був близьким до зображеної картини. Уміння відтворювати дійсність у живописних образах здавна було

---

[1] *Ієро́гліф* — знак у китайській системі письма. Він може позначати як окремі звуки, так і цілі слова. Наприклад, ієрогліф «хао» означає *добре*. З Китаю ієрогліфи поширилися в інших країнах, хоча з часом змінилися.

напрочуд популярним. Чарівна сила мистецтва робила душу людини більш витонченою, чуйною, відкритою до світу загалом.

У китайській народній казці бідний *хлопчик Маля́н* завдяки чарівному пензлику здобув надприродну силу: усе, що він малював, оживало й ставало частиною реального світу. У такий спосіб утверджується величезне значення мистецтва, що покликане одухотворювати довколишній світ, робити його кращим і досконалішим. Пензлик Маляна служить не тільки красі, а й утвердженню справедливості. У казці діють різні персонажі — ті, хто творять добро, і ті, хто чинять зло народові. Чарівний пензлик Маляна перемагає жорстоких, жадібних і свавільних володарів (поміщика, імператора[1]). Казка, присвячена мистецтву, нагадує мистецький твір — поєднання різних картин, візерунків, деталей з людського й природного світів. Чарівні істоти, яких малював хлопчик-майстер, мали здатність до перетворення, що відображає уявлення давніх китайців про природний перехід одного в інше. А те, що намалював імператор, заволодівши чарівним пензликом, перетворилося на купу каміння й здоровенного удава. У казці зустрічаємо стихії вітру і води, які, згідно з уявленнями давніх китайців, допомагають людині жити в гармонії зі світом. Ці стихії сприяють Малянові перемогти жорстокого імператора, звільнити від нього всіх людей. Так, у народній казці стверджується народний *ідеал*[2] — подолання зла за допомогою сили мистецтва.

Цікаво знати

Ієрогліфи в Китаї мають багато значень, тому читач повинен постійно думати, розмірковувати над смислом того чи іншого намальованого знака. Мистецтво каліграфії передбачало передачу краси ієрогліфів. З давніх часів каліграфія вважалася своєрідним засобом вираження стану душі людини. Ієрогліфам приписувалася чудодійна сила. Кожний штрих — жива форма, яка втілює «життєву силу», наповнює мистецтво гармонією.

Ієрогліф «добро»

---

[1] *Імпера́тор* — правитель імперії (країни).

[2] *Ідеа́л* — уявлення про благо, добро, досконалість, вищу цінність.

Основною метою китайської народної творчості, як й інших країн світу, є утвердження ідеалу. Проте в кожного народу є свій ідеал. У Стародавньому Китаї саме мистецтво було ідеалом, тобто втіленням мрій і прагнень народу про покращання життя. Китайській культурі здавна притаманне прагнення відтворити зв'язок людини з природою — водою, повітрям, землею, рослинами, птахами й тваринами. І митець повинен уміти відображати цей зв'язок у своїх творах. Життя природи та її сприйняття людиною, радощі та печалі існування, любов до вітчизни й співчуття до всього сущого — усе це надихало китайських майстрів слова.

ПЕНЗЛИК МАЛЯНА

Жив колись бідний хлопець на ім'я Малян. Із самого малечку він мріяв про те, щоб навчитися малювати. Та от біда: не було в нього за що купити пензлика. Якось довелося йому йти повз школу. Зазирнув він у відчинене вікно й побачив, як учитель малює картину. Зайшов хлопець у клас і попросив учителя хоч на деякий час дати йому пензлика.

Учитель здивовано витріщив на нього очі, а потім як гаркне:

— Злидар! Малювати, бачте, йому захотілося. Ану геть звідси! — І вигнав Маляна зі школи.

«Хіба коли бідний, то й малювати не дозволяється?» — обурився хлопець, і йому ще дужче захотілося навчитися малювати. Бувало, збирає хмиз у горах, візьме гілку і давай на піску пташок малювати. А то піде на річку, умочить палець у воду і тут, просто на камені, рибок малює.

З часом Малян навчився добре малювати, а пензлика в нього все не було. А як же він хотів його мати! Приснилося йому якось, що підходить до нього сивобородий дідусь і дарує йому вимріяного пензлика.

— Це чарівний пензлик, — сказав дідусь, — тож будь обережний із ним, бо може статися лихо.

Від радощів хлопець аж прокинувся. Що за диво! У руці він справді тримав пензлика. Схопився Малян із ліжка й одразу заходився малювати птаха. Та щойно закінчив він роботу, як птах змахнув крилами й полетів.

Відтоді Малян цілісінькі дні просиджував дома й малював бідним селянам усілякий реманент: у кого плуга немає — тому плуга, кому мотика потрібна — тому мотику.

Незабаром чутка про ці Малянові витівки докотилася й до місцевого поміщика. Той звелів своїм служникам схопити хлопця й привести до маєтку, щоб Малян малював лише для нього одного.

Вислухавши зухвалі вимоги поміщика, Малян відповів, що він не буде малювати. І хоч як на нього кричали, хоч чим погрожували, та він не відступав від свого. Розгніваний поміщик наказав відвести хлопця до стайні й замкнути там. Нехай померзне ночами, поголодує, може, тоді слухнянішим стане.

Саме тоді було дуже холодно, а жорстокий поміщик аж три доби не випускав хлопця, сподіваючись, що за цей час він або помре з голоду чи холоду, або погодиться на його умови. Та коли на четвертий день він пішов подивитися на Маляна, то був украй здивований: хлопець сидів біля грубки і їв коржики.

Злющий, мов сто чортів, поміщик загукав до своїх служників і наказав їм убити хлопця, а його чарівний пензлик принести до поміщицьких покоїв. Служники відчинили двері стайні, а там нікого немає, лише бамбукова драбина стоїть під стіною. Вони зрозуміли, що Малян намалював драбину, виліз на горище і втік.

Так воно й справді було. Вибравшись із поміщицького обійстя, Малян намалював на кам'яному мурі огорожі поміщицької садиби баского білогривого коня, сів на нього верхи й помчав геть. Та через деякий час за спиною почулося тупотіння кінських копит. Це поміщик із служниками кинувся його наздоганяти.

Малян хутко намалював своїм пензликом лук і стріли. Коли переслідувачі наблизилися — просвистіла стріла, і поміщик повалився з коня на землю. А хлопець тим часом пришпорив свого білогривого й зумів утекти. Після цієї неприємності довелося Маляну залишити рідне село й переселитись у далеке місто. Там він жив тим, що продавав людям свої картини. А щоб його не викрили, ніколи не домальовував їх до кінця, тож птахи та звірі на картинах ніколи не оживали.

Одного разу Малян намалював журавля. Лише ока в птаха не було. Та зовсім несподівано для хлопця з кінця пензлика зірвалася краплина туші й упала саме туди, де мало бути око. Журавель раптом змахнув крилами й полетів.

І. Олейников.
Кадри з мультфільму «Пензлик Маляна».
Режисер В. Угаров. 1997 р.

Усе містечко заговорило про цю дивовижну подію. Дійшли чутки й до самого імператорського двору. Імператор наказав своїм вельможам розшукати хлопця й привести до нього.

Малян знав, що імператор гнобить людей, стягає з них непосильні податки, тому, як і всі селяни, ненавидів його. Тож коли імператор наказав малярові намалювати дракона, хлопець намалював йому жабу, а замість фенікса — общипану курку.

Бридка жаба та гола курка почали бігати й стрибати по залах палацу та скрізь паскудити. Імператора охопила злість. Він гукнув своїм охоронцям, щоб ті відібрали в хлопця пензлика, а самого неслуха кинули до в'язниці.

Імператор зрадів, заволодівши чарівним пензликом, і заходився сам малювати. Спочатку намалював купу золота. Проте йому здалося, що цього мало. Намалював ще одну, потім ще й ще... Та раптом усе золото перетворилося на каміння.

Зазнавши невдачі, імператор намалював золоту цеглину. Але цеглина здалася йому маленькою. Припасував він поряд іще одну. Потім ще й ще... Наразі довгий ланцюг золотих цеглин перетворився на величезного удава. Той роззявив величезного кривавочервоного рота й кинувся на імператора. Добре, що варта встигла його захистити.

Довелося імператорові випустити Маляна. Навіть нагороду хлопцеві пообіцяти, якщо той малюватиме лише для нього. Малян згодився, аби тільки пензлика повернули.

«Нехай гори малює... Ні, ні. У горах страшні звірі водяться. Хай краще море», — думав імператор.

Малян провів кілька разів пензликом, і на папері перед очима в самого імператора заграло синє-синє море, а поміж хвилями рибки плавають.

Імператор був задоволений і зажадав ще й корабля на морі мати. За мить на воді гойдався великий корабель. Імператор, його дружина, принци та принцеси й усі царедворці посідали на корабель.

Корабель відплив від берега. Проте імператорові здалося, що корабель пливе надто повільно. Він наказав хлопцеві, щоб той ще й вітер намалював. Малян замахав пензликом: хвилі стали вищими, корабель почав перевалюватися з боку на бік.

— Досить вітру! Досить! — злякано закричав імператор.

А Малян усе махав і махав пензликом. Вітер дужчав, хвилі здіймалися вище. Нарешті море заревло й перекинуло корабель. Імператор та всі його попутники пішли на дно.

(Переклад Івана Чирка)

Коментарі

У Стародавньому Китаї дракон (*кит.* Лун) — символ імператорської влади. У справжнього імператора мала бути родимка у формі дракона. Якщо простолюдин носив одяг із малюнком дракона, він підлягав смертній карі. Тому не дивно, що імператор у казці наказав Маляновi створити зображення дракона, оскільки прагнув здобути ще більшої влади. Птах фенікс (*кит.* Фен) у давніх китайських уявленнях є втіленням ідеї безсмертя. Фенікс уособлює одночасно *інь* та *ян* (жіноче та чоловіче начала). Зображений разом із драконом, символом імператора, фенікс стає суто жіночим символом та означає імператрицю, а разом вони становлять «неподільну єдність». Подібно до дракона, фенікс складається з різних елементів, що втілюють увесь Космос: у нього голова півня (що означає Сонце), спина ластівки (означає зростаючий Місяць), його крила втілюють стихію вітру, хвіст — дерева та квіти, а ноги — землю.

Робота з текстом

1. Прочитайте виразно казку в особах.
2. Поясніть назву твору.
3. Визначте основну думку казки.
4. Якою була мрія Маляна? Що заважало її здійсненню?
5. Що малював хлопчик? Які дива відбувалися з його малюнками?
6. Як Малян своїм мистецтвом допомагав людям?
7. Охарактеризуйте поміщика та імператора. Які риси їхніх характерів викриваються у творі?
8. Які національні традиції та уявлення китайців виявилися у творі?
9. До якого виду фольклорних казок належить «Пензлик Маляна»? Доведіть свою думку.

Творче завдання

Якби вам потрапив чарівний пензлик, що б ви намалювали?

АРАБСЬКА НАРОДНА КАЗКА

ТИСЯЧА І ОДНА НІЧ

Знання доводять тільки ділом.
Знання — дерево, а діло — плоди.
Арабська мудрість

Люди всього світу знають казки народів Сходу, у яких описано захопливі пригоди, фантастичні події, химерних чудовиськ і сміливих героїв, котрі їх перемагають. ***«Тисяча і одна ніч»*** — відома

збірка народних казок, переважна частина з яких є арабськими, але є і єгипетські, перські, індійські, сирійські, грецькі, тобто казки тих народів, з якими з давніх-давен жили поруч і торгували араби. Збірка складалася протягом декількох століть, а тому не має єдиного тексту, відома в різних варіантах. Європейці вперше почали перекладати твори з цієї книги лише 300 років тому.

У збірці є казки різних видів — про тварин, чарівні, соціально-побутові. Назва книги має цікаву історію. Рівно тисячу й одну ніч розповідала дівчина *Шахраза́да* (або *Шехереза́да*) казки царю *Шахія́ру*, щоб урятувати своє життя й життя інших молодих жінок від жорстокого наказу царя — уранці вбивати кожну з них. Красива й кмітлива Шахразада щоразу зупинялася на найцікавішому епізоді своєї розповіді, і жорстокий цар, якому було цікаво, що буде далі, змушений був щоразу відміняти свій наказ. Шахразада, яка була наділена розумом і даром поетичного слова, стала дружиною царя Шахріяра. Ця історія є обрамленням (рамкою) збірки «Тисяча і одна ніч», у яку, наче частини мозаїки, уставлені різні казки про тварин, морські подорожі, фантастичні пригоди та ін.

За захопливими подіями казок можна роздивитися особливості життя стародавнього Сходу, де бідняки нерідко потерпали від жорстокості султанів і халіфів, мріяли про вільне життя, вирушали в далекі подорожі на пошуки подвигів і багатства. В арабських казках знайшли відображення життя великих міст і маленьких селищ, географічні й наукові відкриття, давні вірування та народні традиції. Як відомо, завдяки відкриттю арабського світу сучасні

Сані ол-Молк. Ілюстрації до збірки «Тисяча і одна ніч». *1849–1856 рр.*

люди й досі користуються цифрами, спостереженнями за зірками, лікуванням.

Збірка «Тисяча і одна ніч» нагадує великий і яскравий килим, де різнокольоровими нитками невідомі автори неначе вишили цікаві історії про арабський світ і його мешканців. З часом барви цього килима не втратили своєї чарівності. Вони і тепер вражають нас своїм багатством і довершеністю візерунків.

Е. Дюлак.
Ілюстрація до казки «Синдбад-мореплавець».
1907 р.

Серед усього розмаїття персонажів збірки «Тисяча і одна ніч» найбільше приваблюють розумні й мужні герої, які не мали знатного походження, але своєю кмітливістю, винахідливістю, сміливістю могли знайти вихід із будь-якого скрутного становища, подолати небезпечні обставини. Такими є *Алі́-Баба́*, *Аладді́н*, *Синдба́д-морепла́вець*. Можливо, ви вже знаєте про них із книжок або кінофільмів. А якщо ні, то на вас ще чекають захопливі розповіді про те, як Алі-Баба переміг сорок розбійників, як Аладдін приборкав усесильного джина зі старої чарівної лампи і як Синдбад-мореплавець зумів протистояти могутнім силам зла своєю мужністю і вірою в те, що обов'язково повернеться на батьківщину — своє рідне місто Багдад.

В образі купця Синдбада втілено прагнення арабського народу до відкриттів невідомих морів і земель, до опанування широкого світу за межами їхньої держави. Арабські купці мандрували морями й океанами в Індію й Китай, долаючи тисячі кілометрів. Синдбад-мореплавець вирішив на власні очі побачити чудеса світу, найдивовижніші місця інших країн. Жага пошуків і відкриттів кликала арабського купця до нових пригод. Усього він здійснив сім подорожей. У першій казці Синдбад разом зі своєю командою опинився на острові, який виявився насправді величезною живою рибиною. Друга подорож привела його в країну, де мешкали велетенські птахи Рухи. А надалі його чекали інші пригоди, про які ви зараз дізнаєтеся...

Отже, третя подорож Синдбада-мореплавця... Коли ви будете її читати, подумайте, у який момент Шахразада могла б її перервати, щоб змусити царя Шахріяра відмінити свій жорстокий наказ і чекати на продовження...

Третя подорож

Синдбад став говорити:

— Серед бенкетів і розваг я швидко став забувати про колишні страшні пригоди. А розкішне, сите життя мені почало обридати. Я був молодий, дужий — хотілось якоїсь діяльності. Скінчилося тим, що я знову поклався на долю, зібрав товаришів-торговців, накупив різного краму й сів на корабель у Бальсорі.

Довго ми плавали цілком щасливо, приставали до різних земель і вигідно торгували своїм крамом.

Та раз колись серед моря нас застала буря. Кілька днів наш корабель гойдали хвилі й кидали його, як тріску, поки не пригнали до якогось невідомого острова. Ми, звичайно, раділи, що зостались живі, але капітан поспішив нас розчарувати:

— Доленько наша! — крикнув він. — Думали ми втекти від одного лиха, та зустріли ще більше. Знайте, що на цьому острові живуть дикуни, з ніг до голови покриті вовною. Хоч вони й невеликого росту, але їхня сила така, що змагатися з ними не може бути й думки. Бережіться поранити або убити кого-небудь з них, бо тоді ми всі пропали.

На наше горе, слова капітана справдилися раніше, ніж ми сподівалися. Не встигли ми опам'ятатись, як на берег висипала тьма-тьмуща поганих-препоганих істот, подібних до людей, але покритих густою рудою вовною. Вони стрибнули в воду, припливли до корабля й стали з усіх боків лізти на палубу швидше, ніж лазять мавпи. Ці страховища щось кричали, очевидно, говорили до нас, але ми не могли зрозуміти їхньої мови й стояли, тремтячи від жаху.

Коли вони стали обрубувати якірного ланцюга й знімати вітрила, ніхто з нас навіть не поворухнувся. Карлики ж, заволодівши кораблем, одвезли нас на другий острів і там висадили на берег, а самі попливли далі назад. З похиленими головами пішли ми по острову, зриваючи по дорозі траву, бо всі були дуже голодні.

Незабаром ми підійшли до величезного будинку з високою брамою з чорного дерева. Ми ввійшли на подвір'я, а відтіль — у якесь велике помешкання, де з одного боку валялися купи людських кісток, а з іншого — довгі палки для підсмажування м'яса. Ми ледве не збожеволіли від жаху: ноги в нас трусились, і ми, повні відчаю, попадали на підлогу. Так пролежали досить довго, безсилі що-небудь зробити, дати собі яку-небудь раду.

Уже смеркало, як раптом розчинилися двері й у нашу кімнату ввійшов велетень, високий, як пальма, весь чорний, з єдиним оком на лобі, червоним і вогняним, як жар. Із рота в нього стирчали два довгих, гострих передніх зуби, нижня губа одвисла й торкалася грудей. Довгі слонові вуха теліпалися по плечах, а пазурі на величезних руках були загострені й зігнуті, як у яструба. Угледівши таке страховище, ми зовсім утратили розум, а воно сиділо перед нами й оглядало нас своїм голодним оком.

Потім велетень простяг руку, підняв мене за шкіру і став вертіти на всі боки, як м'ясник, що оглядає ягня. Але, очевидно, я здався йому занадто худим, і він кинув мене набік, а сам узявся оглядати так само інших.

Нарешті він спинився на капітані, як на самому ситому та гладкому з нас. Злапавши палкою його, як горобця, у свою руку, він проткнув його наскрізь і став пекти над огнем.

Коли страва була спечена, він повечеряв з великою охотою, потім розлігся на підлозі й незабаром заснув. Хропів він, як розлютований грім, і цілу ніч ми не могли стулити очей. Уранці велетень встав і, не звертаючи на нас ніякої уваги, кудись пішов з дому, а ми дали волю своєму відчаю. Здавалося, плачу та голосінню не буде краю. Нарешті, виплакавши всі сльози, стали радитись, як би нам вийти з цього страшного становища, але ніхто не міг дати путньої поради. Про те, що можна було б спільними силами напасти на велетня й убити його, ніхто навіть не заїкнувся: перелякані, ми не могли навіть про це подумати.

Заспокоївшись трохи, ми розсипались по острову, щоб щось поїсти, а ввечері, не знайшовши ніякого притулку, мусили знову повернутися в оселю людоїда.

Незабаром прийшов і сам господар. Він вибрав ще одного з товаришів, повечеряв і знову ліг спати і спав до самого світанку. Уставши, він знову пішов і кинув нас без жодного догляду. Але це мало нас тішило: ми добре знали, що нам нікуди тікати і що нас усіх до одного жде однакова доля. Горе наше було таке велике, що дехто пропонував кинутись у море, знаходячи, що ця смерть усе-таки приємніша від першої. Але проти цього повстав один із товаришів: він нагадав, що віра забороняє людині накладати на себе руки, і радив вигадати який-небудь інший засіб позбавитися зубів людоїда. Тут у мене майнула думка, якою я і поділився з товаришами:

— Друзі мої, — сказав я їм, — чи звернули ви увагу на ті великі дерева, що ростуть на березі? Давайте ми з них поробимо

плоти, які залишимо поки на березі, а вночі спробуємо втекти від людоїда. У всякому випадку, коли не пощастить дочекатись якого-небудь корабля, краще загинути в морі, ніж у шлунку такого страховища.

Тут я докладно розповів про свій задум, який одноголосно був ухвалений. Після цього ми взялися за роботу. Поробивши такі плоти, щоб могли витримувати по три чоловіки, ми вернулися до людоїда і знову були свідками страшної смерті одного зі своїх товаришів. Але на цей раз ми жорстоко віддячили своєму катові. Тільки він захропів, я та ще десятеро, найсміливіших і найпрудкіших людей між нами, узяли по залізній палиці, розпекли їх на вогні й усі разом уткнули їх в око душогуба. Можете собі уявити, як він заревів від болю. Людоїд став кидатися на всі боки, ловлячи нас розставленими руками, але ми сиділи спокійно в безпечних місцях. Облапавши всі кутки, він наткнувся на двері й вийшов, ревучи та стогнучи.

Нам нічого було баритися, і ми кинулися до своїх плотів. Позаяк крики людоїда стихли, то в нас з'явилася надія, що ворог наш умер від ран, але вдосвіта ми раптом угледіли трьох однооких велетнів. Двоє нових страховищ вели третього, сліпого, під руки. Ми швидше одіпхнули плоти од берега, але людоїди стали кидати на нас величезними шматками скель і незабаром розбили й потопили всіх нас, крім мене та двох моїх сусідів, що встигли відплисти досить далеко од берега. Опинившись серед бурхливого моря, ми знову стали забавкою хвиль. Цілу добу ми боролися з ними, прощаючись із життям, але вітер несподівано пригнав нас до якогось острова, де ми знайшли багато поживних і смачних овочів.

Підкріпивши свої сили, ми лягли й заснули. Але ввечері, коли ще не зовсім смеркло, ми раптом почули якесь страшне сичання. Схопившись на ноги, угледіли величезну гадюку, що повзла прямо на нас. Ми хотіли тікати, але гадюка кинулася вперед, схопила одного з моїх товаришів, ударила його кілька разів об землю й проковтнула. Ми скористалися цим і стали тікати.

Знову відчай огорнув душу.

— О Боже! — крикнув я. — Учора тільки ми ледве спаслися від людоїда і гнівних хвиль, а сьогодні зустрілися з новим лихом!

Блукаючи по острову, ми побачили одне височезне дерево. Ледве стало смеркати, як полізли на нього. Але це було даремно: гадюка вгледіла нас, обвилась круг дерева і, схопивши мого товариша, ударила його об землю і з'їла. Правда, після вечері вона

кудись зникла, але я знав, що мене те ж саме чекає на день пізніше. Я подумав: «Чи не краще було б кинутися в море?..» Але вмирати не хотілось, і я став думати, як би вижити. Помітивши, що на острові росте багато колючих рослин, я поробив з них в'язанки і високо обгородив ними дерево. Самого себе я теж обв'язав колючками. Як тільки смеркло, гадюка не стала баритись і тихо підлізла до мого дерева, але несподівано укололась і стрибнула назад. Кілька разів вона знову починала підкрадатись, як кішка, але нарешті впевнилась у даремності своєї праці, лягла, згорнулась і цілу ніч лежала на варті, а я сидів ні живий ні мертвий на дереві. Хоча вдосвіта вона зникла, але я був такий змучений, що саме життя мені обридло, і я, як божевільний, кинувся до моря, щоб раз і назавжди припинити свої страждання. Але доля нарешті зглянулася. У ту хвилину, коли я вже збирався кинутись у воду, на обрії зачорнів корабель. Він наближався до нашого острова й незабаром можна було помітити на ньому людей.

Я зірвав із себе шапку і став нею махати, щоб звернути на себе увагу. Мене помітили, з корабля спустили човна й забрали мене. Чи можете ви уявити, який я був щасливий у ту хвилину?

Коли я розповів про всі ті пригоди, які трапились зі мною, усі були глибоко вражені, і кожний поспішав висловити мені своє співчуття. Насамперед мене нагодували, а потім капітан подарував мені нове вбрання, бо моє було зовсім пошматоване.

— Друже мій! У мене є на кораблі кілька пакунків з крамом, що належали колись одному небіжчику-торговцю. Я хотів би їх продати тут, а гроші передати його нащадкам. Чи не взявся б ти продати їх? Звичайно, за це я тобі подякую.

Я охоче згодився допомогти капітанові. А на палубі між тим таврували крам. Коли дійшла черга до тих пакунків, які доручено було мені попродати, спитали капітана, яке ім'я на них поставити.

— Пиши: «Синдбад-мореплавець», — відповів капітан.

Я із здивуванням глянув на нього, і тільки тепер, придивившись до його обличчя, упізнав того самого капітана, який покинув мене на безлюдному острові, коли я легковажно заснув біля струмка. За цей час він дуже постарів, та й мене йому було важко пізнати, тим більше, що всі вже вважали мене за небіжчика.

— Капітане! — сказав я. — Ти говорив, що цей крам Синдбада?

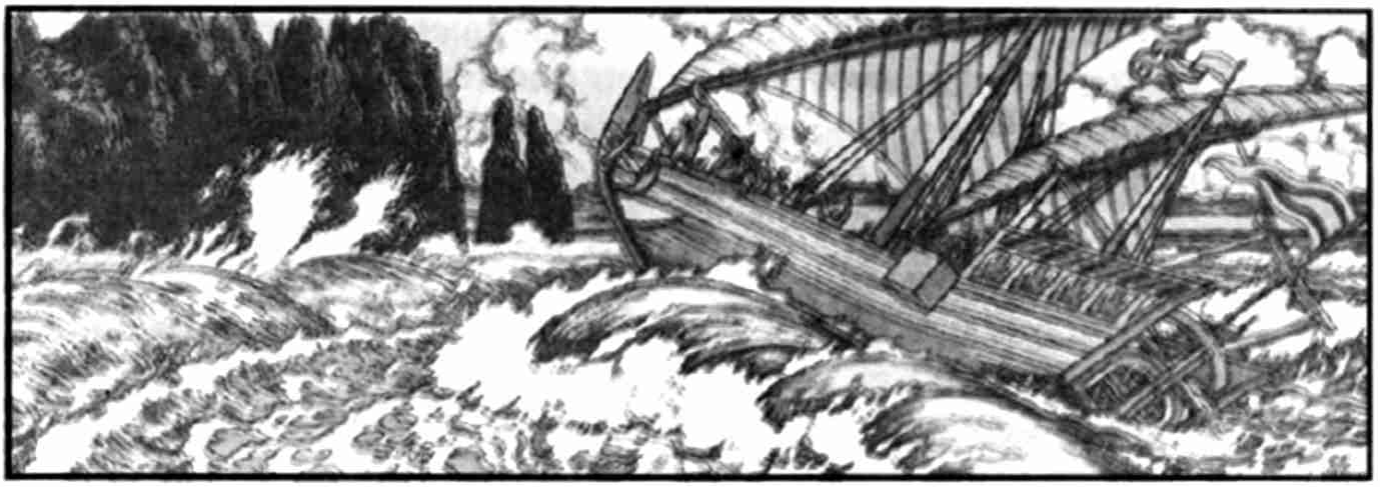

І. Білібін. Ілюстрація до казки «Синдбад-мореплавець». *1932 р.*

— Так, — відповів він, — Синдбад родом із Багдада, і їхав він на моєму кораблі. Я й досі не можу простити собі за необачність. Одного разу він разом з іншими вийшов з корабля на острів, а коли всі повернулись, я не примітив, що немає Синдбада, і велів пливти далі. Кинулися ми вже через деякий час, але вітер був настільки дужий, що ми ніяк не могли вернутися назад.

— І ви думаєте, що Синдбад давно вже загинув?

— Напевно.

— Ану, лишень, пригляньтесь до мене уважніше! — сказав я. — Чи не розмовляє з вами той самий Синдбад, якого ви вважаєте за небіжчика?! Я заснув на березі струмка, а коли прокинувся, корабель був уже далеко.

Капітан глянув на мене, упізнав і радісно закричав:

— Слава тобі, Боже, що ти знімаєш з моєї душі такий гріх! Який я радий, що бачу тебе живим і здоровим! Забери ж свій крам, а ось і гроші за продану його частину.

Я прийняв крам, але дещо подарував капітанові замість подяки. Решту я розпродав і купив сандалового дерева, гвоздики, кориці й інших коштовних речей. Вернувшись у Багдад, я продав їх за великі гроші і став ще багатшим.

Звичайно, і цього разу я не забув подякувати Богові й роздати милостиню вбогим.

(Переклад Олександра Олеся)

Робота з текстом

1. Розкажіть про ті події казки, які вам найбільше сподобалися.
2. У які моменти ви переживали за життя Синдбада, а коли раділи за нього?
3. Як виявляється в казці чарівність?

4. Поясніть, чому Синдбад вирушав у далекі подорожі, незважаючи на ті важкі випробування, що випали на його долю.
5. Як діє Синдбад у скрутні моменти життя?
6. Розкажіть про ставлення героя до його супутників, дайте оцінку його діям.
7. Знайдіть у творі підтвердження людяності Синдбада. Прочитайте виразно ці уривки, прокоментуйте їх.
8. Доберіть прислів'я, якими можна охарактеризувати вчинки Синдбада.

Який епізод третьої подорожі Синдбада зображено на картині І. Білібіна (на с. 60)? Знайдіть відповідний фрагмент у тексті. За допомогою яких засобів (кольорів, контрастів, розташування предметів тощо) художник зумів передати напруження моменту?

Творче завдання

1. Усно опишіть Синдбада. Яким він постав у вашій уяві після прочитання казки?
2. Придумайте план мультфільму про третю подорож Синдбада. Назвіть епізоди, які будуть покладені в основу вашого анімаційного проекту. Створіть афішу для свого мультфільму.

Арабські казки зі збірки «Тисяча і одна ніч» набули популярності завдяки французькому перекладу Антуана Галлана. Вони були видані на початку XVIII ст. В Україну східні казки прийшли з французьких і німецьких перекладів. Іван Франко користувався німецьким виданням арабських казок, які почав перекладати українською. Казки арабського світу перекладали й інші українські майстри: Олександр Олесь, Агатáнгел Кримський, Ярема Полотнюк, Валерій Рибалкін, Євген Микитенко, Тимур Литовченко. Український композитор Сергій Борткéвич створив чудову музику до балету «Тисяча і одна ніч».

Література і мистецтво

За мотивами казки про Синдбада-мореплавця знято багато художніх і мультиплікаційних фільмів. Перший мультфільм «Синдбад-мореплавець» зняли мисткині Зінаїда і Валентина Брумберг у 1944 р. (СРСР). У цей час тривала Друга світова війна, і студія «Союзмультфільм», на якій була зроблена стрічка, переїхала до міста Самарканда (Узбекистан), яке нагадувало про давні часи й східний світ збірки «Тисяча і одна ніч». Це надихнуло авторів на екранізацію пригод Синдбада.

Пізніше були створені інші фільми (американські, японські, індійські тощо):

«Сьома подорож Синдбада» (США, реж. Н. Джуран, 1958 р.);

«Синдбад: завіса туманів» (Індія–США, реж. Е. Рікс, 2000 р.);

«Синдбад: легенда семи морів» (США, реж. П. Гілмор, Т. Джонсон, 2003 р.).

• Порівняйте екранізації з прочитаним текстом.

Перевірте себе

1. Розкрийте характер Синдбада, його моральні якості. Яка його риса вам найбільше сподобалася?
2. Що допомагало Синдбадові уникати небезпек, рятувати себе й своїх супутників?
3. Визначте особливості народної казки в третій подорожі Синдбада.
4. Доведіть, що цей твір належить до різновиду чарівних казок.
5. У чому полягає повчальність арабської народної казки про Синдбада (третя подорож)? Який моральний урок дає цей твір?

ЯКОБ і ВІЛЬГЕЛЬМ ҐРІММ

1785–1863 **1786–1859**

Ми передаємо цю книжку всім доброзичливим рукам, віримо при цьому в благословенну силу, яка є в них.

Якоб і Вільгельм Ґрімм

Сторінки життя і творчості

Кожний у Німеччині знає про Якоба і Вільгельма Ґрімм, діти сприймають їх як своїх близьких і добрих знайомих. Те, що зробили митці для своєї країни, не дало засохнути живильному джерелу народної мудрості німецького народу й з'єднало його довкола збереження національних святинь.

Брати Якоб і Вільгельм Ґрімм народилися в невеличкому німецькому містечку Ганау й усе життя були нерозлучними. Вони часто згадували про своє дитинство, сповнене великої любові, радості й піклування про всіх членів їхньої великої родини. Проте в 1796 р. життя сім'ї різко змінилося: помер батько, а мати не змогла впоратися з усіма труд-

нощами, що випали на її долю. Тому сестра матері Дороті взяла на себе опікування подальшою долею братів Якоба й Вільгельма, які разом із нею переїхали до міста Ка́сселя. Там вони навчалися в гімназії, туди повернулися й по закінченні університету в Марбурзі, де вивчали право.

У Касселі брати працювали бібліотекарями в Ге́ссенській федеральній бібліотеці. Тиша, спокій, наукова праця — це була найкраща стихія для них. Рано втративши батька, Якоб і Вільгельм змалку мали почуття великої відповідальності за матір і молодших братів і сестер, яким завжди допомагали.

На початку XIX ст. в результаті наполеонівських воєн[1] для Німеччини настав сумний час: країна потерпала від французької навали, окупація обмежувала права людей, а також їхнє право на власну мову й культуру. Брати вирішили працювати задля визволення своєї батьківщини й збереження її національних цінностей. З 1806 р. вони почали збирати казки й легенди, які здавна жили в пам'яті німецького народу, поширюючись в усній формі.

Їхня діяльність мала виняткове значення для збереження усної народної творчості й розвитку німецької мови. У період поневолення Німеччини брати Ґрімм рятували найдорожчий скарб нації — слово. Для них минуле було цінним передовсім тому, що воно дає зразки моралі, єдності та ідеалу народу, важливі за всіх часів.

У 1812 р. вийшло друком перше видання зібраних Якобом і Вільгельмом Ґрімм ***«Казок для дітей і родини»***.

Невідомий художник.
Брати Ґрімм збирають казки. *XIX ст.*

[1] *Наполео́нівські війни* — серія війн (1803–1815), проведених Францією під проводом Наполеона в різних країнах Європи.

Пам'ятник братам Ґрімм.
м. Ганау (Німеччина)

1815 р. був опублікований другий том казок, зібраних братами Ґрімм.

Усього вони зібрали понад 200 казкових творів, залишивши нащадкам не тільки цю збірку, а й інші здобутки, зокрема ***«Німецьку граматику», «Словник німецької мови»***.

Заслуга Якоба і Вільгельма Ґрімм полягає в тому, що вони збирали не тільки твори усної народної творчості, а й поставилися до цієї справи як справжні дослідники, напрочуд відповідальні у відтворенні народного слова. Величезна справа збирання й збереження фольклору, яку здійснювали брати Ґрімм, підтримала національний дух і культуру Німеччини, згуртувала німців довкола своїх надбань, показала приклад іншим народам, як дбайливо треба ставитися до власних витоків.

КАЗКИ БРАТІВ ҐРІММ

Історія створення

«...Як багато з того, що цвіло в давніші часи, уже немає нині, ба навіть самих спогадів про це вже майже не лишилося. Щоправда, живуть у народі пісні, легенди та перекази, нині видано кілька книжечок з цієї тематики, а тепер побачать світ і ці казки для дітей та родини... Що стосується способу збору казок тут, то спочатку згадаємо про правильність і правду, а саме з власного ми нічого не добавляли, жодної легенди, самі не прикрашували, навпаки, кожну своєрідність, яку ми помічали, старалися зберегти, щоб надати в цьому розумінні збірці різноманітності змісту».

Передмова братів Ґрімм до збірки «Казки для дітей і родини», видання 1819 р.
(Переклад Романа Матієва)

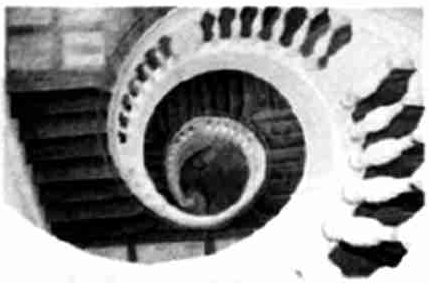

У Музеї братів Ґрімм.
м. Кассель (Німеччина)

Цікаво знати

Музей братів Ґрімм був заснований 1959 р. в м. Касселі, де вони багато працювали заради збереження німецького фольклору й розвитку німецької мови.

Жила на світі одна вдова, і мала вона дві доньки. Одна з них, падчірка, була гарна й роботяща, а друга, рідна, гидка й лінива. Та вдова любила куди більше рідну доньку, хоча та була гидка й лінива. Падчірка мусила виконувати всю хатню роботу, була попелюшкою в домі. Бідна дівчина щодня сиділа на шляху біля криниці й пряла доти, поки їй нитка порізала пальці до крові.

Одного разу вона так порізала ниткою пальці, що кров'ю залило починок. Дівчина схилилася над криницею, щоб вимити починок, а він вислизнув із рук і впав у криницю.

Падчірка гірко заплакала й побігла до мачухи та розказала про таке нещастя. А мачуха почала її лаяти на всі заставки й нарешті сказала:

— Уміла вкинути починок, то зараз же лізь і дістань його.

Пішла бідна дівчина до криниці, не знаючи, що й робити. І з великого жалю й страху стрибнула в криницю й знепритомніла.

А коли опритомніла, то побачила, що лежить на чудовій луці. Ясно світило сонце, і тисячі розмаїтих квітів цвіли навколо неї.

Вона пішла цією лукою і набрела на піч, у якій було повно хліба. Хліб почав гукати до неї:

— Ох, витягни мене, витягни, бо згорю, я вже давно спікся!

Дівчина підійшла до печі й лопатою повитягала весь хліб.

А потім пішла собі далі. Ось приходить вона до яблуні, а на ній аж рясніє від яблук. Яблуня просить її:

— Ох, обтруси мене! Яблука мої давно вже достигли.

Дівчина струснула яблуню, і яблука градом посипалися на землю. Вона трусила доти, поки жодного яблука не лишилося на яблуні. Тоді згорнула яблука на купу й пішла далі.

Нарешті дійшла до невеличкої хатини, з якої у віконце визирала стара баба. У неї стирчали такі великі зуби, що дівчина хотіла тікати. Але стара гукнула їй услід:

— А чого ти боїшся, люба дитино? Залишайся в мене, і якщо добре впораєшся з хатньою роботою, то й тобі добре буде. Найкраще дбай про постіль, стели якнайстаранніше та добре вибивай подушки, щоб пір'я

К. Карева.
Ілюстрація до казки «Пані Метелиця». *2010 р.*

А. Андерсон.
Ілюстрація до казки «Пані Метелиця». *1910 р.*

летіло, — тоді на світі йтиме сніг, бо я ж пані Метелиця.

Як почула дівчина такі ласкаві слова, їй відлягло від серця, вона залишилась у бабусі й негайно стала до роботи. Дівчина в усьому догоджала старій, збивала їй подушки так сильно, що аж пір'я летіло, наче сніжинки, і тому жилося їй у старої дуже добре. Вона ніколи не чула від неї лихого слова й щодня їла смажене й пряжене.

Пробула дівчина певний час та й засумувала, а чого їй бракує, то спочатку й сама не знала. Нарешті здогадалась, що нудьгує за домівкою, і хоча тут було їй краще, проте її тягло вернутися до рідної хати.

Нарешті вона сказала до старої:

— Узяла мене туга за рідним краєм, і хоч мені у вас дуже добре, проте довше я тут зоставатися не можу, мені треба вернутися до своїх.

Пані Метелиця сказала:

— Мені подобається, що тебе тягне додому. І за те, що ти вірно мені служила, я сама тебе виведу нагору.

Вона взяла її за руку й провела до великої брами. Брама відчинилась, і тільки-но дівчина ступила на поріг, линув золотий дощ, і все золото приставало до неї, аж нарешті вся вона вкрилася золотом.

— Це тобі за те, що ти в усьому старанна була, — сказала стара й віддала їй також і починок, що впав у колодязь.

Тоді брама замкнулась, і дівчина опинилася вгорі, на землі, біля своєї хати.

А щойно вона ввійшла у двір, півень злетів на цямрину[1] й заспівав:

Кукуріку, кукуріку!
Наша дівчина іде, —
на ній золота без ліку.

Дівчина ввійшла до хати, а мачуха й сестра, побачивши на ній золото, зраділи, не знають, де й посадити.

---

[1] *Цямри́на* — деревина з колодязного зрубу.

Дівчина розповіла про все, що з нею трапилось, і коли мачуха почула, як падчірка дослужилася до такого великого багатства, то аж загорілася бажанням добути таке щастя й своїй рідній, гидкій та ледачій, доньці.

Отож пішла ледарка до криниці, сіла та й пряде, а щоб починок був у крові, уколола собі пальця, усунувши руку в густий терен. А потім кинула починок у колодязь і стрибнула туди сама.

Вона опинилась, як і сестра, на чудовій луці й пішла тією самою стежкою. Дійшовши до печі й почувши, як хліб кричить: «Ох, витягни мене, витягни, бо згорю, я вже давно спікся!» — вона відповіла: «Тільки мені й охоти бруднитися біля тебе!» — і пішла далі.

Незабаром дійшла вона до яблуні й, почувши, як та кричить: «Ох, обтруси мене, обтруси, мої яблука давно вже достигли!» — вона відповіла: «От не мала роботи! Ще якесь яблуко на голову мені впаде!» — і пішла далі.

Прийшовши до хатини пані Метелиці, вона не злякалася її зубів, бо вже чула про них, і відразу найнялася до неї.

Першого дня вона дуже старалася, слухалася пані Метелицю, коли та їй загадувала роботу, бо в неї тільки й думки було про золото, яке стара їй подарує. Але другого дня почала лінуватися, третього ще більше — навіть уставати вранці не захотіла. Вона й постелі пані Метелиці не постелила як слід, і подушок не позбивала, щоб аж пір'я летіло.

Це скоро набридло старій, і вона сказала дівчині, що її служба скінчилася. Ледащиця дуже зраділа, гадаючи, що тепер на неї лине золотий дощ.

А пані Метелиця привела її до брами, і щойно дівчина ступила на поріг, як на неї перекинувся великий казан смоли.

— Оце тобі твій заробіток, — сказала пані Метелиця й замкнула ворота.

І прийшла ледащиця додому, уся вкрита смолою, а півень, побачивши її, злетів на цямрину і загорлав:

Кукуріку, кукуріку!
Наша ледащиця йде, —
що брудна буде довіку!

І справді, смола так пристала до ледащиці, що не відмилася, скільки вона жила на світі.

(Переклад Сидора Сакидона)

Коментарі

Казка «Пані Метелиця» побутувала за часів братів Ґрімм у гірських районах Німеччини, але точно встановити, де вона виникла, важко. Є принаймні кілька гірських вершин, де, як стверджували корінні мешканці, могла жити чарівна пані: гора Хозер Мейсснер (неподалік від Касселя), гора Херзельберг (біля Айзенаха). У німецькому фольклорі пані Метелиця відповідала за зимові снігопади, джерела з водою, а також була покровителькою доброчесних жінок і дівчат. Отже, у казці знайшли відображення давні уявлення німецького народу про походження різних природних явищ (сніг, вода). У німецькій мові її ім'я звучить як фрау Холле (Frau Holle). *Фрау* — слово, яке приєднують до імені або прізвища жінки в Німеччині, означає шанобливе ставлення, повагу.

Робота з текстом

1. Виразно прочитайте казку «Пані Метелиця» в особах.
2. Знайдіть у казці зачин. Визначте роль зачину у творі.
3. Розкажіть про події, які сталися в житті пасербиці.
4. Охарактеризуйте її ставлення до праці.
5. Як пані Метелиця віддячила пасербиці за її працьовитість і старанність?
6. Як зустріли дівчину мачуха зі своєю донькою? Що вони із заздрощів надумали зробити?
7. Який заробіток одержала ледащиця від пані Метелиці? Чому?
8. Які риси характеру демонструють обидві героїні в різних випробуваннях?
9. Який художній прийом допомагає показати різне ставлення дівчат до праці?
10. Порівняйте становище пасербиці та рідної доньки вдови на початку і в кінці казки. У якої з героїнь це становище змінилося на краще, у якої — погіршилося? Чому так сталося?
11. Які моральні цінності утверджуються в казці «Пані Метелиця»?
12. Знайдіть кінцівку в казковому творі. Яку оцінку висловлено в ній?

Краса слова

Казка «Пані Метелиця» має цікаву будову. У ній поєднано елементи соціально-побутової та чарівної казки. З одного боку, тут ідеться про родинні стосунки, про ті звичайні справи, якими займалися в давнину люди: пекли хліб, вирощували врожай, пряли пряжу тощо. А з іншого боку, тут розповідається про різні дива, які трапилися з пасербицею та улюбленою донькою вдови.

Поетичними засобами втілено уявлення народу про зв'язок людини з природою і всім довколишнім світом. Звернімо увагу на те, що різні

предмети — хліб у печі, яблуня — звертаються до дівчат людськими голосами, а ті їм відповідають, причому кожна по-своєму. Пасербиця мовчки робить потрібну справу, а донька вдови грубо відповідає та йде далі, нічого не роблячи. У казці можна знайти чимало повторів (у ситуаціях і в мові персонажів). Знайдіть їх. Також учинки героїв супроводжуються народними оцінками. Віднайдіть їх у тексті.

Як і кожна народна казка, «Пані Метелиця» зорієнтована на усну традицію, тобто її розповідали, передавали з уст в уста. Ефект живої розповіді досягається за допомогою спеціальних мовних засобів (слів і побудови речень). Наприклад: *«І справді...»*, *«Нарешті дійшла до невеличкої хатини...»*, *«Ох, обтруси мене...»*. Знайдіть подібні приклади.

Пригадайте 1–2 казки інших народів, у яких ідеться про мачуху, її доньку та пасербицю. Порівняйте їх із казкою «Пані Метелиця». Установіть збіги й розбіжності в казках.

БРЕМЕНСЬКІ МУЗИКАНТИ

Казка називається «Бременські музиканти» (*нім.* «Die Bremer Stadtmusikanten»), проте герої так ніколи й не дійшли до Бремена й не стали міськими музикантами. Бремен здавна був культурним центром регіону — утіленням мрії про краще життя, тому тварини, яких образили їхні господарі, туди прагнули дістатися. У цій казці в образах тварин утверджується мрія народу про пошук кращої долі, про об'єднання на підставі спільної мети й захисту інтересів бідних і знедолених.

Скульптурна композиція «Бременські музиканти». *м. Бремен (Німеччина)*

Робота з текстом

1. Назвіть основних персонажів казки «Бременські музиканти».
2. Чим подібні їхні долі?
3. Чому всі тварини охоче пристали на пропозицію осла?
4. Як друзі налякали розбійників першого і другого разу?
5. Які моральні якості втілено в образах тварин?
6. Дайте визначення поняття *алегорія*. Чи є цей засіб у творі? Доведіть свою думку.
7. Що висміюється в казці?
8. Поділіть казку на окремі частини, дайте їм назву.

Краса слова

У казках, зібраних братами Ґрімм, завжди перемагають борці за добро й справедливість. А що перемагає в казці «Бременські музиканти»? Які якості допомагають героям здобути перемогу? Зверніть увагу на те, як тварини розмовляють у казці. Що вони розповідають про свою долю? Хто з героїв підбадьорює інших? Як вони реагують на це? Знайдіть у тексті повтори (ситуацій, мовних прийомів) і традиційні казкові звороти, що використовуються в інших казках.

Література і мистецтво

Кадр з мультиплікаційного фільму «Бременські музиканти». *Режисер І. Ковалевська. 1969 р.*

«Бременські музиканти» знайшли втілення в мультиплікації — «Бременські музиканти» (СРСР, 1969), «Слідами бременських музикантів» та «Нові бременські» (Росія, 2000). Вони значно відрізняються від тексту народної казки, яку відтворили брати Ґрімм. Більше того, в анімації з'явилися нові герої: трубадур і принцеса. Проте мораль творів різних видів мистецтва подібна: дружба завжди виведе людину зі скрутного становища, у дружбі — людська сила.

Німецькі казки перекладали Євген Попович і Сидір Сакидон, проте вони здійснили не всі переклади казок, зібраних братами Ґрімм. І в наш час українські перекладачі звертаються до перекладів казкових творів зі збірки «Казки для дітей і родини», зокрема Роман Матієв, Орися Кульчицька та ін.

Перевірте себе

1. Розкажіть про історію створення збірки «Казки для дітей і родини» братів Ґрімм.
2. Як працювали Якоб і Вільгельм у процесі укладання збірки? Яким було їхнє ставлення до слова?
3. Розкрийте роль братів Ґрімм у збереженні усної народної творчості.
4. Визначте основну думку прочитаної вами казки братів Ґрімм.
5. Які цінності утверджуються в казці, яку ви прочитали?
6. До якого різновиду казки належить твір, що ви прочитали? Доведіть це прикладами з тексту.

ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА

У казці можна сказати про складне простими словами, про те, що важливо для всіх.

Оскар Уайльд

Як відомо, казки в дописемний період передавали з уст в уста, від покоління до покоління. Хоча фольклорні твори ставали довершеними в результаті колективної творчості народу, але в кожного твору був автор — той, хто першим придумав і розповів своїми словами про ту чи іншу подію. Потім до цієї розповіді люди додавали щось своє (тому їх можна назвати співавторами), і казка отримувала тривале життя в часі й просторі. Однак імена людей, які були творцями народної казки (як і інших народних творів), уже ніхто не знає й не пам'ятає, тому ці твори називають *анонімними*. Протягом кількох століть різні види усної народної творчості (прислів'я, приказки, загадки, пісні, казки тощо) переповідали одне одному. Коли в різних країнах поширилася писемність, той, хто знав грамоту, міг їх записати, але тільки власноруч, бо ще для цього не існувало ніяких спеціальних приладів.

Пам'ятник Й. Гутенбергу, який у XV ст. винайшов спосіб книгодрукування. *м. Майнц (Німеччина)*

У XV ст. відбулася подія, важлива для культурного життя всього світу: було винайдено друкарський верстат і з'явилася можливість не переписувати, а друкувати книжки. Слухач поступово перетворювався на читача. З'являлося більше людей, які хотіли зафіксувати власні художні твори, породжені їхньою фантазією і натхненням.

Пам'ятник книгодрукарю І. Федорову. *м. Львів*

Твір, що належить не багатьом, а одній людині, називають *авторським*, а саму цю людину називають *автором (творцем)* художнього твору. В історії літератури відомі

випадки, коли в деяких творів було навіть два автори, вони є *співавторами*. Однак це буває рідко, адже створення літературного твору є справою індивідуальною, творчою. Авторські твори виникли дуже давно, тоді, коли ще не було можливості друкувати книжки. У кожну добу й у кожній країні автор мав своє уявлення про прекрасне, а також свої уявлення про призначення митця та його творчості у світі.

Народні казки дали поштовх для фантазії багатьом митцям, які створювали власні художні твори за фольклорними зразками. Так народилася ***літературна казка***. Її творці (письменники) спиралися на досвід усної народної творчості: зверталися до поширених у різних народів казкових подій і образів, використовували традиційну казкову будову (зачин, основну частину, кінцівку), а також усталені звороти, повтори, оцінки, прислів'я та приказки.

Разом з тим літературна казка багато отримала від свого творця — автора. Використовуючи готову схему подій (наприклад, про мачуху й пасербицю, про героя та його випробування, про боротьбу добра і зла та ін.), автор ускладнював їх, додавав до звичних поворотів щось своє. Крім того, він більше звертав увагу на характеристику персонажів, за допомогою спеціальних художніх засобів робив їх більш виразними, складними й об'ємними за їхніми психологічними якостями. У літературній казці персонажі відрізняються один від одного не тільки зовнішніми описами, своїм внутрішнім світом, а й мовою, що характеризує їх як цілком конкретних людей з індивідуальними рисами. Автор може також вигадати нових персонажів за зразком казкових, дати їм імена, увести їх в особливий створений ним художній світ, прямо висловити свою оцінку подій і героїв.

Оскільки кожен автор є представником свого народу або нації, то через творця в літературну казку входили риси національної самобутності тієї чи іншої культури. Через автора в казці поєднувалося національне й загальнолюдське, тобто ті цінності, що є важливими для всіх людей світу. Якщо в народних казках не було розлогих описів природи, то в авторській казці ці описи вже з'явилися, вони відіграють у кожному випадку різну роль (посилюють характеристику персонажів, готують до сприйняття певних подій, створюють емоційний фон оповіді тощо). Крім описів, у літературній казці значно посилено інші зображальні особливості твору: місце подій і самі події, зовнішність персонажів, предмети вжитку змальовані детальніше,

конкретніше та яскравіше, аніж у народних казках. Отже, на відміну від народної літературна казка втілює не колективне, а індивідуальне, авторське світосприйняття й розуміння життя, що можуть збігатися з фольклорними цінностями, але кожний автор прагне висловити й власні думки, уявлення про світ, ідеали.

Народна казка існує тільки в одній формі — прозовій: розповідь від третьої особи про події, які неначе самі по собі розгортаються, без участі автора. А літературна казка має різні форми викладу. Автор може вести розмову про події не тільки як спостерігач подій зовні, але і як їх безпосередній учасник. Автор твору може навіть придумати образ вигаданого розповідача, «сховатися» за ним або «доручити» йому висловити власні думки й оцінки. Нерідко в літературних казках використовується форма оповіді від імені «я», що не було притаманне народним казковим творам. Літературні казки можуть бути написані не лише прозою, а й віршами, існувати в драматичній формі, призначеній для втілення в театрі, кіно тощо.

Коли ж виникла літературна казка як жанр і які письменники стали видатними казкарями? Формування літературної казки розпочалося у Франції в XVII ст. У 1679 р. французький письменник *Шарль Перро* видав збірку літературних казок (написаних віршами і прозою) «Казки матінки моєї Гуски, або Історії й казки минулих часів із повчаннями», призначену не тільки для дітей, а й для дорослих. Письменник вплинув на багатьох інших казкарів, зокрема *Жан де Лафонтен* написав «Казки і оповідання у віршах». На підставі стародавніх казок про тварин *Й. В. Ґете* написав літературну казку «Райнеке-лис» (1793).

Особливий інтерес до народної творчості й до створення літературних казок виникає в Європі у XVIII–XIX ст. Це був час, коли європейські народи боролися за незалежність, обстоювали рідну культуру й мову, тому збирання й обробка фольклору, а також наслідування фольклорних творів було надзвичайно важливою справою для розвитку націй і національностей. Дехто вважає, що «Казки для дітей і родини» (1812–1815) братів Я. і В. Ґрімм є літературними казками, але вони тільки збирали й друкували народні тексти. Багато російських народних казок обробив і видав поет *Василь Жуковський* («Казка про Івана-царевича, Олену Прекрасну та сірого вовка» та ін.), він також переказав віршами та прозою деякі казки братів Я. і В. Ґрімм і Ш. Перро, що відтоді стали відомими в Росії.

Астрід Ліндґрен, шведська письменниця, лауреат міжнародної Літературної премії імені Андерсена *(1958)*

Сельма Лагерлеф, шведська письменниця, лауреат Нобелівської премії з літератури *(1909)*

У XIX ст. літературні казки створювали такі письменники, як Ганс Крістіан Андерсен, Ернст Теодор Амадей Гофман, Вільгельм Гауф, Олександр Пушкін, Петро Єршов, Всеволод Га́ршин, Василь Одое́вський, Сергій Акса́ков, Ка́рло Колло́ді, О́скар Уа́йльд та ін.

Видатними казкарями XX ст. вважають Джо́зефа Ре́дьярда Кі́плінга, А́лана Олекса́ндра Мі́лна, Джа́нні Рода́рі, Се́льму Ла́герлеф, А́стрід Анну Емілію Лі́ндґрен.

Побутує думка, що літературні казки призначені тільки для дитячого читання, але насправді це не завжди так. Багато письменників створювали свої казки як для дітей, так і для дорослих, намагаючись пояснити важливі для людей істини в доступній формі.

Якщо народна казка має тільки три основні види — казка про тварин, чарівна й соціально-побутова казки, то в літературній казці різновидів набагато більше, що зумовлено різницею в підходах авторів до завдань казкових творів.

На початку XXI ст. жанр казки активно розвивається, впливає на інші види літератури й мистецтва (наприклад, кіно, мультиплікація, драматургія та ін.), збагачує їх.

А́втор — творець художнього твору (літературного, музичного, живопису тощо).

А́вторський — той, що належить авторові (твір, позиція, думка, образ, ідеал тощо).

Літерату́рна казка — авторський твір, який наслідує події, образи, будову, засоби виразності народної казки, але разом з тим утілює авторські думки, уявлення про світ, ідеали.

Прокоментуйте зміст таблиці, доведіть її положення прикладами з тих казок, які ви знаєте.

Казка фольклорна	Казка літературна
Колективний автор	Індивідуальний автор (письменник)
Проста система подій	Ускладнена система подій

Продовження табл.

Казка фольклорна	Казка літературна
Відсутність розлогих описів	Розлогі описи природи, місця подій, зовнішності персонажів
Події розгортаються неначе самі по собі, без утручання автора	Автор скеровує події, присутність автора виявляється постійно (в оцінках, зверненнях до читача, висновках тощо)
Персонажі зображені в загальних рисах	Персонажі ускладнені, вони зображені в індивідуальних рисах, автор звертає увагу на їхній внутрішній світ, почуття, зміни характеру
Прозова форма	Може існувати в прозі, у віршах, у драматичній формі (призначеній для театру, кіно тощо)

Письменниця XIX ст. Марко Вовчок започаткувала жанр літературної казки в Україні. Вона створила такі дитячі казки, як «Дев'ять братів і десята сестриця Галя», «Ведмідь» та ін. Панас Мирний написав «Казку про Правду та Кривду», Степан Руданський — «Цар-Соловей», «Вовк, Собака і Кіт» та ін. Велике значення для становлення літературної казки в Україні мала діяльність Івана Франка. У XX ст. серед видатних українських авторів — Оксана Іваненко, Наталя Забіла, Михайло Стельмах, Всеволод Нестайко. Розвиток жанру літературної казки в Україні та світі не припиняється й нині.

Перевірте себе

1. Які особливості народної казки успадкувала літературна казка? Які нові риси набула?
2. Назвіть видатних письменників-казкарів. За допомогою Інтернету, довідкової літератури встановіть, з яких вони країн. Покажіть на мапі ці країни. Назвіть письменників, казки яких ви читали.
3. Як ви зрозуміли поняття *автор*?
4. Кого із сучасних казкарів (зарубіжних і українських) ви знаєте? Які їхні твори читали? Розкажіть про них.

Творче завдання

Створіть обкладинку до своєї улюбленої літературної казки. Усно презентуйте свою обкладинку в класі.

ОРИГІНАЛ І ПЕРЕКЛАД

Скільки знаєш мов — стільки
перед тобою відкрито світів.

Микола Лукаш

Літературний твір створюється тією мовою, якою володіє автор. Автор пише мовою, що використовується в країні, де він живе. Проте це не обов'язково. Автор може писати художні твори будь-якою мовою, це його право. Бували випадки, коли письменники жили в чужих для них країнах, але писали тією мовою, яка була рідною для них, або навіть кількома мовами. Живучи деякий час у Петербурзі, Тарас Шевченко творив українською, утверджуючи її самобутність і право на існування, але окремі його твори написані російською мовою. Микола Гоголь писав російською мовою, якій він надав виразного українського колориту й нового спрямування, спираючись на здобутки народної творчості. Отже, мова, якою створений твір, — це мова ***оригіналу***.

Однак література кожного народу є не тільки його власним здобутком. Кращі твори національних літератур стають загальним надбанням і входять до скарбниці світової культури. Твори музичного мистецтва, живопису, скульптури зрозумілі всім людям, якою б мовою вони не говорили, а твори літератури потребують перекладу.

Ми прагнемо до того, щоб оволодіти хоча б однією-двома іноземними мовами, вільно спілкуватися й читати художні твори мовою оригіналу. А от в Європі діти й дорослі, знаючи рідну мову, володіють ще двома-трьома мовами. В Америці, Індії, Китаї, Японії люди вивчають іноземні мови з метою кращого розуміння один одного, вільного пересування світом, прилучення до світових культурних здобутків. Однак людина не може знати всі мови світу, яких існує дуже багато (понад 7500). Тому для того щоб художній твір потрапив до читачів інших країн, де люди не володіють якоюсь мовою, потрібно перекласти його тією мовою, що там побутує.

Коли ми перекладаємо з іноземної мови нехудожній текст, нам достатньо відтворити рідною мовою точний зміст усіх його складників *(точний переклад)*, інколи достатньо передати своїми словами загальний зміст висловлювання *(вільний переклад)*.

Проте перекласти літературний твір дуже непросто, адже такий переклад повинен не лише відтворити зміст, а й бути художнім. ***Перекладач*** твору теж є автором, а точніше — автором ***художнього перекладу***. Кожна мова має свою специфіку, інколи неможливо підібрати точний відповідник того чи іншого слова,

тому перед перекладачем завжди стоїть проблема вибору засобів адекватного перекладу. Перекладач повинен майстерно володіти не тільки мовою оригіналу, а й мовою, якою він здійснює переклад, знати умови виникнення твору, традиції та звичаї країни, особливості культури, до якої належить твір.

Один і той самий твір може мати декілька перекладів, бо художні твори сприймаються індивідуально, перекладачі підходять по-різному і до вибору мовних засобів. Переклади цікаво порівнювати з текстом оригіналу й між собою. Найповніше уявлення про художній твір дає тільки оригінал, але майстерні переклади також дають змогу наблизитися до глибин оригіналу.

Оригіна́л (художнього твору) (латин. *первісний*) — текст, створений тією мовою, якою володіє і яку обрав автор.

Перекладач́ — людина, яка здійснює переклад тексту з однієї мови іншою.

Пере́клад — передача змісту усного висловлювання чи писемного тексту засобами іншої мови.

Пере́клад (художній) — різновид літературної творчості, унаслідок якої твір, існуючи в одній мові, «оживає» в іншій, не втрачаючи змістових і художніх особливостей.

Великий внесок у справу культурного обміну між народами зробили такі українські митці, як І. Франко, Леся Українка, О. Олесь, М. Зеров, М. Рильський, М. Бажан, Г. Кочур, М. Лукаш, Борис Тен та ін. Коли розширюються зв'язки між державами, значення художнього перекладу зростає. На ниві перекладу творів зарубіжних авторів плідно працюють Л. Герасимчук, О. Мокровольський, П. Перебийніс, Л. Череватенко, Г. Кирпа та ін.

Перевірте себе

1. Що таке *оригінал*?
2. У чому полягає специфіка художнього перекладу? Які особливості твору він має відтворити?
3. Яких українських перекладачів ви знаєте?
4. Розкрийте роль художнього перекладу для розвитку суспільства й культурного обміну між різними народами.

Творче завдання

Розкажіть про книжку зарубіжного автора, яку ви читали останнім часом. Хто здійснив переклад цього художнього твору?

ОЛЕКСАНДР ПУШКІН

1799–1837

Пушкін *свій* не тільки для всіх народів, але й для *всіх* епох... Пушкін був людиною в самому високому сенсі цього слова, і його поезія — це насамперед людяність.

Максим Рильський

Сторінки життя і творчості

Ім'я Олександра Сергійовича Пушкіна відоме не тільки в Росії, а й за її межами. Сучасники вважали його грандіозним явищем для всієї російської культури. Микола Гоголь назвав Олександра Пушкіна «великим національним поетом», у якому «російська природа, російська душа, російська мова, російський характер знайшли відображення в усій своїй чистоті й красі». У різні періоди життя його твори сприймаються неоднаково: дорослішаємо ми — стають складнішими й пушкінські твори. Для дітей усіх країн світу знайомство з О. Пушкіним розпочинається з його літературних казок, які зачаровують і надихають на прекрасне.

Олександр Пушкін народився 6 червня 1799 р. в м. Москві. Батько майбутнього поета, Сергій Львович, цікавився літературою і театром, з ним юний Олександр не раз відвідував драматичні вистави. Мати поета, Надія Йосипівна, досконало володіла французькою, англійською та німецькою мовами. У сім'ї було троє дітей: крім Олександра, сестра Ольга й молодший брат Лев. Сім'я Пушкіних мала чудову бібліотеку, у якій діти проводили багато часу. Літератори Москви нерідко відвідували гостинну й освічену родину. У вітальні Пушкіних уголос читали художні твори, улаштовували домашні спектаклі, виконували музичні номери.

Дядько О. Пушкіна, Василь Львович, писав вірші, він першим помітив у Олександра поетичний дар, який розвинувся дуже рано. На виховання й становлення юного Пушкіна вплинули два основні чинники, насамперед французька культура. У той час *дворя́ни*[1] говорили й писали французькою мовою, яка стала мовою освіти й культури. Тому в сімействі Пушкіних дітей учили досконало

---

[1] *Дворяни́н* — представник вищого класу в царській Росії.

володіти французькою, яка відкривала двері для майбутньої кар'єри. Освічені гувернери (домашні вчителі) дали хлопцеві прекрасне знання французької мови. Він так добре вивчив у дитинстві французьку, знання якої поглибив пізніше в Ліцеї, що його ліцейські товариші навіть дали йому прізвисько «Француз». Крім французької, Олександра навчали німецької, англійської, латинської мов, а також танцювати, їздити верхи, грати на музичних інструментах.

За спогадами сестри поета, уже змалку він виявив великі здібності до вивчення іноземних мов, які відкрили йому світ європейської літератури. У дитинстві хлопчик прочитав казки Ш. Перро і Ж. де Лафонтена, деякі твори Й. В. Ґете і навіть почав писати вірші — теж спочатку французькою! Батьки всіляко заохочували сина до літературних спроб.

На початку XIX ст. російська мова не була популярною в суспільстві, вона вважалася простонародною. Однак О. Пушкін, незважаючи на панування французької стихії, уже в дитинстві виявив великий інтерес до рідної культури. Його бабуся, Марія Олексіївна, прилучила хлопчика до народного життя, усної поетичної творчості, світу природи й російської мови.

В Олександра був слуга Микита Козлов, який був прекрасним розповідачем. Від нього хлопець почув чимало народних переказів і пісень. Була ще одна людина, важлива для становлення О. Пушкіна як поета, — це няня Орина Родіонівна Яковлєва. Вона знала безліч казок, прислів'їв, приказок, пісень, загадок і вміла чудово їх розповідати. Няня чутливо переживала всі події в житті свого вихованця, раділа його першим крокам у літературі, плакала, коли О. Пушкіна за його сміливе й вільне слово вислали до с. Михáйлівського (родинного маєтку Пушкіних неподалік від м. Пскова), подалі від столиці. Разом з нею Олександр слухав зимові заметілі, осінні дощі, а ще — її казки... Перебуваючи в Михайлівському, він писав братові в 1824 р.: «...ввечері слухаю казки — і тим самим ліквідовую прогалини свого поганого виховання. Що за радість ці казки! Кожна є поемою!»

У сімейства Пушкіних було ще одне родове гніздо — Бóлдіно (неподалік від м. Нижнього Новгорода). Тут, восени 1833 р., він написав ***«Казку про рибалку та рибку»*** і ***«Казку про мертву царівну і сімох богатирів»***, а 1834 р. — ***«Казку про золотого півника»***.

В основу літературних казок О. Пушкіна покладено не тільки російські народні казки, а й західноєвропейський фольклор.

Будинок няні Орини Родіонівни. *с. Михайлівське*

Читаючи твори поета, ми можемо впізнати чимало казкових подій і образів, які прийшли з різних куточків Європи. Він зумів їх творчо переосмислити й надати їм суто російського колориту.

Захоплення О. Пушкіна фольклором вплинуло не тільки на створення літературних казок, а й на інші твори митця, наприклад, на поему ***«Руслан і Людмила»*** (1820), у якій діють казкові герої, відбуваються чарівні події, до неї поет навіть спеціально дописав казковий зачин — вступ.

Митець відіграв важливу роль у становленні російської літературної мови. З часів О. Пушкіна Росія стала говорити й писати по-іншому, уже не було такої розбіжності між народною й книжною мовами.

Казки О. Пушкіна — це органічне поєднання краси й мудрості фольклору з величезним талантом поета. Як і в усній народній творчості, у його казках панує атмосфера чарівності (золота рибка розмовляє з рибалкою і виконує його бажання, мертва царівна воскресає). Тут діють хоробрі й благородні герої, які долають зло і допомагають тим, хто на це заслуговує. Природа сприяє таким героям, вона вступає з ними в розмову, спрямовує їхній шлях. У казкових творах поета триває боротьба добра і зла, темряви і світла. За законами усної народної творчості добро і світло завжди перемагають. Геній Пушкіна додав до традицій фольклору дещо неповторне — те, що й досі ми розгадуємо... І кожний знайде в казках митця щось своє, близьке своєму серцю...

Велику увагу до творчості О. Пушкіна виявляв Т. Шевченко, який високо поціновував художню майстерність російського поета, захоплювався його вмінням володіти словом, розкривати внутрішній світ людини. Українською мовою О. Пушкіна почали перекладати ще за його життя. Твори російського митця перекладали Левко Боровиков-

ський, Михайло Старицький, Іван Франко, Микола Вороний, Микола Зеров, Максим Рильський, Микола Бажан, Микола Терещенко, Наталя Забіла та ін.

ВСТУП ДО ПОЕМИ «РУСЛАН І ЛЮДМИЛА»

Історія створення

Олександр Пушкін розпочав поему «Руслан і Людмила» 1817 р., коли навчався ще в Ліцеї, а завершив 1820 р. в Петербурзі. Того ж року поема з'явилася в російських журналах, одразу зробивши ім'я автора знаменитим. Він послав твір видатному письменнику того часу — Василю Жуко́вському, якого вважав своїм учителем. Після виходу поеми В. Жуковський щиро зрадів успіхам юного поета й подарував йому свій портрет із написом: «Переможцю-учневі від переможеного вчителя». До другого видання поеми (вийшло друком 1828 р.) митець спеціально написав вступ, навіяний розповідями няні, Орини Родіонівни, у Михайлівському.

Край лукомор'я[1] дуб зелений,
І золотий ланцюг на нім:
Щодня, щоночі кіт учений
На ланцюгу кружляє тім;
Іде праворуч — спів заводить,
Ліворуч — казку повіда.
Дива там: лісовик[2] там бродить,
В гіллі русалка[3] спить бліда;
На невідомих там доріжках
Сліди нечуваних страхіть;
Там хатка на куриних ніжках
Без вікон, без дверей стоїть;

У лукоморья дуб зелёный;
Златая цепь на дубе том:
И днем и ночью кот учёный
Всё ходит по цепи кругом;
Идёт направо — песнь заводит,
Налево — сказку говорит.
Там чудеса: там леший бродит,
Русалка на ветвях сидит;
Там на неведомых дорожках
Следы невиданных зверей;
Избушка там на курьих ножках
Стоит без окон, без дверей;

---

[1] *Лукомо́р'є* (рос. *лукоморье*) — морська затока; вигин морського (або річкового) берега.

[2] *Лісови́к* (рос. *леший*) — образ в усній народній творчості, постає в подобі дуже старого кошлатого діда; уособлює небезпеку, що підстерігає людину в лісі; збиває людей з дороги, усіляко шкодить їм.

[3] *Русáлка* — образ в усній народній творчості, богиня водоймища; у давніх народних переказах утілено уявлення про те, що молоді вродливі дівчата живуть на самому дні річок, мають довге волосся й риб'ячий хвіст, заворожують і кличуть людей у воду, де вони можуть загинути.

О. Куркін. Ілюстрація до поеми О. Пушкіна «Руслан і Людмила». *1970 р.*

В примарах там ліси й долини;
Там на світанні хвиля лине
На берег дикий пісковий,
І тридцять витязів чудових
Із хвиль виходять смарагдових,
Та ще й дозорець їх морський;
Там королевич мимоходом
Полонить грізного царя;
Там серед хмар перед народом
Через ліси, через моря
Чаклун несе богатиря;
В темниці там царівна тужить,
А бурий вовк їй вірно служить;
З Ягою ступа там бреде,
Вперед сама собою йде;
Там цар Кащей
над злотом чахне[1];
Там руський дух...
там Руссю пахне!
І я там був, і мед я пив;
Край моря бачив дуб зелений;
Під ним сидів, і кіт учений
Своїх казок мене учив.
Одну згадав я: добрі люди,
Нехай для вас ця казка буде...

Там лес и дол видений полны;
Там о заре прихлынут волны
На брег песчаный и пустой,
И тридцать витязей прекрасных
Чредой из вод выходят ясных,
И с ними дядька их морской;
Там королевич мимоходом
Пленяет грозного царя;
Там в облаках перед народом
Через леса, через моря
Колдун несёт богатыря;
В темнице там царевна тужит,
А бурый волк ей верно служит;
Там ступа с Бабою Ягой
Идёт, бредёт сама собой;
Там царь Кащей
над златом чахнет;
Там русской дух...
там Русью пахнет!
И там я был, и мёд я пил;
У моря видел дуб зелёный;
Под ним сидел, и кот учёный
Свои мне сказки говорил.
Одну я помню: сказку эту
Поведаю теперь я свету...

(Переклад Миколи Терещенка)

---

[1] *Ча́хнути* — утрачати силу, здоров'я.

Ю. Валкович. Ілюстрація до поеми О. Пушкіна «Руслан і Людмила». *Друга половина XX ст.*

Коментарі

Хто такий *кіт учений* і чому саме цей образ подано на початку вступу до поеми «Руслан і Людмила»? Кіт є традиційним образом у казкових творах різних країн. У давнину люди вважали, що кіт є добрим духом дому й охоронцем дітей. Крім того, оскільки кіт наділений властивістю бачити не тільки вдень, а й уночі, йому приписували здатність відати те, чого не знали люди. Тобто це був кіт-віщун, іншими словами, — «кіт учений», «ученість» якого вимірювалася не знаннями, а мудрістю. У народних переказах кіт також наділявся властивістю говорити — кіт-баюн (давньорус. *баяти*, тобто *розповідати*). Отже, кіт у пушкінському творі втілює вічну мудрість людства, у тому числі давнього фольклору (він співає пісні, розповідає казки). У вступі цей образ створює атмосферу домашності й водночас казковості, таємничості.

Дуб зелений — це втілення вічності життя, його постійного коловороту, оновлення, цілісності. Дуб був священним деревом у різних народів, у тому числі слов'янських. Обожнення дуба в глибоку давнину пов'язано з його довговічністю, надзвичайною міцністю деревини, з якої люди робили житло та інші речі. Дуб також утілює єдність людини та природи.

Робота з текстом

1. Назвіть казкових персонажів, яких поет згадує у вступі до поеми «Руслан і Людмила».
2. Назвіть чарівні предмети, які згадуються у творі, пригадайте, у яких народних казках вони використовуються, визначте властивості цих предметів.
3. Чи можливе в будь-якому фольклорному творі поєднання героїв і чарівних предметів із різних казок? Чому це стало можливим у творі О. Пушкіна?
4. Як ви зрозуміли вирази *руський дух*, *Руссю пахне*? Розкрийте їх значення у творі.

Порівняйте російський оригінал та український переклад твору й дайте відповіді на запитання.

1. Чи всі персонажі, що є в оригіналі, присутні в перекладі М. Терещенка?
2. Чи вдалося перекладачеві зберегти їхні описи й оцінки? Доведіть це.
3. Відзначте місця, де є розбіжності оригіналу й перекладу. Як ви думаєте, чому не всі складники оригіналу можна абсолютно точно перекласти іншою мовою?

Краса слова

Олександр Пушкін у вірші двічі використовує слово «золото» в значенні коштовного металу, цінності. У першому випадку — це золотий ланцюг на дубі, по ньому ходить кіт учений, розповідаючи свої казки й співаючи пісні. В іншому місці ми читаємо про золото царя Кащея, над яким той чахне. Уявіть собі золотий ланцюг на зеленому дубі, кота біля нього... Автор створив для читача чудову картину, а золотий колір тільки увиразнює цю красу, відкриту для всіх. А тепер спробуйте уявити Кащея та його золото. Автор вже не підказує нам подробиць, акцентує увагу тільки на одному слові — *чахне*, що означає загибель Кащея.

Порівняйте ілюстрації Ю. Валковича та О. Куркіна до вірша О. Пушкіна. Знайдіть спільне й відмінне в них. Як художники підкреслили, що вони ілюструють саме літературну, а не народну казку?

КАЗКА ПРО РИБАЛКУ ТА РИБКУ

Історія створення

Н. Ращектаєв. Ілюстрація до «Казки про рибалку та рибку». *1957 р.*

Олександр Пушкін написав «Казку про рибалку та рибку» в Болдіно 1833 р. на підставі розповідей Орини Родіонівни, які ретельно записував. У російському фольклорі широко побутує казка *«Жадібна баба»*. Однак разом з тим поштовхом для написання «Казки про рибалку та рибку» стало також знайомство поета зі збіркою «Казки для дітей і родини» братів Я. і В. Ґрімм, де було вміщено казку *«Про рибалку та його дружину»* (*нім.* «Vom Fischer und seiner Frau»). У німецькій казці з'являється риба-камбала, яка насправді є зачарованою

королівною. Вона виконує всі бажання, які передає бідний рибалка від своєї дружини (нова хата, кам'яний палац, жінка стає королевою, потім імператрицею і Римським Папою — це найвища посада в католицькій церкві). Проте останнє бажання (жінка захотіла стати Богом) риба-камбала не виконала й повернула рибалку та його дружину до їхнього первісного стану, коли вони були бідними. Отже, історія про надмірну жадібність є поширеною темою народних казок різних народів світу.

Робота з текстом

1. Скільки разів ходив старий рибалка до моря?
2. Скільки бажань виконала золота рибка?
3. Як ви думаєте, з якими відчуттями звертався старий до рибки (сором, провина, повага, переляк та ін.)?
4. Чому старий нічого не попросив для себе в золотої рибки?
5. Кому ви співчували, читаючи казку? Чому? У який момент казки це відчуття було найсильнішим?
6. Про які риси характеру людей ідеться в казці?
7. Кому співчуває автор твору й кого засуджує? Як ви про це здогадалися? Знайдіть відповідні цитати.
8. Як змінюється образ старої баби?
9. Чому в кінці казки вона залишилася з розколотими ночвами?

1. Порівняйте, як звертаються герої казки один до одного: старий до рибки, рибка до рибалки, стара баба до свого чоловіка.
2. Визначте подібність і відмінність «Казки про рибалку та рибку» з народною казкою.
3. Які бажання старої баби збігаються в збірці братів Я. і В. Ґрімм і в казці О. Пушкіна? А в чому вони відрізняються?

Краса слова

Знайдіть і виразно прочитайте описи моря в «Казці про рибалку та рибку». Зверніть увагу на постійні зміни кольору та стану моря від синього й спокійного до чорного й буремного. Як ви думаєте, чому змінюється море? Що підкреслюють ці зміни?

Творче завдання

Поясніть зміст прислів'я *Не у свої сани не сідай*. Поміркуйте, кого з героїв казки воно стосується. Доберіть інші прислів'я до вчинків персонажів і подій казки.

Історія створення

О. Куркін.
Ілюстрація
до «Казки про мертву
царівну і сімох богатирів»
О. Пушкіна.
1970-і роки

«Казка про мертву царівну і сімох богатирів» написана О. Пушкіним у Болдіно 1833 р. В її основу було покладено розповідь Орини Родіонівни. Ось що записав поет, коли слухав казки няні: «Царівна заблукала в лісі. Знаходить пустий дім — прибирає його. 12 братів приїздять: "Ах, кажуть, тут хтось був: якщо чоловік, будь нам батьком або братом; якщо жінка, будь нам матір'ю або сестрою..." Ці брати ворогують із 12 іншими богатирями. Їдучи, вони наставляють царівну... Мачуха приходить у ліс, переодягнувшись жебрачкою, але собаки її не пускають. Вона все-таки зустрічається з царівною і дарує їй сорочку. Дівчина одягає її й помирає. Брати ховають її в гробниці, золоті ланцюги натягнуто поміж двома соснами. Царевич закохався в царівну, рятує її від смерті...»

Крім розповідей няні, О. Пушкін знав про виклад цієї казки в збірці братів Я. і В. Ґрімм під назвою *«Білосніжка»*.

Коментарі

У російських народних казках ім'я Єлисе́й було дуже поширеним, за ним закріпилося традиційне значення — привабливий, шляхетний, мужній. У російському фольклорі його наділяли надзвичайною силою й навіть чарами, які допомагали йому здобувати перемогу. У казці О. Пушкіна Єлисей також має не тільки велику фізичну силу, а й наділений чарівними властивостями (може розмовляти із самою природою — сонцем, місяцем, вітром). Це образ лицаря, який є провідним героєм в європейській усній народній творчості (захисник і рятівник).

Робота з текстом

1. Поділіть казку на окремі частини, назвіть їх.
2. Визначте традиційний казковий зачин і кінцівку у творі.
3. Назвіть персонажів казки. Хто з них належить до добрих сил, а хто — до злих?
4. Знайдіть у творі антитези.
5. За які моральні якості сім богатирів полюбили царівну?

6. До яких природних сил звертався королевич Єлисей? Якими словами? Як звернення героя до природи характеризує його?
7. Знайдіть у творі повтори (окремі слова, звороти, звернення).
8. Від чого загинула зла мачуха?
9. Які прислів'я і приказки трапляються в казці? Розкрийте їх зміст.
10. Які ідеали утверджуються в казці?
11. Знайдіть у творі місця, де відкрито виявляється позиція автора.
12. Як автор ставиться до своїх героїв?

Аа

1. Порівняйте зовнішність цариці й царівни, а також їхні моральні риси, які підкреслює автор. Зачитайте відповідні цитати.
2. Якщо ви читали казку «Білосніжка» зі збірки братів Я. і В. Ґрімм, то порівняйте зміст цієї казки і «Казки про мертву царівну і сімох богатирів» О. Пушкіна. Заповніть таблицю.

«Білосніжка» братів Я. і В. Ґрімм	«Казка про мертву царівну і сімох богатирів» О. Пушкіна
1. Сім гномів	1. Сім богатирів
2. Мачуха тричі намагалася вбити пасербицю	2.
3. Королевич випадково знаходить Білосніжку	3.
4. Мачуху покарали	4.

Краса слова

Олександр Пушкін був великим майстром зображення внутрішнього стану людини. Глибокі й тонкі спостереження за змінами, що відбувалися в характерах його героїв, відрізняє літературні казки письменника від народних, де персонажі змальовано не так розлого. Зверніть увагу на те, як на початку «Казки про мертву царівну і сімох богатирів» зображено царицю. При деяких її не дуже привабливих рисах автор усе ж таки відзначає її розум і красу. Але згодом негативні оцінки поглиблюються. Коли цариця чує від люстерка, що царівна краща за неї, вона різко змінюється. Розкрити ці зміни авторові допомагають дієслова й прикметники. Отже, знайдіть ці слова (словосполучення, речення), які відображають різні внутрішні стани цариці.

О. Куркін. Ілюстрація до «Казки про мертву царівну і сімох богатирів» О. Пушкіна. *1970-і роки*

- Назвіть почуття, які переживає цариця. У який момент в авторській характеристиці цариці з'являється слово *злість* (рос. *злость*)?
- А тепер знайдіть авторські характеристики почуттів і переживань інших героїв: царя, який турбується за свою дочку; богатирів, які сумують за померлою царівною; королевича Єлисея, котрий шукає наречену; самого автора, який співпереживає разом зі своїми персонажами.

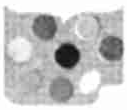

Роздивіться ілюстрації О. Куркіна до «Казки про мертву царівну і сімох богатирів». Розкажіть про ті епізоди, які зображені на них *(3–4 речення)*.

Перевірте себе

1. Що нового ви дізналися про О. Пушкіна?
2. Назвіть місця, пов'язані з життям і творчістю поета.
3. Розкрийте роль сімейного виховання, іноземних мов і рідної мови в розвитку особистості митця.
4. Який різновид народних казок використовував О. Пушкін у своїй творчості? Доведіть свою думку.
5. Визначте в пушкінському творі, який ви прочитали, специфічні ознаки народної та літературної казки.
6. Як поет досягає створення національного колориту у своїх казках?

ГАНС КРІСТІАН АНДЕРСЕН

1805–1875

В квітучій Данії, де народився я,
Бере мій світ своє начало.
Там данською мені пісні співала,
Казки шептала матінка моя...

Ганс Крістіан Андерсен

Сторінки життя і творчості

На березі Нової Гавані в м. Копенга́гені (Данія) стоїть невеличкий будиночок, де багато років жив і писав казки письменник Ганс Крістіан Андерсен. Коли ми згадуємо назву цієї країни, то одразу перед нами постають чарівний палац і казкові герої творів митця — Дюймовочка, Непохитний олов'яний солдатик, Русалонька, Принцеса на горошині, Кай, Герда, Гидке каченя й багато інших.

Вони вчать нас добру, любові, мужності й незламності духу. Будиночок Андерсена, на вікнах якого і тепер стоять троянди, як у казці «Снігова королева», згодом перетворився на його музей, куди прагнуть потрапити діти й дорослі з різних країн. Тут можна повернутися в дитинство й поринути в чарівну атмосферу казки.

У Музеї Андерсена.
м. Копенгаген (Данія)

Данія розташована на воді: з усіх боків її оточує море, а в містах чимало каналів і проток. Навіть сама назва столиці Данії Копенгаген означає «Купецька гавань», оскільки місто здавна було осередком торгівлі й перехрестям водних шляхів. Якщо ви пригадаєте казки Андерсена, то багато подій у них пов'язано саме з водою: Русалонька живе в морі, Непохитний олов'яний солдатик потрапив до каналу, а Еліза з казки «Дикі лебеді» іде вздовж річки до того місця, де вона впадає у відкрите море, через яке її несуть на крилах брати-лебеді.

Данія — це королівська держава з давніми традиціями. Данці пишаються прекрасними королівськими палацами, Королівським садом (де любили бувати члени королівської родини й гуляв Андерсен), а також Королівською бібліотекою, яка була заснована в XVII ст. і вважається найбільшою бібліотекою в Скандинавії. Королі й королеви, королівські діти, королівські палаци — усе це ми також знаходимо в казках Андерсена, видатного сина своєї країни.

У Данії існує легенда, ніби Андерсен мав королівське походження. Однак це красива казка, яку придумав для сина його батько-ремісник. Ганс Крістіан Андерсен народився 2 квітня 1805 р. в маленькому містечку Óденсе на острові Фюн (територія Данії охоплює кілька островів) у родині бідного чоботаря й пралі. Хоча батьки Ганса були постійно зайняті важкою працею, щоб забезпечити існування сім'ї, вони оточили єдиного сина великою любов'ю й турботою. У нього завжди були цікаві іграшки, які майстрував йому батько. У вільний час він розповідав синові народні казки та читав твори різних письменників. У своїй автобіографії

Королівська бібліотека.
м. Копенгаген (Данія)

Г. К. Андерсен і діти.
1863 р.

«Правдива історія мого життя» (1846) Андерсен писав: «Мій батько виконував усі мої бажання. Я повністю займав його думки і серце, він жив мною. У вихідні він робив для мене збільшуване скло, улаштовував театр, виготовляв малюнки, які можна було змінювати, а з них складати історії». Улюбленою грою Андерсена був ляльковий театр. Від своєї матері Ганс почув багато народних переказів і пісень. Світ данського фольклору назавжди ввійшов у душу майбутнього митця. Він ріс великим мрійником і фантазером. Інтерес до іграшок і вигадування історій, пов'язаних із ними, письменник зберігав протягом усього життя.

У 1835 р., у переддень Різдва, вийшла друком невеличка книжка Андерсена ***«Казки для дітей»***. Це стало доброю традицією — до кожного Різдва митець видавав нову книжку, і данці сприймали її як чудовий різдвяний подарунок для своїх родин. Усього Андерсен написав 158 казок, і тільки 12 із них створено на основі традиційних фольклорних творів. Отже, поняття *літературна казка* якнайкраще відповідає сутності творчості цього видатного митця, який сам вигадував казкові історії. 1837 р. була видана казка ***«Русалонька»***, 1838 р. — ***«Непохитний олов'яний солдатик»***, у 1840-х роках — ***«Гидке каченя»***, ***«Снігова королева»***, ***«Соловей»***, ***«Дюймовочка»***, ***«Дівчинка із сірниками»***, ***«Дикі лебеді»*** та ін. Так, до 1872 р. Андерсен видав 24 збірки казок. Ще за життя письменника його казкові твори почали перекладати англійською та іншими мовами світу (нині його казки перекладено 145 мовами).

Пам'ятник письменникові на бульварі імені Г. К. Андерсена, установлений коштом громади.
м. Копенгаген (Данія)

Співвітчизники Андерсена свято зберігають пам'ять про нього. У Копенгагені та в його рідному містечку Оденсе створено музеї письменника. Щороку в день народження митця данці збираються на всенародне свято на честь великого казкаря, віншують його в промовах, віршах і піснях. З 1956 р. засновано міжнародну Літературну премію імені Андерсена, якою нагороджують найкра-

щих дитячих письменників, художників та ілюстраторів. В Оденсе, Копенгагені, Нью-Йорку, Братиславі, Москві та інших містах установлено пам'ятники письменникові.

У казках Андерсена добро і любов перемагають, але інколи його твори залишають легкий смуток і роздуми. Після читання хочеться помовчати, побути сам на сам зі своїми почуттями, а потім знову повернутися до книжки. Письменник спеціально нікого не повчає, нічого не проголошує, він просто веде нас по своїй казковій країні й спонукає думати й співпереживати.

Перекладі і перекладачі

Уперше казки Г. К. Андерсена прийшли до українського читача ще за життя письменника — 1873 р. в переказах Михайла Старицького. Відтоді твори данського казкаря перекладали й інші видатні українські митці — Юрій Федькович, Павло Грабовський, Олена Пчілка та ін. Найбільше казок Г. К. Андерсена переклала з данської Оксана Іваненко. Нині перекладачі знову звертаються до скарбниці казок великого письменника. Нові барви рідного слова знайшла для перекладу кількох творів Г. К. Андерсена сучасна українська перекладачка Галина Кирпа.

1973 р. почесний диплом міжнародної Літературної премії імені Андерсена за поему «Барвінок і Весна» отримав український письменник Богдан Чалий. 1979 р. до «Почесного списку Андерсена» вписано ім'я українського письменника Всеволода Нестайка та його книжку «Тореадори із Васюківки».

НЕПОХИТНИЙ ОЛОВ'ЯНИЙ СОЛДАТИК

Історія створення

Андерсен присвятив цю казку своєму батькові, якого також звали Ганс. Щоб урятувати сім'ю від злиднів, бідний чоботар записався в солдати. Після воєнних походів повернувся додому хворим і невдовзі помер. Син захоплювався батьком, його любов'ю до родини, силою і мужністю. З дитячих років Андерсен зберіг пристрасть до колекціонування олов'яних солдатиків, що стали дуже популярними у світі після виходу казки. На створення образу Непохитного солдатика вплинули й давні традиції Данії, де королівська варта охороняє резиденцію короля та королеви.

Жили колись двадцять п'ять олов'яних солдатиків — двадцять п'ять рідних братів, бо народилися вони від однієї старої олов'яної ложки. Рушниці в руці, обличчя прямо, а мундири червоні із синім — дуже гарні!

Їх одержав хлопчик у день свого народження й одразу ж почав розставляти на столі.

Усі солдатики були подібні один до одного, лише двадцять п'ятий відрізнявся від своїх братів: у нього була тільки одна нога. Його виливали останнім, і олова на нього не вистачило. Але й на своїй одній нозі він стояв рівно й твердо, як решта на своїх двох. І саме він один з усіх якраз і відзначився своїми пригодами.

На столі, де їх поставили, було багато інших іграшок, а найбільше впадав у око чудовий палац із паперу. Крізь маленькі вікна можна було заглянути в середину залу. Перед палацом стояли маленькі дерева. Вони оточували маленьке дзеркальце, що було, ніби прозоре озеро. Там плавали лебеді й відбивалися в цьому озері. Усе виглядало дуже мило, але наймилішою за все була маленька дама, яка стояла на порозі відчинених дверей палацу. Вона теж була вирізана з паперу, спідничка її була з найтоншого батисту, а маленька вузька блакитна стьожка спускалася з плечей до пояса. Посередині стьожки сяяла позолочена троянда, така завбільшки, як усе личко дами. Маленька дама була балериною. Вона стояла на одній нозі, простягнувши руки вперед, а другу свою ногу підняла так високо, що олов'яний солдатик не міг її побачити і подумав, що в дами, як і в нього, тільки одна нога.

«От дружина для мене, — подумав він. — Але вона така знатна, живе в палаці, а я маю лише коробку, та й у тій нас аж двадцять п'ять. Це ж не місце для неї! Усе-таки я повинен з нею познайомитися!»

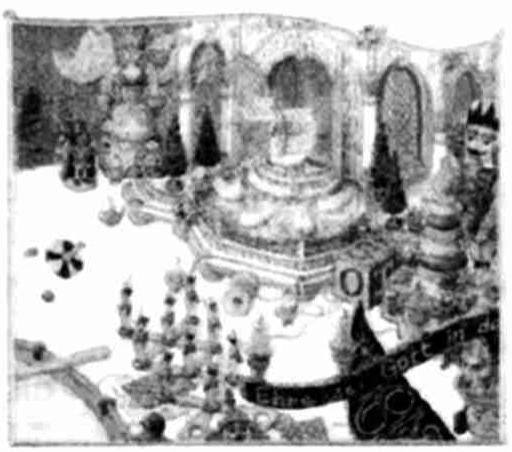

А. Ломаєв. Ілюстрації до казки Г. К. Андерсена «Непохитний олов'яний солдатик». *2012 р.*

І, розтягнувшись на всю довжину, він сховався за табакеркою, що стояла на столі. Звідти він міг спостерігати маленьку чарівну даму, що все стояла на одній нозі, не втрачаючи рівноваги.

Коли настав вечір, решта олов'яних солдатиків прибула у свою коробку, а люди в домі пішли спати. Ось тоді іграшки почали гратися в «гості», і в війну, і в бали. Олов'яні солдатики галасували у своїй коробці, бо їм теж хотілося взяти участь в іграх, але вони не могли зсунути кришки. Горіховий плигун перекидався, а грифель витанцьовував на дошці. Почався такий галас, що прокинулася канарка й теж почала цвірінькати, та все віршами. Тільки двоє не рушили з місця — це були олов'яний солдатик і балерина. Вона трималася рівно на пальчиках, розкинувши обидві руки. Він був теж непохитний на своїй одній нозі, і його очі й на мить не відривалися від неї. Годинник пробив дванадцять — і раптом т-р-рах! — з табакерки зістрибнула кришка. Але там був зовсім не тютюн, ні, а маленький чорний гном, — це був такий фокус.

— Олов'яний солдатику! — промовив гном. — Не дивись на те, що тебе не стосується!

Але олов'яний солдатик удав, ніби нічого й не чує.

— Ну, добре ж, почекай до ранку! — сказав гном.

Коли настав ранок і повставали діти, олов'яного солдатика поставили коло вікна. І чи то гном зробив, чи протяг, але раптом відчинилося вікно, і солдатик полетів з третього поверху вниз головою. Це був жахливий політ! Він летів ногою вгору й уткнувся шоломом і багнетом між каміння бруку.

Служниця та маленький хлопчик одразу побігли вниз шукати солдатика. Шукали, шукали й мало не наступили на нього, але все-таки не знайшли.

Якби солдатик закричав: «Я тут!» — вони б, напевне, його знайшли, але він був у мундирі й уважав, що йому не личить галасувати.

Раптом пішов дощ. Краплі падали все частіше, і, нарешті, почалася справжня злива.

Коли вона пройшла, прибігли два вуличні хлопчики.

— Дивись! — закричав один. — Он лежить олов'яний солдатик. Давай пустимо його плавати в човнику.

Вони зробили з газети човника, посадили посередині солдатика, і він поплив униз рівчаком. Обидва хлопчики бігли поряд і плескали в долоні. О, рятуйте! Які хвилі билися в рівчаку, і яка була течія! Паперовий кораблик коливався, нахилявся і кружляв так швидко, що олов'яний солдатик аж тремтів, але він лишався

непохитним, ніякої зміни в обличчі, дивився прямо перед собою й тримав рушницю в руках. Раптом човник спинився під довгим містком, — там було так темно, як колись у коробці. «Куди ж я потраплю? — думав солдатик. — Це все гном винний! Ох, коли б ще тут, у човнику, сиділа маленька дама, хай тоді було б і вдвічі темніше!»

Раптом з'явився великий водяний пацюк, що жив під містком.

— А паспорт у тебе є? — спитав він. — Покажи паспорт!

Але олов'яний солдатик мовчав і тільки міцніше стискав рушницю.

Човен понесло далі, а пацюк побіг за ним. Брр-р... як клацав він зубами і кидався тріскамн та соломою!

— Тримайте його! Держіть його! Він не заплатив мита! Він не показав паспорта!

Але течія була щодалі все сильніша. Олов'яний солдатик помітив, що міст закінчується, і побачив світлий день, але тут почувся такий страшенний шум, який злякав би навіть найхоробрішу людину. Подумайте тільки! За містом рівчак упадав у великий канал. Це для солдатика було так страшно, як для нас кинутися у водоспад.

Водоспад був так близько, що човна вже ніщо не могло зупинити, його рвонуло. Бідний олов'яний солдатик тримався непохитно, як міг, ніхто не сказав би, що він хоч оком кліпнув. Човен закрутився, наповнився водою по вінця і став тонути. Олов'яний солдатик стояв по шию у воді. Човен поринав усе глибше, більше й більше розлазився папір. От вода вже над головою солдатика. Він згадав у цю хвилину маленьку чарівну балерину, яку вже ніколи не побачить, і в вухах його дзвеніло:

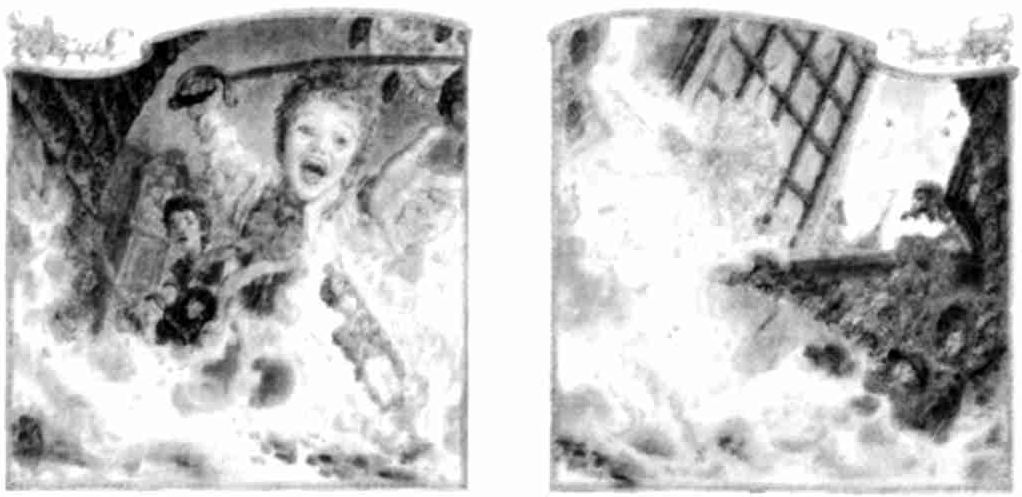

А. Ломаєв. Ілюстрації до казки Г. К. Андерсена «Непохитний олов'яний солдатик». *2012 р.*

— Уперед, спокійно, воїне! Це ж смерть перед тобою!

І от папір розірвався надвоє, і олов'яний солдатик пішов на дно. Але в цю мить його проковтнула велика риба.

Ох, як темно було в риб'ячому животі! Там було ще темніше, ніж під містком у рівчаку, і до того ж дуже тісно. Але олов'яний солдатик лишався непохитним і рівно лежав з рушницею в руках.

Риба металася на всі боки, виробляла жахливі стрибки. Нарешті, вона зовсім затихла. І раптом, ніби блискавка майнула. Стало світло, і хтось голосно закричав:

— Олов'яний солдатик!

Річ у тім, що рибу впіймали, понесли на базар, продали, звідти вона потрапила на кухню, тут куховарка розрізала її великим ножем, схопила двома пальцями солдатика за спину і понесла в кімнату. Усі хотіли побачити надзвичайного чоловічка, який зробив у риб'ячому животі таку мандрівку.

Але олов'яний солдатик не запишався. Його поставили на стіл. Ні, подумайте тільки, які чудеса трапляються на світі — олов'яний солдатик опинився в тій самій кімнаті, де був раніше; він бачив тих самих дітей, і ті самі іграшки стояли на столі, і розкішний палац з чарівною маленькою балериною. Вона ще трималася на одній нозі, а другу відкинула високо в повітря. Вона також була непохитна. Це зворушило олов'яного солдатика, він мало не заплакав оловом, але ж це йому не личило.

Він тільки дивився на неї, та вона не вимовила ані слова.

Раптом один із хлопчиків схопив солдатика і ні з того ні з сього кинув його просто в палаючу піч; певно, це його підмовив гном з табакерки.

Солдатик стояв, освічений яскравим полум'ям, і йому було дуже жарко, але чи було це від вогню, чи від кохання, він і сам не знав. Фарби на ньому зовсім злиняли, — чи від суму, чи під час мандрівки, теж ніхто не знав. Він дивився на маленьку балерину, вона на нього, і він відчув, що тане, але все ще стояв непохитно, з рушницею на плечі. Раптом двері в кімнату розчинилися. Протяг підхопив балерину, і вона, як метелик, пурхнула в пічку, просто до олов'яного солдатика, запалала яскравим полум'ям — і її не стало. А олов'яний солдатик розтанув у грудочку, і коли робітниця наступного дня вигрібала попіл, вона знайшла в пічці олов'яне серце. Від балерини залишилася тільки троянда, але й та почорніла, як вугілля.

(Переклад Оксани Іваненко)

Переклади і перекладачі

У перекладі Оксани Іваненко того, хто вистрибнув із табакерки, названо *гномом* (про цих чарівних істот із німецького й скандинавського фольклору вже йшлося в підручнику раніше). А от в оригіналі та в перекладі Галини Кирпи персонажа, що всім шкодив, названо *троль* (у данському фольклорі *Trolden* означає *ворожий дух*). Із гномами його споріднює те, що він також є карликом, живе в горах. Але якщо гноми в німецькому й скандинавському фольклорі можуть бути як добрими, так і злими духами, то троль однозначно злий персонаж. У тексті оригіналу та в обох перекладах казки Г. К. Андерсена «Непохитний олов'яний солдатик» злий гном (або троль) «поселився» не в горах, а в домі, тобто в земному світі. Він навіть «підмовив» одного з хлопчиків кинути олов'яного солдатика в піч. Отже, злі гноми (або тролі) живуть поруч із людьми? А може, вони всередині людей? Цей негативний персонаж, що присутній у тексті оригіналу та в різних українських перекладах, дає можливість подумати, якими ми є, чи не поселилося в нас самих зло.

Робота з текстом

1. Які пригоди трапилися з олов'яним солдатиком? Розкажіть про ці події послідовно.
2. Чи випадковим є те, що героєві загрожували дві стихії — вода й вогонь? Що вони можуть означати?
3. Розкажіть про світ іграшок, описаний у казці. Як ви думаєте, чому іграшки в Андерсена оживають?
4. А як зображено світ людей у творі? Доведіть свою думку цитатами.
5. Як і в кожній казці, у цьому творі Андерсена триває боротьба добра і зла. Назвіть персонажів, у яких утілено добрі риси, а в яких — злі.
6. Чи можна однозначно оцінити хлопчика?
7. Чому казку названо не просто «Олов'яний солдатик» або «Солдатик і балерина», а саме «Непохитний олов'яний солдатик»? Знайдіть приклади стійкості й мужності цього персонажа.
8. Які найкращі людські якості втілено в образі непохитного олов'яного солдатика?

Краса слова

Андерсен прекрасно вміє малювати словом. Навіть у перекладі ми можемо відчути майстерність письменника, який створює в нашій уяві чарівні картини, що змінюють одна одну. Ось у нашій уяві постає чудовий палац із паперу... Нам усім він подобається, тільки давайте уважно його роздивимося. Що росло перед палацом? За допомогою якого предмета було зроблено озеро? Хто плавав у ньому?.. Знайдіть у тексті іменники та прикметники, які створюють образ маленької балерини. Які кольори ви-

діляються в описі її вбрання? Яка деталь споріднює її з образом непохитного олов'яного солдатика? Письменник неодноразово підкреслює схожість балерини й солдатика. Відзначте в тексті відповідні місця, де слово *непохитний* використовується для характеристики обох персонажів.

Чи помітили ви, що в казці головні персонажі — солдатик і балерина — не промовляють жодного слова? Як ви думаєте чому? Що дає нам підстави відчути невидимий зв'язок між ними?

Творче завдання

1. Про які важливі для людей почуття й поняття йдеться в казці? Як ви їх розумієте?
2. Що означають у казці олов'яне серце й почорніла, як вугілля, троянда?

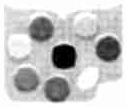

Роздивіться ілюстрації А. Ломаєва до казки «Непохитний олов'яний солдатик». Які риси головного героя увиразнив художник і за допомогою яких засобів?

ДИКІ ЛЕБЕДІ

Історія створення

Ця казка виникла на основі народної казки «Одинадцять лебедів» зі збірки переказів данського письменника Маттіаса Вінтера «Данські народні казки» (1823). Крім того, у творі Андерсена знайшли відображення і його дитячі спогади (щасливе життя з батьком), і враження від перебування в Копенгагені. Гуляючи стежками Королівського саду, Андерсен милувався чудовим палацом Розенборг і білими лебедями, що плавали в невеличкому озері. Він завжди любив цих гордих і прекрасних птахів. Можливо, саме вони надихнули митця на створення казки «Дикі лебеді».

Переклади і перекладачі

Казка «Дикі лебеді», як і інші твори Андерсена, існує в різних перекладах, які цікаво зіставляти. Кожен із перекладачів має свої підходи. У перекладі Оксани Іваненко збережено основний зміст оригіналу, досить точно відтворено всі основні події й образи. Разом із тим дуже професійним є також переклад Галини Кирпи, який має свої особливості. Зокрема, перекладачка підкреслила думку про те, що Елізі допомагає подолати перешкоди не тільки природа, а й сам Господь Бог, який веде її в пошуку братів. А коли брати-лебеді прилетіли, щоб захистити сестру від несправедливого покарання, люди сприйняли це як Боже знамення.

Робота з текстом

1. Визначте зачин, основну частину, кінцівку твору.
2. Охарактеризуйте світ захоплень королівських дітей. Якими були їхні улюблені заняття?
3. Як нова королева поставилася до дітей?
4. Розкажіть про ті чаклунства, які мачуха застосовувала проти Елізи та її братів.
5. Поясніть, чому злі чари королеви діяли не повною мірою.
6. Знайдіть в описах природи порівняння, емоційно забарвлені прикметники, прислівники.
7. Розкрийте значення описів природи для увиразнення основних подій і образів.
8. Які випробування випали на долю Елізи?
9. Які моральні якості допомогли Елізі врятувати братів?
10. Які цінності (родинні, моральні, загальнолюдські) утверджуються в казці?
11. Визначте ставлення автора до героїв казки. Зверніть увагу на те, які частини мови переважають у змалюванні казкових персонажів.

Краса слова

Традиційною антитезою в казках Андерсена є протиставлення справжнього й штучного. Можемо пригадати багато казок, де це виявляється: «Соловей», «Принцеса на горошині», «Непохитний олов'яний солдатик» та ін. Справжнє мистецтво, справжня принцеса, справжній солдат — за всіма цими казковими образами стоїть переконання автора в тому, що й сама людина повинна бути справжньою й цінувати у своєму житті те, що є справжнім: стосунки, почуття, духовні цінності. Давайте спробуємо визначити в казці «Дикі лебеді», що є справжнім, а що — фальшивим.

Творче завдання

У казці «Дикі лебеді» згадується багато предметів, які використані не тільки в прямому, а й у переносному значенні, утілюючи певну думку, ідею. Назвіть ці предмети й розкрийте їх прихований зміст. Продовжіть речення.

Сльози Елізи, що перетворювалися на діаманти, — це втілення *(чого?)* ... .

Сльози молодшого брата, які лікували руки Елізи, — це втілення *(чого?)* ... .

Три червоні маки, на які перетворилися жаби, — це втілення *(чого?)* ... .

Білі лебеді — це втілення *(чого?)* ... .

Історія створення

Ієні Лінд

Ще в 1839 р. Г. К. Андерсен задумав написати історію про злого короля, перед яким у передсмертний час постало все те зло, що він скоїв протягом життя. Однак пізніше задум змінився. Щоб не ображати короля Данії, письменник у 1840-х роках вирішив перенести дію казки на далекий Схід — у Китай. На задум казки вплинуло також знайомство Андерсена з шведською оперною співачкою Ієні Лінд. Ця жінка, яку всі називали *шведським соловейком*, дуже любила казку «Гидке каченя», бо сама у віці 9–10 років була дуже непривабливою, несміливою та страждала від постійних образ подруг. Але у 18–19 років Ієні Лінд перетворилася на чарівну співачку, яка користувалася великою популярністю.

Коментарі

Андерсен прагнув своїми казками не тільки розважити дітей та дорослих, але й спонукати їх до осмислення життя. Письменник хотів нагадати людям, що життя дуже коротке, тому кожна людина повинна подумати про те, який слід вона залишить по собі. Андерсен намагався допомогти людям подолати жах смерті за допомогою мистецтва, яке може відкрити в них щось таке, чого вони досі не знали. Отже, у цій казці знайшли відображення роздуми Андерсена про життя і смерть, про справжні й фальшиві цінності, про мистецтво та його вплив на людей.

Робота з текстом

1. Чому імператор захотів дізнатися про надзвичайну пташку? Можливо, він зацікавився мистецтвом? Чи так це? Доведіть свою думку цитатами.
2. Що розповіла про солов'я маленька дівчинка?
3. Розкажіть про той вплив, який справив спів солов'я на імператора.
4. Чому Смерть відступила від імператора?
5. Пригадайте, що таке *антитеза*. Знайдіть антитези в казці Андерсена.
6. Визначте основну думку казки. Які цінності утверджує в ній письменник?
7. Прочитайте ще раз фінал казки від слів: «Я не можу жити в палаці, але дозволь мені прилітати...» Зробіть висновки щодо сутності справжнього мистецтва: яким воно має бути.

Краса слова

Щоб увиразнити протиставлення справжнього й штучного, Андерсен удається до різноманітних описів. Так, у творі детально змальовано, як виглядала штучна пташка, яку надіслав імператорові Китаю японський імператор. Знайдіть цей опис, прочитайте та перекажіть його. А коли з'являється опис справжнього солов'я? Як він виглядав? Як ви думаєте, чому автор більше акцентує увагу не на його зовнішніх ознаках, а на тому, який вплив він справляв на різних людей?

Творче завдання

Складіть усний твір *(6–7 речень)* на тему «Чому плакав імператор і що означали сльози на його очах?».

Роздивіться ілюстрації Г. Нарбута до казки Г. К. Андерсена «Соловей» (1912). Які епізоди на них відображені?

Перевірте себе

1. Які цікаві факти з життя митця вам найбільше запам'яталися?
2. Розкажіть про вшанування пам'яті великого казкаря в Данії та у світі.
3. Доведіть, що казки письменника тісно пов'язані з дійсністю (на прикладі казки, яку ви прочитали).
4. Про які важливі поняття йдеться в казках Андерсена?
5. До яких роздумів вас спонукала казка, яку ви прочитали?
6. Які персонажі Андерсена вам найбільше сподобалися? Чому?
7. Усно опишіть й охарактеризуйте свого улюбленого персонажа з казки Андерсена.

Творче завдання

Напишіть міні-твір *(7–10 речень)* на тему «Мій улюблений герой (героїня) з казки Андерсена — це...». Створіть до свого твору малюнки, придумайте до них підписи.

ОСКАР УАЙЛЬД

1854–1900

Шукай краси, добра шукай!
Вони є все, вони є всюди.
Не йди в чужий за ними край,
Найперш найди їх в свої груди.

Іван Франко

Сторінки життя і творчості

Неподалік від Великої Британії, на одному з островів, розташована країна, яка завжди боролася за свою незалежність, — Ірландія. Тут зберігають давні традиції, однією з яких є національне свято — День святого Патрика. Згідно з легендою, святий Патрик приніс в Ірландію християнську віру й позбавив країну від різних бід. Де б не опинилися ірландці, вони скрізь святкують цей день, символом якого став зелений трилисник.

Національною гордістю цієї країни є письменник Оскар Уайльд, який народився в столиці Ірландії м. Дуб́ліні 16 жовтня 1854 р. Його повне ім'я — О́скар Ф́інгал О'Фла́ерті У́ілс Уа́йльд. Однак у літературі він відомий як Оскар Уайльд. Батько письменника, Вільям Роберт Уайльд, був лікарем-окулістом, але також займався дослідженням історії Ірландії, збирав національний фольклор, писав книжки про видатних ірландців. Ці батькові захоплення зацікавили й сина Оскара.

Леді Джейн Франческа Уайльд, мати митця, вільно володіла багатьма європейськими мовами, перекладала художні твори, писала вірші. Про своїх батьків О. Уайльд пізніше згадував: «Вони дали мені шляхетне ім'я та залишили по собі благородну пам'ять не тільки в моєму серці, літературі, мистецтві, науці, але й в історії моєї країни — історії становлення нації». Про себе він завжди говорив: «Я не англієць, я ірландець, а це зовсім різні речі».

Оскар досконало опанував французьку, давньогрецьку, латинську, німецьку мови. З дитинства мав інтерес до всього таємничого й фантастичного. У родині Уайльдів була чудова бібліотека. Змалку він, заховавшись від дорослих серед книжкових шаф, поринав у світ захопливих пригод.

Тріні́ті-коледж.
м. Дублін
(Ірландія)

До дев'яти років Оскар здобував освіту вдома. Потім навчався в Королівській школі Партора (м. Енніскі́ллен). Після успішного закінчення школи отримав королівську стипендію на продовження навчання в Трі́ніті-коледжі, який юнак закінчив із золотою медаллю за блискучі знання з давньогрецької літератури. Відзнака дала йому змогу вступити до найпрестижнішого закладу Європи — О́ксфордського університету.

Його ім'я назавжди ввійшло до золотої книги Оксфорда, як і імена королів, прем'єр-міністрів, митців, які також закінчили цей славетний заклад.

Уже тоді Уайльд почав замислюватися над призначенням мистецтва у світі. Він понад усе цінував красу, уважаючи, що краса здатна облагородити й одухотворити життя. У красі вбачав порятунок людства й вищу мету існування.

Отримавши в 1878 р. ступінь бакалавра мистецтв, він почав самостійне життя в Ло́ндоні. Відтоді Уайльд дивував Лондон своїм незвичайним одягом (подібним на одяг казкового принца — оксамитова куртка, вишукана краватка й обов'язково квітка), розкішною обстановкою свого будинку (де було багато красивих речей), а ще — оригінальністю свого таланту. Як говорив письменник, будь-яка жива квітка є прекрасною, але художник «може зробити її ще прекраснішою і досконалішою, якщо торкнеться пелюсток своїм пензлем», тобто закарбує у творі мистецтва.

О. Уайльд. *1882 р.*

Якось О. Уайльд поцікавився, про що мріють його діти. Розмова із сином підштовхнула письменника до створення літературних казок, які повинні були, на його думку, розвивати фантазію, естетичний смак і мораль дітей. У довершеній формі літературної казки письменник намагався пояснити важливі істини: життя кожної людини має смисл; краса має бути не тільки зовнішньою, а й внутрішньою; люди повинні любити й поважати одне одного; справжнє мистецтво не підвладне часу та ін.

1888 р. вийшла друком збірка письменника «***Щасливий принц***», а 1891 р. — збір-

ка *«Гранатовий будиночок»*. У процесі роботи над ними О. Уайльд писав: «Мої казки призначені для дорослих дітей від 18 до 80 років». Також він зазначав, що його казкові твори є «повчаннями, які з метою зацікавлення публіки викладено у формі вигадки».

О. Уайльд. *1882 р.*

Як і в народних казках, героями творів О. Уайльда стали принци й принцеси, чаклуни та велетні, тварини й птахи, які здатні розмовляти. У творах митця присутні чарівні речі, незвичайні обставини й магічні перетворення. Водночас казки письменника мають і чимало відмінностей від фольклору. Події в казкових творах О. Уайльда зумовлені не тільки художнім вимислом, а й довколишньою дійсністю. У казках митця не завжди буває щаслива кінцівка (власне, як і в житті). Персонажі зі своїми почуттями, мріями, стражданнями більше нагадують реальних людей. Інколи їх не можна оцінити однозначно, бо вони змінюються: негативні персонажі можуть ставати позитивними або навпаки (залежно від їхніх учинків). Головними випробуваннями для героїв О. Уайльда стають не зовнішні — боротьба з чудовиськами, подорож у невідомий світ, а саме ті, які виявляють внутрішню сутність героїв, — їхня стійкість, мораль, милосердя, любов та інші якості. Тому й чарівні перетворення, які є традицією народної казки, поширюються письменником не на зовнішній, а передовсім на внутрішній світ людини.

Роздумами про співвідношення добра й краси в житті людини просякнуті всі твори письменника. Митець писав: «Усі ми ходимо по багнюці, але деякі з нас дивляться на зірки». Отже, у казках О. Уайльда розсипано багато зірок, тобто мудрих істин, — і для дітей, і для дорослих. Вирушаймо на їх пошуки та відкриємо їх для себе...

З творами О. Уайльда українські читачі ознайомилися ще за життя письменника. Творчість митця та його погляди на красу вплинули на пошуки українських поетів початку XX ст.: Миколи Вороного, Олександра Олеся, Павла Филипóвича, Миколи Зерова та ін. Казки О. Уайльда перекладали Ростислав Доценко, Ілько Корунéць, Тетяна Нéкряч.

Історія створення

Ця казка була вміщена автором у збірку «Гранатовий будиночок» (*англ.* «A House of Pomegranates») (1891). Чому саме гранатовий? У такій країні, як Ірландія, напрочуд потужними є традиції християнства, а гранат (дерево та його плоди) — це один із традиційних символів християнської віри: страждання, відродження й воскресіння. У кожній з чотирьох казок цієї збірки («Молодий король», «День народження інфанти», «Рибалка та його душа», «Хлопчик-Зірка») розповідається про різні події, пов'язані зі стражданнями людей та їхнім духовним відродженням. Слово *гранат* (або *гранатовий*) з'являється в найбільш напружені для персонажів моменти випробувань, але водночас немовби вказує їм шлях до відродження. А чому слово *будинок* з'явилось у назві збірки? Так в Англії XIX ст. називали салон[1], місце, де зустрічалися високоосвічені люди й говорили про мистецтво, філософію, науку. Деякі салони мали назви. Наприклад, О. Уайльд у той час відвідував салон під назвою «Душа». Кожна з чотирьох казок збірки присвячена одній леді із салону, а в цілому «Гранатовий будиночок» присвячений дружині письменника — Констанції Уайльд.

Давним-давно два бідні Дроворуби прокладали собі шлях додому через великий сосновий ліс. Стояла зимова морозна ніч. Земля та дерева були заметені снігом, маленькі гілочки потріскували від морозу, коли Дроворуби проходили повз них. І ось вони дійшли до гірської річки, яка нерухомо зависла в повітрі водоспадом, бо її поцілував Льодяний Король.

Було так холодно, що навіть звірі й птахи не знали, як цьому зарадити.

— Еге-ге! — прогарчав Вовк, шкутильгаючи через зарослі, підібгавши хвоста. — Це просто жахлива погода. Чому уряд за цим не слідкує?

— Піть! Піть! Піть! — щебетали зелені Коноплянки. — Стара Земля померла, і її загорнули в білий саван.

---

[1] *Салóн* — 1) назва мистецьких та інших зібрань; 2) приміщення для зібрань, виставок тощо.

— Земля виходить заміж, а це її весільна сукня, — прошепотіли одна одній Горлиці. Їхні маленькі рожеві ніжки зовсім змерзли, але пташки відчували, що мають дотримуватися романтичного погляду на цю ситуацію.

— Дурниці! — гаркнув Вовк. — Я кажу вам, що все це — провина уряду, і якщо ви мені не вірите, я вас з'їм.

Вовк міркував практично, йому ніколи не бракувало переконливих аргументів.

— Як на мене, — сказав Дятел, котрий був природженим філософом, — я не схильний удаватися до теорії атому для пояснень. Якщо річ є такою, то вона такою і є, а зараз страшенно холодно.

Безсумнівно, був лютий холод. Маленькі Білки, які жили у високій ялині, терли одна одній носики, щоб зігрітися, а Зайці скрутилися клубком у своїх норах і не наважувалися навіть визирнути за двері. Єдині істоти, які, здавалося, насолоджувалися цим, були великі рогаті Сови. Їхнє пір'я вкрилося інеєм, але їм було байдуже, і вони крутили великими жовтими очима й перегукувались через ліс:

— Пу-гу! Пу-гу! Пу-гу! Яка чудова погода!

Два Дроворуби все йшли та йшли, сильніше дмухаючи на свої пальці й ступаючи своїми величезними підкованими чоботями по затверділому снігу. Одного разу вони провалилися в глибокий замет, а вибралися звідти білі, наче мірошники, які перемелюють зерно на борошно; а іншого разу вони послизнулися на твердому гладенькому льоду, де замерзла болотна вода, їхні оберемки хмизу випали з в'язки, так що їм довелося знову збирати й зв'язувати їх. Раптом їм здалося, що вони загубилися, їх охопив жах, бо вони знали, що Метелиця жорстока з тими, хто спить в її обіймах. Але чоловіки вірили в доброго святого Мартіна, який оберігає всіх подорожніх, і знову пішли по своїх слідах. Вони йшли обережно і нарешті вийшли на узлісся й побачили далеко внизу в долині вогні рідного села.

Дроворуби так зраділи зі свого звільнення, що голосно сміялися, і Земля здавалася їм срібною квіткою, а Місяць — золотою.

Посміявшись, вони засумували, бо згадали про свою бідність, і один із них сказав:

— Чому ми радіємо, ми ж бачимо, що життя для багатих, а не для таких, як ми? Краще б ми померли від холоду в лісі або якісь дикі звірі напали на нас і розірвали.

— Твоя правда, — відповів його товариш, — комусь дається багато, а іншим — мало. Несправедливість розділила світ, і ніщо не поділене порівну, крім горя.

Д. Гордєєв. Ілюстрація до казки О. Уайльда «Хлопчик-Зірка». *2007 р.*

Але в той час, як вони розповідали один одному про свої нещастя, трапилася дивна річ. З небес упала дуже яскрава й красива зірка. Вона зісковзнула з неба, оминаючи інші зірки на своєму шляху, і коли Дроворуби здивовано дивилися на неї, вона, здавалося, опустилася за верби, біля невеличкої кошари на відстані не більше кинутого каменя.

— Та це ж горщик золота для того, хто його знайде! — вигукнули вони й побігли, бо їм дуже хотілося золота.

Один із них біг швидше, ніж його товариш, і випередив його. Продираючись через верби, він вийшов на інший бік. Там справді лежало щось золоте на білому снігу. Тому він поспішив туди і, нахиляючись, простяг до нього руки, — це був плащ із золотого полотна, розшитий зорями, згорнутий у багато разів. Він закричав своєму товаришеві, що знайшов скарб, який упав з неба, і коли товариш підійшов, вони сіли на сніг, розгорнули складки плаща, у яких могло бути золото. Проте там було не золото, і не срібло, і не будь-які інші коштовності, а спала маленька дитина.

Один із них сказав:

— Наші сподівання не справдилися, жодному з нас не усміхнулася доля, то ж яка користь від дитини? Давай залишимо її тут і підемо своєю дорогою, бо ми бідні люди, у нас є свої діти, яких треба годувати.

Але його супутник відповів:

— Ні, це було б великим злом залишити дитину гинути тут, у снігу, і, незважаючи на те, що я бідний, як і ти, і мені потрібно годувати багато ротів, я заберу його додому, і моя дружина буде піклуватися про нього.

Він ніжно взяв дитину, загорнув її в плащ, щоб захистити від холоду, і пішов через пагорб до села, поки його товариш дивувався з його м'якості серця.

Коли Дроворуби дійшли до села, його товариш сказав:

— Ти взяв собі дитину, тоді віддай мені плащ, бо ми повинні чесно поділитися знахідкою.

Але той відповів:

— Ні, плащ не належить ані тобі, ані мені, а тільки дитині.

Тож він побажав йому щасливої дороги, пішов до свого будинку й постукав у двері.

Коли дружина відчинила двері й побачила, що її чоловік повернувся живий і здоровий, вона зраділа, обняла його й поцілувала, потім узяла в нього оберемок хмизу, зчистила сніг із чобіт і запросила всередину. Але він промовив до неї, усе ще стоячи на порозі:

— Я знайшов дещо в лісі й приніс тобі, щоб ти про нього подбала.

— Що це? — вигукнула вона. — Покажи мені, бо в будинку порожньо, а нам потрібно чимало речей.

Він розгорнув плащ і показав їй сплячу дитину.

— Але чоловіче добрий! — нарікала вона. — Хіба в нас недостатньо своїх дітей, яким теж потрібно місце біля вогнища? І хто знає, чи не принесе це нам нещастя? І як ми будемо доглядати за ним?

Вона дуже розгнівалася на чоловіка.

— Але це Хлопчик-Зірка, — заперечував він; і розповів їй про те, як знайшов дитя.

Жінка не заспокоїлася, висміювала його, говорила сердито, навіть кричала:

— Нашим дітям не вистачає хліба, а ми будемо годувати іншу дитину? Хто буде піклуватися про нас? І хто дасть нам їсти?

— Але Бог турбується навіть про горобців і годує їх, — відповів він.

— Хіба горобці не помирають узимку від голоду? — запитала вона. — І хіба зараз не зима?

Чоловік нічого не відповідав і все ще стояв на порозі.

Через відкриті двері з лісу ввірвався різкий вітер, і вона затремтіла від холоду й сказала:

— Чому ти не зачиниш двері? У будинку вітер, і мені холодно.

— Хіба в будинку, де є черстве серце, немає холодного вітру? — запитав він.

Жінка нічого йому не відповіла, але підійшла ближче до вогню.

Через деякий час вона повернулася й подивилася на нього, її очі були наповнені слізьми. Тоді він швидко зайшов, передав дитину їй на руки, вона поцілувала її й поклала в маленьке ліжечко до їхньої найменшої дитини. На другий день Дроворуб узяв незвичайний золотий плащ, поклав його до великої скрині разом із бурштиновим ланцюжком, який дружина зняла з шиї дитини.

Д. Гордєєв. Ілюстрація до казки О. Уайльда «Хлопчик-Зірка». *2007 р.*

Отож Хлопчик-Зірка виховувався разом із дітьми Дроворуба, їв із ними й грався. Щороку він ставав усе гарнішим. Односельці дивувалися, бо всі вони були смагляві й темноволосі, а він був білим і витонченим, як слонова кістка, а його кучері були подібні на пелюстки золотого нарциса. Його губи були, як червона квітка, а очі, як фіалки біля річечки з чистою водою, а його тіло було таким, як білосніжний нарцис у полі, де ще не ступала нога косаря.

Проте його краса обернулася злом для нього, бо він ріс гордим, жорстоким і егоїстичним. Дітей Дроворуба та дітей односельців він зневажав через їхнє низьке походження, говорив, що сам має благородне походження, адже прилетів із зірки. Хлопчик-Зірка став господарем над ними, називав їх своїми слугами. Ніякого жалю не було в нього до бідних, сліпих, покалічених і нужденних. Він кидав у них каміння, гнав їх із вулиць, наказував їм просити хліба десь в іншому місці, так що ніхто більше, крім злочинців, не приходив двічі в те село просити милостиню. Насправді Хлопчик-Зірка був ніби зачарований своєю красою й знущався над тими, хто був слабкий і хворий. Він любив лише себе. Улітку, коли не було вітру, лежав біля колодязя в саду священика, дивився на відображення власного обличчя у воді й сміявся від задоволення, милуючись собою.

Дроворуб та його дружина часто сварили його, нарікаючи:

— Ми не ставилися до тебе так, як ти ставишся до тих, кого покинули та в кого немає нікого, хто б допомагав їм. Чому ти такий жорстокий до всіх, хто потребує співчуття?

Часто його запрошував до себе старий священик і намагався навчити любові до всього живого, говорячи:

— Кожна комаха рідна тобі, не шкодь їй. Дикі птахи мають свободу. Не лови їх задля власного задоволення. Бог створив сліпими черв'яка й крота, і кожен із них має своє призначення. Хто ти такий, щоб нести біль у світ Божий? Навіть худоба в полі прославляє Його.

Але Хлопчик-Зірка не звертав уваги на його слова, а лише насуплювався і підсміювався, потім повертався до своїх товаришів і знову командував ними. Вони ж корилися йому, бо він був вроД-

ливим, хорошим бігуном, міг танцювати, грати на дудці й складати гарні мелодії. І де б не з'являвся Хлопчик-Зірка, вони йшли за ним, і що б не наказував їм робити — усе виконували. І коли він гострою тростинкою виколов очі кротові, товариші сміялися, і коли кидав камінням у прокаженого[1] — теж сміялися. У всьому він направляв їх, і в них також затверділи серця, як і в нього.

Кадр із кінофільму «Казка про зоряного хлопчика». *Режисер Л. Нечаєв. 1983 р.*

Одного дня через село проходила бідна жінка-жебрачка. Її одяг був подертий, ноги були поранені камінням на дорозі, бо її спіткала велика біда. Стомившись, вона сіла перепочити під каштаном.

Але коли Хлопчик-Зірка побачив її, він сказав товаришам:

— Дивіться! Під тим гарним зеленим деревом сидить брудна жебрачка. Ходімо, виженемо її звідси, бо вона потворна і хвора.

Хлопчик-Зірка пішов і кидав у неї каміння, знущався з неї, їй було страшно, але вона не зводила з нього очей. І коли Дроворуб, який колов дрова і був дуже втомлений, побачив, що робив Хлопчик-Зірка, він підбіг і насварив його:

— Ти, дійсно, безсердечний і не знаєш жалю. Яке зло зробила тобі ця бідна жінка, що ти так до неї ставишся?

Хлопчик-Зірка, почервонівши від гніву, тупнув ногою і сказав:

— Хто ти такий, аби питати мене, що я роблю? Я не твій син, щоб слухатися тебе!

— Твоя правда, — відповів Дроворуб, — але я пожалів тебе, коли знайшов у лісі.

Коли жінка почула ці слова, вона голосно заплакала й зомліла. Тоді Дроворуб поніс її у свій дім, його дружина оточила її турботою, і коли, урешті-решт, жінка отямилася, вони поставили перед нею їжу й воду й просили її почувати себе як удома.

Але вона не їла й не пила, а спитала Дроворуба:

— Чи правда, що ти знайшов дитину в лісі? Це було десять років тому?

І Дроворуб відповів:

— Так, я знайшов його в лісі, це було десять років тому.

— А що ти знайшов біля нього? — вигукнула вона. — Чи був у нього на шиї бурштиновий ланцюжок? Чи був він загорнутий у золотий плащ, гаптований зірками?

---

[1] *Прокаже́ний* — хворий на проказу, що спотворює обличчя людини.

— Твоя правда, — відповів Дроворуб, — усе було так, як ти кажеш. — І він витяг плащ і бурштиновий ланцюжок зі скрині й показав їх жінці.

Коли та їх побачила, то заплакала від радості й сказала:

— Він — мій маленький син, якого я загубила в лісі. Я молю вас: швидко покличте сина, я шукала його по всьому світу.

Тож Дроворуб і його дружина вийшли на вулицю, покликали Хлопчика-Зірку й сказали йому:

— Іди до будинку. Там твоя матір, яка чекає тебе.

Тоді він побіг у дім, його переповнювала цікавість і велика радість. Але коли він побачив, хто там на нього чекав, він лише зневажливо розсміявся й сказав:

— Що, де моя мати? Я тут нікого не бачу, крім цієї нікчемної жебрачки.

А жінка відповіла йому:

— Я твоя мати.

— Ти божевільна, якщо таке кажеш, — сердито вигукнув Хлопчик-Зірка. — Я не твій син, бо ти жебрачка, потворна й одягнена в лахміття. Тому вимітайся звідси, щоб я більше не бачив твого брудного обличчя.

— Ні, але ж ти, насправді, мій маленький син, якого я народила в лісі, — плакала вона, і впала на коліна, і простягнула до нього руки. — Грабіжники вкрали тебе в мене й залишили помирати, — шепотіла вона. — Але я впізнала тебе, коли лише побачила, і твої речі я також впізнала: золотий плащ і бурштиновий ланцюжок. Тому я прошу тебе піти зі мною, бо я блукала по всьому світу, шукаючи тебе. Ходімо зі мною, сину, адже мені потрібна твоя любов.

Але Хлопчик-Зірка не зрушив з місця. Не було чути жодного звуку, крім ридання жінки.

Нарешті він заговорив до неї, його голос був твердим і суворим:

— Якщо ти справді моя матір, — сказав він, — було б краще, якби ти трималася подалі, а не приходила сюди, щоб соромити мене. Зрозумій, я вважав себе сином зірки, а не жебрачки, як це ти мені зараз кажеш. Тому йди звідси, щоб я тебе більше не бачив.

— Сину мій! — вигукнула вона. — Ти навіть не поцілуєш мене перед тим, як я піду?! Я так багато страждала, щоб знайти тебе.

— Ні, — сказав Хлопчик-Зірка, — ти така огидна, що я б краще поцілував гадюку або жабу, ніж тебе.

Тоді жінка підвелася та пішла в ліс, гірко плачучи, і коли Хлопчик-Зірка побачив, що вона пішла, то зрадів і побіг назад гратися зі своїми товаришами.

Але коли товариші побачили, що він іде, то відразу почали дражнити його й промовляли:

— Ти такий гидкий, як жаба, і бридкий, як гадюка. Забирайся звідси, бо ми не стерпимо, якщо ти будеш гратися з нами.

Хлопчик-Зірка спохмурнів і сказав про себе: «Про що вони говорять? Піду до колодязя й подивлюся, що зі мною».

Отож він пішов до колодязя та подивився в нього. І що ж?! Його обличчя було, як у жаби, а тіло було в лусці, як у гадюки. Він упав на траву і плакав: «Певно, мене спіткало це лихо через мій гріх. Бо я зрікся своєї матері й прогнав її, я був гордим і жорстоким до неї. Тому я піду й шукатиму її по всьому світу, і не знатиму відпочинку, допоки не знайду її».

Тут до нього прийшла маленька донька Дроворуба, вона поклала йому руку на плече й сказала:

— Що з того, що ти втратив вроду? Залишайся з нами, я не буду з тебе глузувати.

Але він сказав їй:

— Ні, я був жорстоким до своєї матері. За це зло я понесу покарання. Я повинен піти звідси й обійти весь світ, аж поки знайду її і вимолю в неї пробачення.

Тоді Хлопчик-Зірка побіг до лісу й кликав свою матір, просив прийти до нього, але ніхто не відгукнувся. Увесь день він звав її, і коли сонце зайшло за небокрай, зробив собі ліжко з листя та ліг спати. Проте птахи й звірі тікали від нього, бо пам'ятали його жорстокість. Він залишився на самоті з жабою, яка дивилася на нього, і гадюкою, яка повзала неподалік від нього.

Уранці Хлопчик-Зірка піднявся, поснідав гіркими лісовими ягодами й пішов лісом, сильно плачучи. І в усіх, кого зустрічав, він запитував, чи не бачили вони випадково його матінки.

Він спитав Крота:

— Ти можеш ходити під землею. Скажи мені, чи моя мама там?

І Кріт відповів:

— Ти осліпив мене. Як я можу знати?

Він спитав Коноплянку:

— Ти можеш літати над високими деревами й бачити весь світ. Скажи мені, чи можеш ти побачити мою матір?

І Коноплянка відповіла:

— Ти підрізав мої крила заради власної втіхи. Як я можу літати?

Тоді він сказав маленькій Білочці, яка самотньо жила в ялині:

— Де моя мати?

І Білка відповіла:

— Ти вбив мою маму. Ти шукаєш свою, щоб її теж убити?

І Хлопчик-Зірка заплакав, і схилив голову, і просив пробачення в Божих створінь, і продовжував долати свій шлях через ліс, шукаючи жебрачку. На третій день він вийшов на інший бік лісу й пішов рівниною.

Коли хлопчик проходив селами, діти знущалися з нього та жбурляли в нього каміння, йому не дозволяли навіть спати в корівниках, побоюючись, що він принесе цвіль на зерно — таким він був огидним, і тоді наймити гнали його звідти геть, і нікому не було його шкода. Ніде Хлопчик-Зірка нічого не чув про жебрачку, яка була його матір'ю, хоча три роки мандрував світом. Йому часто здавалося, що бачить її на дорозі перед собою. Тоді він кликав її, і біг за нею, доки гострим камінням на дорогах не поранив ноги, і з рани почала сочитися кров. Він не міг наздогнати її, але ті, хто жив неподалік від того місця, де хлопчик її бачив, заперечували, що коли-небудь бачили когось схожого на неї, і сміялися з його горя.

Три роки він ходив світом, і ніхто не поставився до нього добре чи пожалів його. Це був такий світ, який він створив у дні своєї великої гордості.

Одного вечора Хлопчик-Зірка підійшов до брами міста, яке було оточене великими мурами й стояло на березі річки. Проте, незважаючи на втому та біль у ногах, він прагнув увійти туди. Але вартові схрестили свої алебарди перед входом і грубо спитали його:

— Що ти робиш у місті?

— Я шукаю свою матір, — відповів він, — і молю вас дозволити мені пройти, бо, можливо, вона в цьому місті.

Але вартові глузували з нього, а один із них, потрусивши чорною бородою, поставив свій щит і вигукнув:

— Правду кажучи, твоя мати не зрадіє, коли побачить тебе, бо ти огидніший за болотну жабу або гадюку, що повзає в драговині[1]. Іди собі. Іди. Твоя мати живе не в цьому місті.

Інший вартовий, котрий тримав у руці жовтий прапор, сказав йому:

— Хто твоя матір, чому ти її шукаєш?

---

[1] *Драговина́* — грузьке, багнисте, болотисте місце.

Він відповів:

— Моя мати — жебрачка, як і я, а я жорстоко з нею повівся. Я прошу вас дозволити мені пройти, щоб вона мене пробачила.

Але вартові не дозволили йому пройти.

І коли хлопчик відвернувся, плачучи, тоді до них підійшов чоловік, чий обладунок був прикрашений золотими квітами й на шоломі котрого був крилатий лев, і став розпитувати про хлопця.

Вони сказали:

— Це жебрак, син жебрачки, і ми його прогнали.

— Не треба, — вигукнув він, сміючись, — ми продамо цю потвору як раба, його ціною буде ціна чаші солодкого вина.

І старий чоловік зі злим обличчям, який проходив неподалік і чув розмову, гукнув до них:

— Я куплю його за таку ціну.

Він заплатив за Хлопчика-Зірку й повів його в місто.

Вони минули багато вулиць і дісталися до маленьких дверей у стіні за гранатовим деревом. Старий доторкнувся до дверей перснем з яшмою, і ті відчинилися. Вони пройшли п'ятьма бронзовими східцями до саду, де було багато чорного маку й зелених глиняних горщиків. Тоді старий вийняв зі свого тюрбана шовковий шарф, зав'язав ним очі Хлопчику-Зірці й повів перед собою. А коли зняв з нього шарф, то хлопчик побачив, що опинився в темниці, де світить лише один ліхтар.

Старий поставив перед ним тарілку із запліснявілим хлібом:

— Їж!

Поставив солонувату воду в чашці й наказав:

— Пий.

А коли той поїв і попив, старий вийшов, зачинивши за собою двері, і закрутив їх залізним ланцюгом.

Наступного дня старий, який насправді був наймайстернішим із чаклунів Лівії і навчився цього мистецтва в того, хто жив біля Нілу, прийшов до Хлопчика-Зірки й сказав, насупивши брови:

— У лісі, який недалеко біля воріт цього міста гяу́рів[1], є три золотих монети. Одна з білого, друга з жовтого, а третя з червоного золота. Сьогодні ти принесеш мені монету з білого золота, а якщо не принесеш, то я відшмагаю тебе батогами сто разів. Швидко йди, а на заході сонця я чекатиму тебе біля дверей саду. Принеси мені монету з білого золота, а якщо не виконаєш, то тобі це так не минеться, ти ж мій раб, і я купив тебе за ціною чаші солодкого вина.

---

[1] *Гяу́ри* — у середні віки зневажлива назва людей іншої віри.

Він зав'язав очі Хлопчика-Зірки шовковим шарфом і провів його через будинок і сад із маками, а потім угору п'ятьма бронзовими східцями. Відчинивши маленькі двері своїм перснем, старий випустив його на вулицю.

Хлопчик-Зірка вийшов за міську браму й дійшов до лісу, про який говорив йому Чаклун. Спочатку ліс видався йому дуже красивим, здавалося, що там багато співаючих пташок і квітів із солодким запахом, і він радісно пішов туди. Але ця краса не принесла йому радості, бо де б хлопчик не ступав, гострі колючки та шипи з'являлися з-під землі й оточували його, зла кропива жалила його, чортополох пронизував його своїми гострими шипами, мов кинджалами, — йому було дуже боляче. Проте ніде він не міг знайти монету з білого золота, про яку говорив Чаклун, хоча шукав її з ранку до полудня, і з полудня до заходу сонця. Коли сонце почало заходити, Хлопчик-Зірка зібрався йти додому, гірко ридаючи, бо знав, що на нього чекає. Але коли дійшов уже до околиці лісу, то почув із гущавини крик, начебто комусь було боляче. Забувши про власне горе, він побіг назад і побачив маленького Зайця, що потрапив до мисливської пастки.

Хлопчикові-Зірці стало шкода Зайця, і він звільнив його, сказавши:

— Я сам раб, але тебе я можу випустити на волю.

Заєць відповів йому:

— Ти мене звільнив. А що я дам тобі навзаєм?

Хлопчик-Зірка сказав:

— Я шукаю монету з білого золота, але ніде не можу її знайти, якщо я не принесу її моєму хазяїнові, він поб'є мене.

— Ходімо зі мною, — сказав Заєць, — я приведу тебе до неї, бо знаю, де її заховали й для чого.

Отож Хлопчик-Зірка пішов за Зайцем. І — яка радість! У дуплі великого дуба лежала монета з білого золота, яку він шукав. Хлопчик зрадів, поклав монету у свій гаманець і сказав Зайцеві:

— За послугу, яку я тобі зробив, ти відплатив мені сторицею, а за добро заплатив добром.

— Зовсім ні, — відповів Заєць, — я поставився до тебе так, як ти поставився до мене.

І він швидко втік, а Хлопчик-Зірка пішов до міста.

Біля міської брами сидів прокажений. Його обличчя покривав каптур із сірого полотна, і лише через прорізи світилися очі, як червоні вуглинки. Коли він побачив, що йде Хлопчик-Зірка,

ударив по дерев'яній мисці й закалатав у дзвоник, гукаючи його:

— Дай мені монету, бо я помру з голоду.

— На жаль, — вигукнув Хлопчик-Зірка, — у мене є тільки одна монета в гаманці, і якщо я не принесу її моєму хазяїнові, він поб'є мене, бо я його раб.

Але прокажений благав і вмовляв його, доки Хлопчик-Зірка не зглянувся над ним і не дав йому монету з білого золота.

Д. Гордєєв. Ілюстрація до казки О. Уайльда «Хлопчик-Зірка». *2007 р.*

Коли він прийшов до будинку Чаклуна, той відчинив йому, запросив зайти й сказав:

— У тебе є монета з білого золота?

І Хлопчик-Зірка відповів:

— У мене її немає.

Тоді Чаклун побив його й поставив перед ним порожню тарілку й наказав:

— Їж!

Поставив порожню чашку:

— Пий.

І знову кинув його до темниці.

Наступного дня Чаклун прийшов до нього й сказав:

— Якщо ти сьогодні не принесеш мені монету з жовтого золота, я залишу тебе своїм рабом і відшмагаю триста разів.

Хлопчик-Зірка знову пішов до лісу й цілий день шукав монету з жовтого золота, але ніде не міг її знайти. На заході сонця сів і почав плакати. У той час, як він плакав, до нього прийшов маленький Заєць, якого хлопчик урятував із пастки.

Заєць сказав йому:

— Чого ти плачеш? Що шукаєш у лісі?

Хлопчик-Зірка відповів:

— Я шукаю сховану тут монету з жовтого золота, якщо я її не знайду, мій хазяїн поб'є мене й залишить своїм рабом.

— Іди за мною, — гукнув Заєць і побіг через ліс, аж доки вони не дістались озера.

На дні того озера лежала монета з жовтого золота.

— Як мені тобі віддячити? — сказав Хлопчик-Зірка. — Це вже вдруге ти допоміг мені.

— Не потрібно, адже це ти перший мене пожалів, — сказав Заєць і швидко втік.

Д. Гордєєв. Ілюстрація до казки О. Уайльда «Хлопчик-Зірка». *2007 р.*

А Хлопчик-Зірка взяв монету з жовтого золота, поклав у свій гаманець і поспішив до міста. Але прокажений побачив, що він іде й вибіг йому назустріч, став на коліна й вигукнув:

— Дай мені монету, бо я помру з голоду.

Хлопчик-Зірка сказав йому:

— У мене в гаманці лише одна монета з жовтого золота, якщо я не принесу її своєму хазяїнові, він поб'є мене й залишить своїм рабом.

Але прокажений продовжував благати його, тому Хлопчик-Зірка зглянувся над ним і віддав монету з жовтого золота.

Коли він прийшов до будинку Чаклуна, той знову відчинив йому й запитав:

— Чи є в тебе монета з жовтого золота?

Хлопчик-Зірка відповів йому:

— У мене її немає.

Тоді Чаклун знову побив його, кинув до темниці й сказав:

— Якщо завтра ти принесеш мені монету з червоного золота, я відпущу тебе, а якщо ні — то вб'ю.

Уранці Хлопчик-Зірка пішов до лісу й увесь день шукав монету з червоного золота, але ніде не міг її знайти. Увечері він сів і заплакав, і в той час до нього прийшов маленький Заєць.

Заєць сказав йому:

— Монета з червоного золота, яку ти шукаєш, знаходиться в печері за деревом. Тому не плач більше, а радій.

— Як мені тобі віддячити? — вигукнув Хлопчик-Зірка. — Уже втретє ти мені допомагаєш.

— Ні, це ти перший мене пожалів, — сказав Заєць і швидко втік.

Хлопчик-Зірка зайшов до печери і в її найдальшому кутку знайшов монету з червоного золота. Він поклав її в гаманець і поспішив до міста. Прокажений, побачивши його, став посеред дороги і гукнув до нього:

— Дай мені червону монету, бо я помру!

Хлопчик-Зірка зглянувся над ним знову й дав йому монету з червоного золота, сказавши:

— Тобі вона потрібна більше, аніж мені.

Але на серці в нього було тяжко, бо він знав, яка лиха доля чекала на нього.

Однак коли він проходив через міську браму, варта шанобливо вклонилася йому, кажучи:

— Який красивий наш володар!

Натовп мешканців ішов за ним і гукав:

— Без сумніву, у світі немає вродливішого за нього!

Хлопчик-Зірка подумав: «Вони глузують з мене та з мого горя».

Зібралося багато людей. Нарешті він опинився на величезній площі, де був палац Короля.

Ворота палацу відкрилися, і священнослужителі, і високопосадовці міста побігли йому назустріч. Вони схиляли перед ним голови й казали:

— Ти наш повелитель, якого ми чекали, і син нашого Короля.

Хлопчик-Зірка відповів їм:

— Я — не син Короля, а дитина бідної жебрачки. І як ви можете казати, що я красивий, адже я знаю, що на мене страшно глянути?

Тоді той, чий обладунок був прикрашений золотими квітами й на чийому шоломі був крилатий лев, виставив уперед щит і гукнув:

— Як може мій володар казати, що він некрасивий?

Хлопчик-Зірка подивився туди. Його обличчя було таким, як і раніше. Його краса повернулася до нього, він побачив у своїх очах щось, чого там раніше не було.

Священнослужителі й високопосадовці стали на коліна й сказали йому:

— Дуже давно було таке пророцтво, що в цей день прийде той, хто буде керувати нами. Тому хай наш володар візьме цю корону та скіпетр[1] і буде над нами справедливим і милосердним Королем.

Але він сказав їм:

— Я не гідний цього, бо я зрікся матері, яка народила мене, і не зупинюся, допоки не знайду її і не попрошу в неї пробачення. Тому дайте мені дорогу, бо я знову мандруватиму світом і не зможу затриматися тут, хоч ви й принесли мені корону й скіпетр.

І коли він говорив, то відвернувся від них до вулиці, що вела до міської брами. Серед натовпу, який обступили солдати, хлопчик

---

[1] *Скі́петр* — палиця, оздоблена дорогоцінним камінням і різьбленням, що є символом, знаком монаршої (королівської, царської) влади.

побачив жебрачку, котра й була його матір'ю, а біля неї стояв прокажений, який сидів на дорозі.

Вигук радості зірвався з його губ. Він побіг і, ставши на коліна, поцілував рани на ногах своєї матері й окропив їх сльозами. Хлопчик схилив голову і, ридаючи так, що могло розірватися серце, сказав їй:

— Мамо, я відрікся від тебе в годину моєї гордості. Прийми мене в годину моєї смиренності. Мамо, я дав тобі ненависть. Дай же мені любов. Мамо, я відштовхнув тебе. Прийми своє дитя зараз.

І він простягнув руки, схилився й обійняв босі ноги прокаженого, сказавши йому:

— Я тричі пожалів тебе, попроси мою матір заговорити до мене один раз.

Але прокажений не відповів йому ані слова.

І хлопчик знову заридав і сказав:

— Мамо, мої страждання більші, ніж я можу витримати. Прости мене, і я повернуся назад до лісу.

Жебрачка поклала руку на його голову й сказала:

— Устань.

І прокажений поклав руку на його голову і сказав:

— Устань.

Хлопчик піднявся й подивився на них — вони були Королем і Королевою.

Королева сказала йому:

Д. Гордєєв. Ілюстрація до казки О. Уайльда «Хлопчик-Зірка». *2007 р.*

— Це твій батько, якому ти допомагав.

Король сказав йому:

— Це твоя мати, чиї ноги ти обмив своїми слізьми.

Вони обняли й поцілували його, привели в палац, прибрали в чистий одяг, одягли корону на голову, а в руку дали скіпетр, і він став володарем усього міста над річкою. Він керував справедливо й милосердно, злого Чаклуна вигнав, Дроворубові та його дружині послав багато подарунків, а їхніх дітей усіляко вшановував. Він не терпів, коли хтось грубо ставився до звірів чи птахів, навчав любові,

доброті й милосердю, бідним давав хліб та одяг, і всюди тоді панували мир і достаток.

Але правив він недовго, бо надто великими були його страждання, і через три роки він помер. А той, хто прийшов після нього, правив жорстоко.

(Переклад Марини Зуєнко)

Коментарі

Караваджо. Нарцис. *1596 р.*

У казці неодноразово згадується квітка, з якою порівнюється головний герой твору, — *нарцис* (золотий і білий). Хлопчик-Зірка любив дивитися у своє відображення у воді й довго милувався ним. Виявляється, що це порівняння хлопчика з нарцисом з'явилося не тільки через природну красу цієї квітки. Воно пов'язано з давніми переказами, згідно з якими колись один юнак на ім'я Нарцис був так закоханий у свою вроду, що любив тільки себе. За це боги покарали його й перетворили на квітку нарцис, що стала символом холодної та бездушної краси. У переносному значенні нарцис — самозакохана, егоїстична, байдужа до інших людина (звідси нарцисизм — самозакоханість, егоїзм). Історія про нарциса є досить поширеною в європейському мистецтві та літературі. Оскар Уайльд використав її, щоб увиразнити характер свого героя.

Робота з текстом

1. Знайдіть у тексті епізоди, де з'являється словосполучення *черстве (тверде) серце* (*англ.* hard heart). Яких персонажів воно стосується?
2. Хто з персонажів відзначається «м'якістю» серця? Які вчинки свідчать про це?
3. Розкажіть про вчинки героя (до зустрічі з матір'ю) і висловіть своє ставлення до них.
4. Якими словами зверталися названі батьки й священик до Хлопчика-Зірки?
5. Чи послухався герой названих батьків і священика? Як ви думаєте, про яку рису його характеру це свідчить?
6. Як Хлопчик-Зірка впливав на своїх товаришів? Чи не «затверділи» їхні серця? Доведіть свою думку цитатами з тексту.

7. Чому змінилася зовнішність Хлопчика-Зірки? Знайдіть у тексті епізод, коли це відбувається. Опишіть новий вигляд героя.
8. Розкажіть про те, хто та як поставився до Хлопчика-Зірки, який сильно змінився.
9. Знайдіть у тексті епізод усвідомлення героєм свого гріха. Виразно прочитайте цей уривок. Яке важливе рішення прийняв Хлопчик-Зірка?
10. Чому Хлопчик-Зірка не виконав повністю завдання Чаклуна?
11. У який момент врода знову повернулася до Хлопчика-Зірки? Розкажіть про це перетворення.
12. У який момент казки згадується гранатове дерево (*англ.* pomegranate tree)? Як, на вашу думку, це пов'язано із задумом всієї збірки «Гранатовий будиночок»?

Визначте традиції народної казки у творі О. Уайльда. Заповніть (*усно* або *письмово*) відповідну таблицю.

Ознаки народної казки	Приклади з тексту
Чарівне походження героя	
Предмети, що засвідчують винятковість героя казки	
Тварини, які вміють розмовляти	
Тварини, які допомагають героєві	
Використання числа 3 у викладі подій (у тому числі трикратні повтори)	
Імена персонажів (чи мають вони конкретні імена?)	
Випробування героя *(які?)*	
Щаслива кінцівка	

Знайдіть ознаки, які відрізняють літературну казку О. Уайльда від народної. Заповніть (*усно* або *письмово*) відповідну таблицю.

Ознаки літературної казки О. Уайльда	Приклади з тексту
Зв'язок із тогочасною дійсністю (згадка про уряд, суспільну несправедливість тощо)	
Авторські оцінки	
Персонажі, яких не могло бути в народній казці	
Заглиблення у внутрішній світ героя *(показ чого?)*	
Авторське доповнення кінцівки казки (після щасливого завершення історії про Хлопчика-Зірку)	

Для обговорення

У яких значеннях використовується слово *зірка* у творі? Поясніть його назву.

Прочитайте опис зимової природи в оригіналі (якщо ви володієте англійською) і в різних перекладах. Знайдіть відмінності в перекладах. Поясніть їх. Хто із перекладачів, на вашу думку, найбільш точно відтворив текст оригіналу?

Once upon a time two poor Woodcutters were making their way home through a great pine-forest. It was winter, and a night of bitter cold. The snow lay thick upon the ground, and upon the branches of the trees: the frost kept snapping the little twigs on either side of them, as they passed: and when they came to the Mountain-Torrent she was hanging motionless in air, for the Ice-King had kissed her.

Якось двоє бідних Лісорубів верталися додому, продираючись через великий сосновий ліс. Була зимова ніч, стояв пекучий мороз. Сніг товстою ковдрою покривав землю й гілля дерев, і коли Лісоруби продиралися крізь хащі, навкруги, потріскуючи, ламалися перемерзлі галузки, а коли вони підійшли до Гірського Водоспаду, то побачили, що він нерухомо завис, бо його поцілувала Крижана Королева.

(Переклад Ілька Корунця)

Якось двоє бідних Лісорубів пробиралися крізь великий сосновий ліс. Стояла зима, і ніч була навдивовижу холодною. Сніг густо вкривав землю і гілки дерев: тоненьке галуззя тріщало від морозу обабіч дороги, якою йшли Лісоруби. Гірський Водоспад нерухомо застиг у повітрі, бо Цариця-Крига поцілувала його.

(Переклад Тетяни Некряч)

Давним-давно два бідні Дроворуби прокладали собі шлях додому через великий сосновий ліс. Стояла зимова морозна ніч. Земля та дерева були заметені снігом, маленькі гілочки потріскували від морозу, коли Дроворуби проходили повз них. І ось вони дійшли до гірської річки, яка нерухомо зависла в повітрі водоспадом, бо її поцілував Льодяний Король.

(Переклад Марини Зуєнко)

Творче завдання

1. Напишіть твір-роздум на тему «Що таке справжня краса (за казкою О. Уайльда "Хлопчик-Зірка")?» *(7–9 речень)*.
2. Розкрийте *(усно)* значення одного з авторських висловлювань.

Краса обернулася злом для нього.

Хіба в будинку, де є черство серце, немає холодного вітру?

Це був такий світ, який він сам собі створив у дні своєї великої гордості.

За казкою О. Уайльда знято художні фільми: «Зоряний хлопчик» *(СРСР, 1958, реж. О. Дудоров, Е. Зільберштейн)*, «Казка про зоряного хлопчика» *(СРСР, 1983, реж. Л. Нечаєв)*. Цей твір часто відтворюють у сучасному театрі, мультиплікації. Якщо ви знайомі з втіленням цього твору в мистецтві, розкажіть про екранізацію чи театральну виставу за його мотивами. Пропонуємо вам також роздивитися ілюстрації Д. Гордєєва до казки. Чи вдалося художникові відтворити основний настрій епізодів твору? Визначте, за допомогою яких засобів цього досягає митець.

Перевірте себе

1. Визначте основні проблеми казки О. Уайльда «Хлопчик-Зірка».
2. Доведіть прикладами наявність у творі традицій народної казки.
3. Що нового з'явилося у творі «Хлопчик-Зірка» порівняно з народною казкою?
4. Розкажіть про духовні перетворення головного героя казки О. Уайльда.
5. Які цінності (моральні, сімейні, християнські) утверджуються в казці?

Розділ
II

ПРИРОДА І ЛЮДИНА

ДЖОН КІТС

1795–1821

Найвища мета поезії полягає в тому, щоб бути другом і надихати на прекрасне думки й почуття.

Джон Кітс

Сторінки життя і творчості

У Лондоні є тихі куточки, про які знають лише справжні англійці. Ці місця пов'язані з життям і творчістю митців. У північній частині Лондона знаходиться Будинок-музей видатного англійського поета Джона Кітса. Тут усе залишилося майже так, як було за життя митця: картини, книжки, рукописи... Сюди приходять ті, для кого поезія є не просто друкованими рядками в книжці, а живильним джерелом для серця. Як і 200 років тому, нині в будинку Дж. Кітса його шанувальники читають вірші, слухають музику, говорять про красу й людські почуття, які може увічнити тільки мистецтво.

Джон Кітс прийшов у літературу на початку XIX ст., коли технічний прогрес уже не можна було спинити, суспільство стрімко розвивалося, а міста зростали за рахунок нових виробництв. Гроші, прибутки, кар'єра надто цікавили сучасників Дж. Кітса, а він понад усе цінував світ природи та краси, виявляючи різноманіття їх форм у поетичному слові. Як писав його близький друг художник Джо́зеф Се́верн, «Кітс протиставив брутальній і прагматичній сучасності, що набирала залізних обертів, чисте, як кришталь, слово». Це «кришталеве» слово поета тихим дзвоном дійшло з глибини віків і до нас.

Д. Гілберт.
Будинок Дж. Кітса. *1995 р.*

Джон Кітс народився 31 жовтня 1795 р. в Лондоні в сім'ї конюха, який згодом став господарем великого кінного двору. Його батько рано помер, тому Джонові довелося самому прокладати шлях у житті.

Незважаючи на скрутне фінансове становище й хворобливість, Кітс починає писати поетичні твори й друкувати свої вірші. У 1817 р. була опублікована перша збірка його поезій, потім ним було написано ще декілька десятків творів (майже 100). Проте хвороба постійно переслідувала його. 1820 р. поет змушений був, за рекомендацією лікарів, залишити холодний і туманний Лондон, щоб пройти лікування в Італії. Його друг, художник Джозеф Северн, поїхав разом із ним у Неаполь, а потім — у Рим. Але ця єдина велика подорож поета не дала йому ані розради, ані одужання. Він помер 23 лютого 1821 р. у двадцятип'ятирічному віці в Римі, де й похований. На надгробку Дж. Кітса викарбовано рядки, які він продиктував своєму другові: «Тут похований той, чиє ім'я написане водою...» Чому саме водою? Напевно, тому, що вода втілювала для нього вічний рух природи, яка ніколи не повторює своїх форм, постійно змінюється й вражає своїми змінами...

Джон Кітс був тим, хто не просто слухав, а дослухався до тихого плину води, шелесту трав і квітів, усіх звуків природи. Він не просто дивився, а вдивлявся в ті невловимі зміни, що повсякчас відбуваються в природному світі. Кітс став натхненним співцем великої, неповторної та різнобарвної картини природи. Він був поетом у найвищому сенсі цього слова й відкрив своїм сучасникам нове бачення краси в буденному, простому, звичайному світі. Його ім'я ставлять поруч з іменами інших видатних англійських поетів — Джо́рджа Го́рдона Ба́йрона й Пе́рсі Бі́ші Ше́ллі. Хоча життя Кітса було коротким, а написав він не так багато поетичних творів, як вони, але й того, що поет зробив у літературі, вистачило, щоб ним захоплювався О. Пушкін і щоб Дж. Байрон сказав про нього: «...він справді обіцяв дещо велике». До цього можна тільки додати, що Дж. Кітс не тільки «обіцяв», але й виконав «обіцяне». У його поетичних творах ми бачимо красу вічноживої природи й чуємо, як вона розмовляє з нами на різні голоси...

Вірш — поняття, яке використовується в декількох значеннях:

1) рядок віршованого твору, що характеризується ритміко-інтонаційною завершеністю, яка спричиняє обов'язкове відокремлення від іншого рядка кінцевою паузою;

2) цілісний текст — віршований твір;

3) антонім поняття *проза*, синонім поняття *поезія* (хоча слово *поезія* може вживатися й у ширшому значенні — як сукупність віршованих творів, особливість художнього мовлення).

Найчастіше поняття *вірш* уживається в другому значенні — як цілісний текст.

Характерні ознаки вірша:

- вираження людських почуттів, настроїв, думок;
- невеликий або середній обсяг;
- єдність і неподільність змісту (неможливо сприйняти будь-яку частину вірша без урахування цілого);
- особлива організація (рядків, пауз тощо);
- ритм (за рахунок чергування, упорядкованого руху складів, суголосся звуків).

Які б картини не були зображені у вірші, вони завжди спрямовані на вираження людського «Я», мають яскраве емоційне забарвлення. Довколишній світ у вірші постає крізь призму людського «Я», як його глибоке переживання, тому події у вірші — не стільки відображення зовнішніх змін, скільки порухів у глибині особистості, її думок і почуттів.

Пейза́ж — опис природи будь-якого незамкненого простору зовнішнього світу; види пейзажу різноманітні за змістом (лісові, степові, морські, міські тощо) і призначенням у творі (утілення почуттів, думок, настроїв; розкриття образу; вираження позиції автора тощо).

Література і мистецтво

Пейзаж може бути об'єктом зображення в різних видах мистецтва: у літературі, живописі, музиці, кіно. Кожен із митців обирає власні засоби для відтворення пейзажу: словесні, кольори й відтінки, суголосся звуків. Коли ми спостерігаємо пейзаж у мистецтві, потрібно налаштувати свою творчу уяву, думку й почуття на сприйняття картини природи. Що відображає змальована картина? Яким є цей пейзаж — спокійним чи рухливим, лісовим чи степовим, морським чи гірським? Які відчуття, емоції, настрої він викликає? Як митець досягає того чи іншого враження?

Дж. Констебл. Будинок у Корнфілді. *1817 р.*

Історія написання

Джон Кітс був закоханий у природу, яка постає в його віршах у різних проявах. Картини природи у творах поета зображені спокійними й прекрасними, сповнені різних звуків і барв. Вірш був створений у 1817 р. в результаті творчого змагання поетів Джона Кітса і Лі Гента в описі пейзажу.

On the Grasshopper and Cricket

The poetry of earth is never dead:
When all the birds are faint with the hot sun,
And hide in cooling trees, a voice will run
From hedge to hedge about the new-mown mead;
That is the Grasshopper's — he takes the lead
In summer luxury, — he has never done
With his delights; for when tired out with fun
He rests at ease beneath some pleasant weed.
The poetry of earth is ceasing never:
On a lone winter evening, when the frost
Has wrought a silence, from the stove there shrills
The Cricket's song, in warmth increasing ever,
And seems to one in drowsiness half lost,
The Grasshopper's among some grassy hills.

Поезія землі не вмре ніколи,
Опівдні, як мовчать серед гілок
Птахи в гаю, невтомний голосок
Обнизує покоси й частоколи.
Це коник, він поймає гори й доли,
На стернях довгий ведучи танок,
А стомиться — стихає на часок
У затінку стебла або стодоли.
Поезія землі не оніміє:
Коли зима в мовчання крижане
Поля заковує, цвіркун у хаті
Заводить пісню, що в теплі міцніє,
Нагадуючи всім, хто задрімне,
Спів коника в траві на сіножаті.

(Переклад Василя Мисика)

Коментарі

У Джона Кітса було особливе ставлення до краси й природи. Він уважав, що вони органічно поєднані між собою. Природа має різні обличчя, але всі вони прекрасні. Будь-якої пори року природа постає в усій своїй красі, тільки треба вміти її бачити, навіть у буденних проявах, простих звуках, звичайних рослинах. Призначення поета, на думку Дж. Кітса, полягає в тому, щоб знайти «живі форми» для втілення «вічноживої природи». У природі немає нічого застиглого, і мистецтво має відображати невпинний рух природи. «Краса є правда, правда є краса, це все, що людина повинна знати на землі», — писав він. Поезія, на думку митця, — це невичерпний потік світла, який робить яскравішими й насиченішими природні барви.

Дж. Северн. Портрет Кітса, який слухає солов'я в Хемпстедській пустоші. *1845 р.*

Робота з текстом

1. Про що йдеться в цьому вірші?
2. Назвіть пори року, зображені у творі. Доведіть це цитатами з тексту.
3. Які картини поставали перед вами в процесі читання твору?
4. Які переживання, думки, почуття втілено в пейзажних замальовках Дж. Кітса?
5. Чиї голоси пронизують картини природи, створені поетом?
6. Як ви думаєте, чому саме цих «персонажів» обрав письменник для своїх пейзажів?
7. Які настрої викликали у вас картини природи, змальовані Дж. Кітсом у вірші? До яких роздумів вони вас спонукали?

Краса слова

У вірші «Про коника та цвіркуна» перед читачем розгортається краса природи у звичайних її проявах. Вірш умовно можна поділити на дві частини за змістом (відповідно до пори року) — літо та зима. Читаючи рядки першої частини, ми пригадуємо яскравий літній день, коли всі птахи стихають і слабшають від спекотного сонця. Нічого не чути навкруги, і тільки спів коника лунає в повітрі над луками, частоколами, над усією землею. Маленький коник у своїх стрибках і веселощах стає втіленням руху самої природи, яка ніколи не завмирає. І в цьому живому прояві природи митець убачає вічну красу. Поет словом малює художню картину, яку можна не тільки побачити за допомогою уяви, але яка також звучить, а ще вона сповнена запахом трави. Картина навіює відчуття спокою і гармонії.

У другій частині вірша природа постає вже в зимовому вбранні. Тут також усе замовкає, але це мовчання інше, не таке, як літнього дня. Мороз створив цю тишу. Усе завмирає зимовим морозним вечором, але й цієї пори року природа живе, вона має свої голоси. З-за печі лунає пронизливий спів цвіркуна, і той, хто чує його, згадує літній день і коника, що сховався серед трав'яних пагорбів.

• А тепер поміркуйте та знайдіть у кожній частині рядки, у яких виражено головну думку твору. Чому ці рядки, у яких утілено один і той самий зміст, відрізняються між собою кінцівкою? Про кого йдеться в передостанньому рядку вірша — хто це дрімає? Чи можна сказати, що цей «невідомий» також майстерно вписаний поетом у загальну картину природи?

1. Виразно прочитайте англійською мовою вірш Дж. Кітса. За допомогою словника і під керівництвом свого вчителя з іноземної мови перекладіть його дослівно.
2. Як звучить в оригіналі словосполучення *поезія землі*, яке використав В. Мисик у своєму перекладі?
3. Знайдіть у тексті оригіналу антитези.
4. Як автор описує літній день? Знайдіть відповідні слова й словосполучення.
5. Де відпочиває коник, стомившись від веселощів?
6. Як змальовано траву в цьому вірші?
7. Хто «створив» тишу зимовим вечором?
8. Знайдіть в англійському оригіналі прикметники. Які явища вони характеризують?
9. Як звучить пісня цвіркуна? Знайдіть відповідну цитату англійською.
10. Як ви зрозуміли сполучення grassy hills? Чи можна вважати його ознакою англійського пейзажу?

Перекладі і перекладачі

До поезії Дж. Кітса в Україні зверталися різні перекладачі (Микола Зеров, Михайло Драй-Хмара, Дмитро Паламарчук та ін.), але найбільше — Василь Мисик, якому засобами української мови вдалося відтворити не тільки основний зміст творів митця, але і їхній ритм, суголосся звуків, що створюють неповторні мелодії віршів поета.

Для обговорення

Прочитайте ще раз епіграф до розділу про Дж. Кітса й поясніть його.

Творче завдання

1. Опишіть картину літнього (зимового, весняного, осіннього) дня (ранку, вечора) *(6–7 речень)*.

2. Продовжіть вислови і складіть речення.

Поезія для мене — це *(що?)* ... .

Поетичні твори ми читаємо для того, щоб *(з якою метою?)* ... .

У віршах ми знаходимо *(що?)* ... .

Перевірте себе

1. Які пейзажі створені Дж. Кітсом у вірші «Про коника та цвіркуна»?
2. Охарактеризуйте пейзажі поета. Покажіть зв'язок між цими картинами природи.
3. Як митець досягає «оживлення» цих картин?
4. Назвіть характерні ознаки вірша як цілісного тексту й доведіть, що твір Дж. Кітса є віршем.
5. Що ви відкрили для себе нового в процесі ознайомлення з поезією Дж. Кітса?

ЙОГАНН ВОЛЬФГАНГ ҐЕТЕ

1749–1832

Я вдячний, що із року в рік
Росту я в лад природі...

Йоганн Вольфганг Ґете

Сторінки життя і творчості

Йоганн Вольфганг Ґете завжди відчував зв'язок не тільки з рідною Німеччиною, а й з Усесвітом. Він народився 28 серпня 1749 р. в заможній родині юриста Йоганна Каспара. Батько приділяв велику увагу вихованню дітей. Під керівництвом домашніх учителів майбутній поет опанував грецьку, латинську, французьку, англійську та італійську мови. Змалку навчився грати на клавесині й віолончелі, малювати, фехтувати, їздити верхи, танцювати, добре орієнтувався у всесвітній історії та історії мистецтва.

У 16 років Ґете вступив на юридичний факультет Лейпцизького університету. Здобув юридичну освіту в Страсбурзькому університеті. Ці заклади й тепер є всесвітньо відомими. Однак головним покликанням Ґете була література. З ранніх літ він вивчав фольклор

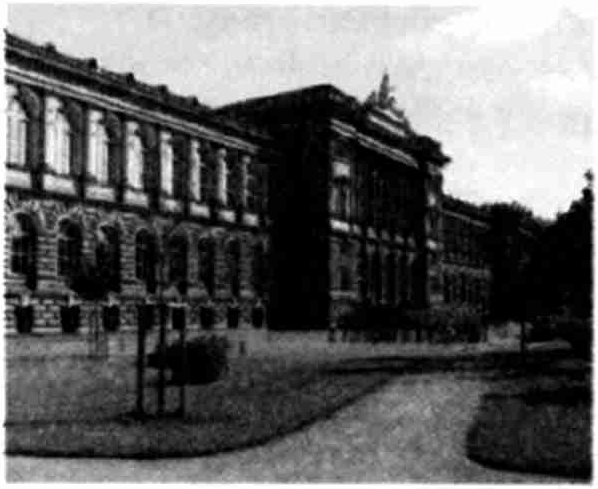

Університет, де навчався Й. В. Ґете. *м. Страсбург (Німеччина)*

і захоплювався пізнанням природи. Він уважав, що мистецтво має наблизитися до природи, а людина повинна вчитися в природи мудрості й гармонії.

1775 р. Ґете приїхав у м. Ве́ймар на запрошення герцога Карла Августа Веймарського. Герцогу було 18 років, Ґете — 26. Митець став радником і товаришем юного герцога, але водночас виконував й важливі громадські доручення — був міністром шляхів і військовим міністром. Ґете намагався своєю державною діяльністю вдосконалювати життя людей, поліпшувати устрій маленького герцогства. Він писав: «Треба поливати власний сад, якщо ми не можемо дати дощу всій землі». У Веймарі Ґете створив багато поетичних шедеврів, у тому числі й ***«Нічну пісню подорожнього»***. У цьому місті він познайомився з іншим видатним німецьким поетом — Фрідріхом Шиллером, їхня дружба тривала понад десять років. У Веймарі Ґете заснував Національний театр, що працює до сьогодні.

Ґете був не тільки визначним митцем, а й науковцем. Він серйозно цікавився різними науковими галузями — геологією, біологією, мінералогією. Крім того, його інтереси сягали й філософії. Він намагався дати пояснення вічним питанням людського буття: що таке природа, як пов'язані людина та довколишній світ, у чому полягає сенс життя особистості тощо. Усі ці проблеми знайшли відображення в його безсмертних творах — віршах, п'єсах, романах. Він уважав, що мистецтво має відкрити людині й людству смисл життя, спонукати до пошуку прекрасного в собі й у світі.

Будинок Й. В. Ґете в саду. *м. Веймар (Німеччина)*

Природа стала провідною темою у творчості Ґете. У статті ***«Природа»*** він із захопленням писав: «Природа! Ми нею оточені й охоплені — непереможно, нам не вийти з неї... Тільки через любов наближуються до неї. Вона добра — я славлю її в усіх її творіннях!»

Те́ма — коло подій, життєвих явищ, змальованих у творі (тобто те, про що йдеться в художньому творі); тема або низка тем розкриваються у творі в органічному зв'язку з проблемою, яка з них постає й потребує осмислення.

Іде́я художнього твору — його провідна думка, емоційна спрямованість (тобто те, що утверджується, проголошується митцем).

НІЧНА ПІСНЯ ПОДОРОЖНЬОГО

Історія створення

Вірш «Нічна пісня подорожнього» написаний 1780 р. неподалік від м. Ільменау в мисливській хатинці на вершині гори, де Ґете зупинився перепочити під час подорожі. Йому виповнилося лише 31 рік. Він був сповнений великих надій, планів і відкриттів. Краса німецької природи надихала поета на філософські роздуми. У 80 років (за рік до смерті) Ґете знову приїхав на те місце, із сумом оглянув той самий краєвид і промовив останній рядок свого вірша: «...скоро ти теж відпочинеш»

м. Ільменау
(Німеччина)

Wanderers Nachtlied

Über allen Gipfeln
ist Ruh,
in allen Wipfeln
spürest du
kaum einen Hauch.
Die Vöglein schweigen im Walde.
Warte nur, balde
ruhest du auch.

Нічна пісня подорожнього

На всіх гірських вершинах
Ти бачиш тінь нічну,
А з крон зелених лине
Нечутний подих сну.
Мовчать пташки у лісі —
Їх спокій не тривож.
Чекай лише — стомившись,
Спочинеш ти також.

(Переклад Ольги Ніколенко)

Нічна пісня подорожнього

Ти, що бачиш горе все
З високості неземної, —
Хто вдвійні тягар несе,
Тим даєш ти пільги вдвоє!
Поки ж ці блукання, поки?

Нічна пісня мандрівника

На гірських вершинах
імла,
в лісах, долинах
залягла
тиша: ти не бентеж

Нащо все це — втіха й біль?
Де він, спокій,
Чи діждусь його відкіль?

(Переклад Григорія Кочура)

птахів — хай німують навколо.
Йди лише — й скоро
спочинеш теж.

(Переклад Леоніда Череватенка)

Робота з текстом

1. Яке враження справив на вас вірш поета?
2. Яка картина постала у вашій уяві під час читання твору? Опишіть її *(4–5 речень)*.
3. Визначте основний настрій вірша Ґете. Знайдіть у тексті слова на підтвердження вашої думки.
4. Які природні сфери знайшли відображення в цьому вірші?
5. Визначте місце людини в поетичному пейзажі Ґете.
6. Сформулюйте основну тему (або теми) вірша.
7. Розкрийте ідею вірша.

Перекладі і перекладачі

Вірш «Нічна пісня подорожнього» — усесвітньо відомий твір Й. В. Ґете. Він перекладений понад 130 мовами світу. Перший український переклад твору здійснив М. Старицький наприкінці XIX ст. У першій половині XIX ст. до перекладу цього твору Ґете звертався і російський поет М. Лермонтов. Його вірш «Із Ґете» («Горные вершины...») багатьом видається самостійним твором, але все-таки це майстерно зроблений художній переклад.

Горные вершины
Спят во тьме ночной,
Тихие долины
Полны свежей мглой.
Не пылит дорога,
Не дрожат листы...
Подожди немного,
Отдохнёшь и ты.

Краса слова

У маленькому шедеврі Ґете змальовано картину світу: спочатку виникають гірські верхів'я, потім — рослинний світ, а далі — тваринний світ (пташки). Картина нічної природи оповита тишею, мирним спокоєм... Ґете вважав, що в природі гармонійно поєднано різні природні сфери й людина також є її органічною часткою, вона має дослухатися до природи, жити з нею одним життям, шукати в ній духовної розради.

• Як ви думаєте, які почуття переповнюють того, хто споглядає прекрасну картину природи? А які почуття у вас викликав цей вірш?

Література і мистецтво

Вірш «Нічна пісня подорожнього» має понад 40 музичних інтерпретацій. На безсмертні рядки Ґете створили романси композитори: Микола Титов, Олександр Варламов, Софія Зибіна, Антон Рубінштейн, Сергій Ляпунов, Георгій Свиридов та ін. З допомогою вчителя послухайте хоча б один із цих романсів і скажіть, чи вдалося композитору засобами музики передати основний настрій вірша? Яке враження справив на вас музичний твір?

Перевірте себе

1. Чому Й. В. Ґете називають не тільки митцем, але й науковцем, громадським діячем і філософом?
2. Розкрийте ставлення митця до природи.
3. У чому він убачав призначення свого мистецтва?
4. Визначте провідні риси пісні у вірші Й. В. Ґете.
5. Як у вірші «Нічна пісня подорожнього» втілено думку про гармонію природи й людини? Наведіть відповідні цитати з тексту.

ГЕНРІХ ГЕЙНЕ

1797–1856

Гуляю між квітками
І сам між них розквітну...
Генріх Гейне

Сторінки життя і творчості

Генріх Гейне народився 13 грудня 1797 р. в м. Дю́ссельдорфі. З 12 років починає писати вірші. Спочатку батьки мріяли про військову кар'єру для сина, але згодом їхні плани змінилися, і хлопця по закінченні ліцею віддають до торговельної школи. 1816 р. він потрапляє в Га́мбург, до свого дядька Соломона Гейне, під керівництвом якого вивчає комерційну справу. Однак Генріха не приваблювала комерція. Він повернувся в Дюссельдорф, де став готуватися до вступу у вищий навчальний заклад для продовження освіти. Гейне навчався в найкращих університетах Німеччини — у м. Бо́нні, Ге́ттінгені, Берлі́ні. Там він потрапив у коло видатних філософів і письменників. Його вірші з'являються друком у різних виданнях, і серед них — перша книжка митця під назвою ***«Вірші»***, опублікована 1821 р. Вона стала першою частиною

м. Дюссельдорф *(Німеччина). 1900 р.*

його відомої збірки ***«Книга пісень»***, яку Гейне наважився послати вже відомому тоді Ґете.

Поет багато подорожував, побував в Англії, Італії, Голландії та інших країнах. Згодом прийняв рішення оселитися у Франції, у Парижі. Ще одна визначна поема Г. Гейне — ***«Нові поезії»*** — вийшла друком 1844 р. саме в Парижі. Однак уже через рік важка хвороба раптово вразила й паралізувала його. Кілька років він був прикутий до ліжка, його очі ледве бачили, але навіть у своїй «матрацній могилі» (так називав Гейне свою кімнату) не переставав мислити, стежити за подіями у світі й писати вірші. Останні роки життя поета — це величезний подвиг, який він здійснював щодня, щоб жити та творити безсмертні поезії.

Генріх Гейне залишився в історії світової літератури як натхненний співець природи й людини. Він використовував традиції усної народної поезії, широко застосовував у своїй творчості різні види фольклору, передусім — пісні. «Пісня є критерієм природності», — зазначав поет. Природа і людина зливаються в його віршах в єдине ціле. Пейзаж у творах митця увиразнює нюа́нси[1] переживань і почуттів особистості, водночас картини природи у віршах Г. Гейне набувають великого емоційного забарвлення, пройняті глибоким внутрішнім чуттям і усвідомленням причетності особистості до вічного руху природи.

Епі́тет — один із засобів поетичного мовлення (художньої виразності), художнє означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість предмета або явища, збагачуючи його новим емоційним або смисловим нюансом. У ролі епітета найчастіше використовується прикметник (інколи іменник). Епітет відповідає на питання *який?* Епітети фольклорного походження, які закріплюють певні значення за предметами та явищами, називаються *постійними* (наприклад, *жива вода, сіра земля, хитра лисиця* та ін.).

Мета́фора — один із засобів поетичного мовлення (художньої виразності), уживання слів у переносному значенні на підставі подібності ознак зображуваних предметів чи явищ; у ролі метафори може виступати будь-яка самостійна частина мови (іменник, дієслово, прислівник тощо), слово або словосполучення.

[1] *Нюа́нс* — відтінок, ледь помітний перехід від одного до іншого (смислу, кольору, звуку тощо), незначна розбіжність, розходження в подібних властивостях чогось (предмета, явища, почуття тощо). Часто кажуть: смисловий нюанс, емоційний нюанс, поетичний нюанс, колористичний нюанс, звуковий нюанс і т. д.

Leise zieht durch mein Gemüt liebliches Geläute, klinge, kleines Frühlingslied, kling hinaus ins Weite.	Задзвени із глибини Тихої печалі, Мила пісенько весни, — Линь все далі й далі!
Zieh′ hinaus bis an das Haus, wo die Blumen sprießen; wenn du eine Rose schaust, sag′, ich laß sie grüßen.	Линь, дзвени, знайди той дім, В квітах сад зелений, І троянду перед ним Привітай від мене.

(Переклад Леоніда Первомайського)

Робота з текстом

1. Який настрій утілено в поетичному пейзажі Г. Гейне?
2. Знайдіть в українському перекладі вірша епітети й метафори. Яку роль вони відіграють у поетичному тексті?
3. Як ви розумієте словосполучення *пісенька весни*? Що воно означає? Де, на вашу думку, вона звучить?
4. Знайдіть у вірші повтори окремих слів. Яку роль вони відіграють?
5. Які повтори звуків (голосних і приголосних) трапляються в українському перекладі?

Краса слова

У вірші Г. Гейне «Задзвени із глибини...» майстерно зображується не тільки весняний пейзаж, але й почуття людини. Це свідчить про розвиток традицій усної народної творчості, де через картини природи розкриваються стани людської душі, переживання та емоції особистості. У побудові вірша наявні два художні плани — реальний і чуттєвий, які розгортаються паралельно.

Чому автор порівнює весняну пісню з дзвонами (дзвіночками, дзвоніннням)? У яких словах, повторах (слів, звуків) це втілено? Які слова оригіналу демонструють прихід весни, її поширення всюди? Чи є в тексті оригіналу епітети й метафори? Назвіть їх.

Наприкінці XIX ст. поетичні твори Г. Гейне перекладали Леся Українка, Іван Франко, Пантелеймон Куліш, Микола Вороний, Михайло Коцюбинський, Павло Грабовський та ін. У XX ст. до творчості німецького митця звертались різні покоління перекладачів, у тому числі Максим Рильський, Микола Бажан, Євген Попович, Сидір Сакидон та ін. Найбільше високохудожніх перекладів Г. Гейне належить Леонідові Первомайському.

Перекладі і перекладачі

Крім українських поетів і перекладачів, вірші Г. Гейне перекладали й російські письменники. Олександру Блоку теж удалося втілити основний настрій твору Г. Гейне.

Тихо сердца глубины Звоны пронизали. Лейся, песенка весны, Разливайся дале.	Ты пролейся, где цветы Расцветают томно. Если розу встретишь ты — Ей привет мой скромный.

1. Якщо ви володієте німецькою мовою, порівняйте оригінал і український переклад вірша. Які нюанси додав перекладач Л. Первомайський до змісту перекладу?
2. Зіставте ознаки народної пісні із твором Гейне. Які з цих ознак збігаються?

Перевірте себе

1. Який пейзаж постає у вірші «Задзвени із глибини...» Г. Гейне?
2. Розкрийте основну тему та ідею твору.
3. Які почуття людини та якими художніми засобами їх утілено у вірші?

ЕРНЕСТ СЕТОН-ТОМПСОН

1860–1946

Ми діти ще однієї матері —
Природи...
Ернест Сетон-Томпсон

Сторінки життя і творчості

Ернéст Сéтон-Тóмпсон народився 14 серпня 1860 р. в родині Джозефа Логана та Аліси Томпсон у приморському містечку Сáут-Шúлдс на півночі Англії. Ернест був восьмим із десяти братів. Його батько мав кілька суден, які перевозили товари за океан. Коли хлопчику виповнилося шість років, його родина через втрату статків змушена була переселитися до Торóнто (Канада). Багато років Е. Сетон-Томпсон прожив у Північній Америці. Він добре знав цей край, любив його сувору, але таку прекрасну природу, мешканців цієї землі.

Ще змалку Ернест навчився стежити за тваринами, вів щоденник своїх спостережень, куди занотовував побачене й почуте — усе, що було пов'язано зі світом природи.

Ще одним захопленням Е. Сетона-Томпсона було мистецтво. У Торонто він отримав перші уроки живопису й після закінчення коледжу став відомим як художник. Кількома штрихами Сетон-Томпсон умів передати поведінку й характер тварин. Спочатку його полотна ніхто не купував, але згодом він почав брати участь у виставках і став досить відомим художником-анімалістом[1].

У 1883 р. з'явився перший твір митця — ***«Життя лугового тетерева»***. Потім було надруковано ще понад 40 книжок. За порадою свого друга, Дж. Р. Кіплінга, Е. Сетон-Томпсон подав усю важливу інформацію про тварин у художній формі — у романі ***«Маленькі дикуни»*** (1903).

Наукова точність у книжках Е. Сетона-Томпсона поєднується із захоплюючим сюжетом, цікавою інтригою, пригодами. Письменник заклав засади анімалістичної літератури, де цікаво й правдиво в художній формі розповідає про життя тварин. Величезний вплив він справив на Дж. Р. Кіплінга, М. Пришвіна та ін.

Починаючи з 1902 р. Е. Сетон-Томпсон став засновником громадського руху «Життя в природі», який мав на меті екологічне виховання дітей. Згодом письменник і натураліст створив організацію «Американська ліга[2] виживання в природі», що повинна була навчати людей будь-якого віку жити в злагоді з довкіллям.

Останні роки життя письменник провів у Санта-Фе (США, штат Нью-Мексико), побудувавши на лоні природи будинок, який називав «Фортецею». Там він продовжував писати книжки про тварин. Створив і перший американський «Підручник для бойскаутів[3]», заклавши в ньому багато цікавих ідей, які й нині використовують скаутські організації всього світу.

Оповідання — невеликий прозовий твір, у якому зображується якась подія (чи епізод) із життя одного або кількох персонажів.

---

[1] *Анімаліст* (латин. *animal* — тварина) — митець, який зображує у своїх творах тварин.

[2] *Ліга* — об'єднання, спілка.

[3] *Бойскаут* (англ. *boy* — хлопець, *scout* — розвідник) — представник міжнародного неполітичного молодіжного руху, метою якого є підтримка молоді в її фізичному, розумовому й духовному розвитку.

Основні ознаки оповідання:

- нерозгалужена й чітка будова;
- стрімкість розвитку подій;
- стислі описи;
- велика роль деталей.

Література і мистецтво

Картини Е. Сетона-Томпсона «Сплячий вовк» і «Тріумф вовків» стали всесвітньо відомими, виставлялися на різних міжнародних виставках (Париж, Чикаго та ін.).

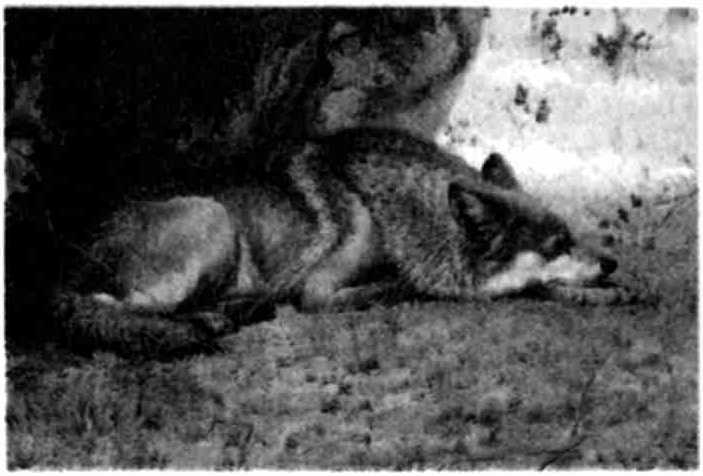

Е. Сетон-Томпсон.
Сплячий вовк. *1892 р.*

Е. Сетон-Томпсон.
Тріумф вовків. *1895 р.*

СНАП

Історія бультер'єра

Історія створення

Оповідання «Снап» увійшло до книжки Е. Сетона-Томпсона ***«Тварини-герої»***. Митець захоплювався тваринами, їхнім природним героїзмом, силою, упертою боротьбою за свою свободу, незважаючи на всі спроби людей їх приручити. Письменник писав: «Тільки одного людина має соромитися — страху!» Історія про Снапа є великим уроком сміливості, який дала людям природа.

I

Був Хеллоуїн, і вже сутеніло, коли я вперше побачив його. Рано-вранці я отримав телеграму від Джека, мого приятеля з коледжу: «На добру згадку про мене. Посилаю тобі чудове цуценя. Будь із ним увічливим, так безпечніше». Це було дуже схоже на

Джека — надіслати якусь пекельну машину або лютого скунса й назвати його цуценям, тому я очікував пакунок із цікавістю. Коли він прибув, я побачив примітку «Небезпечно», а зсередини чулося гарчання від найменшого поруху. Зазирнувши за сітку, я побачив, що там було не тигреня, а лише маленький білий бультер'єр. Він кусав мене, усіх і все, якщо йому здавалося, що щось наближалося до нього надто швидко або надто близько, скавучав неприємно і часто. У собак є два види гарчання: одне гуркітливе й грудне, це ввічливе попередження або люб'язна відповідь; інше — гортанне й набагато вище за тональністю, це останнє слово перед нападом. Гарчання цього тер'єра належало до останнього виду. Я був любителем собак і вважав, що знаю все про них, тому, відпустивши кур'єра, я дістав свій великий складаний ніж, який також заміняв зубочистку, молоток, сокиру, набір інструментів, кочергу і був фірмовим виробом нашої компанії, і зняв сітку. О, так, я знав усе про собак! Він був маленьким, лютим, і грізно гарчав при кожному постукуванню мого інструмента, а коли я перекинув ящик, він просто кинувся на мої ноги. Якби його лапа не заплуталася в сітці й не втримала його, я міг би постраждати, бо він явно намірився зробити те, що вже давно хотів; але я став на стіл, де він не зміг би мене дістати, і спробував знайти спільну мову з ним. Я завжди вірив у те, що з тваринами можна поговорити. Я поділяю думку про те, що вони можуть збагнути дещо з наших намірів, навіть якщо не розуміють слів; але песик, очевидно, вважав мене лицеміром і не зважав на мої спроби. Спочатку він зайняв своє місце під столом і постійно слідкував, чи не спробує якась нога спуститися вниз. Я був упевнений, що можу контролювати його очима, але я не міг навіть зазирнути в його очі, а тому залишився в'язнем. Я надзвичайно спокійна людина, я лестив сам собі, бо я ж представник фірми, яка займається виготовленням залізних виробів, і в непохитності нас не перевершить ніхто, хіба що джентльмени, які завжди сунуть носа не у свої справи й займаються продажем готового одягу. Я сидів на столі, а мій маленький тиран унизу не зводив очей з моїх ніг. Я витяг телеграму і прочитав ще раз: «Чудове цуценя. Будь із ним увічливим, так безпечніше». Я думаю, що врешті-решт більше спрацювала моя незворушність, аніж увічливість, бо через півгодини гарчання припинилося. Через годину він більше не стрибав на газету,

яку я завбачливо поклав на край столу, щоб перевірити його настрій; можливо, роздратування від перебування в клітці трохи вщухло, і коли я запалив третю сигару, він подибав до вогню і ліг, хоч і не спускав з мене очей; у мене не було причин скаржитися на таке зневажливе ставлення до себе. Він слідкував за мною одним оком, а я обома очима стежив не за ним, а за його маленьким хвостом. Якби цей хвостик хоча б раз поворухнувся, я міг би відчути себе переможцем, але він не рухався. Я дістав книжку й продовжував сидіти на столі, доки мої ноги не звела судома, а вогонь у каміні не почав згасати. Близько десятої вечора похолоднішало, а о пів на одинадцяту вогонь погас. Мій подарунок на Хеллоуїн піднявся, позіхнув і потягнувся, тоді заліз на хутряний килимок під моїм ліжком. Нечутно ступаючи, я переступив зі столу на маленьку шафу й поступово дістався до камінної полиці. Так згодом я дійшов до ліжка і, дуже тихо роздягнувшись, уклався, не викликавши жодного зауваження з боку свого господаря. Я ще не заснув, коли почув тихе шкряботіння й «туп-туп» по ліжку, а потім по своїх ногах. Снап, очевидно, подумав, що внизу занадто холодно, і вирішив скористатися найкращим, що могло бути запропоноване в моєму будинку.

Він скрутився біля моїх ніг так, що мені стало дуже незручно, а коли я спробував улаштуватися зручніше, то найменшого поруху мого пальця було достатньо, щоб змусити його кусатися так люто, що від каліцтва мене рятувала тільки товста ковдра. Пройшла ціла година, перш ніж мені вдалося так покласти ноги, щоразу пересуваючи їх на міліметр, щоб я міг спокійно спати. Кілька разів серед ночі мене будило сердите гарчання собаки, напевно, тому що я наважився поворухнути пальцем без його дозволу, хоча я думаю, що його міг дратувати й мій храп.

Уранці я був готовий встати ще до того, як Снап прокинувся. Бачте, повне ім'я його — Снап-Джинджерснап. Деяким собакам важко дати ім'я, іншим же це не потрібно — вони самі можуть це зробити.

Я був готовий піднятися о сьомій. Снап же не прокидася до восьмої, тому ми встали о восьмій. Він трохи віддячив мені за теплий прийом, дозволив мені одягатися вже не на столі. Виходячи з кімнати, щоб приготувати сніданок, я зауважив: «Снапе, друже, деякі люди визнали б за потрібне виховувати тебе батогом, але мені здається, що я маю кращий план. Лікарі зараз рекомендують систему, яка називається "залишити без сніданку". Я це спробую».

Це було жорстоко, але я залишив його без їжі на весь день. Він пошкрябав мені двері, і мені потім довелося їх перефарбувати, але ввечері він уже брав їжу з моїх рук. Через тиждень ми були добрими друзями. Зараз він спав на моєму ліжку й дозволяв мені ворушити ногами, не кусаючи їх і не намагаючись серйозно мене пошкодити. Система «залишити без сніданку» творила чудеса: через три місяці ми були нерозлучними друзями й виявилося, що в телеграмі він цілком виправдано був названий чудовим цуценям.

Здавалося, йому незнайоме почуття страху. Якщо повз нього проходила маленька собачка, він не звертав на неї уваги; якщо то була собака середнього розміру, він струною витягував свій короткий хвостик і так ходив довкола незнайомця, зневажливо шкрябаючи кігтями й дивлячись на небо, землю, удалечінь — куди завгодно, але тільки не на того собаку, відзначаючи його присутність тільки частим гарчанням на підвищених тонах. Якщо ж незнайомець не рухався з місця, починалася бійка, і тоді він утікав дуже швидко. Іноді Снапові доводилося програвати, але і гіркий досвід не міг уселити в нього навіть краплю обережності. Одного разу, їдучи в кебі під час виставки собак, Снап побачив на прогулянці схожого на слона сенбернара. Його розміри викликали в цуценяти таке зацікавлення, що він мерщій вискочив з вікна кеба й зламав ногу.

Очевидно, у нього відібрали почуття страху й замінили великою кількістю імбиру, що стало підставою для його повного імені. Він відрізнявся від усіх собак, яких я коли-небудь знав. Наприклад, якщо хлопець кидав у нього камінь, він біг, але не від, а до хлопця, і якщо такий злочин повторювався, Снап сам чинив правосуддя, тому його всі поважали. Здавалося, тільки я та кур'єр у конторі бачили його позитивні риси. Тільки нас двох він удостоював високої честі — особистої дружби, яку я цінував усе більше з плином часу, і до середини літа Карнегі, Вандербілт і Астор усі гуртом не могли б зібрати достатньо грошей, щоб купити в мене мого маленького собаку Снапа.

II

Хоч я і не дуже часто мандрую, проте восени моя фірма відправила мене в подорож, а Снап, на жаль, залишився з хазяйкою квартири, яку я наймав. Він її зневажав, вона його боялася, і обоє ненавиділи одне одного.

Я займався збутом колючого дроту на півночі Штатів. Листи приходили до мене раз на тиждень, і моя хазяйка постійно скаржилася на Снапа.

Прибувши до Мендози, що в Північній Дакоті, я знайшов хороший ринок для збуту дроту. Звісно, головні угоди я укладав з великими торговцями, але я також бував і у фермерів, дізнавався про їхні потреби. Так я познайомився з фермою братів Пенруф.

Неможливо довго перебуваючи в місцевості, де займаються скотарством, не почути про злочини якого-небудь хитрого й нищівного сірого вовка. Уже минув той час, коли вовків можна було легко отруїти, тож зараз вони завдають значних збитків фермерам. Брати Пенруф, як і більшість скотарів, полишили всі спроби отруїти вовка чи спіймати його в капкан, і почали навчати собак різних порід полюванню на вовка, сподіваючись у такий спосіб ще й трохи розважитись, виконуючи корисну справу знищення шкідників.

Англійські гончаки були надто слабкими для битви; данські доги — надто незграбними; а хорти не могли переслідувати ціль, якщо її не було видно. Кожна порода мала певний недолік, але фермери сподівалися на успіх завдяки зграї собак різних порід, і коли я був запрошений приєднатися до мендозького полювання на вовка, мене надзвичайно потішило те різноманіття собак, яке брало в ньому участь. Там було достатньо дворняжок, але також були й чистокровні породи собак — зокрема, кілька російських вовкодавів, які, напевно, коштували чимало.

Хілтон Пенруф, старший із братів, господар вовкодавів, надзвичайно пишався ними й очікував від них великих подвигів. «Хорти надто вразливі для битви з вовком, данські доги надто повільні, але ви побачите, вовкодави добре зроблять свою справу», — говорив він.

Отже, хорти призначалися для гонитви, доги — для допомоги, а вовкодави — для головної битви. Там також було двоє або троє гончаків, які повинні були своїми чутливими носами вистежити звіра, якби він раптом зник з очей.

Гарний краєвид відкривався перед нами, коли ми їхали верхи Бедлендськими пагорбами того жовтневого дня. Повітря було прозорим і свіжим, і, незважаючи на пізню пору, не було ані снігу, ані морозу. Коні були жвавими, і один чи два рази спробували показати мені, як вони звільняються від своїх наїзників.

Собаки були налаштовані на полювання, і на рівнині ми помітили одну або дві сірі плями, які, за словами Хілтона, могли бути вовками або койотами[1]. Собаки понеслися, голосно гавкаючи, але ввечері, хоч в одного з хортів була рана на плечі, більше не було жодних доказів, що хтось із них був на полюванні.

— Мені здається, що від твоїх славнозвісних вовкодавів немає жодної користі, Хілте, — сказав Гарвін, молодший брат. — Я за те, що той маленький чорний данський дог набагато кращий за інших, хоч він і нечистокровний.

— Я не розумію, — пробурчав Хілтон. — Навіть койоту, а не те що вовку, ніколи ще не вдавалося втекти від цих хортів; гончаки можуть іти навіть по триденному сліду, а доги можуть подолати й ведмедя грізлі[2].

— Я вважаю, — сказав батько, — вони можуть бігти, можуть переслідувати й можуть подолати ведмедя, це цілком можливо; але річ у тім, що вони не хочуть зійтися в бійці з вовком. Уся зграя просто боїться — і мені б дуже хотілося повернути віддані за них гроші.

Так вони все бурчали й продовжували сперечатися, коли я попрощався з ними й поїхав далі.

Здавалося, що в поразці була лише одна причина. Собаки були швидкими та сильними, але вовк, очевидно, залякав усіх собак. У них не вистачало мужності зустрітися з ним, і щоразу, як вовкові вдавалося втекти, мої думки переносилися до безстрашного маленького собаки, з яким я ділив ліжко впродовж останнього року. Мені так хотілося, щоб він був тут, тоді ці незграбні собаки-велети знайшли б свого лідера, його б не покинула сміливість під час випробування.

На моїй наступній зупинці я отримав листи, серед яких були й два повідомлення від хазяйки; у першому йшлося про те, що «цей жахливий собака просто ганебно поводиться в моїй кімнаті», а інше, ще переконливіше, вимагало негайного усунення Снапа. «Чому б не відправити його до Мендози? — подумав я. — Усього двадцять годин подорожі; йому там зрадіють. Я зможу забрати його на зворотному шляху».

---

[1] *Койо́т (луговий вовк)* — представник родини собачих, що мешкає на відкритих просторах Північної Америки.

[2] *Грі́злі* — різновид бурого ведмедя, що мешкає переважно на Алясці й у західних районах Канади; величина грізлі, зазвичай, становить 2,4–2,5 м і важить він до 450 кг.

III

Моя наступна зустріч із Джинджерснапом не дуже відрізнялася від першої. Він стрибнув на мене, удаючи, що хоче вкусити, і часто гарчав, але це було грудне гарчання, а його хвостик постійно погойдувався.

Пенруфи вже декілька разів улаштовували полювання на вовка з того часу, як я був з ними, і були дуже роздратовані тим, що ніяк не могли досягти успіху. Собаки знаходили вовка майже кожного разу, але не могли вбити його, а мисливці жодного разу не підходили достатньо близько, щоб зрозуміти, чому вони бояться. Старий Пенруф був переконаний, що «у всій зграї немає собаки, хоробрішої за кролика».

Наступного дня ми вийшли на світанку — та сама процесія з чудових коней і прекрасних вершників; там, як і раніше, були великі сірі собаки, руді собаки, плямисті собаки; але, крім того, з нами був маленький білий собака, що залишався поруч зі мною, і не тільки собаки, а й коні, які підходили занадто близько до нього, познайомилися з його зубами. Здавалося, Снап пересварився з усіма людьми, кіньми й собаками, які тільки були поблизу, окрім однієї бультер'єрки, яка належала чоловікові з готелю в Мендозі. Вона була єдиною, хто був менший за нього, і вони, здавалося, сподобалися одне одному.

Я ніколи не забуду панорами, що відкрилася перед нами під час полювання, яке я побачив того дня. Ми були на одному з тих великих пласких пагорбів, з яких можна побачити всю місцевість, коли Хілтон, який роздивлявся місцину в бінокль, вигукнув:

— Я бачу його! Ось він іде до струмка Скалл. Це, напевно, койот.

Зараз потрібно було змусити хортів побачити здобич — нелегкою була ця справа, оскільки вони не можуть подивитися в бінокль, а на землі росло багато полину, вищого за зріст собак.

Але Хілтон покликав: «Сюди, Дандере!» — і схилився із сідла, одночасно виставивши ногу. Одним спритним стрибком Дандер заскочив на сідло й стояв там, балансуючи на коні. Водночас Хілтон наполегливо показував: «Ось він, Дандере, дивись, дивись, він там». Собака серйозно вдивлявся туди, куди показував його хазяїн, і, очевидно, побачивши щось, легко зіскочив на землю й побіг удалечінь. Інші собаки вирушили за ним довгою процесією, і ми їхали за ними так швидко, як могли, але втрачали час, бо на нашій дорозі було багато ярів, борсучих нір, каменів і по-

лину, тому швидко їхати було надто небезпечно.

Ми всі відстали, і, звичайно, я був останнім, бо ще не призвичаївся їздити верхи. Ми кілька разів бачили, як собаки мчали рівниною або зникали в яру і знову з'являлися на іншій стороні. Визнаним лідером був хорт Дандер, і, подолавши наступний кряж, ми побачили всю погоню — койота, який біг з усіх ніг, собак, що були за чверть милі[1], але вже майже наздоганяли. Коли ми побачили їх наступного разу, койот був мертвий, а собаки сиділи навколо нього — усі, крім двох гончаків і Джинджерснапа.

— Запізнилися на бійку, — зауважив Хілтон, глянувши на відсталих гончаків. Тоді він гордо погладив Дандера. — Як бачите, ваш цуцик усе-таки не знадобився.

— Яка сміливість — десять великих собак напали на одного маленького койота, — насмішкувато зауважив батько. — Почекай, допоки ми не зустрінемося з вовком.

Наступного дня ми знову вийшли на полювання, бо я вирішив побачити, чим усе це закінчиться. Піднявшись на високий пагорб, ми побачили сіру пляму, що рухалася. Рухома біла пляма означає антилопу, червона — лисицю, сіра — або вовка, або койота; а хто це напевно — визначають за хвостом. Якщо в бінокль видно опущений хвіст, то це койот; якщо піднятий — це ненависний вовк.

Як і раніше, Дандеру показали здобич, і він, як і раніше, повів за собою строкату змішану зграю — хортів, вовкодавів, гончаків, догів, бультер'єра і вершників. На мить ми побачили погоню; це, безсумнівно, був вовк, який довгими стрибками тікав від собак. Чомусь мені здалося, що собаки, які були попереду, бігли не так швидко, як раніше за койотом. Але ніхто не знав, чим закінчиться полювання. Собаки один за одним поверталися до нас, і ми більше не бачили того вовка.

Мисливці глузували із собак і лаяли їх.

— Ех! Злякалися, просто злякалися, — із роздратуванням промовив батько на адресу зграї. — Вони легко могли наздогнати, але як тільки він повернувся до них, вони втекли. Тьху!

— Де ж той неперевершений, безстрашний, героїчний тер'єр? — зневажливо спитав Хілтон.

---

[1] *Ми́ля* — британська й американська міра довжини, яка дорівнює приблизно 1609,344 м.

— Не знаю, — сказав я. — Думаю, що він ще жодного разу не бачив вовка; але якщо це коли-небудь станеться, я б'юся об заклад, що він обере перемогу або смерть.

Тієї ночі недалеко від ферми було роздерто кілька корів, і ми ще раз вирушили на полювання.

Почалося все приблизно так, як і минулого разу. Увечері ми побачили сіроманця з піднятим хвостом, приблизно за півмилі. Хілтон покликав Дандера й посадив його на сідло. Я взяв з нього приклад і покликав до себе Снапа. Його лапи були настільки короткими, що йому довелося кілька разів стрибати, поки нарешті не вдалося залізти, ухопившись за мою ногу. Я деякий час показував йому ціль, допоки він не побачив її й вирушив за хортами з надзвичайною енергією, що було вже багатообіцяюче.

Цього разу погоня вела нас не густими хащами біля річки, а відкритою місцевістю, і на те були певні причини. Тримаючись разом, ми піднялися на узвишшя й побачили переслідування на відстані милі, якраз у ту мить, як Дандер наздогнав вовка й спробував схопити його за лапу. Вовк повернувся до нього, щоб оборонятися, і нам це було чудово видно. Собаки наближалися по двоє-троє, оточуючи його кільцем, поки нарешті не виступив маленький білий песик. Він не витрачав часу на гавкіт, а рвонувся просто до горла вовка, але промахнувся й учепився йому в ніс; тоді підійшли десять великих собак, і через дві хвилини вовк був мертвий. Ми їхали дуже швидко, щоб устигнути до розв'язки, і хоч ми дивилися з великої відстані, побачили, що Снап виправдав телеграму, як і мою рекомендацію.

Тепер була моя черга тріумфувати. Снап показав їм, як ловити вовків, і нарешті мендозька зграя зробила це без допомоги людей.

Проте було дві обставини, які дещо затьмарювали радість перемоги: по-перше, це був молодий вовк, майже вовченя, тому він і побіг рівниною, як дурень; а по-друге, Снапа було поранено — вовк сильно пошкодив його плече.

Коли ми переможно їхали додому, я помітив, що він трохи кульгав.

— Сюди, — гукнув я, — іди сюди, Снапе!

Він один чи два рази спробував вистрибнути на сідло, але не зміг. Я попросив:

— Хілтоне, подайте його мені.

— Ні, дякую; самі справляйтеся зі своєю гримучою змією, — така була мені відповідь, бо зараз уже всі знали, що мати справу зі Снапом небезпечно.

— Ось, Снапе, тримай, — сказав я, і простягнув йому хлист. Він схопив його, і так я підняв його на сідло й відніс додому. Я доглядав його, як дитину. Він показав цим скотарям, кого саме не вистачало в їхній зграї; може, гончаки й мають добрий нюх, хорти — швидкі, а вовкодави й доги вміють боротися, але від усіх них немає жодної користі без переможної сили духу, яка є тільки в бультер'єрів. Того дня фермери навчилися вирішувати вовче питання, у чому ви легко переконаєтесь, якщо коли-небудь побуваєте в Мендозі; бо в кожній зграї зараз є свій бультер'єр, зазвичай снапомендозької породи.

IV

Наступного дня був Хеллоуїн, річниця мого знайомства зі Снапом. День видався ясним, сонячним, не дуже холодним, і на землі не було снігу. Як правило, цей день відзначали полюванням, а зараз, звичайно, єдиною метою були вовки. На превеликий жаль, Снап погано почувався через свою рану. Він, як завжди, спав у мене в ногах, і на простирадлі залишилися сліди крові. Він не міг боротися, але ми просто зобов'язані були вирушити на полювання, тому його заманили в комору й зачинили там. Коли ми від'їжджали, у мене було тривожне передчуття. Я знав, що без мого собаки ми зазнаємо невдачі, але я навіть уявити не міг, якою буде ця невдача.

Ми вже блукали пагорбами біля струмка Скалл, коли раптом з'явився маленький білий м'ячик, що продирався крізь зарості полину, і через хвилину до мого коня підбіг Снап, котрий скавучав і помахував хвостом. Я не міг відправити його назад; він не виконував таких наказів, навіть якщо віддавав їх я. Його рана ще не загоїлась, тому я покликав його, простягнув хлист і підняв на сідло.

«Тут, — подумав я, — я втримаю тебе в безпеці аж до повернення додому». Я так думав; але я не врахував намірів Снапа. Крик Хілтона «ату́, ату́!» сповістив нас, що він побачив вовка. Дандер і його суперник Райлі обидва стрибнули вперед, зіштовхнулись і разом впали. Але Снап, добре придивившись, таки побачив вовка, не надто далеко, і не встиг я й отямитись, як він уже зіскочив із сідла й побіг петляючи — угору, униз — через полин, прямо на ворога, через кілька хвилин уже ведучи за собою всю зграю. Недалеко, звичайно. Великі хорти побачили

рухому пляму, і звична процесія потяглася рівниною. Це повинно було бути гарне полювання, бо вовк був менше, аніж за милю, а собаки були дуже жваві.

— Вони повернули у Ведмежий Яр! — крикнув Гарвін. — Сюди, ми можемо їх випередити!

Тому ми повернули й швидко їхали північною стороною пагорба Халмера, поки гонитва продовжувалася з південного боку.

Ми під'їхали до краю узвишшя і вже збиралися спускатися, коли Хілтон гукнув:

— Він тут! Ми зіткнулися прямо з ним!

Він зістрибнув із свого коня, кинув повіддя й побіг уперед. Я зробив так само. Назустріч нам, пробираючись рівниною, ішов величезний сірий вовк. Його голова була опущена, хвіст витягнутий прямою лінією, а в п'ятдесяти ярдах[1] від нього був Дандер, як сокіл над землею, удвічі швидший за вовка. За хвилину пес наздогнав його й укусив, але відскочив, як тільки вовк повернувся до нього. Вони зараз були прямо під нашими ногами, на відстані менше п'ятдесяти футів[2]. Гарвін витяг пістолет, але Хілтон, на нещастя, зупинив його:

— Ні, ні, побачимо, що з цього вийде.

Через кілька секунд прибіг другий пес, тоді всі інші — так швидко, як могли. Кожен був сповнений шаленства й мав бажання битися, готовий одразу ж піти й розірвати вовка на частини; але кожен по черзі відступав і гавкав на безпечній відстані. Приблизно за хвилину з'явилися вовкодави — гарні великі собаки. Наближаючись, вони, без сумніву, хотіли мерщій кинутися на старого вовка; але його безстрашний вигляд, м'язистий тулуб і смертоносні щелепи налякали їх задовго до безпосередньої зустрічі, і вони також приєдналися до кільця, поки відчайдух у центрі повертався до них, готовий належно зустріти кожного.

Тоді підійшли доги, незграбні створіння, кожен з яких важив стільки ж, скільки й вовк. Я чув, як їхнє важке дихання переростало в загрозливе хрипіння разом з тим, як вони просувалися вперед; вони були готові розірвати ворога на шматки; але коли вони побачили його там, зловісного, безстрашного, із сильними щелепами, невтомними лапами, готового померти, якщо буде потрібно, але впевненого, що він не загине один — що ж, ті величезні доги, як і всі інші, раптом відчули острах: так, вони кинуться

---

[1] *Ярд* — британська й американська міра довжини, яка дорівнює 91,44 см.

[2] *Фут* — британська й американська міра довжини, яка дорівнює 30,48 см.

на нього — не зараз, а пізніше, коли віддихаються; о ні, вони не боялися вовка. Я міг визначити їх хоробрість за їхніми голосами. Вони чудово знали, що перша ж собака, яка виступить, постраждає, але це все одно — поки що вони ще трохи погавкають, щоб підбадьоритись.

І в той час, як десять великих собак стрибали довкола мовчазного вовка, у хащах полину за ними почувся шурхіт; тоді, стрибаючи, з'явився білосніжний гумовий м'ячик, який перетворився на маленького бультер'єра, і Снап, найповільніший зі зграї, прийшов останнім, так важко дихаючи, що здавалося, задихнеться. Він наблизився до зімкнутого кільця, яке створювали собаки, постійно змінюючи один одного, навколо вбивці худоби, з яким ніхто не наважувався зійтися один на один. Чи вагався він? Ані миті; крізь зграю гавкаючих собак він кинувся прямо до горла старого деспота[1]; і вовк ударив його своїми двадцятьма шаблями. Але малий знову стрибнув на нього, і потім було вже важко пояснити, що саме сталося. Усі собаки змішалися. Мені здалося, що я побачив, як маленький білий песик вчепився в ніс вовка. Зграя розсипалася на всі боки; зараз ми не могли їм допомогти. Але ми їм не були й потрібні: у них був безстрашний ватажок, і коли через якийсь час битва завершилася, на землі лежав сірий вовк, могутній гігант, а в його ніс вчепився маленький білий пес.

Ми всі стояли навколо, готові допомогти, але не могли зрушити з місця. Вовк був мертвий, і я гукнув Снапа, але він не поворухнувся. Я схилився над ним.

— Снапе, Снапе, усе закінчилося, ти убив його.

Але собака був нерухомий, і лише тепер я помітив на його тілі дві глибокі рани. Я спробував підняти його.

— Відпусти, старий, усе закінчилось.

Він тихо загарчав і відпустив вовка. Скотарі схилилися над Снапом, і голос старого Пенруфа тремтів, коли він бурмотів:

— Я не дозволив би поранити його навіть за двадцять биків.

Я взяв собаку на руки, назвав його по імені і погладив по голові. Він трохи погарчав, ніби на прощання, лизнув мою руку й замовк навіки...

---

[1] *Де́спот* — мучитель.

Сумним було моє повернення додому. У нас була шкіра жахливого вовка, але жодних інших виявів тріумфу. Ми поховали безстрашного Снапа на пагорбі за фермою. При цьому я чув, як Пенруф, що стояв поряд, пробурмотів:

— Ось це була сміливість — справжня сміливість! Без сміливості в нашій справі багато не досягнеш.

(Переклад Марини Зуєнко)

Коментарі

Назва оповідання «Снап» з англійської означає *кусати* (миттєво хапати, захват і под.). Це пов'язано з особливостями бійцівської породи собак — бультер'єр. Крім того, в оповіданні згадуються й інші породи собак, у зображенні яких автор виявляє велику спостережливість: гончак відрізняється сильним нюхом, хорт — швидкістю, данський дог — масою і міцністю, російський вовкодав — здатністю битися, сенбернар — великими розмірами. Однак бультер'єр вирізняється з-поміж інших саме сміливістю і мужністю, тому для увиразнення цієї ідеї твору обрано саме таку породу з відповідним ім'ям.

Карнéгі, Ва́ндербілт і А́стор — три відомі американські мільйонери. Їхні імена згадуються тоді, коли розповідач усвідомлює, що він ні за які гроші не зможе розлучитися зі Снапом.

Бе́длендські пагорби, на яких відбувалося полювання в оповіданні «Снап», розташовані на південному заході Південної Дакоти (штат США). Пагорби, якими милувався розповідач, надзвичайно красиві, адже вони мають чудернацькі різнобарвні шпилі, бо внаслідок зсуву ґрунтів залишаються осади різного кольору.

Слово *джинджер* з англійської означає *імби́р* — це спеція, що використовується для приготування страв у всьому світі. Відповідно, Джинджерснап — хрустке імбирне печиво (пряник). За традицією його печуть у Канаді та США на Різдво. Як правило, це печиво має вигляд чоловічка. Коли письменник називає свого героя Джинджерснапом, виникає гра слів, яка увиразнює ставлення автора до собаки як до істоти, рівної собі (тобто як до людини). Снап стає справжнім товаришем для розповідача й багато чого його навчив.

Хелло́уїн святкується в Канаді, США та в інших англомовних країнах у ніч із 31 жовтня на 1 листопада — у переддень Дня всіх святих. В оповіданні «Снап» Джек пожартував над своїм товаришем, надіславши йому в подарунок на Хеллоуїн бультер'єра (тобто злого собаку). Але цей злий жарт не вдався, тому що Снап і розповідач затоваришували. Доброта людини та її шанобливе ставлення до природи перемогли злість собаки.

Робота з текстом

1. Дайте назви частинам твору. Обґрунтуйте їх.
2. Чому Снап потрапив до розповідача саме на свято Хеллоуїн? У чому полягав жарт його товариша по коледжу Джека?
3. Чи змогли стати друзями людина та собака? Як це сталося?
4. Знайдіть в оповіданні уривки, де змальовано звички й особливості характеру різних тварин.
5. Перекажіть епізод, у якому розповідається про те, як Снапа було поранено.
6. Як сталося, що поранений Снап знову опинився на полюванні? Про що це свідчить?
7. Як у творі розкривається рішучість і сила Снапа? Прочитайте виразно відповідні цитати.
8. Чому хазяїн Снапа мав право пишатися своїм улюбленцем?
9. Знайдіть у тексті рядки, у яких звучить ідея твору. Як ви їх зрозуміли?

Краса слова

Герой оповідання Е. Сетона-Томпсона «Снап» виступає не ворогом, а помічником людини. Змальовуючи образ собаки, автор розповідає про його стосунки з людиною як рівних між собою. Не тільки розповідач впливає на Снапа, а й Снап впливає на свого господаря. Процес виховання виявився не таким легким, і автор щедро ділиться своїми спостереженнями.

• Які риси поведінки собак відображено в оповіданні Е. Сетона-Томпсона? Наведіть відповідні цитати.

• Знайдіть в оповіданні низку слів і словосполучень, які характеризують Снапа протягом твору. Які з цих характеристик залишаються постійними протягом твору, а які змінюються? Чи є серед цих слів і словосполучень епітети, метафори, порівняння?

Для обговорення

1. Чого навчив Снапа його господар і, навпаки, чого навчив собака свого хазяїна?
2. Чому, на вашу думку, письменник помістив оповідання «Снап» до книжки «Тварини-герої»?

Творче завдання

За вибором учня

1. Створіть *(усно)* невеличке оповідання на тему «Мій домашній улюбленець і чого він мене навчив».
2. Напишіть твір-роздум *(8–10 речень)* на тему «Хто справжній герой оповідання "Снап" — собака чи людина?». Обґрунтуйте свою думку.

Історія створення

Через те, що Е. Сетон-Томпсон багато працював над малюнками для анімалістичного словника, він почав утрачати зір. Лікарі порадили йому не напружувати зір щонайменше шість місяців. Тому митець на деякий час поїхав до одного зі своїх знайомих Фітца Рендольфа на ранчо в Нью-Мексико. У той час долина Куру́мпо вважалася найкращим тваринницьким районом у штаті. А там, де багато худоби, там багато й вовків. Сетон-Томпсон і Рендольф разом охороняли худобу від вовків, письменник мав змогу стежити за їхніми звичками. Ватажком зовчої зграї був величезний вовк, надзвичайно розумний і сміливий. Він став прообразом головного героя оповідання «Лобо». З іспанської мови ім'я персонажа означає *вовк*, а ім'я його подруги Бланки — *біла* (у Нью-Мексико говорять англійською й іспанською мовами). Оповідання ввійшло до збірки Е. Сетона-Томпсона ***«Тварини, яких я знав»***.

Робота з текстом

1. Придумайте назви частинам твору. Стисло перекажіть зміст кожної частини.
2. Який епізод справив на вас найбільше враження? Чому?
3. Які почуття викликали у вас вчинки Лобо, його зграї? Спробуйте пояснити свої почуття та враження.
4. Доберіть влучні епітети, які характеризують Лобо на початку й наприкінці твору. Чи змінилося ваше ставлення до Лобо протягом читання оповідання?
5. Знайдіть опис Бланки у творі. Що викликало захоплення автора?
6. Як Лобо ставився до Бланки?
7. Як Лобо сприйняв смерть Бланки? Наведіть відповідні цитати.
8. У третій частині твору знайдіть авторські оцінки вчинків Лобо й авторське співчуття до тварини.
9. Знайдіть і прочитайте опис стану Лобо, який потрапив у капкан.
10. Поясніть небажання Лобо жити далі. Доведіть свою думку цитатами з тексту.
11. Визначте головну думку твору.

Краса слова

До творів Е. Сетона-Томпсона в художній літературі не було достовірного зображення вовків. У казках вони втілювали або ворожі сили природи, або якості людей. Письменник уперше правдиво показав вовків, їхні звички, спосіб життя, а також ставлення людей до вовків.

В оповіданні «Лобо» розповідається про трагічну долю незвичайного вовка, здібності якого вражають людей. Саме тому його прозвали «вовк-перевертень». Лобо — ватажок зграї. Попри всі хитрощі людей, він жодного разу не схибив, оминав небезпечні капкани. Але прихильність до вовчиці Бланки згубила його. Митець писав: «Мені докоряють за те, що я вбив Лобо, а головне за те, що я докладно розповів про це. Якщо співчуття читачів на боці Лобо, то письменник цих докорів не сприймає: його мета досягнута».

Е. Сетон-Томпсон. Лобо — король вовків. *1893 р.*

• Знайдіть в українському перекладі слова (іменники і дієслова), які можна вважати метафорами, що розкривають стан Лобо після втрати його подруги.

Для обговорення

1. У чому виявилося «лицарство вовка» в оповіданні Е. Сетона-Томпсона?
2. Чого навчає історія про Лобо?

1. Роздивіться малюнки Е. Сетона-Томпсона до оповідання «Лобо». Які епізоди з життя вовків зобразив художник?
2. Картина «Лобо — король вовків» зберігається в одному з музеїв Канади. Роздивіться репродукцію і опишіть головного героя оповідання Е. Сетона-Томпсона.

ДОМІНО[1]

Історія створення

Твір «Доміно» (повна його назва «Біографія чорно-бурого лиса, або Доміно Ренара, з містечка Голдур[2]) написаний 1909 р. Лис Ренар, або Райнеке (*фр.* Renard), — відомий герой французьких фольклорних творів, який став традиційним персонажем багатьох європейських переказів (німецьких, англійських, голландських тощо). Його риси в усній народній творчості є алегоричними. За ним закріпилося значення «сильного розумом», «хитромудрого», «спритного». Сетон-Томпсон створив образ реального лиса в реальному середовищі. «Доміно» має посвяту «Тій, кому я вперше про це розповів, —

Е. Сетон-Томпсон. Доміно. *1893 р.*

[1] *Доміно́* — маскарадне вбрання у вигляді довгого плаща з каптуром.

[2] *Го́лдур* — містечко, що дало назву Голдурським горам (пагорбам, кряжу), котрі згадуються у творі.

Анні Сетон». Це донька письменника, якій на той час виповнилося 5 років. Образ дівчинки, що змогла приручити й урятувала лиса, утілює ідею мирного співіснування людей з природою.

Коментарі

«Доміно» задуманий автором як низка оповідок, які були створені в результаті тривалого спостереження Е. Сетоном-Томпсоном за життям тварин у Канаді й США. Це нотатки натураліста, художньо оброблені. Твір є складним за своєю будовою, тому його вже не можна назвати оповіданням, бо в ньому діють, крім Доміно, кілька інших персонажів, і в кожного з них своя життєва історія. У творі чимало описів природи, а також авторських роздумів, коментарів. Значно розгалуженішою (порівняно з оповіданням) постає система подій, що розтягнені в часі. Отже, твір «Доміно» за цими ознаками можна назвати *анімалістичною повістю*, у якій розповідається про життя чорно-бурого лиса в природному середовищі.

Е. Сетон-Томпсон. Доміно. *1909 р.*

У творі світ живої й неживої природи є одним цілим: звірі, річка, дерева, каміння — усі разом мирно живуть під тиху осикову пісню. Вони знають, що їх оберігає Хранитель дикої природи. Однак у найдраматичніший момент погоні Доміно усвідомлює, що є щось вище за невидимого Покровителя й знаходить порятунок в оселі доброї дівчинки. Автор вірить не лише в доброту природи, але й у те, що людина за своєю сутністю теж добра істота.

Робота з текстом

1. Розкажіть про дитинство Доміно.
2. Як мати й батько дбали про лисенят, навчали їх «природної науки»?
3. Знайдіть у тексті пейзажі, прочитайте їх виразно. Як змінювалася природа протягом твору? Розкрийте авторське ставлення до природного світу.
4. Як Доміно входив у великий буремний світ, «що так відрізнявся від рідної домівки під осиками»?
5. Яка визначна подія сталася в житті Доміно та Білянки? Які нові обов'язки з'явилися в Доміно і як він їх виконував?
6. Перекажіть XIV розділ «Літо і дівчинка». Як дівчинці вдалося подружитися з лисом? Чого навчає ця історія?
7. Доведіть, що Доміно був розумним і мужнім лисом.
8. Знайдіть у творі авторські роздуми про подібність світу тварин і світу людей (про те, як мати любить і пестить своє дитя, захищає його тощо). Розкрийте позицію автора в цих роздумах.

9. Кожний розділ твору наводить читачів на певні висновки, дає певні уроки. Наведіть 2–3 уроки, які ви отримали, прочитавши розділи.

Краса слова

Зробивши головним героєм чорно-бурого лиса у своєму творі «Доміно», письменник поступово розкриває його образ. Спочатку митець звертає увагу читачів на зовнішні риси лиса: чорна смуга впоперек писка, неначе маскарадна маска доміно. Згодом автор поступово додає все нові й нові штрихи й деталі, підкреслюючи ті зміни, що відбувалися в образі лиса як зовні, так і в його характері. У нього поступово з'явилися такі риси, як хоробрість, мужність, витримка, відданість та ін. Зміни в образі героя, що тривають протягом значного проміжку часу, називаються *динамікою образу* (або *еволюцією образу*). Це ще один показник того, що твір не є оповіданням, а належить до середнього або великого різновиду твору, у даному випадку — повісті.

• Як же мінявся чорно-бурий лис протягом твору? Яких нових зовнішніх ознак і рис характеру він набував?

• Знайдіть і виразно прочитайте відповідні цитати, поясніть їх.

• Знайдіть у творі місця, де автор веде розмову з читачем. Про що в кожному випадку?

Українською мовою перші переклади творів Е. Сетона-Томпсона вийшли друком у Києві протягом 1911–1919 рр. (перекладачі Ю. Будяк, Ю. Сірий, О. Кривинюк, П. Макаренко). Твори канадського письменника перекладали й інші українські перекладачі: Іван Лещенко, Юрій Лісняк, Василь Мисик, Надія Кузнєцова, Лариса Боженко, Ростислав Доценко та ін.

Для обговорення

Чому Е. Сетон-Томпсон називав природу «Книгою мудрості»?

Перевірте себе

1. Що вам відомо про Е. Сетона-Томпсона?
2. Чому його називають натуралістом, художником і письменником? Доведіть це фактами.
3. Поясніть назву твору Е. Сетона-Томпсона, який ви прочитали.
4. Визначте основну тему та ідею прочитаного вами твору.
5. Чого вас навчив цей твір?
6. Які описи використовуються в прочитаному вами творі? Визначте їх роль у тексті.

Розділ
III

СВІТ ДИТИНСТВА

МАРК ТВЕН

1835–1910

Марк Твен був першим справді американським письменником, і всі ми відтоді — його наступники.

Вільям Фолкнер

Сторінки життя і творчості

У Сполучених Штатах Америки живуть люди різних національностей, культур і віросповідань. Колись вони залишили свої рідні домівки й вирушили шукати кращої долі до Північної Америки.

Будувати державу на новому континенті було нелегко, ще двісті років тому там точилися війни й жорстока боротьба за панування. Протягом тривалої боротьби й запеклих громадянських війн Америка, урешті-решт, позбулася рабства, люди різних культур і традицій навчилися разом жити, розбудовувати свою державу й пишатися нею.

Відомий американський письменник Марк Твен належав до покоління, на долю якого випала Громадянська війна (1861–1865). Тоді мешканці Півночі країни повстали проти рабовласників Півдня, на плантаціях якого працювали безправні чорношкірі раби.

Се́мюел Ле́нгхорн Кле́менс (справжнє ім'я митця) народився 30 листопада 1835 р. в селищі Фло́риді (штат Міссу́рі), він був шостою дитиною в багатодітній сім'ї.

Батьками майбутнього письменника Марка Твена були Джон Маршал і Джейн Лемптон Клеменс, емігранти[1] з Англії. Вони

[1] *Еміґра́нти* — люди, котрі залишили батьківщину й виїхали в іншу країну для постійного проживання.

не мали великих статків і через те були змушені переїжджати з місця на місце. Коли Семюел був ще дитиною, його родина переїхала до містечка Ганнібала (штат Міссурі). Де б він потім не бував, Ганнібал займав у його душі особливе місце. Це було місто його дитячих років, мрій і спогадів. Усе, що він там бачив (стосунки між представниками різних верств, школа, церква), згодом знайшло відображення в його книжках.

Найбільшим захопленням Семюеля була річка Міссісіпі. Тому не випадково він обрав собі псевдонім[1] — Марк Твен, що з англійської (*Mark Twain*) означає *мірка два* (тобто 3, 6 м). Цим висловом часто послуговувалися працівники річкового порту й суден, повідомляючи про достатню глибину для безпечного плавання пароплавів. Майбутній письменник теж колись працював лоцманом[3]. Після смерті батька він був змушений з 12 років працювати й допомагати матері утримувати родину.

«Пригоди Тома Сойєра» (1876) принесли Марку Твенові світове визнання. Читачі одразу полюбили героя книжки за талант фантазування, уміння захопити інших своїми мріями та іграми, а ще — за його вірність у дружбі, щирість почуттів, благородство душі. У той час, коли Марк Твен писав «Пригоди Тома Сойєра», американські дітлахи переважно читали книжки, призначені для недільних шкіл. У них ішлося про вельми слухняних хлопчиків і дівчаток, яким за хорошу поведінку було забезпечено шлях до раю. Митці писали про дітей як про «маленьких дорослих», дитячі пустощі й фантазії вважалися недоліками. А Марк Твен вирішив створити книжку про «поганих», іншими словами — про звичайних дітей, яким не дуже хочеться вчитися (адже тогочасна освіта також перетворювалася на засіб насильства), але які вміють товаришувати, виручати один одного з біди, палко захоплюватися, бути самими собою.

Великим досягненням письменника було те, що він правдиво змалював повсякденну дійсність. Він зображує світ очима дитини й щиро дивується разом із нею, спостерігаючи за світом дорослих. Твір «Пригоди Тома Сойєра» побудований на протиставленні (антитезі) різних світів — дітей і дорослих, слухняних і неслухняних хлопчиків. Своєю книжкою Марк Твен повертав юному поколінню віру в самих себе, закликав дітей усього світу

---

[1] *Псевдоні́м* — вигадане ім'я, що використовується людиною замість справжнього; літературне ім'я митця.

[2] *Ло́цман* — провідник суден (морських або річкових).

Пам'ятник Тому Сойєру і Гекльберрі Фінну. *м. Ганнібал (США)*

бути природними, щирими, відданими, шляхетними.

Свого улюбленого героя письменник не полишив і згодом написав продовження твору — ***«Пригоди Гекльберрі Фінна»*** (1885), ***«Том Сойєр за кордоном»*** (1894), ***«Том Сойєр — сищик»*** (1896). Розповідь про Гекльберрі Фінна вийшла зовсім іншою, на відміну від першої книжки. По-перше, історію повістував уже не автор, а його герой — Гек Фінн, а по-друге, доброзичливий сміх перетворився на гостру критику законів півдня Америки. За зображення дружби білого Гека з чорношкірим слугою Джимом твір за часів Марка Твена було вилучено з бібліотек багатьох штатів. Навіть тепер ця книжка викликає гострі дискусії серед громадськості. Особливо неприйнятним для сучасних захисників расової рівності (противників расизму[1]) є вживання слова *негр* (*англ.* nigger, negro, colored) стосовно чорношкірих героїв твору. Це слово вважається лайливим, образливим у сучасному світі. Однак сам письменник пояснював, що він нічого не вигадував, а змальовував лише те, що бачив у свій час.

Серед відомих усьому світові треба назвати також твір Марка Твена ***«Принц і злидар»*** (1882), у якому два головні герої на кілька тижнів помінялися місцями.

Усього письменник створив 43 книжки, кожна з яких оголошена національним надбанням Сполучених Штатів Америки. Той, хто читає їх, стає щиріш им, відкритішим, світлішим душею.

Цікаво знати

У США створено два музеї Марка Твена. Один розташований у місті його дитинства — Ганнібалі (штат Міссурі), а другий — у Гартфорді (штат Коннектикут). Музей у м. Ганнібалі називають «Домом Тома Сойєра».

---

[1] *Расизм* — приниження людей однієї нації іншою, що є неприйнятним у сучасному світі, де серед найвищих цінностей вважається повага до людей різних націй, кольору шкіри, віросповідань, культур.

Музей у м. Гартфорді подібний на казковий палац або на дивовижний корабель. Кожен, хто приходить сюди, може побачити затишні куточки родинного гнізда Клеменсів.

Музей Марка Твена. *м. Гартфорд (США)*

1867 р. власники газети «Альта Каліфорнія» вирішили відправити дотепного журналіста Марка Твена в турне Старим Світом, щоб він привіз звідти нові враження й нові статті для видання. І письменник вирушив у велику подорож, під час якої відвідав не тільки далекі країни, а й південні порти тодішньої Російської імперії — Одесу, Севастополь, Ялту.

Українською мовою твори Марка Твена почали перекладати ще за його життя. Серед відомих перекладачів книжки «Пригоди Тома Сойєра» — Марія Грінченко, Юрій Корецький, Володимир Митрофанов, Інна Базилянська. Твір «Пригоди Гекльберрі Фінна» став відомий читачам завдяки перекладу Ірини Стешенко, а «Принц і злидар» українською переклала Марія Рябова.

ПРИГОДИ ТОМА СОЙЄРА

Історія створення

Більшість подій, про які йдеться в «Пригодах Тома Сойєра», узято з реального життя. У книжці письменник згадав про роки свого дитинства в містечку Ганнібалі, яке у творі отримало назву *Санкт-Петербург* (американці люблять давати маленьким містечкам гучні назви столиць, тому країна має кілька Парижів, Єрусалимів тощо; можливо, ці назви свого часу нагадували емігрантам про покинуті рідні місця). У передмові до твору Марк Твен зазначив, що Том Сойєр увібрав у себе риси характерів трьох хлопчиків.

Хто ж ці троє? Це сам юний Семюел Клеменс, котрий не дуже любив учитися і був здатний на різні витівки, його шкільний товариш Віллі Боуен, а також Томас Сойєр з міста Шоунітауна, з яким митець познайомився раніше. Під іменем тітоньки Поллі Марк Твен зобразив свою матір, а під іменем Беккі Тетчер — одну зі своїх шкільних подруг, з якою одного разу заблукав у страшних лабіринтах печери поблизу Ганнібала. Свого друга — маленького волоцюгу Тома Бленкеншипа — Марк Твен увічнив в образі Гекльберрі Фінна. Безлюдний острів, куди втекли герої книжки, насправді існував на річці Міссісіпі за життя письменника.

Портре́т (фр., англ. *portrait*) — один із засобів художнього зображення персонажа твору, змалювання (опис) людини, її зовнішнього вигляду, виразу обличчя, одягу, рухів, поведінки тощо.

Письменники по-різному створюють портрети. Митці можуть описувати персонажів стисло (лише кількома штрихами), або докладно, укрупнено (немовби зблизька), або віддалено. Портрет може бути створений словами автора або висловлюваннями інших персонажів (можливе поєднання різних точок зору), у другому випадку портрет стає багатограннішим, бо подається з різних ракурсів. У портреті зображують зовнішні або внутрішні риси героя (або ті й ті одночасно). Портрети можуть бути незмінними (сталими) або мінятися протягом твору, у ході розвитку подій, а зміна портрета засвідчує зміни в характері персонажа. Через портрет автор висловлює ставлення до героя, визначає моменти, які є важливими для розуміння його характеру і подій.

Сюже́т (фр. *sujet*) — художня послідовність подій у літературному творі.

Сюжет тісно пов'язаний з темою твору, він є її реалізацією в художньо вибудуваному ланцюгу подій. Для розуміння сюжету важливо знати не тільки те, які, власне, події покладені в його основу, а й те, як вони поєднуються між собою, як вони поєднані в тексті, які події укрупнено, які пропущено автором і т. д.

Складники (частини) сюжету:

експози́ція — знайомство з героями твору, обставинами їхнього життя, часом і місцем, де відбуваються події;

зав'я́зка — ключовий момент розгортання подій, різкий поворот у їх перебігу;

ро́звиток дії — подальше розгортання подій твору (стрімко або уповільнено, послідовно або непослідовно тощо); це найбільша за обсягом частина твору, коли розкриваються характери персонажів, відбуваються основні зіткнення між ними;

кульмінáція — найвищий момент напруження в розвитку дії (у великих творах буває кілька таких кульмінаційних моментів);

розв'я́зка — події, що завершують твір, вирішують основні питання й зіткнення у творі, повідомляють про результат розвитку подій.

У літературному творі може бути не одна, а декілька сюжетних ліній. Великі твори можуть складатися з цілої низки менших частин, що мають окремі сюжети, хоча й об'єднані спільними персонажами, загальною темою.

Розділ другий

(...) Настала субота. Літо вирувало яскравими барвами й свіжістю, буяло життям. У кожному серці бриніла мелодія, а коли серце було молоде, вона виливалася в пісню. Обличчя кожного променилося радістю, кожний крокував пружно й бадьоро. Білі акації стояли у цвіту й сповнювали повітря пахощами. Кардіфська гора, що підносилася над містом, укрилася зеленню. Віддалік вона здавалася обітованою землею — чудесною, безтурботною, привабливою.

Том вийшов на вулицю з відром вапна та довгою щіткою. Він зміряв поглядом паркан, і радість його в одну мить згасла в душі, а натомість у неї ввійшла туга. Тридцять ярдів дощаного паркана заввишки дев'ять футів! Життя здалося йому безглуздим, існування — важким тягарем. Зітхнувши, він умочив щітку у вапняний розчин, провів нею по верхній дошці паркана, потім зробив те саме знову і знову й зупинився: якою ж крихітною була біла смужка порівняно з безмежним простором небіленого паркана! У розпачі він сів на землю під деревом. Із хвіртки підстрибнем вибіг Джим. У руці в нього було бляшане відро. Він наспівував пісеньку «Дівчина з Буффало». Ходити по воду до міської помпи Тому завжди здавалося неприємним заняттям, але тепер він подумав, що воно не таке вже й погане. Він згадав, що біля помпи завжди збирається багато людей: білі, мулати[1], чорношкірі; хлопчики й дівчатка, чекаючи своєї черги, сидять, відпочивають, міняються іграшками, сваряться, б'ються, пустують. Він згадав також, що хоча до помпи було якихось півтораста кроків, Джим ніколи не повертався

[1] *Мула́ти* — нащадки від змішаних шлюбів чорношкірих і білих.

Н. Роквелл. Ілюстрація до повісті Марка Твена «Пригоди Тома Сойєра». *1936 р.*

додому раніш як за годину, та й то майже завжди доводилося бігати за ним.

— Слухай, Джиме, — сказав Том, — ти отут трохи побіли, а я збігаю по воду.

Джим похитав головою і сказав:

— Не можу, ма́са[1] Том! Стара пані веліла, щоб я йшов до помпи, ні з ким не зупиняючись по дорозі. Вона каже: «Я вже напевно знаю, що маса Том покличе тебе білити паркан, так ти його не слухай, а йди своєю дорогою». Вона каже: «Я сама, — каже, — піду подивлюся, як він його білитиме».

— А ти її не слухай! Вона багато чого каже, Джиме. Давай сюди відро, я миттю збігаю. Вона й не знатиме.

— Ой, боюся, маса Том, боюся старої пані! Вона мені голову відірве, їй-богу, відірве!

— Вона! Та вона й пальцем нікого не займе, хіба що стукне наперстком по голові — ото й тільки! Хто ж на це звертає увагу? Говорить вона, щоправда, дуже злі слова, але ж від слів не боляче, якщо тільки вона при цьому не плаче. Джиме, я дам тобі кульку. Я дам тобі мою білу алебастрову кульку.

Джим завагався.

— Біла кулька, Джиме, чудова біла кулька!

— Та воно так, кулька — річ чудова! Та все ж, маса Том, я дуже боюся старої пані.

— І до того ж, якщо ти захочеш, я покажу тобі свою вавку на нозі.

Джим був усього лише людина й перед такою спокусою встояти не міг. Він поставив відро на землю, узяв алебастрову кульку і, згораючи від нетерпіння, дивився, як Том розбинтовує палець ноги. А вже за мить він біг вулицею з відром у руці, щулячись від болю нижче спини, тоді як Том завзято білив паркан, а тітонька Поллі залишала бойовище з черевиком у руці й тріумфом в очах.

Але Томового завзяття вистачило ненадовго. Він думав про те, як весело збирався провести цей день, і душу його огорнув ще більший смуток. Незабаром інші хлопчики, вільні від усякої роботи, вибіжать на вулицю гуляти й бавитися. Вони, звичайно, затіють різні веселі ігри, і всі збиткуватимуться з нього, коли побачать, як тяжко йому доводиться працювати. Сама ця думка палила

---

[1] *Ма́са* — у південних штатах звернення до панських дітей.

його вогнем. Він вийняв із кишень свої скарби і почав їх розглядати: уламки іграшок, кульки й тому подібна мізерія; усього цього мотлоху, мабуть, досить, щоб заплатити за три-чотири хвилини чужої праці, але, звісно, за неї не купиш і півгодини цілковитої волі. Він знову зібрав своє жалюгідне майно в кишеню, облишивши будь-яку надію підкупити товаришів. Ніхто з хлопчиків не стане працювати за таку мізерну платню. І ось у цю страшну хвилину розпачу на Тома раптом зійшло натхнення! Так, так, саме натхнення, бо в його голові сяйнула геніальна думка. Він узяв щітку й спокійно заходився до роботи. Ось у кінці вулиці з'явився Бен Роджерс, той самий хлопчик, глузувань якого він боявся над усе. Бен не йшов, а вистрибував і пританцьовував, а це свідчило, що на душі в нього радісно й що він багато на що сподівається в цей день. Він їв яблуко і час від часу видавав протяжний мелодійний свист, за яким випливали звуки на найнижчих нотах: «дін-дон-дон, дін-дон-дон» — Бен зображував пароплав. Підійшовши ближче, він зменшив швидкість, зупинився на середині вулиці й почав неквапливо повертати на узбіччя, обережно, з належною солідністю, бо зображав собою «Велику Міссурі», що мала осадку дев'ять футів. Він був водночас і пароплавом, і капітаном, і сигнальним дзвоном, тож йому доводилося уявляти, начебто він стоїть на своєму власному містку, сам дає команду й сам же її виконує.

— Стоп машина, сер! Дінь-ділінь, дінь-ділінь-дінь! — Пароплав повільно зійшов із середини дороги і став наближатися до тротуару. — Задній хід! Ділінь-ділінь-дінь! — Обидві його руки нерухомо витягнулися по боках. — Задній хід! Кермуй праворуч! Ділінь-дінь! Чшш-чшш-чшш!

Тим часом його права рука величаво виписувала великі кола, бо вона являла собою сорокафутове колесо.

— Трохи назад з лівого борту. Ліворуч кермуй! — Почала обертатися ліва рука. — Ділінь-дінь-дінь! Чшш-чшш-чшш! Уперед з правого борту! Стоп! Ще трохи з лівого борту! Стоп, правий борт! Ділінь-дінь-дінь! Стоп, лівий борт! Уперед і праворуч! Стоп! Малий хід! Дінь-діліль! Чуу-чуу-у! Віддай кінці! Жвавіше, ворушіться там! Гей там, на березі! Чого стоїш? Приймай линву[1]! Носовий швартов! Накидай петлю на стовп! Задній швартов! А тепер відпусти! Машину зупинено, сер! Ділінь-дінь-дінь! Шт! шт! шт! (Машиніст випускає пару).

---

[1] *Ли́нва* — канат.

Том продовжував працювати, не звертаючи на пароплав ніякої уваги. Бен уп'явся в нього очима і за мить мовив:

— Ага! Ускочив у лихо!

Відповіді не було. Том споглядав свій останній мазок очима художника, потім обережно провів кистю ще і ще раз, знову відкинувся назад — помилуватись. Бен підійшов і став поруч нього. У Тома аж слина покотилася, так йому закортіло яблука, але він, не подаючи знаку, продовжував завзято працювати.

Бен спитав:

— Що, друже, залигали на роботу?

Том рвучко обернувся до нього:

— А, це ти, Бене! Я і не помітив.

— Слухай, я оце йду купатися... Так, купатися! Мабуть, і ти хочеш? Але ти, звісно, не можеш, тобі доведеться попрацювати і ти працюватимеш, еге ж?

Том подивився на нього і сказав:

— Що ти називаєш роботою?

— А хіба це не робота?

Том знову взявся білити паркан, кинувши недбало:

— Може, робота, а може, і не робота. Я знаю тільки одне: Томові Сойєру вона до вподоби.

— Та невже? Чи не хочеш ти сказати, що це заняття для тебе приємне?

Щітка продовжувала шурувати паркан.

— Приємне? А що ж у ньому неприємного? Хіба хлопчикам щодня випадає білити паркан?

Тепер усе постало в новому світлі. Бен перестав їсти яблуко. Том натхненно, як справжній митець, водив щіткою взад і вперед, відступав на кілька кроків, щоб помилуватися своєю роботою, тоді щось підправляв то там, то там, знову критично оглядав зроблене, а Бен стежив за кожним його рухом, дедалі з більшою цікавістю. Нарешті, він сказав:

— Слухай, Томе, дай і мені побілити трошки.

Том поміркував і, здавалося, ладен уже був погодитися, та в останню мить передумав:

— Ні, ні, Бене... Усе одно нічого в тебе не вийде. Ти ж знаєш, яка уїдлива тітка Поллі: адже цей паркан виходить на вулицю. Коли б він виходив у двір, то була б інша річ, а тут вона страшенно прискіплива — треба білити дуже ретельно. З тисячі... а може, навіть із двох тисяч хлопчиків знайдеться тільки один, хто зумів би побілити його як слід.

— Та невже? Ніколи б навіть не подумав. Дай-но мені спробувати... ну хоч трішечки. Коли б ти мене попросив, я б тобі дав. Ну, Томе!

— Бене, я б з радістю, слово честі, але тітка Поллі... От Джим теж хотів, але вона не дозволила. Просився і Сід — не пустила. Тепер ти розумієш, як мені важко довірити тобі цю роботу? Ану ж бо почнеш білити — і раптом щось не так...

— Дурниця! Я старатимуся не гірше за тебе. Мені б тільки спробувати! Слухай: я дам тобі половинку від цього яблука.

— Гаразд. А втім, ні, Бене, краще не треба... боюсь я...

— Я дам тобі все яблуко — усе, що залишилося.

Том випустив щітку з рук ніби знехотя, але з таємною радістю в душі. І поки колишній пароплав «Велика Міссурі» упрівав, працюючи під пекучим сонцем, відставний художник сидів поруч у затінку на якійсь діжці, погойдував ногами, наминав яблуко й розставляв сіті на інших телепнів. А таких не бракувало: хлопці раз у раз підходили до паркана — підходили покепкувати, а залишалися білити. На той час, як Бен вибився із сил, Том уже продав другу чергу Біллі Фішеру за зовсім нового паперового змія; а коли і Фішер утомився, його змінив Джонні Міллер, уніс ши плату у вигляді дохлого пацюка на довгій мотузці, щоб зручніше було крутити ним над головою, — і так далі, і так далі, година за годиною.

На середину дня Том із жалюгідного злидня, яким він був уранці, перетворився на справжнього багатія, що потопав у розкошах. Крім коштовностей, які до нього вже потрапили, він тепер мав дванадцять алебастрових кульок, поламаний пищик, скельце від розбитої синьої пляшки, щоб дивитися крізь нього, гармату, зроблену з котушки для ниток, ключ, що нічого не відмикав, грудку крейди, скляну пробку від графина, олов'яного солдатика, двійко пуголовків, шість хлопавок, одноoке кошеня, мідну дверну клямку, собачий нашийник — без собаки, колодочку від ножа, чотири помаранчеві шкоринки й стару поламану віконну раму.

Том, б'ючи байдики, приємно й весело провів час у великому товаристві, а паркан стояв побілений аж у три шари вапна! Коли б вапно не скінчилося, він обібрав би всіх хлопчиків у цьому містечку.

Том подумки сказав собі, що, зрештою, життя не таке вже й беззмістовне та нікчемне. Сам того не знаючи, він відкрив закон, що керує людськими вчинками, а саме: кожний дорослий і кожна дитина тільки тоді матимуть величезне задоволення від того,

чого їм жагуче праглося, коли його важко було досягти. Якби він був таким же мудрим, як-от автор цієї книжки, він зрозумів би, що Праця — це все те, що ми зобов'язані робити, а Гра — це те, що ми не зобов'язані робити. І це допомогло б йому усвідомити, чому робити паперові квіти чи, наприклад, крутити млин — праця, а забивати кеглі й сходити на Монблан[1] — задоволення. В Англії є заможні пани, які влітку полюбляють правити четвериком, що везе омнібус за двадцять–тридцять миль, тільки тому, що це шляхетне заняття коштує їм чималих грошей; але якби їм запропонували платню за ту саму нелегку працю, розвага стала б працею, і тоді вони відмовилися б від неї.

Том постояв на місці якийсь час, міркуючи про ту істотну зміну, яка відбулася в його житті, а потім подався до штаб-квартири — рапортувати про закінчення роботи.

(Переклад Інни Базилянської)

Робота з текстом розділу 2

1. Які риси Тома розкриваються в сцені фарбування паркану?
2. Чому Джим не піддався на умовляння Тома, а Бен Роджерс та інші хлопці захопилися фарбуванням паркану?
3. Як «розбагатів» Том під час фарбування паркану? Що становило «багатство» Тома? Чому саме так письменник називає ті предмети, які потрапили до нього від інших хлопчиків?
4. Який закон, що керує людськими вчинками, відкрив Том у процесі фарбування паркану?
5. Виразно прочитайте авторські оцінки й коментарі в тексті.

Для обговорення

Як би ви оцінили дії Тома в розділі 2? Займіть відповідну позицію і доберіть на її захист аргументи (використовуючи текст):

Том — хитрун, який свою роботу перекладає на інших.

Том — гравець, який здатний обіграти не сильних розумом партнерів.

Том — веселий і вигадливий витівник, він може захопити інших силою своєї фантазії.

Інша позиція.

Цікаво знати

У Музеї Марка Твена в м. Ганнібалі є цікавий експонат — паркан Тома Сойєра, який можуть фарбувати всі відвідувачі.

---

[1] *Монбла́н* — гора у Швейцарії.

Прочитайте і перекладіть уривок із розділу 2 повісті «Пригоди Тома Сойєра». Як ви зрозуміли його? Прокоментуйте ті слова, що написані в тексті оригіналу з великої літери: Work, OBLIGED, Play.

Tom said to himself that it was not such a hollow world, after all. He had discovered a great law of human action, without knowing it — namely, that in order to make a man or a boy covet a thing, it is only necessary to make the thing difficult to attain. If he had been a great and wise philosopher, like the writer of this book, he would now have comprehended that Work consists of whatever a body is OBLIGED to do, and that Play consists of whatever a body is not obliged to do.

Цікаво знати

У школах часів Марка Твена за неслухняність учнів карали березовими різками, але можна було заплатити за провину п'ять доларів і уникнути покарання. Перші п'ять доларів письменник заробив, коли гроші, що дав батько, зекономив, прийнявши порцію різок.

Марк Твен згадував, що в школі, де він навчався, було дві нагороди — «За грамотність» і «За ввічливість». Вони мали вигляд медалей, що вішалися на шию переможця. Майбутній письменник постійно перемагав у грамотному написанні, носив цю медаль з великою гордістю, але іноді йому це здавалося нудним, і він умовляв володаря другої нагороди помінятися медалями. Усі учні школи від душі веселилися, коли бачили неслуха Сема з нагородою «За ввічливість».

Творче завдання

Назвіть розділи, у яких читачі знайомляться з основними героями твору та життям містечка Санкт-Петербурга. Доведіть, що ці розділи можна вважати експозицією повісті «Пригоди Тома Сойєра». Придумайте назви для них.

Розділ дев'ятий

Того вечора Тома й Сіда, як завжди, о пів на десяту відіслали спати. Вони проказали молитву, і незабаром Сід заснув. Але Тому не спалося — він у тривожному нетерпінні чекав умовного сигналу. Коли йому вже почало здаватися, що скоро настане світанок, він почув, як годинник вибив десяту. Було від чого впасти у відчай. Він

не міг навіть соватися в постелі, як того вимагали його збуджені нерви, тому що боявся розбудити Сіда. Він лежав тихо й напружено вдивлявся в темряву. Стояла гнітюча тиша. Потроху з цієї безмовності почали вирізнятися тихенькі, ледь чутні звуки. Передусім — цокання годинника. Таємниче потріскування старих сволоків. Слабке поскрипування сходів. Зрозуміло: будинком бродили духи. З кімнати тітки Поллі долинало глухе розмірене хропіння. Потім почалося настирливе сюрчання цвіркуна, а де саме сюрчить цвіркун — цього не може визначити найтямовитіша людина. Потім — у стіні, в узголів'ї ліжка, почулося лиховісне «тік-тік» шашеля. Том здригнувся: це означало, що чиїсь дні полічені. Потім у нічному повітрі пролунало віддалене собаче виття, і негайно ж, ще далі, уже слабкіше, завив інший собака. Том відчував справжні муки. Нарешті він вирішив, що час скінчився й почалася вічність. Несамохіть він почав занурюватися в дрімоту. Годинник пробив одинадцяту — він не чув. Раптом в його невиразний сон увірвалося сумовите нявкання кішки. Десь неподалік відчинилося вікно, і цей шум розбудив Тома. Хтось вигукнув: «Брись, клята!» — і об стіну тітчиного сараю для дров з брязкотом розбилася порожня пляшка. Том миттю підхопився, одягнувся, виліз через вікно, порачкував дахом, разів зо два тихенько нявкнув у відповідь, потім перескочив на дах сараю і звідти зістрибнув на землю. Гекльберрі Фінн чекав його внизу з дохлою кішкою в руках. Хлопчики рушили в дорогу й одразу зникли в темряві. За півгодини вони вже скрадалися у високій траві кладовища.

Кладовище було старовинного типу, яких у західних штатах чимало. Розташоване на горбі містечка, воно було обнесене ветхою дерев'яною огорожею, що подекуди похилилася, повалилася всередину, а подекуди назовні, але ніде не стояла прямо. Усе кладовище заросло травою та бур'янами. Старі могили позападали. Жоден надмогильний камінь не стояв на своєму місці, над могилами стирчали нахилені до землі трухляві надгробки, поточені червою, і шукали опори, і не знаходили її. На всіх них колись було написано: «Вічна пам'ять такому-то», але написи на більшості з них постиралися, і їх тепер не можна було прочитати навіть при денному світлі.

Кадр з фільму «Пригоди Тома Сойєра і Гекльберрі Фінна». *Режисер С. Говорухін. 1981 р.*

Вітер тихо стогнав у гілках, і Тому зі страху ввижалося, що це душі помер-

лих скаржаться — навіщо люди турбують їхній спокій. Приятелі говорили мало й тільки пошепки: час і місце, тиша і врочистість справляли на них гнітюче враження. Вони знайшли свіжий могильний насип, який шукали, і зачаїлися під трьома великими осокорами за кілька кроків від нього.

Вони чекали, як їм здалося, досить довго. Десь далеко пугикала сова, і це був єдиний звук, що порушував мертву тишу. Тома охоплювали дедалі похмуріші думки, і він вирішив розрадити себе балачкою:

— Як ти гадаєш, Геккі, — почав він пошепки, — не гніваються мерці, що ми прийшли сюди?

Гекльберрі шепнув у відповідь:

— Хто їх знає, не знаю! А страшно тут... Еге ж?

— Ще б пак!

Запала довга мовчанка: хлопці обмірковували те, як ставляться небіжчики до їхніх відвідин. Потім Том прошепотів:

— Слухай, Геку, як ти думаєш, старий пень Вільямс чує, що ми говоримо?

— Звісно, що чує. Принаймні душа його чує.

Знову помовчали.

— Шкода, — сказав Том, — що я назвав його просто Вільямс, а не містер Вільямс. Але ж я не хотів його образити. Його всі називають старим пнем.

— Коли говориш про небіжчиків, Томе, слід бути обережнішим.

Це відбило в Тома бажання продовжувати розмову. Раптом він схопив товариша за руку:

— Чого ти, Томе?

Обидва притислись один до одного. Серця їх сполохано калатали.

— Цсс! Ось знову! Невже не чуєш?

— Ось! Нарешті чуєш?

— Господи, Томе, вони йдуть! Вони йдуть! Це вони! Що нам робити?

— Не знаю. Думаєш, вони нас побачать?

— Ой, Томе, адже вони бачать у темряві, як кішки. І навіщо тільки я пішов!

— Та ти не бійся... Може, вони нам нічого не зроблять. Адже ми їх не чіпаємо. Якщо ми будемо сидіти тихесенько, може, вони нас і не помітять.

— Гаразд. Я спробую... Боже, я весь тремчу!

— Цсс! Слухай!

Хлопці, затамувавши подих, міцно притислися один до одного. З іншого кінця кладовища до них долинули приглушені голоси.

— Дивися! Дивися! — прошепотів Том. — Що там таке?

— Це пекельний вогонь! Ой, Томе, як жахливо!

У темряві з'явилися якісь невиразні постаті. Перед ними гойдався старовинний бляшаний ліхтар, розсипаючи по землі, як ластовинки, незліченні іскорки світла.

— Це дияволи, тепер уже напевно! — прошепотів Гекльберрі і здригнувся. — Цілих три! Ну, ми пропали! Ти можеш прочитати молитву?

— Спробую... Та не бійся — вони нас не чіпатимуть. Отче наш, що на небі... врятуй і помилуй мене...

— Цс!

— Що там, Геку?

— Це люди! Принаймні один із них — напевно. У нього голос Меффа Поттера.

— Не може бути!

— Точно він! Принишкни, не дихай! Він нас і не побачить: він п'яний як чіп. Він завжди такий.

— Гаразд. Я причаївся... Зупинилися. Шукають щось. Не можуть знайти. Ось знову сюди... Ач, як біжать! Знову ближче... Знову далі... А тепер — ой, як близько! І прямісінько сюди. Слухай, Геку, я й інший голос упізнав — це індіанець Джо!

— І справді, клятий метис[1]! Уже краще б чорти, їй-богу! І чого їм тут треба, хотів би я знати...

Шепотіння урвалося, бо ті троє дійшли до могили й зупинилися за кілька кроків від того місця, де сховалися хлопчики.

— Тут, — сказав третій і підняв ліхтар — світло впало йому на обличчя. То був молодий лікар Робінсон.

Поттер та індіанець Джо несли ноші з мотузкою і двома лопатами. Вони опустили ноші на землю й почали розривати могилу. Лікар поставив ліхтар в узголів'ї могили, а сам сів на землю, притулившись до одного з осокорів. Він був так близько, що хлопці могли б доторкнутися до нього рукою.

— Покваптеся! — мовив він тихо. — З хвилини на хвилину зійде місяць.

Вони щось пробурчали у відповідь і продовжували копати. Деякий час було чути лише скрегіт лопат, що відкидали вбік дрібні камінці й грудки землі, — звук одноманітний і сумовитий. Нарешті пролунав глухий стукіт об дерево: лопата наткнулася на труну,

---

[1] *Метúси* — нащадки від змішаних шлюбів білих та індіанців.

і через декілька хвилин ті, що копали, підняли її вгору. Вони зірвали лопатами віко, витягли мертве тіло й кинули його на землю. У цю мить із-за хмар вийшов місяць і освітив бліде обличчя мерця. Присунули ноші, поклали на них труп. Накрили рядном і прив'язали мотузкою. Поттер вийняв великий складаний ніж, обрізав кінець мотузки, що метлявся, і сказав:

— Ну, коновали, от ми і впоралися з цим брудним дільцем. Давайте іще п'ятірку, а то можемо залишити його і тут.

— Правильно! — сказав індіанець Джо.

— Як це розуміти? Дозвольте! — заперечив лікар. — Адже ви зажадали гроші наперед, і я заплатив вам.

— Справді, заплатили, але в нас з вами є й інші рахунки, — сказав Джо, підходячи до лікаря. (Лікар уже звівся на ноги). — П'ять років тому я прийшов на кухню вашого батька — сподівався щось попоїсти, а ви мене прогнали. Я був голодний, а мене виштовхали, як злодюжку і шахрая. А коли я поклявся, що так цього не залишу, хай би й сто років минуло, ваш батечко посадив мене до в'язниці як волоцюгу. Ви думаєте, що я забув? Ні, недаремно в мені індіанська кров! Тепер ви в мене в руках, і ми з вами поквитаємося, так і знайте!

Він погрозливо підніс кулак до самого лікаревого обличчя. Той несподівано розмахнувся і одним ударом звалив негідника на землю. Поттер упустив на землю свого ножа і закричав:

— Гей, ви! Не чіпайте мого товариша! — І кинувся на лікаря з кулаками. Вони зчепилися в запеклій бійці. Молотили один одного кулаками, топтали траву й гепали ногами об землю так, що вона аж двигтіла. Індіанець Джо схопився на ноги; очі його палали ненавистю; він схопив кинутий Поттером ніж, скрадаючись, вигнувши спину, немов кіт, почав кружляти навколо тих двох, вичікуючи нагоди, щоб завдати удару. Раптом лікар, вирвавшись з рук супротивника, схопив важку надгробну дошку з могили Вільямса й так ударив нею Поттера, що той повалився на землю; у ту саму мить метис зловчився і встромив ніж аж до руків'я в груди молодика. Той поточився і впав на Поттера, заливаючи його своєю кров'ю. У цей час на місяць набігли хмари й укрили темрявою цю моторошну картину. Перелякані хлопці щодуху кинулися бігти, тікаючи якнайдалі від цього жахливого місця.

Коли місяць знову з'явився з-за хмари, індіанець Джо стояв над двома тілами в глибокій задумі. Лікар пробурмотів щось невиразне, разів зо два зітхнув і затих.

— Ну ось і поквитався з тобою! — неголосно мовив метис.

І він обібрав убитого. Потім уклав фатальний ніж у розкриту праву руку Поттера і сів на порожній труні. Минуло три, чотири, п'ять хвилин. Поттер ворухнувся й застогнав. Він стис у руці ніж, підніс його до очей і, здригнувшись, упустив його на землю; потім підвівся і сів, відштовхнувши від себе тіло вбитого лікаря; подивився на нього, безглуздо озирнувся навколо й зустрів погляд метиса.

— Господи, Джо, як це сталося?

— Кепські справи! — мовив той, не рухаючись з місця. — За що це ти його?

— Я? Це не я!

— Скажи комусь іншому! Хто тобі повірить?

Поттер поблід і весь затрусився.

— Я ж думав, що в мене хміль пройшов. Не треба було мені пити ввечері. Досі в голові паморочиться — гірше, ніж коли ми йшли сюди... Я мов у тумані — нічого не пам'ятаю. Скажи мені, Джо, по совісті скажи, старий друже, невже це я його? Але ж я не хотів його вбивати, у мене й на думці цього не було, — слово честі, Джо! Скажи мені, як це трапилося, Джо? Як жахливо! Такий молодий... такі надії подавав...

— Ви двоє зчепилися; він огрів тебе дошкою по довбешці; ти так і перекинувся. Потім устав, зіпнувся на ноги, тремтиш, хитаєшся, не в собі, і раптом вихопив ножа та як штрикнув його. Тієї ж миті він удруге завдав тобі удару. Ну, а вже після цього ти впав і лежав, не ворушачись, мов дерев'яна колода.

— Ох, я не тямив, що роблю! Нехай мене град поб'є, якщо брешу! Це все горілка накоїла, та ще, мабуть, і розізлив він мене. Битися бився, але щоб ножем... Та я, Джо, коли траплялося з ким посперечатися, тільки кулаками молотив, без ножа. Це всі знають... Джо, не кажи нікому! Дай слово, що не розкажеш, Джо! Я завжди тебе любив, Джо, завжди заступався за тебе. Хіба ж ти не пам'ятаєш? Ти нікому не скажеш, Джо?

Бідолаха впав перед убивцею на коліна й благально склав руки. Той незворушно дивився на нього.

— Гаразд, Меффе Поттер, ти завжди ставився до мене по-людськи, чесно, і я не викажу тебе. Будь спокійний, моє слово вірне. Отже, і говорити більше немає про що.

— Джо, ти — ангел, їй-богу! Буду благословляти тебе до останнього подиху...

Поттер заплакав.

— Ну, годі тобі, годі! Знайшов час рюмсати. Ти краще йди тією дорогою, а я піду цією. Та, дивися, не залишай за собою слідів!

Поттер спочатку пустився підтюпцем, а потім побіг щодуху. Дивлячись йому вслід, метис пробурмотів:

— Якщо він і справді втратив пам'ять від горілки й від удару дошкою по голові, він не скоро згадає про ніж. А коли згадає, то побоїться повернутися на кладовище — боягуз нещасний!

Минуло дві чи три хвилини — і вже тільки місяць з неба дивився і на убитого, на труп, накритий рядном, на труну без віка, на розриту могилу... Довкола знову панувала тиша.

(Переклад Інни Базилянської)

Робота з текстом розділу 9

1. З якою метою хлопці пішли на кладовище?
2. Чому Том пішов саме з Геком (а не Сідом, Джо, Беккі)?
3. Кого побачили Том і Гек на цвинтарі? Чому ті люди опинилися там?
4. Перекажіть епізод бійки на кладовищі, свідками якої стали хлопчики.
5. Хто з учасників цієї бійки був найпідступнішим і найжорстокішим? Чому?

Творче завдання

Доведіть, що розділ 9 повісті є зав'язкою твору. Наведіть відповідні аргументи. Придумайте назву для цього розділу.

Робота з текстом розділів 10–22

1. Чому Том і Гек вирішили мовчати про події, що відбулися на кладовищі?
2. Як Том намагався полегшити долю Меффа Поттера?
3. Що вплинуло на погіршення здоров'я і настрою Тома?
4. Які події підштовхнули хлопців на втечу з дому?
5. Звідки Том брав знання про життя і звичаї піратів, коли вигадував власні правила й пригоди для себе та своїх друзів?
6. Які випробування пережили хлопці?
7. Як пояснив Том, чому вони не повідомили про себе рідним, які гірко їх оплакували?
8. Чому Том поцілував тітку Поллі та яке значення мав цей поцілунок для неї? Про які почуття, риси хлопчика це свідчить?
9. Які відомості про тогочасну школу ви дізналися? Якими були шкільні твори тодішніх учнів, норми їхньої поведінки?

Творче завдання

Розвиток подій у сюжеті повісті «Пригоди Тома Сойєра» відбувається в різних напрямках (лініях): життя Тома в родині; дружба Тома і Гека; Том Сойєр і Гек Фінн — індіанець Джо і Мефф Поттер; Том Сойєр — Беккі Тетчер; шкільне життя; перебування хлопців на безлюдному острові. Розкажіть про кожну з цих сюжетних ліній окремо *(1–2 за вибором)*, відзначте моменти, коли перетинаються різні лінії сюжету.

Розділ двадцять третій

Нарешті застояне болото містечка сколихнулося — і дуже відчутно: був призначений день суду над убивцею. У містечку тільки про це й говорили. Том не знав, куди подітися від розмов. При кожному натяку на вбивство серце в нього так і калатало. Нечисте сумління нашіптувало йому, що ці розмови ведуть при ньому навмисно, що на нього ставлять тенета. Щоправда, він ніяк не міг збагнути, як можуть запідозрити його в тому, що він щось знає про це вбивство, проте міські балачки дуже непокоїли його — щоразу аж мороз поза шкірою йшов. Він відвів Гека подалі від людських очей, щоб поговорити відверто. То була нагальна потреба хоч на короткий час поділитися своїм важким тягарем із товаришем по нещастю. Окрім того, він хотів пересвідчитися, чи не прохопився десь Гек про їхню страшну таємницю.

— Геку, ти кому-небудь говорив про це?

— Про що?

— Ти знаєш, про що...

— Звісно, ні.

— Ані словечка?

— Ані жодного! Щоб я з цього місця не зійшов! А чого ти питаєш?

— Я так боявся...

— Ой, Томе Сойєр, нам би і двох днів не прожити, якби ми прохопилися хоч слівцем. Адже ти сам знаєш.

Томові трохи відлягло від душі. Помовчавши, він запитав:

— Геку, тебе ніхто не може примусити обмовитися?

— Мене? Ой, Томе, ні! Хіба що мені захочеться, щоб цей бісів метис утопив мене в річці, — тоді, мабуть...

— Отже, гаразд. Поки ми тримаємо язика за зубами, ніхто нас пальцем не займе. Та все одно давай поклянемося ще раз. Так буде краще.

— Гаразд.

І вони знову дали один одному урочисту й страшну клятву.

— А що кажуть, Геку? Я наслухався стільки різних історій!

— Що кажуть? Та все те саме: Мефф Поттер, Мефф Поттер, Мефф Поттер. Мене аж у жар кидає — забіг би на край світу.

— І зі мною те саме! Адже його справи кепські! Йому гаплик. Тобі його не буває жаль... іноді?

— Дуже часто... так, дуже часто. Він, правда, людина непутяща, але й лиха нікому не робив. Нікому! Ніколи! Наловить трохи рибки, щоб було на що випити, а тоді вештається без діла... Але й усі ми такі! Ну, не всі, але багато хто: татусь мій, наприклад, і тому подібні. А він напрочуд добрий: дає мені якось половину своєї риби, а її вистачило б тільки на нього одного. А скільки разів він заступався за мене, визволяв з біди.

— Мені він робив паперових зміїв і прив'язував гачки до моїх вудочок. От було б добре, якби ми допомогли йому втекти з в'язниці!

— Аж он куди сягнув! Як ми це можемо зробити? Та і пуття від нього ніякого не буде. Він утече, а його піймають.

— Та піймають... Це вже напевно. Але мені так неприємно слухати, що його лають на всі заставки, а він же не винен.

— І мені також, Томе. Розумієш, я чув... кажуть, що він найкровожерливіший лиходій у всьому штаті, і дивуються, як це його досі не повісили!

— Так-так, а я на власні вуха чув, що коли й випустять Меффі, то його лінчуватимуть.

— Це вже точно...

Хлопці ще довго говорили про Поттера, але від цього їм не стало легше. Коли вже смеркло, вони почали тинятися неподалік маленької в'язниці, що стояла на пустирищі, сподіваючись, що трапиться якесь диво й усе враз уладнається. Але нічого такого не трапилося: мабуть, ні ангелам, ні добрим феям не було діла до нещасного в'язня.

Г. Фітінгоф. Ілюстрація до повісті Марка Твена «Пригоди Тома Сойєра». *1958 р.*

Одне вони могли зробити для нього: як і кілька разів до цього, просунути Поттеру крізь ґратку трохи тютюну та сірників. Він сидів на нижньому поверсі, і ніхто його не охороняв.

Вони ніяковіли, коли Поттер починав їм гаряче дякувати за ті дарунки, а цього разу його подяки краяли їм серце,

як ніколи. Вони почувалися останніми боягузами й зрадниками, коли Поттер сказав їм:

— Дякую вам, хлопці, за вашу доброту! Нікому в усьому місті немає до мене діла. Тільки ви пам'ятаєте мене. І я цього не забуду, ніколи-ніколи! Я часто кажу собі: адже скільком малюкам лагодив я паперових зміїв і всяку штуку й показував, де краще ловиться риба, з усіма приятелював, але всі забули про старого Меффа — тепер, коли Мефф у біді... А Том не забув, і Гек не забув... ні, вони не відвернулися від нього... і він не забуде їх... Так, хлопці, я скоїв страшний злочин: я був п'яний, нічого не тямив... он у чім річ... А тепер мене, напевно, повісять... Так мені й треба... Це й на краще. Слово честі, на краще! Ну, годі про це говорити! Не буду засмучувати вас, моїх кращих друзів. Хочу лише вам сказати: якщо не хочете потрапити за ґрати, не пийте цього клятого вина... Будьте від нього якомога далі... Ось так, мої любі! Людині в такій біді найбільша втіха бачити обличчя друзів, а до мене сюди ніхто не ходить, тільки ви. Добрі обличчя друзів... добрі обличчя друзів... Залізьте на плечі один одному, щоб я міг до кожного з вас доторкнутися... Ось так. Ну, а тепер потисніть мені руку, — ваші руки пролізуть крізь отвір у ґратах, а моя занадто велика. Маленькі рученята й слабенькі, а скільки вони зробили для Меффа Поттера, і зробили б іще більше, якби лише могли!

Том повернувся додому геть нещасний, і сни, що їх він бачив тієї ночі, були дуже страшні. Другого дня він з ранку до вечора крутився поблизу будівлі суду. Якась нездоланна сила тягла його зайти всередину, але він стримував себе й залишався на вулиці. Те саме відчував і Гек. Вони старанно уникали один одного. І той, і другий час від часу йшли кудись подалі від будинку суду, але ті самі лиховісні чари знову тягли їх до колишнього місця. Коли із залу суду хтось виходив на вулицю й заводив з кимось розмову про підсудного, Том підходив ближче й дослухався до балачки, але новини були сумні: бідного Поттера все міцніше обплутували нещадні тенета правосуддя. Наприкінці другого дня все місто вже знало, що свідчення індіанця Джо підтвердилися й що немає ані найменших сумнівів, який вирок буде винесено Поттеру.

Том повернувся додому пізно ввечері — і до ліжка дістався через віконце. Він був страшенно збуджений і довго не міг заснути. А наступного дня зранку все місто юрмилося біля будинку суду, бо це був день вирішальний. Зал був повний-повнісінький. Чекати довелося довго. Нарешті один за одним увійшли присяжні

й зайняли свої місця. За кілька хвилин увели Поттера, блідого, змарнілого, жалюгідного. Він був закутий у ланцюги; його посадили так, щоб усі цікаві могли його бачити. Індіанця Джо, незворушного, як завжди, також було видно звідусюди. Знову довелося чекати; потім з'явився суддя, і шериф оголосив засідання відкритим. Як завжди, адвокати[1] почали перешіптуватися, гортати якісь папери. Ця дріб'язкова метушня й зволікання створювали тривожну, напружену атмосферу очікування.

Викликали свідка, який підтвердив, що в той день, коли було виявлене вбивство, бачив, як Мефф Поттер рано-вранці вмивався в струмку. Свідок розповів, що, угледівши його, Мефф Поттер кинувся навтіки. Поставивши кілька запитань, прокурор[2] сказав адвокату:

— Тепер ваша черга: допитайте свідка.

Підсудний звів очі, але одразу їх опустив, коли почув, що захисник відповів:

— У мене питань до свідка немає.

Другий свідок сказав, що ніж, який він знайшов, лежав біля трупа вбитого.

Прокурор знову звернувся до адвоката:

— Ви можете допитати свідка.

І адвокат знову відповів:

— У мене питань до свідка немає.

Третій свідок підтвердив під присягою, що цей ніж часто бачив у руках Поттера.

І знову прокурор звернувся до адвоката:

— Ви можете допитати свідка.

Адвокат Поттера відмовився допитувати й цього свідка.

На обличчях присутніх у залі відбилася досада. Що за дивний захисник? Невже він не зробить найменшого поруху, щоб урятувати життя свого клієнта?

Кілька свідків розповіли, що Поттер, коли його привели на місце вбивства, був дуже розгублений. З його поведінки відразу було видно, що саме він є злочинцем. І цих свідків адвокат відпустив без перехресного допиту.

Усе, до найменших подробиць, що стосувалося тих сумних подій, які відбувалися того пам'ятного ранку на кладовищі, було детально викладено свідками, але захисник Меффа Поттера навіть не спробував допитати жодного з них. Публіка була

---

[1] *Адвока́т* — захисник підсудного.

[2] *Прокуро́р* — той, хто звинувачує підсудного.

обурена й так голосно ремствувала, що суддя зробив їй суворе зауваження.

Після цього підвівся прокурор і сказав:

— На підставі свідчень, що їх дали свідки під присягою, нами встановлено, що цей жахливий злочин скоїв не хто інший, як оцей нещасний, що сидить на лаві підсудних. Більше мені нічого додати: звинувачення доведене.

Тяжкий стогін вихопився з уст бідолахи Поттера, він затулив обличчя руками й тихенько розхитувався взад і вперед серед гнітючої тиші, що запала в залі суду. Навіть чоловіки були зворушені, а жінки заплакали від жалості.

Тоді підвівся захисник і сказав, звертаючись до судді:

— Високоповажний сер! На початку судового засідання ми мали намір довести, що мій клієнт скоїв цей страшний злочин у несвідомому стані, під впливом спиртних напоїв. Але ми змінили свій намір і не будемо на це посилатися...

І він звернувся до судового службовця:

— Викличте Томаса Сойєра!

На обличчях у всіх, не виключаючи самого Поттера, з'явився надзвичайний подив. Усі очі з цікавістю звернулися до Тома, який підійшов до суддівського столу. У хлопця вигляд був трохи розгублений і наполоханий, бо він страшенно злякався. З нього взяли присягу.

— Томасе Сойєр, де ви були сімнадцятого червня близько півночі?

Том поглянув на заклякле обличчя індіанця Джо, і його язик прилип до горлянки. Слухачі затамували подих, але Том не міг видобути із себе жодного звуку. Однак за хвилину хлопець трохи опанував себе, і ті, що сиділи в залі, розчули його тиху відповідь:

— На кладовищі.

— Будь ласка, голосніше. Не бійтеся. Отже, ви були...

— На кладовищі.

Зневажлива посмішка майнула на обличчі індіанця Джо.

— Ви були неподалік від могили Горса Вільямса?

— Так, сер.

— Будь ласка, трішки голосніше. Як близько ви були від могили?

— Так само близько, як тепер від вас.

— Ви сховалися чи стояли на видноті?

— Сховався.

— Де?

— За осокорами, що поруч із могилою.

Індіанець Джо ледве помітно здригнувся.

— З вами був ще хтось?

— Так, сер, я пішов туди з...

— Заждіть. Немає потреби називати зараз вашого супутника. Настане час, і ми його допитаємо... Ви що-небудь принесли із собою на кладовище?

Том завагався і, видно, зніяковів.

— Кажіть, не бійтеся, мій друже, — істину завжди високо шанують. Що ж ви принесли туди?

— Тільки... дохлого кота.

По залі прокотилася хвиля веселощів, але залунав суддівський дзвоник, і вона вляглася.

— Ми пред'явимо суду скелет цього кота. А тепер, мій друже, розкажіть нам про все, що ви там бачили, розкажіть, як можете, ні з чим не криючись, і нічого не бійтеся.

Том почав розказувати — спочатку нерішуче, потім потроху захопився; мова його полилася більш жваво, а невдовзі в залі суду лунав тільки його голос, інші звуки затихли, слухачі, затамувавши подих, ловили кожне його слово, утративши відчуття плину часу, — так вони були заворожені й приголомшені його страшною розповіддю. Загальне збудження досягло меж, коли Том дійшов до сцени вбивства:

— А коли лікар ударив Меффа Поттера дошкою по голові й той упав, індіанець Джо підскочив до нього з ножем і...

Торох! Зі швидкістю блискавки опинився метис коло вікна, відштовхнувши тих, хто намагався утримати його, і тільки його й бачили.

(Переклад Інни Базилянської)

Робота з текстом розділу 23

1. Як почувалися Том і Гек перед судом над Меффом Поттером?
2. Що вони кажуть про нього? Як у їхніх спогадах розкривається ставлення до Поттера?
3. За що дякував Мефф Поттер хлопцям?
4. Перекажіть сцену суду над Меффом Поттером.
5. Який момент у цьому розділі можна вважати найнапруженішим?
6. Як Том Сойєр потрапив до суду?

Творче завдання

Доведіть, що момент суду над Меффом Поттером і поява на суді Тома Сойєра є одним із кульмінаційних у творі. Як цей момент

вплинув на долю Мефа Поттера? Які нові риси Тома Сойєра розкриваються в цьому фрагменті твору?

Робота з текстом розділів 24–30

1. Як розвивалися подальші події твору — стрімко чи повільно?
2. Як пов'язані події цих розділів із зав'язкою і кульмінацією твору?
3. Про які пригоди героїв ви дізналися з наступних розділів книжки?
4. Де друзі шукали скарб? Що Том розповідав про скарби?
5. Як хлопці дізналися про справжній скарб?
6. Які події відволікли Тома від пошуку скарбу?

Творче завдання

1. Розкажіть про розвиток нових сюжетних ліній, що з'явилися у творі: пошук скарбу; Гек і вдова Дуглас; пікнік. Як ці сюжетні лінії пов'язані з тими, що вже розгорталися у творі раніше?
2. Розкажіть про те, як Гек Фінн урятував удову Дуглас. Дайте власну оцінку його вчинкам. Що, на вашу думку, було важливіше для нього — скарб чи допомога вдові?
3. Який ще момент твору можна вважати одним із найнапруженіших, тобто кульмінаційним? Доведіть свою думку.

Розділ тридцять перший

Вернімося тепер до Тома і Беккі та погляньмо, що вони робили на пікніку. Спершу діти блукали похмурими бічними коридорами печери, оглядаючи разом з усіма вже знайомі нам дива, що мали трохи химерні назви, як, наприклад: «Зала», «Собор», «Палац Аладдіна» тощо. Потім усі почали гратися в піжмурки, і Том, і Беккі залюбки брали участь у цій веселій грі, аж поки це їм трохи набридло. Тоді вони пішли вдвох звивистою галереєю, високо тримаючи свічки й розбираючи плетиво чисел, імен, адрес і висловів, якими були розписані скелясті стіни (кіптявою від свічки). Ідучи все далі й перемовляючись, вони не помітили, як опинилися в тій частині печери, де вже не було написів на стінах. Вони вивели кіптявою свої імена під навислим каменем і пішли далі. Невдовзі вони натрапили на невеликий струмочок, який, спадаючи зі скелі й несучи із собою вапняковий осад, протягом багатьох століть утворив цілу мереживну Ніагару з блискучого та міцного каменю. Худенький Том легко протиснувся крізь вузьку розщелину за водоспадом і освітив його свічкою, щоб потішити Беккі. Тут він помітив, що водоспад прикриває собою круті сходинки, витворені природою, затиснуті між двома кам'яними

стінами. Тієї ж миті йому забаглося зробити якесь відкриття. Беккі відгукнулася на його поклик, і вони, залишивши кіптявою знак на камені, щоб не збитися з дороги, вирушили на розвідку. Вони довго йшли звивистим коридором, збочуючи то праворуч, то ліворуч, забиваючись усе далі й далі в глибини незвіданого підземелля. Зробили ще одну відмітину й звернули в бічний коридор у пошуках нових див, про які можна буде розповісти там, нагорі. В одному місці вони знайшли велику печеру, де зі стелі спускалося безліч блискучих сталактитів[1] завдовжки та завширшки з людську ногу. Милуючись і захоплюючись її красою, вони обійшли цю печеру. До неї вело багато коридорів. Вони пішли по одному з них і незабаром побачили чудове джерело, дно якого було вимощене іскристими, мов іній, кристалами. Джерело пробивалося якраз у самому центрі іншої високої печери. Її стіни підпирали фантастичні колони — з'єднані між собою великі сталактити і сталагміти[2], що утворилися внаслідок падіння крапель води протягом багатьох століть. Під склепінням цієї печери, мов величезні гірлянди, по декілька тисяч у кожній, висіли кажани. Світло наполохало їх, вони шугнули вниз — сотні й сотні кажанів — і з пронизливим виском почали скажено налітати на свічки. Том знав їхні звички і добре розумів, якою небезпекою загрожують ці створіння. Він схопив Беккі за руку й побіг разом з нею в перший-ліпший коридор. І саме вчасно, бо один з кажанів тієї миті, коли Беккі виходила з печери, загасив крилом її свічку. Кажани довго гналися за дітьми, але втікачі щохвилини пірнали все в нові й нові коридори, що траплялися на їхньому шляху, і нарешті втекли від тих страшних тварюк. Невдовзі Том побачив підземне озеро, туманні контури якого зникали далеко в темряві. Томові захотілося оглянути його береги, але він вирішив, що краще спочатку перепочити. Тут уперше мертва тиша підземелля торкнулася душі дітей своєю вологою, липкою рукою.

Н. Роквелл. Ілюстрація до повісті Марка Твена «Пригоди Тома Сойєра». *1936 р.*

---

[1] *Сталакти́ти* — вапнякові бурульки на стелі печери.

[2] *Сталагмі́ти* — вапнякові бурульки на дні печери.

— Ой, — сказала Беккі, — я і не помітила... адже, здається, уже дуже давно не чутно нічиїх голосів?

— Ще б пак, Беккі! Сама зважж — ми глибоко під ними; я навіть не знаю, куди ми зайшли — на північ, на південь чи на захід. Тут ми і не можемо їх чути.

Беккі стривожилася:

— А давно ми вже тут, унизу, Томе? Краще б нам повернутися.

— Так, мабуть, це буде найкраще. Мабуть...

— А ти знайдеш дорогу, Томе? Тут такі криві переходи, у мене все в голові заплуталося.

— Та, напевне, знайшов би, якби не ці кажани. Якщо вони загасять наші свічки, що тоді нам робити! Давай пошукаємо якусь іншу дорогу, щоб не йти повз них.

— Гаразд. Та тільки б нам не заблукати... Це було б жахливо! — І дівчинка здригнулася від самої думки про таку грізну небезпеку.

Вони завернули в якийсь коридор і довго йшли мовчки, удивляючись у кожний перехід, — чи не здасться, бува, він знайомим; але ні, це були все нові й нові місця. Щоразу, коли Том отак вдивлявся, Беккі спостерігала за виразом його обличчя, сподіваючись угледіти в ньому якусь утішливу ознаку, і щоразу він безтурботно казав:

— Це ще не той, але ти не турбуйся, будь ласка, знайдемо і його.

Однак за кожною новою невдачею він підупадав духом і зрештою почав повертати то праворуч, то ліворуч — навмання, у відчайдушній надії знайти нарешті ту дорогу, яка була їм потрібна. Він і далі повторював «усе гаразд», але на серці в нього був такий важкий тягар, що голос його втратив недавню бадьорість; здавалося тепер, що він каже не «все гаразд», а «все пропало». Перелякана Беккі тулилася до нього, силкуючись утримати сльози, але вони текли й текли по щоках. Нарешті вона сказала:

— Томе, нічого, що кажани, — повернімося тією дорогою, бо ми чимдалі дужче заплутуємося.

Том зупинився.

— Послухай! — сказав він.

Глибока тиша. Така глибока, що вони чули своє дихання. Голос його лунав під склепінням порожніх коридорів і завмер удалині слабким звуком, схожим на чийсь глузливий регіт.

— Ой, Томе, не треба, це так страшно! — сказала Беккі.

— Воно-то страшно, але все ж краще кричати, Беккі: може, вони почують нас.

І він крикнув ще раз.

Це «може» було ще жахливіше від того диявольського реготу: у ньому вирвалася повна безнадія. Діти стояли тихо й дослуховувалися, але ніхто не відгукнувся. Том повернув назад і прискорив ходу. Але якась нерішучість у всіх його рухах і поглядах підказала Беккі, що він не може знайти дорогу і до печери з кажанами.

— О, Томе, чому ти не залишив за собою ніяких знаків?

— Беккі, який же я дурень! Мені й на думку не спало, що нам доведеться повертатися тим шляхом. Я не можу знайти дорогу. Я геть заплутався...

— Томе, Томе, ми пропали! Пропали! Нам ніколи, ніколи не вибратися з цієї жахливої печери! О, навіщо ми відбилися від інших!

Вона впала додолу й так бурхливо заридала, що Том удався в розпач: йому здавалося, що вона зараз помре або збожеволіє. Він сів поруч і обійняв її. Беккі сховала обличчя в нього на грудях і притулилася до нього, виливаючи весь свій жах, усі свої запізнілі жалі, а далека луна перетворювала її ридання на глузливий регіт. Том благав її зібратися з духом, не втрачати надії, але вона казала, що це їй не під силу. Тоді він став картати й лаяти себе за те, що призвів її до такої біди, і це допомогло. Беккі сказала, що спробує взяти себе в руки, устане і піде за ним, куди він поведе, тільки нехай він не карається так, бо він винен анітрохи не більше, ніж вона.

І вони рушили навмання, безцільно... просто щоб іти, а не сидіти на місці, — адже більше їм нічого не лишалося, як іти... Надія знову зажевріла в їхніх серцях — не через те, що змінилося щось, просто надія має таку властивість: відроджуватися знов і знов, поки людина ще молода й не звикла до невдач.

Трохи згодом Том забрав у Беккі свічку і загасив її. Така ощадливість говорила дуже багато про що: слова були зайві. Беккі зрозуміла, що це означає, і знову занепала духом. Вона знала, що в Тома є ціла свічка і ще три чи чотири недогарки в кишені, — проте він уважав за потрібне економити.

Поступово почала даватися взнаки і втома; діти намагалися не зважати на неї, бо їм страшно було подумати, що вони сидітимуть тут, коли кожна хвилина була дорога; рухатися хоч у якомусь напрямку, хоч навмання, означало, що вони кудись

ідуть, може, навіть до виходу, а сісти — це все одно, що приректи себе на смерть і прискорити її наближення.

Та невдовзі втомлені ноги Беккі перестали їй коритися, і вона сіла. Том примостився поруч, і вони почали говорити про домівку, про залишених друзів, про зручні ліжка і, головне, про сонячне світло. Беккі плакала. Том намагався вигадати щось таке, щоб заспокоїти її, але всі його заспокійливі слова вже втратили силу, бо він стільки разів повторював їх, що вони могли здатися жорстокою насмішкою. Беккі так втомилася, що зрештою почала дрімати й заснула. Том і цьому зрадів. Він сидів, удивляючись у її змарніле обличчя, і бачив, як поступово, під впливом приємних снів, воно стає спокійним, таким, як завжди, а невдовзі на її устах забриніла усмішка. Безтурботний вираз обличчя трохи заспокоїв Тома, а біль його потроху втих. Думками він поринув у минуле, у примарні спогади. Вони так полонили його, що він і не помітив, як Беккі прокинулася і тихенько засміялася. Але сміх ураз завмер на її устах, і вона застогнала.

— О, як я могла заснути! Краще б мені ніколи, ніколи не прокидатися!.. Ні-ні, Томе, я сказала неправду! Не дивись на мене так! Я більше такого ніколи не казатиму!

— Я радий, що ти поспала, Беккі: тепер ти відпочила, і ми з тобою знайдемо дорогу, ось побачиш!

— Спробуємо, Томе, але я бачила вві сні таку прекрасну країну! Мабуть, ми скоро туди потрапимо.

— Може, так, а може, і ні. Ну, Беккі, не журися! Ходімо шукати дорогу.

Вони підвелися й пішли, узявшись за руки, уже ні на що не сподіваючись. Вони намагалися визначити, скільки часу знаходяться в печері; їм здавалося — кілька днів, а може, і тижнів, тоді як насправді цього не могло бути, бо свічки їхні ще не догоріли.

Минуло ще скількись часу, а скільки — вони й самі не знали. Том сказав, що треба йти дуже тихо й дослухатися, чи не капає де вода, — треба знайти джерело. Невдовзі вони й справді знайшли струмочок, і Том сказав, що час перепочити. Хоч обоє вони смертельно втомилися, Беккі сказала, що може пройти ще трошки далі. На її превеликий подив, Том незрозуміло чому відмовився. Вони сіли. Том узяв шматочок глини й приліпив свічку до стіни. Вони знов поринули в невеселі думки і якийсь час сиділи мовчки. Беккі перша порушила мовчання:

— Томе, я жахливо хочу їсти.

Том витяг щось із кишені.

— Пам'ятаєш? — запитав він.

Беккі ледь помітно всміхнулася:

— Це наш весільний пиріг, Томе.

— Так... Я хотів би, щоб він був завбільшки з барильце, бо в нас нічого, крім цього, немає.

— Я сховала його на пікніку, хотіла покласти під подушку, щоб ми бачили один одного вві сні... Так завжди роблять дорослі. Але це буде наш останній...

Беккі не доказала.

Том розділив пиріг на дві частини. Беккі із задоволенням з'їла свою половину, а Том свою тільки надкусив. Холодної води було вдосталь — знайшлося, чим закінчити бенкет. Трохи згодом Беккі запропонувала йти далі. Том нічого не відповів і, помовчавши, сказав:

— Беккі, зможеш ти спокійно вислухати, що я тобі скажу?

Беккі зблідла, але сказала, що, здається, зможе.

— Так ось що, Беккі: нам треба залишатися тут, де є вода для питва... Це наш останній недогарок.

Беккі дала волю сльозам. Том заспокоював її як міг, але марно. Нарешті вона сказала:

— Томе!

— Що, Беккі?

— Вони похопилися, що нас немає, і підуть шукати!

— Ще б пак! Звісно підуть.

— Може, вони вже зараз шукають нас, Томе?

— Може, і шукають. Напевно, шукають.

— Коли ж вони помітили, що нас немає? Як ти гадаєш, Томе?

— Мабуть, коли повернулися на пароплав.

— Томе, тоді, мабуть, було вже дуже темно. Хіба б вони помітили, що ми не прийшли?

— Не знаю, але принаймні твоя мама відразу б зняла тривогу, коли всі інші повернулися додому.

На обличчі в Беккі з'явився переляк, і Том по її очах здогадався, що бовкнув не те, що треба. Адже Беккі мала провести цю ніч у подруги, і вдома її не чекали. Діти замовкли й задумалися. Раптом Беккі знову гірко заридала, і Том зрозумів, що в неї, як і в нього, майнула страшна думка: може минути половина недільного ранку, перш ніж місіс Тетчер дізнається, що Беккі не ночувала в місіс Гарпер.

Діти не зводили очей з останнього недогарка свічки, стежачи за тим, як він повільно й невблаганно тане. Нарешті залишилося

тільки півдюйма ґноту; слабкий вогник то спалахував, то вгасав, пускаючи вгору тонку цівку диму, затримався на одну секунду на її кінці — і все поринуло в жахливу безпросвітну темряву. Скільки минуло часу, перш ніж Беккі поступово усвідомила, що вона плаче в Томових обіймах, жоден із них сказати не міг. Вони знали тільки одне: через дуже довгий, як їм здалося, проміжок часу обоє скинули із себе мертве оціпеніння сну і знову повернулися до усвідомлення свого нещастя. Том сказав, що зараз неділя, а може, навіть і понеділок. Він намагався втягти Беккі в розмову, але вона була зовсім убита горем. Жодної надії на порятунок у неї не було. Том казав, що їхню відсутність уже давно помітили і тепер, напевно, їх шукають. Він буде щосили гукати — хтось їх почує і прийде на допомогу. Він погукав, але відлуння прозвучало в темряві так страшно, що він більше й не намагався гукати.

Години минали, і голод знову почав мучити бідних в'язнів. У Тома зберігся шматочок від половинки пирога, що дістався йому; вони розділили його і з'їли, але від цього тільки дужче захотіли їсти. Жалюгідна крихітка ще дужче розпалила їхній апетит.

Через деякий час Том сказав:

— Тс-с-с!.. Ти чула?

Обоє затамували подих і прислухалися. Хтось ніби кричав — далеко-далеко. Том негайно ж відгукнувся і, узявши Беккі за руку, почав навпомацки пробиратися коридором у той бік, звідки долинав людський голос. Потім він знову прислухався: тепер уже він почув звук десь наче трохи ближче.

— Це вони! — сказав Том. — Ідуть сюди! Ходімо, Беккі, не бійся, тепер усе буде добре!

Радість заполонила бранців, але бігти вони не могли, бо на кожному кроці траплялися ями, і треба було рухатися дуже обережно. Невдовзі вони зупинилися перед однією такою ямою й уже не могли зробити ані кроку вперед. Яма могла мати три фути завглибшки чи сто футів, але все одно подолати її було неможливо. Том ліг на живіт, перегнувся вниз і сягнув у неї рукою. Дна не було. Отже, треба стояти й чекати, поки за ними прийдуть. Вони прислухалися, але поклики звучали все глухіше і далі... Ще хвилина — і вони замовкли зовсім. Яка гіркота! Том кричав, аж поки захрип, але ніхто не відгукувався. Він умовляв і вселяв надію в Беккі, але минула ціла вічність тривожного очікування, а звуків більше не було чутно.

Діти навпомацки дісталися до свого джерела. Повільно потяглися години. Вони знову заснули й прокинулися голодні, пригнічені горем. Том був упевнений, що тепер уже вівторок.

Раптом у нього сяйнула думка. Поблизу було кілька бічних коридорів. Аніж сидіти так, склавши руки, і нудитися світом, то краще вже обстежити їх. Він вийняв з кишені мотузку від паперового змія, прив'язав кінець до виступу скелі, і вони з Беккі рушили в дорогу. Том ішов попереду, просуваючись навпомацки й розмотуючи клубок на ходу. Але приблизно за двадцять кроків коридор скінчився проваллям. Том став навколішки і почав обстежувати стіну, що вела вниз, а потім, сягнувши рукою як міг далеко, узявся обмацувати ту, що була за рогом, потім потягся трохи далі праворуч і в цю мить за якихось двадцять кроків із-за скелі висунулася чиясь рука зі свічкою! Том радісно скрикнув, услід за рукою з'явилася і вся постать, і то був індіанець Джо! Том заціпенів, не міг поворушити ні рукою, ні ногою і страшенно зрадів, коли «іспанець» тієї ж миті кинувся навтьоки й невдовзі зник з очей. Томові здалося дуже дивним, що Джо не впізнав його голосу, не напав на нього і не вбив за свідчення на суді, але, мабуть, луна змінила його голос.

«Звісно, так воно і є», — сказав собі хлопець. Від переляку все тіло його ослабло, і він сказав собі, що, якщо в нього вистачить сили повернутися до джерела, він там і залишиться і вже нікуди не піде, аби знову не зустрітися з індіанцем Джо. Том приховав від Беккі, що бачив його. Він сказав, що крикнув просто так, навмання.

Але голод і біда зрештою переважили страх. Після довгого втомливого чекання біля джерела вони знову заснули й спали довго, а прокинулися з іншими відчуттями. Муки голоду стали просто нестерпними. Том уважав, що тепер уже середа або четвер... Можливо, навіть п'ятниця або субота; а це могло означати, що люди вже втратили надію й перестали їх шукати. Він запропонував обстежити інший коридор. Він тепер ладен був іти на будь-який ризик, навіть зустріч з індіанцем Джо більше не лякала його. Але Беккі зовсім знесиліла. Вона мов заціпеніла від горя, її нічим не можна було розважити.

Вона сказала, що нікуди більше не піде, сидітиме тут і чекатиме смерті; смерть уже близько. Нехай Том візьме мотузку й іде, якщо хоче, але вона благає його, щоб він навідувався якомога частіше розмовляти з нею, а ще нехай він пообіцяє, що, коли надійде остання хвилина, він буде поруч і триматиме її руку у своїй, аж поки не настане кінець.

Том поцілував її, відчуваючи в горлі клубок, і зробив вигляд, що не втрачає надії знайти вихід з печери або зустрітися з тими, хто їх шукає. Він узяв у руку мотузку від змія і, ставши на коліна, навпомацки порачкував одним із коридорів, ледве живий від голоду, з гнітючим передчуттям близької загибелі.

(Переклад Інни Базилянської)

Робота з текстом розділу 31

1. Чому Том і Беккі опинилися в печері?
2. Які риси характеру Тома виявилися в екстремальних умовах?
3. Які заходи вжив Том, щоб урятувати Беккі й знайти вихід?

Творче завдання

Розкажіть про думки й почуття Беккі та Тома, котрі опинилися в печері, від імені самих героїв (когось одного).

Робота з текстом розділів 32–35

1. Як Том і Беккі вибралися з печери?
2. Чому історію про щасливе звільнення з печери розповідає не автор, а сам Том в оточенні здивованих слухачів?
3. Чому Том знепритомнів?
4. Що він розповів судді Тетчеру?
5. Що сталося з індіанцем Джо?
6. Як хлопці здобули скарб і що вони з ним зробили?
7. Чи змінили гроші життя хлопчиків?
8. Поясніть слова Гека: «Багатство — то суцільна нудьга, туга і турбота, клопіт...»
9. Чому Гек утік від вдови Дуглас?
10. Якими аргументами Том переконав Гека повернутися?
11. Які нові плани побудували герої?

Творче завдання

1. Розкажіть про кульмінаційні моменти твору, що з'являються в цих розділах: звільнення Тома і Беккі з печери; смерть індіанця Джо; знайдення скарбу. Які сюжетні лінії вони завершують? Які події або риси характерів героїв обумовлюють ці моменти?
2. Доведіть, що розділ 35 є розв'язкою всіх сюжетних ліній твору.
3. Як ви зрозуміли «Заключне слово» автора? Поясніть його.
4. Як ви думаєте, чи можна вважати розділ 35 зав'язкою нових сюжетів? Придумайте свій сюжет про наступні пригоди Тома і Гека, які раптово розбагатіли. Визначте частини свого сюжету (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка).

По́вість — жанр літератури, прозовий твір, у якому розповідається про невелику кількість подій, об'єднаних довкола одного — двох персонажів. За широтою охоплення життєвих явищ повість посідає проміжне місце між оповіданням і романом. Залежно від того, про що йдеться у творі (тема), повість може бути *пригодницькою, історичною, фантастичною, автобіографічною* тощо.

Характерні ознаки повісті:

- художнє дослідження невеликого кола проблем;
- незначна кількість персонажів і подій;
- сюжет розгалужений (порівняно з оповіданням);
- зображення певного періоду, епізоду з життя героя (героїв);
- повільне розгортання сюжету, у якому зроблено акцент на відтворенні душевних станів, переживань героїв;
- велика роль описів (у тому числі портретів, пейзажів);
- відкритий фінал;
- важливе значення голосу автора або розповідача.

Порівняльна таблиця ознак повісті та оповідання

Оповідання	Повість
Невеликий обсяг	Обсяг — середній між оповіданням і романом
У центрі — один епізод, подія (простий сюжет)	У повісті можуть змальовуватися кілька подій, об'єднаних навколо одного або кількох персонажів (розгалужений сюжет)
Один-два головних герої, розкриття їхньої поведінки, почуттів у тій чи іншій ситуації	Більша кількість персонажів, повніша та глибша їхня характеристика
Зосередження уваги на сюжеті, подієвій основі	Велика роль різноманітних описів, у тому числі портретів, пейзажних замальовок, а також відтворення душевних станів
Як правило, завершений сюжет	Сюжет часто не завершений (відкритий фінал), оскільки письменник зображує лише певну частину життя персонажів

Краса слова

«Пригоди Тома Сойєра» — яскравий зразок жанру повісті. У творі органічно поєднано різні теми: життя і побут американців того часу, родинні стосунки, навчання в школі, пригоди (пошук скарбу, злочин, смертельна

небезпека, блукання в лабіринті печери та ін.), дружба і кохання, спогади автора про своє дитинство. Різноманіття тем утілено в розгалуженні сюжетних ліній, де захопливі події поєднуються з пейзажними замальовками, портретними описами, живими діалогами, авторськими коментарями й роздумами. У зв'язку з цим однозначно визначити різновид цієї повісті неможливо. Твір можна назвати й *автобіографічною*, і *пригодницькою*, і *сімейно-побутовою*, і *шкільною повістю*. Безперечно, у ньому переважають пригодницькі елементи, що підкреслено митцем у назві твору.

Порівняйте образи Тома Сойєра і Гекльберрі Фінна. Що об'єднує і що відрізняє цих героїв (риси характеру)? Як вони поводять себе в різних ситуаціях (у тому числі кульмінаційних)?

Кадр із кінофільму «Том Сойєр». *Режисер Х. Хутгебурх. 2011 р.*

Література і мистецтво

Майже сто років за творами Марка Твена знімають мультфільми й кінофільми. Серед них найбільш відомими є «Том Сойєр» *(США, 1973, реж. Д. Тейлор)*, «Том Сойєр» *(США, 1973, реж. Дж. Нейлсон)*, «Пригоди Тома Сойєра і Гекльберрі Фінна» *(СРСР, 1981, реж. С. Говорухін)*, «Том Сойєр» *(США, 2000, реж. Ф. Мендес, П. Сабелла)*, «Том Сойєр» *(Німеччина, 2011, реж. Х. Хутгебурх)*.

• З яким твором мистецтва за повістю Марка Твена «Пригоди Тома Сойєра» ви знайомі? Висловіть своє враження від цього твору порівняно з текстом.

Перевірте себе

1. Що ви дізналися про письменника Марка Твена? Які факти його життя вам особливо запам'яталися?
2. Які особливості американського життя своєї доби відобразив Марк Твен у повісті «Пригоди Тома Сойєра»?
3. Розкрийте основні теми повісті «Пригоди Тома Сойєра». Як кожна з цих тем знайшла відображення в сюжетних лініях?
4. Які сюжетні лінії поєднано у творі?
5. Назвіть кульмінаційні моменти твору. Як вони впливають на життя персонажів, життя містечка?
6. Яким постає у творі Том Сойєр? Чи змінюється він протягом твору? Які риси його характеру розкриваються в різних ситуаціях?

Творче завдання

Напишіть лист письменникові Марку Твену. Подумайте, що б ви розповіли йому про життя сучасних дітей і про що б ви його запитали.

ЕЛЕАНОР ПОРТЕР

1868–1920

Покажіть людині все найкраще, те справжнє, що приховане в душі, і переконайте, що їй під силу впоратися з будь-чим...

Елеанор Портер

Сторінки життя і творчості

Американська письменниця Е́леанор По́ртер стала відомою завдяки тому, що навчила людей різних країн і національностей «грати в радість», уселила віру у свої сили. Створений авторкою образ дівчинки Поллія́нни, яка, незважаючи на життєві випробування, радіє кожному дню й намагається допомогти всім, з ким зустрічається, став одним із найулюбленіших для дітей усього світу.

Елеанор Портер народилася 19 грудня 1868 р. в містечку Лі́тлтоні штату Нью́-Ге́мпшир у родині англійських переселенців до Америки. Їй пророкували славу великої співачки, але життя склалося інакше. Вийшовши 1892 р. заміж (її чоловік був підприємцем), вона часто переїжджала разом із ним у справах фірми, допоки подружжя не оселилося в Нью-Йорку. Елеанор створила чудову сім'ю, вона дуже любила свого чоловіка, була хорошою господинею.

Кілька своїх перших оповідань Е. Портер надіслала до відомого в Америці християнського журналу «Christian Herald» («Християнський вісник»), їх одразу надрукували. Їй було тоді 33 роки. Поступово вона стала відомою письменницею, яка вбачала своє покликання в тому, щоб допомагати людям ставати кращими.

Найвідоміший твір авторки — ***«Поллія́нна»*** — вийшов друком 1913 р. й одразу здобув визнання в Америці. Його популярність пояснюється передусім тим, що в той час, коли весь світ переживав глибоку кризу, американці понад усе прагнули стабільності й опори. Цей твір дав відчуття оптимізму[1], духовну опору нації,

---

[1] *Оптимі́зм* — погляд на життя з позитивної точки зору. Людей, які мають такий погляд на життя, називають *оптимістами*, а їх сприйняття — *оптимістичним*. Оптиміст уважає, що світ чудовий, з будь-якої ситуації є вихід, усе буде добре, а всі люди загалом хороші.

Обкладинка до роману Е. Портер «Полліанна»

поколінню, яке мужньо боролося з труднощами й не втрачало надії на майбутнє.

До Е. Портер надходили листи від читачів із проханням розповісти про подальші пригоди головної героїні твору. Тому письменниця вирішила продовжити історію життя дівчинки. 1915 р. вийшла друком нова книжка — ***«Юність Полліанни»***, у якій розповідається про те, якою стала героїня, коли виросла.

В одному зі своїх листів Е. Портер писала: «Кожен несе в собі добре світло, тільки треба вміти відкрити свою душу й подарувати це світло людям...» Це дивне світло, яке освітило життя маленького містечка, мала героїня роману — Полліанна. Це світло протягом життя ми відкриваємо в собі. Тож давайте познайомимося з цією чудовою дівчинкою й спробуємо разом із нею навчитися дарувати радість іншим!

Як уважають американські дослідники літератури, в образі Полліанни вдало втілено основні риси американців: незалежність, оптимізм і впевненість у своїх силах. Побачивши дерево в саду тітки Поллі, дівчинка прагне забратися на його верхівку й сама себе підбадьорює: «Я вірю, що зможу це зробити» (*англ.* «I believe I can do it»). Якщо Полліанна стикається з труднощами, вона не уникає їх, а намагається вирішити складні проблеми. У книжці утверджуються такі американські цінності, як щастя в родинному колі, допомога ближньому, пошук духовної опори в житті, віра в Бога і в можливість змінити довколишній світ на краще.

Цікаво знати

У США та інших країнах створено клуби Полліанни, на її честь американці святкують День радості (*англ.* Official Pollyanna Glad Day), поставили пам'ятник літературній героїні Е. Портер, біля якого щороку збираються ті, хто має в душі оптимізм і хоче змінити життя на краще. Полліанна стала не менш відомою серед різних поколінь, аніж Том Сойєр і Гекльберрі Фінн.

Історія створення

Книжка була написана в саду, розташованому на даху нью-йоркського будинку, у якому мешкала родина Портерів. За словами авторки, про кращий кабінет вона не могла й мріяти. Даючи інтерв'ю журналістам, письменниця зазначила: «Люди думають, що Полліанна постійно радісно щебече й радіє абсолютно з усього. Однак я ніколи не поділяла думки про те, що ми мусимо заперечувати існування труднощів, страждань і зла. Я переконана в тому, що ліпше зустрічати Невідоме бадьоро й радісно». Примірник книжки «Полліанна» Е. Портер подарувала своїй бабусі Меріон як знак великої пошани та вдячності. Цей примірник нині дбайливо зберігається в одній з найбільших бібліотек світу — Бібліотеці Конгресу США (*анг.* The Library of Congress).

О. Воронкова. Обкладинка до роману Е. Портер «Полліанна». *2011 р.*

Рома́н — один із жанрів художньої літератури, прозовий твір, місткий за обсягом, складний за будовою, у якому широко охоплено важливі проблеми, життєві події, розкрито історії багатьох персонажів протягом значного проміжку часу. Залежно від того, про що йдеться у творі, роман може *бути пригодницьким, історичним, фантастичним, автобіографічним, виховним* тощо. Як правило, у романі поєднується багато різних тем, проблем і сюжетів. У такому випадку різновид роману визначають за провідними (домінуючими) темами й проблемами.

Характерні ознаки роману:

- великий обсяг;
- різноманіття сюжетних ліній, життєвих історій, характерів;
- тривалість подій у часі;
- настанова на зображення сучасності, важливих проблем дійсності та особистості;
- складність персонажів, їхнє глибоке розкриття;
- незавершеність романного сюжету й характерів (вони можуть мати подальше продовження);
- поєднання різних засобів художньої оповіді (від імені автора та персонажів, описи, діалоги, монологи тощо).

Порівняльна таблиця ознак роману і повісті

Роман	Повість
Значний обсяг	Невеликий обсяг
Велика кількість персонажів	Невелика кількість персонажів
Складність і розгалуженість сюжету	Небагато сюжетних ліній
Зображення тривалого періоду життя героїв	Зображення окремих епізодів, проміжку часу з життя героїв
Глибоке розкриття життєвих історій, різноманітних людських доль	Поглиблена характеристика одного-двох персонажів, явищ
Широке коло тем і проблем суспільства, особистості	Вузьке коло тем і проблем, концентрація уваги на основному в них

Розділ 1. Міс Поллі

Цієї червневої днини міс Поллі Гаррінґтон увійшла до своєї кухні трохи поквапливо. Варто зауважити, що вона зазвичай не дозволяла собі рвучких рухів: предметом її гордості була вихованість та добрі манери. Та не сьогодні — надто вже вона поспішала.

Ненсі, яка мила посуд, здивовано поглянула на господиню. Дівчина працювала тут лише два місяці, але вже добре знала, що міс Поллі ніколи не квапиться.

— Ненсі!

— Слухаю, пані, — весело відгукнулася дівчина, утім не припиняючи витирати насухо глечик, який тримала в руках.

— Ненсі, — у голосі міс Поллі з'явилися суворі нотки, — коли я з тобою розмовляю, ти маєш припинити роботу й уважно мене слухати!

Дівчина почервоніла. Вона поставила глечик на стіл, ледь не зваливши його рушником.

— Так, пані, я так і робитиму, — затинаючись, мовила Ненсі, підхоплюючи глечик. — Просто ви ж самі звеліли мені швиденько вимити весь посуд, от я й не гаю часу.

— З мене годі, Ненсі, я не прошу пояснень, мені потрібна лише увага, — насупилася господиня.

— Так, пані, — дівчина ледве втрималась, щоб не зітхнути.

Іноді їй здавалося, що цій жінці ніколи не вдасться догодити. Ненсі досі ще не служила в чужих людей, та коли помер батько, а мати почала хворіти, комусь потрібно було забезпечувати родину, у якій, окрім Ненсі, було ще троє малих дітей. Дівчина відчувала, що це її обов'язок, тому була дуже щаслива, коли вдалося знайти місце на кухні міс Поллі — у розкішному будинку на пагорбі. Родина Ненсі жила в містечку Ко́рнері за шість миль звідси, тож раніше вона знала міс Поллі як володарку маєтку Гаррінґтонів та одну з найбагатших землевласниць околиці.

На роботу вона влаштувалася два місяці тому. Тепер Ненсі чудово знала, що міс Поллі — це педантична жінка із суворим обличчям, яка терпіти не може дзенькоту ножа, що впав на підлогу, та гучного грюкоту дверей. А ще ця жінка ніколи не всміхалася — навіть якщо з ножами й дверима все було гаразд.

— Коли скінчиш усю вранішню роботу на кухні, прибери маленьку кімнатку на горищі, — звеліла міс Поллі. — Постав там ліжко, підмети, звісно ж, після того як винесеш усі скрині й коробки.

— Добре, пані. А куди ж подіти всі ці речі з горища?

— Перенесеш їх у його передню частину. — Трохи вагаючись, міс Поллі продовжила: — Мабуть, усе-таки варто тобі сказати. До нас приїжджає моя небога, міс Полліанна Ві́ттієр. Їй одинадцять років. Ця кімната для неї, відтепер вона житиме тут.

— До нас приїде маленька дівчинка? О, як чудово! — захоплено скрикнула Ненсі, згадуючи власних малих сестричок, які лишилися в Корнері.

— Чудово? Мені здається, це слово тут не зовсім доречне, — зауважила міс Поллі. — Однак я робитиму все, що зможу, це мій обов'язок, а обов'язку треба дотримуватися.

Щоки Ненсі залило рум'янцем.

— Звісно, пані, я просто подумала, що маленька дівчинка вас звеселить, — мовила вона.

— Дуже дякую, — сухо відповіла леді, — але я не бачу в цьому жодної потреби.

— Та все одно ж вам буде приємно, що рідна небога поряд! — наполягала Ненсі, відчуваючи, що потрібно гарно підготуватися до зустрічі з маленькою й дуже самотньою незнайомкою.

Міс Поллі погордливо задерла підборіддя.

— Знаєш, Ненсі, тільки тому, що мені «пощастило» мати сестру, яка вчинила дурницю, вийшовши заміж за бідака та привівши на цей світ зовсім небажану дитину, я аж ніяк не вбачаю

в усій цій ситуації приводів радіти від такої звістки. Однак, як я вже казала, мені властиве почуття обов'язку. І не забудь гарно повимітати павутиння з усіх кутків горища, — суворо закінчила господиня, виходячи з кімнати.

— Так, пані, — зітхнула Ненсі, беручи до рук глека, який уже майже висох.

Коли міс Поллі повернулася до своєї кімнати, її погляд мимоволі впав на листа, отриманого кілька днів тому. Його надіслали з віддаленого західного містечка, і він став для неї неприємною несподіванкою. Листа адресували міс Поллі Гаррінґтон із Белдінґсвіля, що у Вермо́нті. Ішлося в ньому про таке:

«Шановна пані! На превеликий жаль, мушу сповістити Вас про те, що преподобний Джон Віттієр помер два тижні тому, залишивши дитину, дівчинку одинадцяти років. У спадок він не зоставив нічого, окрім кількох книжок, — та це й не дивно. Як Ви, мабуть, знаєте, він був пастором у маленькій місіонерській церкві, а дохід отримував дуже мізерний.

Наскільки нам відомо, преподобний Джон був одружений із Вашою покійною сестрою, однак він дав мені зрозуміти, що стосунків ваші родини не підтримували. Однак Джон уважав, що Ви візьмете дитину до себе, аби дати їй гарне виховання й освіту, адже це Ваша небога. Саме тому я й пишу цього листа.

Дівчинка буде готова до від'їзду якраз тоді, коли Ви отримаєте цього листа. Якщо Ви згодні взяти її під свою опіку, будь ласка, сповістіть мене про це якомога швидше, оскільки мої знайомі збираються їхати на Схід і могли б узяти її з собою до Бо́стона. Там дівчинку мають посадити на Белдінґсвільський потяг. Звісно, Вам повідомлять, коли саме та на якому потязі Поллі́анна прибуде до міста.

Чекатиму від Вас звістки.

З повагою, Ієремі́я О. Вайт».

Дочитавши листа, міс Поллі спохмурніла, згорнула його й поклала в конверт. Вона дала відповідь ще вчора, написавши, що, безперечно, забере дівчинку до себе. Адже вона чудово знала, що таке обов'язок, хай би якою неприємною здавалася ноша, звалена на її плечі.

Жінка сиділа, тримаючи листа в руках та згадуючи свою сестру Джéнні, матір цієї дівчинки. Вона пригадала часи, коли двадцятирічна Дженні наполягла на своєму одруженні з молодим місіонером, незважаючи на те, що вся родина була проти такого неро-

зумного кроку. З нею хотів одружитися дуже багатий чоловік, і для батьків він був значно кращим варіантом, аніж якийсь пастор, — однак не для Дженні: багатій був уже в літах, тоді як пастор молодий і сповнений ентузіазму та ідеалістичних міркувань. Його серце переповнювало кохання. Не дивно, що саме його обрала Дженні. Вона вийшла за нього заміж і поїхала на південь як дружина місіонера.

Після того вони довго не спілкувалися. Міс Поллі добре це пам'ятала, адже їй, наймолодшій із сестер, тоді було п'ятнадцять. Родина не мала бажання спілкуватися з дружиною місіонера. Щоправда, Дженні їм писала, а останню дитину назвала Поллі-анною — на честь своїх сестер. Інші її діти померли. Лист про Полліанну став останнім; потім вони отримали від пастора коротку й сумну звістку про те, що Дженні померла в маленькому західному містечку.

Час не стояв на місці для мешканців розкішного будинку на пагорбі. Міс Поллі задумливо дивилася на долину, що розкинулася біля підніжжя пагорба, і думала про те, як змінилось її життя за останні двадцять п'ять років.

Їй уже виповнилося сорок, і вона лишилася зовсім одна. Батько, мати, сестри — усі померли. Протягом багатьох років вона була єдиною незмінною господинею будинку та спадкоємицею всіх грошей свого батька. Знаходилися люди, які відкрито співчували їй з приводу самотності; були й ті, хто радив узяти до себе компаньйонку й жити разом. Та міс Поллі не потрібні були співчуття й поради. Вона завжди казала, що не почувається самотньою — навпаки, їй дуже приємно лишатися наодинці із собою, їй подобалися спокій і тиша. Але тепер...

Міс Поллі підвелася з похмурим обличчям і стиснутими в тонку лінію губами. Звісно, це добре, що вона така гарна жінка й має почуття обов'язку, але не такий простий у неї характер, щоб ставитися до всього цього спокійно. Гм, Полліанна — чи чули ви більш недоречне ім'я, аніж це?

(Переклад Віри Наливаної)

У кожній країні є свої норми мовленнєвого етикету, що стосується й сфери спілкування. Поширеними формами звертання в англомовних країнах є слова *містер* (стосовно чоловіка), *міс* і *місіс* (стосовно жінок: у першому випадку — незаміжньої, у другому — заміжньої). Ці слова вживаються зазвичай як пряме звертання, а також перед прізвищем або ім'ям. Вони засвідчують повагу до співрозмовника (співрозмовниці).

Робота з текстом розділу 1

1. Що ви дізналися про Поллі́анну та її родину з розділу 1?
2. Розкажіть життєві історії сестер Поллі та Дженні.
3. Скільки часу минуло з того моменту, як сестри розлучилися?
4. Чому міс Поллі довго не спілкувалася з Дженні та її чоловіком?
5. Доведіть, що міс Поллі не сподобалася звістка про приїзд Поллі́анни.

Робота з текстом розділів 2–4

1. Хто зустрічав Поллі́анну? Чому, на вашу думку, саме ці особи мусили зустріти дівчинку?
2. Знайдіть у тексті портрет героїні й виразно прочитайте його. На яких деталях її вбрання акцентує автор?
3. З якими почуттями ввійшла Поллі́анна в будинок тітки?
4. Що ви ще дізналися про життєву долю міс Поллі (з розмови Ненсі та Тома)?
5. Чому міс Поллі вирішила поселити дівчинку саме на горищі?
6. Яке горе сталося в житті Поллі́анни і як вона його переживає? Чи позначився її внутрішній стан на ставленні до інших?
7. Як поставилася до своєї кімнати на горищі дівчинка?

Для обговорення

1. Поясніть слова Поллі́анни: «Мені було б значно важче радіти в чорному».
2. Поясніть слова міс Поллі: «Мені не цікаво, що сказав твій тато»; «Ти маєш запам'ятати одну річ, але раз і назавжди: ніколи не говори зі мною про твого батька!». Про яку рису характеру свідчать ці фрази? Як, на вашу думку, сприйняла цю заборону дівчинка?

Творче завдання

Знайдіть у прочитаних розділах експозицію і зав'язку (стосовно життєвих історій Поллі́анни та міс Поллі).

Що побачила Поллі́анна з горища? Перекажіть цей опис близько до тексту. Якою їй видалася річка? Як назвала побачений пейзаж дівчинка? Чому вона радіє?

«Oh, Nancy, I hadn't seen this before», she breathed. «Look — way off there, with those trees and the houses and that lovely church spire, and the river shining just like silver. Why, Nancy, there doesn't anybody need any pictures with that to look at. Oh, I'm so glad now she let me have this room!»

— Заради Бога, міс Поллі́анно, як же ви мене налякали! — загукала Ненсі, поспішаючи до скелі, з якої дівчинка злізла з очевидним відчуттям провини.

— Налякала?! О, вибач, будь ласка, але не варто через мене перейматися, Ненсі. Тато і леді з Жіночої допомоги теж часто лякалися, поки не зрозуміли, що я завжди повернуся цілою й неушкодженою, куди б не пішла.

— Але ж я навіть не знала, що ви пішли з дому, — вигукнула Ненсі, ухопивши дівчинку за руку й потягнувши за собою з пагорба. — Я не бачила, що ви пішли, та й ніхто не бачив. Я думала, що ви вилетіли просто з вікна в небо! Так, саме про це я одразу й подумала!

Поллі́анна відповіла на це сяючою усмішкою.

— Ну, власне, так я і зробила. Тільки я полетіла не вгору, а вниз — дісталася землі гілками старого дерева.

Ненсі раптом зупинилася.

— Що ви зробили?!

— Злізла вниз по дереву, по тому, що росте під вікном.

— Ой, лишечко, — Ненсі аж дух забило, після чого вона знову помчала в напрямку будинку. — Хотіла б я знати, що б на це сказала ваша тітка!

— Справді? Що ж, ми можемо дізнатися про це! Я усе їй розповім, щойно прийдемо додому, — радісно пообіцяла дівчинка.

— Та ні, краще не треба, — відповіла Ненсі. — У жодному разі не варто цього робити!

— Думаєш, тітонька Поллі розсердиться? — засмучено запитала Поллі́анна.

— Ні, гм... так, а втім, не переймайтеся. Мені не так уже й важливо, що б вона там сказала, — пробурмотіла Ненсі, яка згадала, що має захищати дівчинку від усіляких негараздів. — Та нам краще поспішити — мені ще посуд треба мити!

— Я допоможу! — зголосилася Поллі́анна.

— О, міс Поллі́анно! — розчулилася Ненсі.

Кілька хвилин вони йшли мовчки. Небо стало зовсім темним, і Поллі́анна міцніше взялася за руку своєї подруги.

— А знаєш, я навіть рада, що ти злякалася і саме через це прийшла по мене, —

Д. Шаричева. Ілюстрація до роману Е. Портер «Поллі́анна». *2009 р.*

у дівчинки трохи тремтіли плечі, бо надворі вже було прохолодно.

— Бідолашне ягнятко! І ви ж, мабуть, зголодніли! Боюся, доведеться вам вечеряти хлібом з молоком зі мною на кухні. Вашій тітці не сподобалося, що ви не спустилися до столу, розумієте?

— Але ж я не могла, бо була тут!

— Так, але вона ж про це не знала, — сухо відповіла Ненсі. — Шкода, що вам перепаде лише молоко з хлібом, так, шкода!

— Ні-ні, я дуже рада!

— Рада? Це ще чому?

— Бо я люблю хліб з молоком і буду рада розділити з тобою вечерю! Чому ж не радіти?

— Здається, ви можете радіти будь-чому, — зауважила Ненсі, згадавши, як Поллі́анна намагалася полюбити кімнатку на горищі.

— Та насправді це просто така гра, — засміялася Поллі́анна.

— Гра?

— Так, гра в радість.

— Це ще що таке?

— Ну от така гра. Мене тато навчив, і вона просто чудова, — почала пояснювати Поллі́анна. — Ми завжди в неї грали, з того часу, як я була зовсім маленькою. Я розповіла про неї леді з Жіночої допомоги, і дехто з них приєднався до гри.

— То що це за гра? Знаєте, я не надто розуміюся в іграх.

Поллі́анна знову засміялася, але раптом зітхнула. У сутінках її обличчя видавалося тендітним і задумливим.

— Мабуть, усе почалося тоді, коли в пожертву ми отримали милиці.

— Милиці?

— Так. Я дуже хотіла ляльку, і тато написав їм про це. Та коли прийшла пожертва, там була записка від однієї леді, і в ній ішлося про те, що ляльок немає, але є милиці. Тож вона відправила їх, думаючи, що вони можуть колись знадобитися. Саме тоді ми й почали грати.

— Що ж, можу сказати, що не бачу в цьому жодного приводу для радощів, — роздратовано зауважила Ненсі.

— Якраз цьому й треба радіти! Гра полягала в тому, щоб знаходити привід для радощів у всьому без винятку, — захоплено розповідала Поллі́анна. — І почали ми з милиць.

— Ну ви тільки погляньте на неї! Хіба можна радіти з того, що отримуєш милиці замість ляльки?!

Полліанна заплескала в долоні.

— От якраз і можна! Можна! — вигукнула вона. — Але знаєш, Ненсі, я й сама спочатку цього не розуміла, — чесно зізналася дівчинка. — Тато мені пояснив.

— Що ж, поясніть тепер і мені, — наполягала Ненсі.

— Хіба ж не зрозуміло? Треба радіти з того, що милиці виявилися непотрібними! — тріумфально повідомила Полліанна. — Тепер бачиш, як усе просто!

— Дивна якась гра, — зауважила Ненсі, з острахом поглядаючи на Полліанну.

— Ні, вона не дивна, а чудова! — з ентузіазмом наполягала дівчинка. — І з того часу ми постійно в неї грали. І що тобі важче, то більше радіти треба — ось так. Щоправда, іноді буває зовсім важко, особливо коли твій тато іде на небо, а в тебе не лишається нікого, окрім Жіночої допомоги.

— Авжеж, або коли тебе поселили в крихітну кімнатку на горищі, у якій майже нічого немає, — пробуркотіла Ненсі.

Полліанна зітхнула.

— Спочатку й справді було непросто, особливо тому, що я почувалася такою самотньою. Мені здавалося, що я просто не зможу грати в гру, та й гарних речей хотілося нестерпно! Та раптом я згадала, що терпіти не можу свого ластовиння, і зраділа, що не маю люстерка. А потім побачила цей чудовий краєвид із вікна й зрозуміла, що мені є з чого радіти. Знаєш, коли шукаєш привід для радощів, забуваєш про неприємне — як у випадку з лялькою і милицями, розумієш?

— Гм! — Ненсі навіть не знала, що на це відповісти, і щосили намагалася стримати сльози.

— Зазвичай це буває дуже легко, — зітхнула Полліанна, — бо ж ми з татом так часто грали в гру, що я до неї звикла. Це трапляється саме по собі. Зараз мені, звісно, непросто, бо грати немає з ким. Можливо, тітонька Поллі якось згодиться пограти, — міркувала вголос дівчинка.

— Знаєш, Полліанно, хоч я і не зовсім розумію цю гру та й грати не вмію, але я з тобою гратиму! Так, гратиму, гратиму! — пообіцяла Ненсі.

— О, Ненсі! — вигукнула Полліанна, міцно обіймаючи дівчину. — Це буде просто чудово! І весело, правда ж?

— Гм, мабуть, — із сумнівом мовила Ненсі. — Та все одно не варто на мене дуже вже розраховувати в грі, бо я ніколи в них

не граю. Та для тебе зроблю виняток, — закінчила вона, коли вони нарешті ввійшли до кухні.

Поллі́анна з апетитом з'їла хліб, запивши його молоком, а потім пішла до кімнати, де тітка Поллі читала книжку. Тітка зустріла її холодно.

— Ти повечеряла, Поллі́анно?

— Так, тітонько Поллі.

— Вибач, що змусила тебе вечеряти молоком і хлібом на кухні, але я не могла вчинити інакше.

— Та я навіть рада, тітонько, що так вийшло. Я люблю молоко і хліб, і Ненсі мені подобається. Тож ви правильно вчинили.

Тітка Поллі рвучко випросталася в кріслі.

— Поллі́анно, тобі вже час спати. У тебе був важкий день, а завтра нам потрібно розпланувати твій час, а також передивитися твій одяг — можливо, доведеться щось докупити. Ненсі дасть тобі свічку — будь із нею обережна. До сніданку потрібно спуститися о пів на восьму. Не запізнюйся. На добраніч.

Поллі́анна раптом підійшла до тітки й ніжно її обняла.

— Мені тут так добре, — радісно зітхнула дівчинка. — Думаю, мені буде дуже добре з вами. Я знала про це, ще коли збиралася сюди їхати. На добраніч, — весело закінчила Поллі́анна, вибігаючи з кімнати.

— Це ж треба, — стиха мовила міс Поллі. — Що за дивна дитина? — Раптом вона спохмурніла: — Вона рада, що я її покарала, а мені не варто перейматися, що я це зробила. І їй подобається жити зі мною! Дивина, та й годі, — мовила міс Поллі, знову беручи книжку.

Д. Шаричева. Ілюстрація до роману Е. Портер «Поллі́анна». *2009 р.*

А чверть години потому в кімнатці на горищі, зарившись у простирадла, ридала маленька дівчинка.

— Татку, я знаю, що ти серед янголів, та я не можу зараз грати в цю гру, просто не можу. І як радіти з того, що доводиться спати тут самій, коли тут так темно й страшно. Якби поруч була Ненсі, чи тітка Поллі, чи навіть леді з Жіночої допомоги, мені було б значно легше!

А внизу Ненсі поспішала закінчити роботу, роздратовано вичищаючи молочник щіткою. Вона не припиняла бурмотіти:

— Якщо вже я гратиму в таку гру, де треба радіти милицям замість ляльки, то гратиму в неї по-своєму! Так, я вже зіграю в неї так, як треба! Ото вже зіграю! Так!

(Переклад Віри Наливаної)

Робота з текстом розділу 5

1. Про що зізналася Поллі́анна служниці Ненсі?
2. Чому Ненсі порадила їй не розповідати про цей випадок тітці?
3. Розкажіть історію виникнення «гри в радість», про яку розповіла Поллі́анна.
4. Хто навчив її цієї гри?
5. Чому Ненсі назвала Поллі́анну «дивною дитиною»?
6. Чи захопилася Ненсі «грою в радість»?

Творче завдання

Розкажіть від імені Поллі́анни про сутність «гри в радість».

Для обговорення

Чи сподобалася вам гра Поллі́анни? Висловіть свою думку й поясніть її.

Розділ 8. Поллі́анна йде в гості

Незабаром у Гаррінґтонському маєтку встановився певний режим дня чи щось схоже на те. Звісно, це був не той лад, якого від самого початку прагнула міс Поллі. Так, Поллі́анна шила, грала на роялі, читала вголос і вчилася готувати на кухні, але вона не присвячувала всім цим заняттям стільки часу, скільки було заплановано спочатку. При цьому в неї залишалося достатньо часу для того, щоб «жити», адже з другої до шостої дівчинка могла займатися чим завгодно. Звісно, якщо заняття категорично не забороняла тітка Поллі.

Уважалося, що в цей час Поллі́анна має змогу як слід відпочити від занять. Проте невідомо, хто більше потребував цього відпочинку — вона чи тітка Поллі. За кілька перших липневих днів міс Поллі не один раз вигукувала: «Це просто неймовірна дитина!» А після уроків читання й шиття вона іноді почувалася абсолютно спантеличеною і виснаженою.

Ненсі ж на кухні анітрохи не страждала. І жодного виснаження не відчувала — навпаки, середа і субота були для неї наче святковими днями.

Полліанні не було з ким гратися. Будинок Гаррінґтонів стояв віддалік від інших, а по сусідству не було дітей її віку. Однак схоже, що це її зовсім не хвилювало.

— О, мене це анітрохи не засмучує, — пояснила вона якось Ненсі. — Я щаслива, коли просто гуляю вулицями, милуючись будинками і спостерігаючи за перехожими. Я просто обожнюю людей! А ти, Ненсі?

— Гм, не можу сказати, що люблю... всіх, — стримано зауважила служниця.

Майже кожної погожої днини Полліанна благала, щоб її відпустили на прогулянку або дали доручення до міста — щоб мати змогу пройтися в будь-якому напрямку. Практично щоразу під час такої прогулянки вона зустрічала Незнайомця. Чомусь вона виділила саме його серед багатьох інших і навіть охрестила його «Мій Незнайомець».

Незнайомець часто був одягнений у довге чорне пальто і високий оксамитовий циліндр — таких речей звичайні перехожі не носили. Він був гладенько виголений, досить блідий, а волосся, що виглядало з-під капелюха, уже торкнулася сивина. Чоловік завжди ходив прямо і трохи поспіхом, завжди сам-один, і Полліанні чомусь було його шкода. Мабуть, саме через це одного дня вона зважилася з ним заговорити.

— Як ся маєте, сер? Сьогодні чудовий день, правда ж? — радісно привіталася дівчинка, підходячи ближче.

Чоловік стривожено озирнувся, а потім несміливо зупинився.

— Це ти до мене? — трохи різко запитав він.

— Так, сер, — аж сяяла задоволена Полліанна. — Я сказала, що день сьогодні просто чудовий, ви згодні?

— Е-е-е? О! Гм! — вигукнув Незнайомець і поспішив далі.

Полліанна розсміялася. Це ж треба — такий кумедний чоловік!

Наступного дня вони знову перетнулися в місті.

— Сьогодні не так гарно, як учора, але теж нічого! — весело загукала дівчинка.

— Е-е-е? О! Гм! — знов пробелькотів чоловік, а Полліанна не втрималася від сміху.

Коли ж дівчинка заговорила з ним утретє, він різко зупинився.

— Хто ти, дитино, і чому звертаєшся до мене щодня?

— Мене звати Полліанна Віттієр, і мені здалося, що ви дуже самотній. Я така рада, що ви нарешті зупинилися. Тепер ми можемо познайомитися, адже я ще не знаю вашого імені.

— Це ж треба... — чоловік не закінчив думки і пішов геть ще швидше, ніж раніше.

Поллі́анна засмучено дивилася йому вслід, а її губи не усміхалися, як зазвичай.

— Що ж, може, він просто не зрозумів, адже це було, так би мовити, неповне знайомство — я ж так і не дізналася, як його звати, — пробурмотіла дівчинка, ідучи далі.

Д. Шаричева. Ілюстрація до роману Е. Портер «Поллі́анна». *2009 р.*

Цього ж таки дня Поллі́анні доручили віднести місіс Сноу холодець із телячої ніжки. Міс Гаррінґтон завжди передавала їй щось раз на тиждень. Вона вважала це своїм обов'язком, оскільки вони були прихожанками однієї церкви, але місіс Сноу була бідною і до того ж постійно хворіла. Звісно, інші прихожани мали про неї дбати. Міс Поллі виконувала свій обов'язок щочетверга, правда, не сама — це зазвичай робила Ненсі. Сьогодні цей привілей випрохала Поллі́анна, і Ненсі радо погодилася, дізнавшись, що і міс Поллі не проти.

— Я навіть рада, що не піду туди, — чесно зізналася Ненсі Поллі́анні, — хоча думаю, їй не варто було б перекладати цей обов'язок на твої маленькі плечі, бідненьке ягнятко! Так, не варто!

— Але я зроблю це з радістю, Ненсі!

— Не кажи «гоп», доки не перескочиш, — насмішкувато зауважила служниця.

— Це ж чому?

— Бо нікому не подобається до неї ходити. Якби людям не було її шкода, до неї ніхто б і зайти не наважився — настільки вона буркітлива й нудна. О, як мені шкода її доньку, якій доводиться про неї піклуватися.

— Але чому, Ненсі?

Служниця тільки плечима знизала.

— Простіше кажучи, місіс Сноу вважає: усе, що відбувається в її присутності, не мало би відбуватися взагалі або мало б відбуватися не так. Її навіть дні тижня не влаштовують! У понеділок вона скаржиться, що неділя швидко минула, а якщо принести їй холодцю, то неодмінно зауважить, що краще б це було курча. Однак навіть якщо принести курча, вона зажадає бульйона з баранини!

— Так це смішна жіночка! — засміялася Поллі́анна. — Думаю, мені просто необхідно в неї побувати. Вона, швидше за все,

Д. Шаричева. Ілюстрація до роману Е. Портер «Полліанна». *2009 р.*

дивовижна й зовсім не схожа на інших. Мені дуже подобаються люди, які відрізняються від інших.

— Гм! Що є, то є — вона геть на інших не схожа, і ось що я тобі скажу: слава Богу, що ми не такі! — похмуро закінчила Ненсі.

Полліанна міркувала над цими словами, заходячи через хвіртку у двір, де стояв старенький крихітний будиночок. Її очі аж блищали від захвату — так уже їй хотілося познайомитися з «дивовижною» місіс Сноу.

Двері відчинила молода, але дуже бліда й утомлена дівчина.

— Як ся маєте? — увічливо запитала Полліанна. — Мене прислала міс Поллі Гаррінґтон, я хочу побачити місіс Сноу, якщо можна.

— Що ж, якщо ти кажеш правду, ти перша, хто хотів би її побачити, — стиха мовила дівчина, але Полліанна цього не почула. Дівчина повернулася й провела її до дверей у кінці коридора.

Дівчина відчинила двері й упустила Полліанну до кімнати хворої. Кілька секунд дівчинка кліпала очима, щоб звикнути до напівтемряви, яка тут панувала. Нарешті вона змогла роздивитися тьмяний силует жінки, що сиділа в ліжку в іншому кінці кімнати. Полліанна підбігла до ліжка.

— Як ся маєте, місіс Сноу? Тітонька Поллі сподівається, що вам уже краще і посилає вам телячий холодець.

— О Боже! Холодець! — почулося незадоволене буркотіння. — Звісно, я дуже вдячна, та все ж сподівалася, що це буде бульйон з баранини.

Полліанна трохи насупилася.

— А я думала, що вам замість холодцю зазвичай хочеться курчати, — зауважила вона.

— Що? — мало не підстрибнула хвора пані.

— Та нічого такого, — швидко спохопилася дівчинка, — різниця тут і справді невелика. Просто Ненсі сказала, що вам зазвичай хочеться курчати, коли від нас приносять холодець, і баранячого бульйона, коли приносять курча. Щоправда, вона могла все сплутати чи забути, тож...

Пані просто-таки виструнчилася, сидячи в ліжку. Для неї це була аж надто нехарактерна поза, та Поллі́анна про це й гадки не мала, тож не звернула уваги.

— Та-а-ак, міс Нестриманість, хто ти така? — вимагала пояснень місіс Сноу.

Поллі́анна весело й дзвінко розсміялася.

— Та ні, у мене зовсім не таке ім'я, місіс Сноу, і я дуже рада, що воно геть інше! Це, мабуть, було б ще гірше за Гіпзи́бу, як ви думаєте? Я — Поллі́анна Віттіє́р, небога міс Поллі. Тепер я живу з нею, ось чому я тут і принесла вам холодцю.

Спочатку пані слухала Поллі́анну з неабияким зацікавленням, та коли почула про холодець, то безсило впала на подушки.

— Що ж, дуже тобі дякую. Твоя тітонька надзвичайно щедра й добра людина, та сьогодні вранці у мене поганенький апетит, але так хотілося баранячого... — вона раптом затнулася, а потім різко змінила тему розмови: — Сьогодні вночі я геть не стулила очей, уявляєш?

— О, краще мені цього не уявляти, — зітхнула Поллі́анна й поставила холодець на невеличкий столик. Умостившись у кріслі, вона продовжила: — Ми стільки часу витрачаємо на сон! Хіба вам не шкода стільки спати?

— Гаємо час на сон?! — здивовано перепитала хвора.

— Саме так, адже в цей час можна просто жити. Так шкода, що ми не можемо жити вночі!

Жінка знову сіла, як струна.

— Ти, мабуть, найдивовижніша дитина з усіх, кого я знала! — вигукнула вона. — Ану підійди до вікна й підніми фіранку, хочу тебе роздивитися!

Поллі́анна підвелася й засміялася, проте здалося, що вона трохи засмутилася.

— О, тоді ж ви побачите моє ластовиння, — важко зітхнула вона, підходячи до вікна, — і це тоді, коли я тільки-но почала радіти, що в цій напівтемряві його зовсім не видно. Ну от, тепер ви можете... О! — раптом вигукнула вона з неабияким захопленням. — Тепер я рада, що ви захотіли побачити мене, бо і я можу вас бачити! А мені ніхто й не казав, що ви така гарна!

— Я гарна? — ледве вимовила шокована жінка.

— Ну звісно! Хіба ви не знали? — мовила Поллі́анна.

— Не знала, — сухо зауважила місіс Сноу. Вона жила на світі вже сорок років, і останні п'ятнадцять тільки те й робила, що

висловлювала своє незадоволення з того чи іншого приводу. Жінка була настільки цим зайнята, що не мала часу радіти звичайним речам, які її оточували.

— У вас такі гарні й великі очі! Вони темні, як і ваше чудове кучеряве волосся, — захоплено говорила дівчинка. — Мені так подобаються чорні кучері! (Це одна з речей, які я обов'язково матиму, коли потраплю на небо). А ще у вас на щоках просто чудові рум'янці. Звісно, ви справжня красуня, місіс Сноу! Думаю, ви й самі б це помітили, якби поглянули в люстерко.

— У люстерко! — у відчаї простогнала хвора, відкидаючись на подушки. — На жаль, я нечасто дивлюся в нього, та і ти б, мабуть, не дивилася, якби була змушена лежати в ліжку, як я!

— Звичайно, — співчутливо погодилася Полліанна. — Але стривайте, я сама вам покажу! — вигукнула вона, підбігаючи до трюмо й беручи маленьке люстерко.

Повернувшись до ліжка хворої, вона раптом зупинилася й уважно оглянула жінку.

— Знаєте, якщо ви не проти, я трохи вас причешу, а вже потім подивитесь у люстерко, — запропонувала дівчинка. — Можна вас розчесати?

— Що ж, гаразд, якщо ти так хочеш, — буркітливо дозволила місіс Сноу, — але зачіска все одно довго не протримається.

— О, дуже вам дякую! Я просто обожнюю робити зачіски, — зраділа Полліанна, акуратно поклавши люстерко й узявши гребінця. — Сьогодні багато не вдасться зробити: надто вже я хочу, щоб ви швидше побачили, яка ви гарна, але якось я зроблю вам по-справжньому розкішну зачіску, — продовжувала дівчинка, ніжно пропускаючи кучері жінки між пальцями.

Кілька хвилин Полліанна старанно працювала, начісуючи, розпушуючи волосся, ефектно викладаючи кучері. Врешті вона підбила подушку, щоб жінка могла якнайзручніше на неї спиратися. Тим часом хвора похмуро коментувала весь процес, абсолютно не вірячи в його успішність. Однак під кінець у її голосі почало вчуватися хвилювання.

— Ну от! — нарешті вигукнула Полліанна, ухопивши з вази, що стояла біля ліжка, рожеву гвоздику й прикрасивши нею зачіску. — Тепер ви можете собою помилуватися! — І вона з тріумфальним виглядом подала жінці люстро.

— Гм, — тільки й змогла сказати хвора, уважно вивчаючи своє відображення. — Узагалі-то мені більше подобаються червоні гвоздики, та яка різниця, якщо до вечора квітка все одно зів'яне.

— Але ви маєте навіть радіти, що квіти в'януть! — засміялася Полліанна. — Адже тоді щодня у вазі з'являються нові. Мені подобається, коли ваше волосся таке пухнасте, — із задоволенням закінчила вона. — А вам?

— Гм, можливо, та все одно зачіска довго не протримається, коли постійно лежиш на подушці, як я.

— Звісно, не протримається, але це теж на краще, — задоволено кивнула Полліанна, — бо ж тоді я зможу зробити вам зачіску знову. У будь-якому разі ви маєте радіти, що у вас чорне волосся, на білій подушці воно має кращий вигляд, аніж світле, як-от у мене.

— Так-то воно так, та мені ніколи не подобалося чорне волосся — на ньому помітна кожна сива волосина, — бурчала місіс Сноу, однак не відводила очей від люстерка.

— Я обожнюю чорне волосся! Ах, якби ж і в мене таке було, — зітхнула Полліанна.

Місіс Сноу опустила люстро й роздратовано повернулася до дівчинки.

— Воно б тебе геть не тішило, якби ти була мною! Тебе б не тішило ані волосся, ані будь-що інше, якби доводилося днями лежати тут, як я!

Полліанна замислилась, насупивши брівки.

— Так, тоді б було значно важче це робити, — міркувала вона вголос.

— Робити що?

— Радіти.

— Радіти, коли лежиш у ліжку хвора, і так день у день? Не думаю, що це можливо, — мовила місіс Сноу. — Скажи, чому я маю радіти, коли зі мною таке трапилося?!

На превеликий подив місіс Сноу, Полліанна підстрибнула й плеснула в долоні.

— Що ж, це й справді не так уже й просто! Зараз мені час іти, але я думатиму всю дорогу додому, і можливо, наступного разу, коли прийду до вас у гості, я вам розповім! Бувайте! Я чудово провела з вами час! — вигукнула дівчинка, виходячи з кімнати.

— Гм, я ще ніколи такого не чула! І що вона мала на увазі? — бубоніла місіс Сноу, дивлячись на двері, у які щойно вийшла дівчинка. Жінка знов узяла люстерко і почала скептично себе роздивлятися.

— А ця мала й справді вміє робити зачіски, — стиха мовила хвора. — Я ще ніколи не мала привабливішого вигляду. Та який

у цьому сенс? — зітхнула жінка, опустивши люстерко на ліжко й відкинувши голову на подушку.

Трохи пізніше, коли до кімнати зайшла її донька Мі́ллі, люстерко все ще лежало на ліжку, але було ретельно заховане в складках ковдри.

— Мамо, фіранки підняті! — здивовано вигукнула Міллі, переводячи погляд з фіранок на гвоздику у волоссі матері.

— А що тут такого? — бурчала хвора. — Якщо я хворію, це зовсім не означає, що я маю просидіти все життя в темряві, чи не так?

— Н-ні, звичайно ж, ні, — одразу ж запевнила її донька, беручи до рук пляшечку з ліками. — Просто я вже давно пропонувала тобі розміститися у світлішій кімнаті, а ти постійно відмовлялася.

На це місіс Сноу нічого не відповіла. Вона перебирала мереживо на своїй нічній сорочці. А потім засмучено мовила:

— Думаю, хтось міг би подарувати мені нову нічну сорочку — наприклад, замість баранячого бульйону!

— Мамо!

Міллі від здивування аж слів забракло. У шафі за її спиною лежали дві нові нічні сорочки, і вже кілька місяців вона марно вмовляла матір одягнути якусь із них.

(Переклад Віри Наливаної)

Робота з текстом розділу 8

1. Який режим дня було встановлено в Гаррінґтонському маєтку?
2. Розкажіть про ставлення Поллі́анни до людей. Які люди їй найбільше подобалися?
3. Чим привернув увагу Поллі́анни незнайомець?
4. Чому дівчинка заговорила з ним? Чому їй стало його шкода?
5. Хто така місіс Сноу і що з нею сталося?
6. Як Поллі́анна вирішила підтримати хвору жінку?

Для обговорення

1. Чому місіс Сноу назвала дівчинку «міс Нестриманість», «найдивовижнішою дитиною» з усіх, кого вона знала? Чи згодні ви з такою характеристикою юної героїні?
2. Доведіть, що в душі місіс Сноу щось змінилося після того, як Поллі́анна пішла додому. Знайдіть підтвердження цих внутрішніх змін у зовнішніх деталях, у мові місіс Сноу.

Творче завдання

Розкажіть про відвідини Поллі́анною оселі місіс Сноу (від імені дівчинки, від імені місіс Сноу або її доньки Міллі *(за вибором)*.

Робота з текстом розділу 10

1. Як Поллі́анна вирішила розрадити місіс Сноу й виконати її бажання?
2. Що розповіла дівчинка своїй тітці про притулок?
3. Чому міс Поллі вирішила переселити дівчинку поверхом нижче?
4. Прочитайте виразно останній абзац розділу 10. Як ви думаєте, про які почуття тітки Поллі в ньому йдеться? Чи були ці почуття в неї раніше?

Для обговорення

1. Що таке «результат»? Як міс Поллі радила небозі досягати результативності?
2. Чому Поллі́анна так і не наважилася розповісти тітці про свою «гру в радість»? Що стримувало дівчинку?
3. Яке слово протягом твору (кілька разів) не могла вимовити до кінця юна героїня? Чому?

Робота з текстом розділів 11–17

1. Розкажіть про розвиток подій у творі.
2. Як різні персонажі ставляться до дівчинки?
3. Кого з них вона залучила до своєї гри?
4. Як змінюються життєві позиції «гравців» (місіс Сноу і містера Джона Пе́ндлтона)?
5. За яких обставин відбулося знайомство Поллі́анни і Джиммі Біна? Чим подібні долі дітей?
6. З якою метою Поллі́анна завітала до Жіночої допомоги? Чому жінки відмовилися допомогти Джиммі Біну?
7. Як ще дівчинка намагалася влаштувати долю хлопчика?
8. Розкажіть про те, як Поллі́анна намагалася прикрасити й влаштувати життя міс Поллі? Що вона для цього робила?
9. Розкажіть про нові риси характеру Поллі́анни, які виявилися під час зустрічі з містером Пендлтоном у Пендлтонському лісі, а також подальшого спілкування з ним і лікарем Чілтоном.

Порівняйте ставлення до Джиммі Біна з боку Поллі́анни та інших персонажів (членів Жіночої допомоги, міс Поллі, містера Пендлтона). На підставі зіставлення дайте власне визначення поняття *милосердя*.

Теплі серпневі дні пролітали як одна мить, і Поллі́анна тепер навідувалася до великого будинку на Пе́ндлтонському пагорбі дуже часто. Однак їй іноді здавалося, що її візити не завжди приносять хворому полегшення. Не те щоб Джонові Пендлтону не хотілося її бачити — він сам посилав по неї; та коли дівчинка приходила, в його очах іноді поселявся якийсь незрозумілий смуток. Принаймні так здавалося Поллі́анні.

Він усіляко намагався її розважати, показував багато гарних і водночас дивних речей: книжки, картини, різні цікавинки. Та все ж часто нарікав на свій жалюгідний стан і незваних мешканців свого дому, які намагалися все робити по-своєму. Містер Пендлтон завжди любив слухати розповіді Поллі́анни — вона любила поговорити. Проте дівчинка зазвичай уникала дивитися на нього: хворий часто неначе застигав на подушці з неприродно блідим обличчям, і їй було боляче це бачити. Вона не розуміла, що саме сказане нею змушувало його так бліднути. Що ж до гри в радість, Поллі́анна хотіла розповісти йому про неї й запропонувати пограти, та ніяк не траплялося слушної миті. Дівчинка спробувала розповісти вже двічі, та щоразу, коли вона говорила: «І тоді тато запропонував...», містер Пендлтон різко переводив розмову в інше русло.

Тепер у Поллі́анни не було жодних сумнівів стосовно того, що саме Джон Пендлтон був колись коханим тітоньки Поллі, і дівчинка всім своїм добрим серцем прагнула зробити все, щоб таки з'єднати ці люблячі, та надзвичайно самотні серця.

Д. Шаричева.
Ілюстрація до роману
Е. Портер «Поллі́анна».
2009 р.

Та поки що вона не уявляла, як це можна зробити. Вона іноді говорила з містером Пендлтоном про свою тітоньку, він слухав — часом уважно, а часом роздратовано, та здебільшого з трохи дивною усмішкою на зазвичай суворому обличчі. Говорила вона про містера Пендлтона і з тітонькою Поллі, точніше, намагалася поговорити, бо зазвичай тітка її довго не слухала й завжди знаходила іншу тему для розмови. Вона так часто робила, коли Поллі́анна заводила про когось мову, а особливо коли йшлося про лікаря

Чі́лтона. Дівчинка думала, що це через те, що саме лікар Чілтон побачив тітоньку на веранді з новою зачіскою, трояндою у волоссі та мереживною шаллю на плечах. Дуже скоро Поллі́анна й сама переконалася в тому, що тітонька справді не любить лікаря. А трапилося це, коли дівчинка трохи застудилася й була змушена сидіти вдома.

— Якщо до вечора тобі не покращає, доведеться послати когось по лікаря, — сказала тітка Поллі.

— Справді? О, тоді я хочу, щоб мені було зле, — вигукнула Поллі́анна, — адже тоді до мене прийде лікар Чілтон.

Тітка якось дивно на неї подивилася, і Поллі́анна не зовсім зрозуміла цей погляд.

— Тебе лікуватиме не лікар Чілтон, Поллі́анно, — різко мовила міс Поллі. — Він не наш сімейний лікар. Якщо тобі стане гірше, я викличу лікаря Во́ррена.

На щастя, дівчинці стало краще, і лікар взагалі не знадобився.

— Я така рада, — зізналася Поллі́анна тітці того ж вечора. — Звісно, мені подобається лікар Воррен, але лікар Чілтон усе-таки подобається мені більше. Думаю, він би засмутився, якби його не покликали мене лікувати. Знаєте, тітонько Поллі, він же не винен, що випадково побачив вас — тоді, як я вас зачесала й накинула вам на плечі шаль, — серйозно зауважила дівчинка.

— Годі вже, Поллі́анно. Я не хочу обговорювати ані лікаря Чілтона, ані його почуття, — рішуче відрізала міс Поллі.

Якусь мить дівчинка засмучено на неї дивилася, а потім зітхнула:

— Мені так подобається, коли на ваших щоках з'являються ось такі рум'янці, тітонько Поллі, і, знаєте, мені так хочеться вас знову причесати... От якби ви... — але договорити їй не вдалося, бо міс Поллі вже була в іншому кінці коридору.

Якось наприкінці серпня Поллі́анна прийшла до містера Пендлтона зранку й помітила на його подушці яскраві веселкові смужки — блакитну, жовту, зелену, червону, фіолетову... Дівчинка аж завмерла від захвату.

— О, містере Пендлтон, до вас у гості завітала малесенька веселка, — і Поллі́анна радісно заплескала в долоні. — О, яка ж вона гарна! Але як сюди могла потрапити веселка? — запитала вона.

Чоловік розсміявся, але сміх чомусь був сумним. Цього ранку Джон Пендлтон був не в гуморі.

— Думаю, вона «потрапила» сюди через он той скляний термометр на вікні, — слабким голосом мовив він. — Узагалі, це

погано, коли сонце світить на термометр, та зранку його проміння потрапляє саме в це вікно.

— Веселка така гарна, містере Пендлтон, правда ж? І це справді робить сонце? Це ж треба! Якби в мене був термометр, я б почепила його на сонці, щоб бачити такі веселки цілісінький день!

— Ха, такий термометр і користі не приноситиме, — розсміявся хворий. — Як же він зможе показати, наскільки тепло чи холодно надворі, якщо цілий день висітиме на сонці?

— А мені все одно, — мовила Поллі́анна, із захватом милуючись кольоровими промінцями на подушці. — Яка різниця — якщо у твоїй кімнаті завжди житиме маленька веселка?

Містер Пендлтон знову засміявся. Він зацікавлено дивився на щасливе обличчя дівчинки, а потім йому сяйнула одна думка. Він подзвонив у дзвіночок.

— Норо, — мовив хворий, коли до кімнати ввійшла літня служниця, — принеси мені один із великих мідних підсвічників, що стоять на каміні в першій вітальні.

— Так, сер, — пробурмотіла дуже здивована жінка. За мить вона повернулася. Її супроводжував незвичайний тихий дзенькіт. Жінка підійшла до ліжка. Дзенькіт створювали кришталеві підвіски, що висіли на старовинному канделябрі в її руках.

— Дякую, постав його на тумбу, — звелів хворий. — А тепер візьми мотузок, відсунь фіранку і натягни його впоперек вікна. Ось так, дякую, — додав він, коли служниця зробила все, про що він просив.

Коли жінка вийшла, містер Пендлтон поглянув на Поллі́анну, яка аж палала з нетерплячки і цікавості. Очі його всміхалися.

— А тепер, Поллі́анно, дай мені канделябр.

Дівчинка принесла його, і за мить хворий уже зривав із нього кришталеві підвіски — одну за одною — і скоро всі вони лежали біля нього на ліжку.

— А тепер, люба моя, візьми їх і почепи на мотузку, яку Нора прив'язала на вікні. Якщо тобі й справді хочеться жити з веселкою, я не бачу іншого виходу.

Спочатку Поллі́анна не розуміла, навіщо все це робити, та коли почепила три підвіски і ненароком кинула оком на кімнату, їй відкрилося все, що задумав містер Пендлтон. Після цього вона ледве впоралася зі своїми тремтячими пальцями — так їй хотілося якомога швидше почепити решту кришталиків. Та нарешті вона закінчила, і відступила від вікна, скрикнувши в захваті.

Розкішна, але безрадісна спальня перетворилася на казку. Усюди витанцьовували різнобарвні промінці — червоні й зелені, фіолетові й помаранчеві, золотаві й сині. Вони миготіли на підлозі, стінах, меблях і навіть на ліжку.

— О!!! Як же гарно! — загукала Поллі́анна й раптом засміялася: — Думаю, сонце намагається пограти з нами в гру! Вам так не здається? — запитала дівчинка, зовсім забувши, що містер Пендлтон не розуміє, про що вона говорить. — Якби ж у мене було багато таких кришталевих підвісок! Я б із радістю дала трохи тітоньці Поллі, місіс Сноу та іншим! Які б вони були раді! А тітонька Поллі, може, і дверима разочок би грюкнула, як думаєте?

Почувши це, Джон Пендлтон не стримався від сміху.

— Гм, наскільки я знаю твою тітку, Поллі́анно, потрібно дещо більше за кришталеві підвіски на сонці, щоб змусити її гримати дверима й радіти з того. А що ж це за гра така, про яку ти згадала?

Якийсь час дівчинка здивовано кліпала очима, а потім таки зрозуміла.

— Я зовсім забула, ви ж нічого не знаєте про гру в радість!

— А ти мені розкажи про неї!

І цього разу Поллі́анні нарешті вдалося розповісти хворому про свою гру. Вона почала із самого початку, тобто з розповіді про милиці, які отримала замість бажаної ляльки. Поки дівчинка говорила, вона зовсім не дивилася на хворого, а зачаровано милувалася танцюючими промінцями, які проходили крізь кришталеві призми на осяяному сонцем вікні.

— Ну ось і все, — нарешті закінчила розповідь дівчинка, — тепер ви знаєте, чому я сказала, що сонце намагається пограти з нами.

На мить у кімнаті запала тиша. А тоді з ліжка почувся здавлений голос:

— Можливо, та мені здається, що найкраща з усіх призм — це ти сама, Поллі́анно.

— Справді? Але ж від мене не відбиваються гарненькі червоні, зелені й фіолетові промінці, коли на мене світить сонце, містере Пендлтон!

— Хіба ні? — усміхнувся хворий. А Поллі́анна ніяк не могла зрозуміти, чому в його очах стоять сльози.

— Ні, — відповіла дівчинка, а за мить засмучено додала: — Боюся, містере Пендлтон, сонце не дає мені нічого, окрім

ластовиння. Тітонька Поллі каже, що мені не можна довго бути на сонці, бо його стане ще більше!

Чоловік знову засміявся, але сміх прозвучав як ридання.

(Переклад Віри Наливаної)

Робота з текстом розділу 18

1. Які стосунки встановилися між Полліанною й містером Пендлтоном?
2. Як Полліанні вдалося перетворити помешкання Джона Пендлтона на «казку»? Чи підтримав її господар у цій грі?
3. Чому, на вашу думку, містер Пендлтон переводив розмову в інше русло, коли чув розповіді дівчинки про тата, про її сім'ю?

Творче завдання

Поясніть слова містера Пендлтона: «Можливо, та мені здається, що найкраща з усіх призм — це ти сама, Полліанно». Яке переносне значення має ця фраза?

Робота з текстом розділів 19–27

1. Яку пропозицію зробив Полліанні містер Пендлтон?
2. Чому вона відмовилася від неї й про які риси характеру дівчинки це свідчить?
3. Що нового ви дізналися про минуле містера Пендлтона і міс Поллі? Як вони ставляться одне до одного?
4. Як Полліанна характеризує тітку Поллі в розмові з містером Пендлтоном?
5. Чи справді міс Поллі почала внутрішньо змінюватися під впливом небоги?
6. Розкажіть про зустріч Полліанни зі священиком. Як дівчинка вплинула на його сприйняття світу та мешканців містечка?
7. Визначте кульмінацію твору, пов'язану з історією дівчинки.
8. Яка трагічна подія сталася в житті головної героїні?
9. Як до нещасного випадку поставилися міс Поллі та інші мешканці містечка? Знайдіть і виразно прочитайте відповідні цитати з тексту.
10. Розкажіть про те, як містер Пендлтон вирішив улаштувати долю Джиммі Біна. Чому він уважав, що Полліанна це сприйме як велику радість у важкий для неї момент?

Коментарі

У творі відображено найважливіші принципи християнської моралі. Духовним орієнтиром для головної героїні є загальнолюдські цінності, які утверджуються в Біблії. Добро, любов, милосердя, допомога — це ті моральні категорії, які формують її життєву позицію. Граючи в радість,

вона не порушує християнських заповідей і моральних норм. Згадаймо про епізод, коли міс Поллі від'їжджає на три дні на похорон своєї двоюрідної сестри, залишаючи племінницю зі служницею вдома. Ненсі радіє, бо тепер вони деякий час будуть господарювати лише вдвох і гратися досхочу. Але Поллі́анна здивована такою поведінкою служниці: «Не знаю, як і пояснити, але є такі події, коли гра недоречна. І мені здається, що похорон — це саме така подія. У похованні немає нічого веселого». Точкою опори для Поллі́анни є совість, а гра — лише форма, яка дає право «радіти життю по совісті». Така авторська позиція цілком відповідає моральним приписам Святого Письма й християнським заповідям.

Розділ 28. **Гра і гравці**

Після візиту містера Пендлтона до маєтку Гаррінґтонів прийшла Міллі — донька місіс Сноу. Вона ще ніколи тут не бувала й почувалася трохи незручно. Навіть почервоніла, коли міс Поллі ввійшла до кімнати.

— Я... я прийшла дізнатися... як там маленька дівчинка? — пробелькотіла вона.

— Дякую, що прийшли. Усе так само. А як ваша мама? — слабким голосом поцікавилася міс Поллі.

— Я, власне, тому й пришла... сказати вам, що... тобто попросити, щоб ви переказали Поллі́анні, — трохи недоладно торохтіла дівчина. — Ми думаємо, це просто жахливо, що ця чудова, найдобріша у світі дівчинка ніколи не зможе ходити, надто після того, що вона зробила для нас, для мами... Знаєте, вона навчила її грати в гру! А тепер ми дізналися, що вона сама не може в неї грати — бідолашна дитина! Та воно й зрозуміло — чи ж до гри в такому стані... А потім ми згадали, що вона говорила нам, та як це допомогло, і вирішили, що, може, і їй самій це допоможе. Бо їй треба, треба радіти! — тут Міллі замовкла й безпорадно подивилася на Поллі, очікуючи відповіді.

Д. Шаричева. Ілюстрація до роману Е. Портер «Поллі́анна». *2009 р.*

Міс Поллі ввічливо її вислухала, проте зрозуміла, мабуть, тільки половину зі сказаного. Вона вже давненько вважала Міллі Сноу трохи дивною, хоча й не думала, що це може бути серйозно. У кожному разі це був

зовсім незрозумілий і незв'язний набір слів. Та міс Поллі змусила себе відповісти:

— Мені здається, я не зовсім розумію тебе, Міллі, — увічливо зауважила вона. — Що саме ти хотіла переказати Полліанні?

— Так-так, я хотіла дещо переказати, — спохопилася дівчина. — Ми хочемо, щоб вона знала, як багато зробила для нас. Звісно, вона й сама вже дещо помічала, коли приходила, адже мама вже тоді дуже змінилася. Але вона навіть не уявляє, наскільки ми змінилися — і я, і мама. Я — я змінилася! А все після того, як і сама наважилася пограти в цю гру.

Міс Поллі спохмурніла. Вона хотіла запитати в Міллі, що ж то була за гра, та не могла вставити ані слова. Дівчина схвильовано вела далі:

— Розумієте, раніше моїй мамі все було не так. Їй постійно хотілося чогось іншого. Та і хто міг би її звинуватити в цьому — за таких обставин. Але тепер... тепер вона дозволяє піднімати фіранки, тепер їй зовсім небайдуже, як вона виглядає та яка на ній сорочка. А ще мама почала плести! Гарненькі маленькі штучки — шапочки та ковдри для малюків. Плете, а потім віддає на ярмарки та в лікарні. І їй це справді подобається — вона рада, що може це робити! Розумієте, це ж усе завдяки міс Полліанні, адже саме вона сказала мамі, що треба радіти своїм рукам. Вона тоді запитала, чому мама нічого ними не робить. Ах, якби ж ви тільки бачили тепер її кімнату із цими кольоровими клубочками шерсті — червоними, синіми, жовтими. А на вікнах ми почепили призми від міс Полліанни, і тепер у кімнаті так гарно й затишно. Знаєте, я раніше й заходити туди боялася, бо там було так темно й непривітно, а мама лежала в ліжку геть нещасна... Тож ми хотіли, щоб ви переказали міс Полліанні, що все це — тільки завдяки їй. І, будь ласка, скажіть їй, що ми раді знайомству з нею... може, це її хоча б трішки втішить. І... Ну, мабуть, це все, — нарешті закінчила Міллі й підхопилася зі стільця. — То ви їй скажете?

— Звісно, — пробурмотіла міс Поллі, намагаючись втримати в пам'яті хоча б дещицю з усього сказаного.

Візити Джона Пендлтона та Міллі Сноу стали першими ластівками. Люди продовжували йти до маєтку Гаррінґтонів, а ще передавали багато записок, і деякі з них дедалі більше спантеличували міс Поллі.

Одного разу у двері подзвонила вдова Бентон. Міс Поллі добре її знала, хоч вони ніколи не ходили в гості одна до одної. Та це була найсумніша жінка в місті — вона завжди ходила в чорному.

Однак того дня на шиї міс Бе́нтон була блакитна стрічка, а її очі сповнилися щирими сльозами. Вона поспівчувала міс Поллі з приводу аварії, а потім несміливо запитала, чи може побачити Поллі́анну.

— Вибачте, але поки що ми нікого до неї не пускаємо. Можливо, трохи згодом, — похитала головою господиня.

Місіс Бентон витерла хустинкою очі, підвелася й пішла до дверей. Аж раптом згадала про щось і повернулася.

— Міс Гаррінґтон, ви не могли б їй дещо переказати? — затинаючись, мовила жінка.

— Звичайно, місіс Бентон, із радістю.

Жінка трохи повагалася, та врешті почала говорити.

— Ви їй, будь ласка, перекажіть, що я почала носити ось це, — і місіс Бентон торкнулася блакитної стрічки на шиї. Помітивши, що міс Поллі здивовано на неї дивиться, вона продовжила: — Ця маленька дівчинка так довго намагалася переконати мене одягти щось яскравішого кольору... І я нарешті зважилася та хочу, щоб вона про це знала. Вона сказала, що Фредді буде дуже радий бачити мене такою. Знаєте, Фредді — це все, що в мене лишилося.... — після цих слів місіс Бентон похитала головою й пішла до виходу. — Ви просто перекажіть це Поллі́анні, і вона все зрозуміє!

Того ж дня, тільки трохи пізніше, прийшла ще одна вдова, принаймні так здавалося з її одягу. Міс Поллі не знала цієї жінки, та виявилося, що Поллі́анна була з нею знайома. Леді представилася як місіс Та́рбел.

— Ви мене, звісно, не знаєте, — одразу почала вона, — та я знайома з вашою маленькою племінницею Поллі́анною. Я ціле літо провела в санаторії, і щодня ходила на довгі прогулянки, бо це корисно для здоров'я. І саме під час такої прогулянки ми з нею познайомилися. О, це така чудова дівчинка! Якби ж я тільки могла вам пояснити, як багато вона тепер для мене значить! Коли я тільки приїхала до санаторію, мене ніщо не тішило, але її веселе личко нагадало мені про мою дівчинку, яку я втратила багато років тому... І коли я дізналася про цей жахливий нещасний випадок, а потім про те, що бідолашна дитина ніколи не зможе ходити, що вона не може радіти, я одразу вирішила прийти сюди.

— Це дуже мило з вашого боку, — тихо відповіла міс Поллі.

— Я хочу вас попросити, — мовила жінка. — Перекажіть їй дещо від мене. Ви зможете?

— Звісно.

— Ви просто скажіть їй, що місіс Тарбел тепер рада. Так, це звучить доволі дивно, і можливо, незрозуміло для вас. Та, якщо можна, я б не хотіла цього пояснювати, — на обличчі вдови з'явилася печальна усмішка. — Ваша небога зрозуміє, що я мала на увазі, а я відчуваю, що не можу цього не сказати. Дуже вам дякую і пробачте, якщо мій візит видався вам недоречним, — закінчила жінка і пішла.

Міс Поллі вже нічого не розуміла, але поспішила нагору до кімнати Поллianни.

— Поллianно, ти знайома з місіс Тарбел? — поцікавилася вона.

— Так, і вона мені дуже подобається. Щоправда, вона хвора й дуже сумна. Місіс Тарбел живе в санаторії і ходить на прогулянки. Тобто ми ходимо разом. Точніше ходили, — і голос Поллianни раптом затремтів, а по щоках покотилися дві сльози.

Міс Поллі раптом голосно закашляла.

— Що ж, люба, вона щойно приходила й просила дещо переказати тобі, щоправда, не пояснила, що б це мало означати. Вона сказала, що тепер рада.

— Справді так сказала?! О, яка ж я рада, — заплескала в долоні дівчинка.

— Але що це означає, Поллianно?

— Це така гра, і... — раптом дівчинка зупинилася й притисла до губ свою долоньку.

— Яка ще гра?

— Та це нічого, тітонько Поллі... Я... я не можу вам розповісти, бо тоді доведеться говорити про дещо, а ви мені заборонили це робити.

Міс Поллі дуже хотілося й далі розпитувати небогу про цю загадкову гру, але вона помітила, що це схвилювало хвору, і, стримавшись, заговорила про інше.

Після місіс Тарбел до міс Поллі прийшла така молода жінка, що господиня остовпіла. Її щоки були аж надто нарум'янені, а волосся — неприродно жовтого кольору. На ногах жінка мала туфлі на височезних підборах, а її прикраси були дешевими. Міс Поллі було відомо, що в цієї особи не найкраща репутація, тож її обурив той факт, що вона взагалі насмілилася переступити поріг маєтку Гаррінґтонів.

Господиня не подала гості руки. Увійшовши до кімнати, вона навіть відступила трохи назад. Жінка одразу підвелася. Її очі були червоні, ніби вона довго плакала. Трохи невпевнено, але

вона голосно запитала, чи не можна хоча б на хвильку побачити маленьку Полліанну.

Міс Поллі відмовила. Вона сказала це досить різко, та щось у вигляді цієї жінки, у її благаючих очах змусило її пояснити, що до дівчинки поки що нікого не пускають.

Було видно, що гостя трохи вагається, та все ж вона почала говорити. Її підборіддя залишалося гордо піднятим.

— Я місіс Пе́йсон — місіс Том Пейсон. Ви, мабуть, чули про мене, принаймні півміста мене точно знає. Знаєте, не все, що про мене говорять, — правда. Та, власне, зараз це не так важливо. Я більше переживаю за цю маленьку дівчинку. Коли я почула про той нещасний випадок, у мене просто руки опустилися. А минулого тижня мені сказали, що вона не зможе ходити. О, якби я тільки могла віддати свої ноги цій дівчинці! Їй вони потрібніші, адже за годину на них вона зробить більше, аніж я за сто років! Шкода, що це неможливо. Знаєте, часто ноги даються тим, хто їх геть не цінує.

Тут жінка зупинилася, щоб прокашлятися. А коли знову заговорила, її голос був так само рішучий.

— Ви, може, і не знаєте, але ми часто бачили вашу племінницю. Знаєте, ми живемо біля Пендлтонського пагорба, і вона часто проходила повз наш двір. Точніше, не просто проходила, а завжди заходила до нас, щоб погратися з дітьми та поговорити зі мною й чоловіком, якщо він був удома. Їй це наче подобалося, і ми їй подобалися, і вона, мабуть, не розуміла, що люди з її кола ніколи б не зайшли до таких, як ми. Хоча, якби таким людям не було байдуже, то, може, таких, як я, було б менше, міс Гаррінґтон, — раптом гірко зауважила жінка. — Отож дівчинка приходила до нас, і нічого поганого в цьому не було, навпаки — вона зробила для нас багато добра. Вона й сама не здогадується, скільки всього для нас зробила, і це навіть добре. Бо якби ваша небога це розуміла, то зрозуміла б і багато інших речей, а мені цього геть не хотілося б. Ось такі справи. Знаєте, цього року нам з чоловіком важкувато було. Ніщо не тішило, ми в усьому зневірилися й уже навіть говорили про розлучення. Ми навіть не знали, що робитимемо з дітьми після розлучення. Коли стався нещасний випадок і стало відомо, що дівчинка ніколи не зможе ходити, ми почали згадувати, як вона приходила посидіти на нашому ґанку, погратися з дітьми, як сміялася і просто раділа. Вона завжди чомусь раділа, а одного дня розповіла нам про гру — ви, мабуть, про неї теж знаєте. І ваша небога почала вмовляти нас

програти. А тепер ми почули, що вона сама більше не може грати в гру, бо в неї немає причин для радощів. Тому я й прийшла — сказати їй, що вона може порадіти за нас, бо ми вирішили залишитися разом і грати в цю чудову гру. Думаю, вона буде дуже рада, бо її, знаєте, засмучувало те, як ми іноді сварилися з чоловіком. Я, звісно, не впевнена, що гра нам допоможе, але ми дуже на це сподіваємося. Поллі анна цього хотіла. То ви їй розповісте?

— Так, я їй обов'язково перекажу, — тихо мовила міс Поллі. А тоді, несподівано для самої себе, вона ступила крок уперед і простягнула жінці руку: — Дякую, що прийшли, місіс Пейсон, — мовила вона.

Гордовито підняте підборіддя вмить опустилося, а губи гості затремтіли. Вона щось пролепетала, потисла руку, не дивлячись на господиню, і похапцем вибігла з будинку.

Не встигли ще зачинитися двері, а міс Поллі вже була на кухні й допитувалася в Ненсі:

— Ненсі, — рішуче почала міс Поллі. Постійні й не дуже зрозумілі для неї візити мешканців міста цими днями дуже спантеличили господиню, а відвідини місіс Пейсон стали останньою краплею. Ненсі вже давно не чула від міс Поллі такого різкого тону. — Поясни мені, що це за абсурдна гра, про яку говорить уже все місто? І до чого тут моя небога, хотіла б я знати? Чому всі, починаючи з місіс Сноу й закінчуючи місіс Том Пейсон, уважають за потрібне прийти й сповістити про те, що вони в неї грають? Бачу, що половина жителів уже пов'язують собі на шию блакитні стрічки, припиняють сваритися, учаться любити те, що раніше терпіти не могли, і все це завдяки Поллі анні! Я, звісно ж, намагалася дізнатися про все в неї, та чомусь не вийшло. Щоправда, її зараз краще й не турбувати. Але з того, що ти казала вчора ввечері, я зрозуміла, що ти про це знаєш. Розкажи мені про цю гру, негайно!

На превеликий подив міс Поллі, Ненсі раптом розплакалася.

— Усе це означає, що з червня ця благословенна дитина робить усіх жителів цього міста щасливішими, учить їх радіти. А тепер вони намагаються її потішити — хоча б трішки.

— Радіти чому?

— Просто радіти. Розумієте, це така гра.

— Я бачу, ти не краща за інших, Ненсі, — роздратовано тупнула ногою міс Поллі. — Я ж питаю: що це за гра?

Ненсі підняла голову й подивилася в очі господині.

— Я розкажу вам, мем. Цю гру придумав її батько. Розумієте, якось їй прислали милиці замість ляльки, і вона, звісно, почала плакати. Та й яка дитина б не заплакала! І от тоді батько сказав, що завжди знайдеться те, чому можна радіти. І що Полліанна може радіти милицям!

— Радіти милицям? — у міс Поллі аж сльози на очах виступили. Вона згадала про паралізовані ніжки небоги.

— Саме так! І я спочатку дуже здивувалася, і для міс Полліанни це спочатку видалося дивним. Але потім він сказав, що можна радіти тому, що милиці їй не потрібні!

— О! — скрикнула міс Поллі.

— А після того вони постійно грали в цю гру і в усьому шукали щось радісне. І наша дівчинка сказала, що це було досить легко. Не так шкода, що не отримала ляльку, зате милиці не потрібні! А назвали вони її грою в радість. Ось така гра, мем, і з того часу вона в неї грала.

— Але як... як... — міс Поллі забракло слів, і вона безпорадно замовкла.

— Ви б дуже здивувалися, мем, якби дізналися, що це й справді допомагає, — упевнено, як і Полліанна, вела далі Ненсі. — Якби ви тільки знали, скільки добра вона зробила для моєї родини, моєї мами. Я її двічі брала до себе в гості. І, знаєте, вона й мене змусила радіти — дрібницям і важливому, і тепер жити стало простіше! Мені тепер навіть власне ім'я подобається! А знаєте чому? Бо Полліанна сказала, що я маю радіти, адже мене звуть не Гіпзибою! А ще ранки по понеділках — я їх раніше просто терпіти не могла. А завдяки нашій дівчинці тепер я радію!

— Радієш ранку в понеділок?

— Так, це дивно звучить, мем, — щиро засміялася Ненсі, — та я вам поясню. Наше ягнятко якось дізналося, що я не люблю ранки по понеділках. І от вона мені й сказала: «Знаєш, Ненсі, я думаю, ти маєш радіти ранку понеділка більше, аніж будь-якому іншому ранку, бо до наступного ранку понеділка ще цілий тиждень». Тож тепер кожного понеділка я думаю про це, і воно справді допомагає! Я щоразу сміюся, коли згадую про ту розмову, а сміх допомагає! Чесне слово!

— Та чому ж вона не розповіла про цю гру мені? — розгублено запитала міс Поллі. — Чому робила з цього таку таємницю, коли я її розпитувала?

Ненсі трохи повагалася, та врешті відповіла:

— Ви вже мені пробачте, мем, та ви самі заборонили їй говорити про батька. Тому вона й не могла вам нічого розповісти. Бачте, гру ж її батько вигадав.

Міс Поллі прикусила губу.

— Вона хотіла вам розповісти із самого початку, — вела далі Ненсі. — Їй же не було з ким грати, розумієте? А потім Полліанна розповіла мені, і я вирішила спробувати.

— А... інші як дізналися? — тремтячим голосом запитала господиня.

— О, про цю гру вже, мабуть, усі знають. Дізналися звісно як — хто від Полліанни, хто від мене. А потім почали переповідати іншим — так воно зазвичай і буває. Наша дівчинка завжди до всіх усміхалася й була приязною, постійно раділа — то як же можна було не дізнатися? Коли стався той нещасний випадок, усі дуже засмутилися, особливо коли почули, що вона не може нічому радіти. Тому й приходять щодня, щоб розповісти, як вона навчила їх радіти, і сподіваються, що це допоможе нашому янголятку. Адже вона завжди хотіла, щоб вони з нею грали, от вони й продовжують грати!

— Що ж, тепер я знаю, хто почне грати в цю гру! — вигукнула міс Поллі й чимдуж вибігла з кухні.

Ненсі ніяк не могла отямитись. А тоді сказала вголос:

— Ну, тепер мене нічим не здивуєш! Міс Поллі — тільки подумати! Ні, не здивувати мене тепер нікому, це вже точно!

Медсестра вийшла з кімнати хворої, залишивши міс Поллі та її племінницю вдвох.

— Сьогодні до тебе приходила ще одна гостя, — тремтячим голосом мовила міс Поллі. — Ти пам'ятаєш місіс Пейсон?

— Місіс Пейсон? Звісно, пам'ятаю! Вона живе по дорозі до містера Пендлтона, і в неї двоє дітей. Гарненькій дівчинці три роки, а хлопчику вже майже п'ять. Вона дуже хороша, і чоловік у неї хороший, та вони самі одне про одного цього не знають, тому і сваряться, бо не можуть дійти згоди. А ще вони бідні, і в них навіть немає пожертв, бо містер Пейсон не пастор, як... ну, ви розумієте.

Після цих слів Полліанна та її тітонька одночасно почервоніли.

— Та хоча вони й бідні, у місіс Пейсон часто з'являється гарний одяг, — поспіхом вела далі Полліанна. — А ще в неї багато перснів — з діамантами, смарагдами й рубінами. Щоправда,

обручку вона хоче викинути, а натомість отримати розлучення. Ви знаєте, що таке розлучення, тітонько Поллі? Боюся, це щось не дуже добре, бо вона не виглядала щасливою, коли про нього говорила. Місіс Пейсон казала: якщо отримає його, то вже не житиме тут, і її діти, швидше за все, також. Та я думаю, що краще не викидати обручку, правда ж? То що таке розлучення, тітонько?

— Але вони не розлучатимуться, люба, — запевнила її міс Поллі, — бо вирішили залишитися разом.

— О, я така рада! Тоді вони будуть удома, коли я навідаюся до них в гості... О Боже! — раптом згадала дівчинка. — Тітонько Поллі, ну чому я ніяк не можу запам'ятати, що мої ноги не ходитимуть, і я ніколи не зможу піти до містера Пендлтона?

— Ну, ну, не треба, — мовила тітонька, — по-перше, ти можеш поїхати до своїх друзів у візку з кучером. Але послухай! Я ж не розповіла тобі головного! Місіс Пейсон просила переказати тобі, що вони вирішили грати в гру, як ти й хотіла.

Полліанна усміхнулася, хоча по її щоках котилися сльози.

— Справді? Я така рада! О, яка ж я рада!

— Так, вона сподівалася, що ти зрадієш. Тому й розказала, щоб потішити тебе, Полліанно.

Дівчинка здивовано подивилася на тітку.

— Тітонько, ви говорите так, ніби знаєте... Ви знаєте про гру, тітонько Поллі?

— Так, люба, — міс Поллі намагалася, щоб її голос звучав природно. — Мені Ненсі розповіла, і я вважаю, що це просто чудова гра. І тепер я гратиму в неї разом з тобою.

— Тітонько Поллі, невже це правда?! Яка ж я щаслива! Я із самого початку хотіла, щоб ви зі мною грали!

У міс Поллі стисло горло, та з величезним зусиллям вона продовжила, і її голос був дуже рішучим:

— Так, моя люба, і всі решта теж гратимуть. Адже майже все місто грає у твою гру, Полліанно, навіть наш священик! Я не встигла тобі розповісти, та сьогодні зранку я зустріла містера Форда, коли йшла до міста, і він просив переказати, що тепер радіє восьмистам текстам із Біблії, про які ти йому розповіла. Тож коли ви побачитесь, він обов'язково тобі про це розповість! Бачиш,

Д. Шаричева. Ілюстрація до роману Е. Портер «Полліанна». *2009 р.*

люба, це все завдяки тобі. Усе місто грає у твою гру, і всі його мешканці стали щасливішими — усе завдяки одній маленькій дівчинці, яка розповіла про гру й навчила грати в неї.

Полліанна радісно заплескала в долоні.

— Я така рада, — вигукнула вона. Раптом її обличчя осяяла щаслива усмішка. — А знаєте, тітонько Поллі, тепер я й справді можу дечому радіти. Я рада, що мої ноги раніше могли ходити, інакше я просто не змогла б усе це зробити!

(Переклад Віри Наливаної)

Робота з текстом розділу 28

1. Як Полліанна переживала нещасний випадок, що трапився з нею?
2. Розкажіть про те, як мешканці містечка намагалися її підтримати.
3. Що розповіли міс Поллі й попросили передати дівчинці Міллі Сноу, міс Бентон, місіс Тарбел і місіс Пейсон?
4. Як Полліанна вплинула на життєві обставини всіх цих жінок? Чи покращилася доля кожної з них після зустрічі з дівчинкою?
5. Які важливі людські проблеми порушуються в цьому розділі (у тому числі сімейні, моральні)?

Творче завдання

Доведіть, що в цьому розділі є психологічна кульмінація, пов'язана з внутрішніми змінами в душі міс Поллі. Знайдіть момент, коли тітці Поллі захотілося грати разом із Полліанною. Чому це відбулося саме в цей момент? Що вплинуло на рішення міс Поллі?

Робота з текстом розділів 29–30

1. Чому лікар Чілтон, хоча й був другом дівчинки, не міг прийти на допомогу Полліанні?
2. Яка розмова відбулася між ним і містером Пендлтоном?
3. Про які правила етикету йшлося в розмові двох чоловіків? Чому не можна було порушити ці правила?
4. Хто вирішив допомогти й розповісти міс Поллі про можливість нового методу лікування дівчинки, яке давало надію на її одужання?

Творче завдання

Перекажіть від імені Джиммі Біна ту розмову, яку він почув.

Для обговорення

Що означають, на вашу думку, поняття *почуття гідності* і *професійний етикет*? До кого з персонажів твору можна застосувати ці поняття?

Робота з текстом розділів 31–32

1. Як лікар Чілтон опинився в домі міс Поллі?
2. Як його зустріла Поллі́анна?
3. Чому очі лікаря Чілтона «випромінювали таке щастя, що це не можна було не помітити», а щоки міс Поллі «залив гарячий рум'янець»?
4. Яку «найрадіснішу справу у світі», за словами лікаря Чілтона, зробила Поллі́анна?
5. Про яку важливу новину розповіла міс Поллі своїй племінниці?
6. Виразно прочитайте лист Поллі́анни (розділ 32). Стисло перекажіть його. Яку радісну звістку повідомляє дівчинка своїм рідним?
7. Знайдіть у листі речення, які переконують у тому, що тітка Поллі, лікар Чілтон і Поллі́анна стали справжньою сім'єю.

Порівняйте образи літературних героїв — Поллі́анни та Джиммі Біна.

Творче завдання

Доведіть, що в романі кілька кульмінаційних моментів (зовнішніх і внутрішніх), пов'язаних із життям різних персонажів.

Краса слова

За жанром твір Е. Портер «Поллі́анна» — це *роман*. Спочатку події твору розгортаються довкола однієї героїні — Поллі́анни, але згодом вони охоплюють долі багатьох мешканців містечка Белдінґсвіль. У творі порушується широке коло важливих суспільних, моральних і сімейних проблем: важке становище сиріт у суспільстві, ставлення до бідних і знедолених, сприйняття світу і людей, пошук щастя і кохання, милосердя, допомога ближнім, укріплення родинних стосунків, виховання та ін.

Сюжет твору поступово розширюється, ускладнюється. У творі, крім Поллі́анни, з'являється багато інших персонажів, які отримують глибокі характеристики. Головна героїня залучає до «гри в радість» усіх мешканців містечка. Під її впливом вони змінюються. А змінившись, персонажі досягають свого щастя. Отже, Е. Портер стверджує, що людина може сама змінювати своє життя на краще, тільки для цього вона повинна внутрішньо мінятися, наповнювати своє серце добром, любов'ю й милосердям до ближніх.

• А тепер подумайте, чи змінювався характер Поллі́анни. Доведіть свою точку зору, спираючись на текст твору.

Література і мистецтво

Кадр з кінофільму «Полліанна». *Режисер С. Хардінг. 2003 р.*

За мотивами роману «Полліанна» знято декілька телесеріалів і кінофільмів. 19 травня 1960 р. відбувся показ американського фільму «Полліанна» *(реж. Д. Свіфт)*. Анімаційний серіал «Історія Полліанни, дівчинки любові», що складається з 51 частини, знято японським режисером К. Кусиби в 1986 р. У 2003 р. вийшов на екрани англійський фільм «Полліанна» *(реж. С. Хардінг)*. У фільмі добре відтворено дух того часу. Сюжет не завжди точно збігається з книжкою, але в цілому фільм дуже щирий, добрий, як і роман.

• Перегляньте одну з екранізацій роману «Полліанна», відзначте подібність і розбіжності фільму з літературним твором.

Театральну постановку цього шедевру дитячої класики здійснено Львівським українським драматичним театром імені Марії Заньковецької (режисер Богдан Ревкевич) і Київським академічним театром юного глядача на Липках (режисер Віктор Гирич).

Переклади роману «Полліанна» українською мовою виконали Б. Гора, В. Наливана.

Перевірте себе

1. Визначте провідні теми роману «Полліанна».
2. Які важливі проблеми порушуються у творі (суспільні, сімейні, виховні, моральні, християнські та ін.)?
3. Визначте ідеї книжки. Яка з ідей вам найбільш близька?
4. Які моральні цінності утверджуються у творі?
5. Чи потрібно, на вашу думку, «грати в радість»? Що може дати ця гра сучасній людині?
6. Чому роман «Полліанна» уже понад 100 років приваблює різні покоління дітей і дорослих?

Порівняйте образи Тома Сойєра і Полліанни. Що об'єднує цих героїв (ставлення до життя, риси характеру)?

Творче завдання

Придумайте сюжет про пригоди Полліанни в наші дні.

Розділ
IV

СИЛА ТВОРЧОЇ УЯВИ

ЛЬЮЇС КЕРРОЛЛ

1832–1898

У Льюїса Керролла світ дітей і світ дорослих протистоять одне одному. Невідомо, котрий із них сам письменник уважав за справжній...

Оксана Забужко

Сторінки життя і творчості

Англійці кажуть: «Якщо ви не знаєте Алісу й Чеши́рського Кота, Капелюшника й Шаленого Зайця, ви нічого не знаєте про Англію». Це герої відомої книжки Льюїса Ке́рролла «Аліса в Країні Див», що є перлиною дитячої англійської літератури.

Льюїсу Керроллу випало жити в Англії в добу, яка від імені королеви Вікторії отримала назву «вікторіа́нська». Королева Вікторія правила найдовше за всіх англійських монархів — 64 роки. За тих часів уважалося добрим смаком стримувати себе в усьому — вчинках, почуттях, емоціях. Дітей змалку привчали до вишуканих манер, чемності, усталених правил поведінки. Вони мусили ходити повільно й поважно, говорити правильною й гарною мовою, гратися в тихі й малорухливі ігри, не дошкуляти дорослим і займатися лише корисними справами. Але тоді, як і тепер, дітям хотілося бігати, стрибати, мріяти, бути вільними й обирати свої власні шляхи в усьому! Адже кожна людина прагне свободи у своєму житті, творчості й думках.

Розмірковуючи про світ дітей і дорослих, про поняття *правильне* та *неправильне*, свободу й обов'язок, письменник Льюїс Керролл створив казковий світ, де не було ніяких обмежень для вільного

польоту фантазії, де можна було вигадувати казна-що, не підкорятися королю й королеві й узагалі нікого не боятися. Іншими словами, де можна бути собою, вільною особистістю, котра здатна міняти все довкола силою своєї уяви!

Льюїса Керролла називають найзагадковішим письменником Англії. У його особистості поєдналося непоєднуване: математик і письменник, священик і фотограф, філософ і великий друг дітей. Ніхто з його сучасників не міг зрозуміти, чому цей дорослий чоловік у темній рясі священнослужителя скрізь носив із собою фотокамеру? Чому він так багато часу проводив із дітьми, брав участь у їхніх забавках, вигадував для них цікаві ігри й головоломки?.. Його псевдонім теж містить певну загадку. Своє справжнє ім'я Чарльз Лу́твідж (прізвище До́джсон) письменник переклав латиною, а потім отримане ім'я *Carolus Ludovicus* знову переклав англійською й переставив слова місцями. Так з'явився його псевдонім *Lewis Carroll*.

Льюїс Керролл народився 27 січня 1832 р. в селищі Де́рсбері (графство Чешир) у родині священика Чарльза Доджсона і Френсіс Джейн Лутвідж. У дев'ятнадцять років Чарльз Лутвідж Доджсон вступив до найдавнішого університету у світі — О́ксфордського, у двадцять три роки став викладачем математики коледжу Крайст Черч (Церкви Христа) цього університету, у двадцять п'ять — здобув ступінь магістра математики, у двадцять дев'ять — посвячений у сан диякона.

Р. Інґпен. Обкладинка до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». *2009 р.*

Сорок сім років (з 1851 по 1898 р.) Чарльз Лутвідж Доджсон працював у коледжі Крайст Черч. Серед його добрих знайомих були доньки ректора Оксфордського коледжу Крайст Черч — сестрички Лоріна Шарлотта, Аліса та Едіт Лі́дделл. Чарльз Лутвідж Доджсон часто гуляв з ними, запрошував їх до себе на чай і розказував їм цікаві історії. Саме для його улюбленої Аліси Лідделл і її сестричок була створена повість-казка ***«Аліса в Країні Див»***.

Уперше в історії літературної казки Льюїс Керролл зробив головною героїнею книжки реальну дівчинку, а точніше — її творчу уяву, що здатна породжувати інший світ — Країну Див. У цьому уяв-

ному світі, з одного боку, знайшли відображення цілком земні проблеми освіти, виховання, судочинства, усього суспільного устрою «вікторіанської» доби, доволі суворого до людини. З іншого боку, в уявному світі відобразилося те, про що не прийнято було говорити в той час — мрії, почуття, прагнення людини. Тут усі земні правила летять шкереберть, тут можна бігати за Білим Кроликом, робити дурниці, дражнитися й поводитися неправильно. У своїй уяві людина є завжди вільною, вона може збільшуватися або зменшуватися, швидко пересуватися в різних просторах і робити все, що заманеться. Кожній людині потрібен, стверджує Льюїс Керролл, свій особистий простір, її особиста свобода.

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Задзеркаллі». *1866 р.*

Коли Аліса Лідделл виросла, Льюїс Керролл створив продовження книжки — ***«Аліса в Задзеркаллі»***, де юна героїня перетворилася на справжню королеву. Себе письменник зобразив у вигляді Білого Лицаря, який розповідає Алісі про неймовірні винаходи. А на прощання просить озирнутися й помахати йому рукою...

Фантáстика (з грецьк. *здатність уявляти*) — 1) те, чого не існує в реальній дійсності; 2) світ уявлень і образів митця, який базується на основі засвоєних раніше фактів із реального життя; творча уява; 3) різновид художньої літератури, заснований на вигадці, творчій уяві, фантазії; до цього різновиду можуть належати будь-які жанри — оповідання, казка, повість, роман тощо.

Характерні риси фантастики як різновиду художньої літератури:

- незвичайність подій і образів;
- порушення усталених уявлень про час і простір;
- дивні перетворення персонажів і всього фантастичного світу;
- чарівність предметів і явищ;
- дивні імена й назви;
- стрімкі й неймовірні повороти сюжету;
- мовні новації письменника (пошук нових слів і виразів для відтворення дивовижного світу).

Історія створення

День 4 липня 1862 р. назавжди ввійшов в історію літературної казки. У цей день професор математики Чарльз Лутвідж Доджсон і священик Ро́бінсон Да́кворт вирушили в човні з трьома донька-ми ректора Лідделла на прогулянку річкою Темзою. Старшій із сестер — Лоріні Шарлотті — на той час було 13 років, середній — Алісі — десять, молодшій — Едіт — вісім. Дівчатка попросили Доджсона, щоб він розповів їм якусь веселу казку. Аліса висловила бажання, щоб там було побільше всіляких дурниць і фантазій. Так розпочалася ця казкова історія, у якій прообразом головної героїні стала сама Аліса Лідделл. Повільно котила хвилі Темза, і тихо лилася з вуст доктора Доджсона казка, яка непомітно перенесла дівчаток Лідделлів у дивовижний світ... Коли прогулянка завершилася, Аліса попросила свого старшого друга записати цю історію. Спочатку він хотів назвати казку «Пригоди Аліси під землею», але згодом змінив назву на «Аліса в Країні Див» (*англ.* «Alice's Adventures in Wonderland») і опублікував твір під псевдонімом Льюїс Керролл.

Література і мистецтво

Льюїс Керролл спочатку хотів особисто проілюструвати книжку «Аліса в Країні Див», але його техніка малювання була недосконалою, тому видавець порадив авторові звернутися до художника Джона Тенніела. Ескізи своїх ілюстрацій Дж. Тенніел створював на папері, потім їх переносили на дерев'яні дошки, з них вирізали спеціальні форми, які використовували для друку гравюр[1]. Видання книжки 1866 р. зробило знаменитими і письменника, і художника. Джон Тенніел ілюстрував також наступну книжку Льюїса Керролла «Аліса в Задзеркаллі».

Українською мовою твори Льюїса Керролла переклали: Галина Бушинова («Пригоди Аліси в Країні Чудес»), Петро Таращук («Аліса в Країні Чудес»), Леонід Горлач і Микола Лукаш (поезії, уміщені в прозовому творі), Валентин Корнієнко, за редакцією Івана Малковича («Аліса в Країні Див», «Аліса в Задзеркаллі»). Російською мовою найкращими є переклади Ніни Демурової, до яких увійшли поетичні переклади віршів С. Маршака, Д. Орловської, О. Седакової.

---

[1] *Гравю́ра* (фр. *gravure* від *graver* — вирізати, створювати рельєф) — вид графічного мистецтва, створення тиражованих зображень шляхом контрастного друку з рельєфних поверхонь або через трафарет.

Червневий південь золотий,
Ріки сяйливе скло,
В дрібних долоньках дітвори
Пручається весло,
І течією нас аж ген
Від дому віднесло.

Безжальні! В час, як червень нас
Спекотою повив,
Тоді, коли понад усе
Здрімнути я б волів, —
Вам зажадалося, щоб я
Вам казку оповів!

І квапить Перша: «Не барись!
Розкажеш казку! Згода?»
А Друга: «Щоб у казці тій
Були чудні пригоди!»
А Третя всіх перебива,
Бо нетерпляча зроду.

Та ось мовчанка залягла,
І, наче уві сні,
Нечутно дівчинка іде
В країні чарівній,
І бачить силу дивних див
В підземній глибині.

Гай-гай!.. Уяви джерело
Вже струменем не б'є.
«Кінець опісля розкажу —
Ось слово вам моє!»
«Опісля, — всі кричать гуртом, —
За хвилю настає!..»

Снується нитка спроквола
Моєї диво-казки,
Вже й сонечко ясне сіда —
Доходить до розв'язки...
Гайда додому, день погас
І ніч вдягає маски.

Аліса Лідделл в 7 років.
Фото Льюїса Керролла.
1859 р.

Сестри Лідделл.
1860 р.

Темза в Оксфорді

Алісо, казку давніх днів
Сховай до сивини
В тім тайничку, де бережеш
Дитячі любі сни,
Немов прочанин квітку з піль
Своєї сторони!

(Переклад Валентина Корнієнка, за редакцією Івана Малковича)

Робота з текстом

1. Які реальні події відображено у вступному вірші до повісті Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див»?
2. Назвіть імена дівчаток, які згадуються у вірші як Перша, Друга і Третя.
3. Кому присвячено цей вступ до твору? Знайдіть підтвердження своєї думки в тексті.
4. Знайдіть і виразно прочитайте речення, у яких створено чарівну атмосферу казки. Визначте в них метафори та епітети.

Розділ перший
Униз і вглиб кролячою норою

Розділ другий
Озеро сліз

Роздивіться ілюстрацію Дж. Тенніела. Розкажіть, які епізоди відображені на малюнку.

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». *1866 р.*

Коментарі

У перших двох розділах автор уводить свою героїню Алісу у фантастичний світ, чарівну атмосферу якого створюють дивовижні події (гонитва за Білим Кроликом, падіння дівчинки в його нору, знаходження загадкової кімнати, утворення від сліз Аліси цілого озера), казкові персонажі (Білий Кролик і Миша, які вміють розмовляти; птахи й звірі, що опинилися в озері сліз) і предмети, наділені незвичайними властивостями (за допомогою напоїв і їжі Аліса збільшується або зменшується, золотий ключик має відчинити дверцята в чарівний садок). На початку книжки Льюїс Керролл протиставляє нудьгу та розчарування Аліси від книжки «без малюнків та розмов» (тут маються на увазі надто повчальні й не цікаві для дітей твори того часу)

силі творчої фантазії, де вже не може бути ніякого смутку. Стрімкий рух героїні в різних просторах, що дивним способом змінюються, а також швидка зміна її самої цілком відповідають законам чарівної казки.

Льюїс Керролл у своїй книжці висміював ті художні твори, які були перевантажені моральними прикладами й повчаннями, викликаючи в дітей не стільки прагнення вдосконалюватися, скільки нудьгу. У розділі 2 письменник придумав віршик про крокодила на зразок вірша Ісаа́ка Во́ттса про маленьку бджілку, котра постійно працює. Крокодил у вірші Льюїса Керролла зовсім не може бути взірцем, бо був кровожерливим (поїв усіх рибок). Звісно, це веселило дітей як тоді, так і тепер.

1. Прочитайте виразно оригінал і переклад вірша про крокодила.
2. Знайдіть прикметники й іменники, які характеризують крокодила (в оригіналі і перекладі). Порівняйте їх.
3. Як ви думаєте, чи підходять пестливі слова (у перекладі) до образу крокодила? З якою метою вони використані?

How doth the little crocodile
Improve his shining tail,
And pour the waters of the Nile
On every golden scale!
How cheerfully he seems to grin,
How neatly spreads his claws,
And welcomes little fishes in,
With gently smiling jaws!

Хороший крокодилонько
Качається в піску,
Пірнає в чисту хвиленьку,
Сполискує луску.
Як він покаже зубоньки,
Привітно сміючись,
То рибоньки-голубоньки
Самі у рот плись-плись!

(Переклад Валентина Корнієнка, за редакцією Івана Малковича)

Робота з текстом розділів 1–2

1. Розкажіть про події, що трапилися з Алісою в перших двох розділах.
2. За допомогою яких чарівних предметів вона збільшувалася й зменшувалася?
3. Опишіть Білого Кролика. Куди він так квапився?
4. З ким ще зустрілася Аліса?
5. Про що говорили персонажі?

Краса слова

Гра словами і смислами. Чарівність створеного Льюїсом Керроллом художнього світу увиразнюють не тільки дивовижні пригоди й істоти, а й різноманітні слова й вирази, що є виявом літературної гри. Мова Аліси в казковому світі перестає відповідати усталеним мовним нормам і пра-

вилам. У мовленні героїні з'являється ціла низка неправильних сполучень, спеціально вигаданих автором (на зразок дитячих), щоб підкреслити належність самої героїні до цього світу. «Усе дивасніше й дивасніше! — вигукнула Аліса (з великого зачудування вона раптом забула, як правильно говорити). — Тепер я розтягуюсь, наче найбільша у світі підзорна труба!» (*англ.* «Curioser and curioser!» cried Alice (she was so much surprised that for a moment she quite forgot how to speak good English). «Now I'm opening out like the largest telescope that ever was!»). Згодом героїня відчуває захоплення від того, що «стягується, як підзорна труба» (*англ.* «shutting up like a telescope»). Це суперечило прийнятим у тогочасній літературі традиціям зображення слухняних дівчаток.

• Знайдіть у перших двох розділах інші приклади порушення усталених норм і правил (мовних, математичних, часових, просторових та ін.). З якою метою автор використовує цей літературний прийом?

Творче завдання

1. Знайдіть у перших двох розділах експозицію та зав'язку повісті. Доведіть свою думку, спираючись на визначення частин сюжету.
2. Інсценуйте розмову Аліси та Миші (кінець розділу).

Розділ третій
Гасай-Коло та довгий хвіст

Коментарі

У повісті «Аліса в Країні Див» знайшли відображення особливості суспільного життя Англії того часу. Назва розділу в оригіналі звучить як «A caucus-race and a long tale». «Caucus» означає передвиборчі дебати, а «race» відповідно — змагання. В англійській мові «caucus-race» означає вид змагання (кожен бере в ньому участь, коли хоче і як хоче). Льюїс Керролл порівнює політичну ситуацію того часу з грою, у якій немає ніяких правил і норм. В українському перекладі В. Корнієнка хоча й немає відповідника виразу «caucus-race», але сутність самої гри відображено точно: «...всі пускалися бігти самі й спинялися, коли заманеться, тому визначити, коли Гасай-Колу кінець, було не так вже й просто».

Краса слова

Фігурні вірші. Одним із найцікавіших прикладів художнього новаторства письменника є так звані «фігурні» (мальовані) вірші, у яких поєднані слово й зоровий образ. Яскравим зразком таких віршів є історія Миші, яка розповідає про те, чому миші, коти та собаки ненавидять одне одного. Вірш має вигляд хвостика (саме так сприйняла його Аліса).

Стрів
Мурко мишку
в хаті і почав
їй казати: «Я тебе
позиваю, ходім,
мишко, на суд;
відкладать
не годить-
ся: будем
нині су-
диться,
бо на мене
з безділля
напав уже
нуд». Каже
мишка Мур-
кові: «Що за
суд безго-
ловий?
Ні судді, ні
підсудка
ми не
знайде-
мо тут».
«Сам я ви-
ступлю хутко
за суддю
й за під-
судка;
вже
і ви-
рок
го-
то-
вий:
то-
бі,
ми-
ш-
ко,
ка-
пу-
т
!»

(Переклад Валентина Корнієнка, за редакцією Івана Малковича)

Робота з текстом розділу 3

1. Які запитання обговорювало товариство, що зібралося на березі?
2. Назвіть учасників зібрання. Хто головував на ньому?
3. Доведіть, що в описі дивного зібрання Льюїс Керролл висміює вади суспільного життя й людські вади.
4. Розкажіть про сутність гри «Гасай-Коло»? Як вона пов'язана з реальним життям Англії того часу?
5. Про що йшлося в історії миші?

У повісті «Аліса в Країні Див» знаходимо чимало прикладів літературної гри, коли деякі слова вимовляються однаково, але пишуться по-різному і мають різні значення, що призводить до непорозумінь (каламбу́р[1]).

1. Виразно прочитайте поданий уривок, перекладіть його українською.

«Mine is a long and a sad tale!» said the Mouse, turning to Alice, and sighing.

«It is a long tail, certainly», said Alice, looking down with wonder at the Mouse's tail: «but why do you call it sad?»

2. Як промовляються і які значення мають слова *tale* і *tail*?

Розділ шостий
Порося та перець

Коментарі

У розділі 6 з'являється Герцогиня, яка втілює у творі сувору мораль «вікторіанської» доби. Вона всіх повчає, але в її будинку стояв справжній сінький гармидер: «Хтось верещав, хтось чхав, і час від часу чувся оглушливий брязкіт, наче там били посуд». У домі неможливо було дихати від перцю, розсипаного скрізь. У такий спосіб Льюїс Керролл критикує задушливу атмосферу того часу. Герцогиня зі своїми жорстокими методами й вимогами («Відтяти їй голову!», «Якби ніхто не пхав свого носа до чужого проса, земля крутилася б куди шпаркіше», «Ой, дай мені спокій!») уособлює обмеженість мислення й тогочасну систему виховання, де не було поваги до дитини, до її прав і свобод.

У повісті «Аліса в Країні Див» яскраво виявилися традиції англійського фольклору. У створенні деяких казкових персонажів письменник спирається на приказки. Наприклад,

[1] *Каламбу́р* — літературний прийом, використання в одному тексті різних значень одного слова або різних слів (словосполучень), подібних за звучанням.

образ Чеширського Кота (Cheshire-Cat) пов'язаний з англійською приказкою «Посміхається, як Чеширський Кіт» (*англ.* «To grin like a Cheshire-Cat»). Існують дві версії щодо її виникнення. Згідно з першою, у графстві Чешир (де народився Керролл) над дверима таверни був намальований хижак (лев або тигр), а оскільки маляр не дуже вмів малювати, то в нього вийшов кіт, який усміхався. Згідно з другою версією, чеширським сирам колись надавали форму усміхнених котів. «Коти з графства Чешир сміються на весь шир», — каже Герцогиня. Прикметною особливістю Чеширського Кота в повісті Льюїса Керролла є усмішка, інколи її можна побачити навіть без самого Кота, який має здатність то з'являтися, то зникати. Так письменник підкреслює чарівність подій у казковому світі, де опинилася Аліса.

Образ Капелюшника (a Hatter) походить від англійської приказки «Божевільний, як капелюшник» (*англ.* «Mad as a hatter»). Вірогідно, що ця приказка пов'язана з тим, що з давніх-давен капелюшники використовували ртуть та інші небезпечні розчини для своїх фетрових виробів, а тому й самі від отруєння ртуттю часто хворіли на розлади свідомості. Образ Шаленого Зайця (a March Hare) з'явився теж не випадково, в його основі покладено приказку «Казиться, мов березневий заєць» (*англ.* «Mad as a March hare»).

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». *1866 р.*

Робота з текстом розділу 6

1. Розкажіть про перебування Аліси в будинку Герцогині.
2. Охарактеризуйте образ Герцогині. Доведіть, що цей образ містить критику системи виховання того часу.
3. Прочитайте виразно в особах розмову Аліси з Чеширським Котом. Поясніть слова Кота: «Якщо в тебе всі вдома, то чого ти тут?»
4. Які англійські приказки покладено в основу образів Чеширського Кота, Капелюшника, Шаленого Зайця?

Творче завдання

Намалюйте улюблений епізод з цього розділу й стисло перекажіть його.

Розділ сьомий

Божевільне чаювання

Перед будинком, під деревом, був виставлений стіл, за яким пили чай Шалений Заєць і Капелюшник. Між ними спав як убитий Сонько-Гризун[1], правлячи їм за подушку. Заєць із Капелюшником спиралися на нього ліктями й перемовлялися через його голову.

«Страх незручно для Сонька, — подумала Аліса. — Але, якщо він спить, то, мабуть, йому байдуже».

Стіл був великий, але всі троє тислися з одного його краю.

— Немає місця! Немає місця! — загукали вони, помітивши Алісу.

— Місця скільки завгодно! — обурилася Аліса й сіла у велике крісло кінець столу.

— Скуштуй вина, — люб'язно запропонував Шалений Заєць.

Аліса кинула оком по столу, але, крім чаю, нічого не побачила.

— Не бачу тут ніякого вина, — сказала Аліса.

— А *ніякого* й немає, — знизав плечима Шалений Заєць.

— Тоді не вельми ґречно мені його пропонувати! — сердито мовила Аліса.

— Так само, як і сідати за стіл без запрошення, — сказав Шалений Заєць.

— А я не знала, що його накрито *тільки* для вас, — відказала Аліса. — Тут далеко більше, ніж три чашки.

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». *1866 р.*

— Тобі слід постригтися, — сказав Капелюшник. (Він уже давненько пас її цікавими очима й ось нарешті озвався).

— А вам слід навчитися не зачіпати приватних тем, — з притиском мовила Аліса. — Це дуже нечемно!

Капелюшник витріщив на неї очі, але сказав ось що:

— Чим крук схожий на капшук?

«Ну, тепер буде веселіше! — подумала Аліса. — Люблю загадки!»

— Думаю, я розлущу ваш горішок, — промовила вона вголос.

---

[1] *Сонько-Гризун* (англ. *Dormouse*) — миша, що живе на дереві й нагадує маленьку білку. Назва *сонна миша* пояснюється тим, що ці тваринки — нічні, тож сплять удень; узимку вони теж упадають у сплячку.

— Ти думаєш, що зумієш знайти відповідь: ти це хотіла сказати? — мовив Шалений Заєць.

— Саме це, — відповіла Аліса.

— Тоді думай, що кажеш, — мовив Заєць.

— Я завжди думаю! — поквапливо сказала Аліса. — Принаймні... принаймні кажу, що думаю... Зрештою, це одне й те саме!

— Аніскілечки! — скрикнув Капелюшник. — Ти ще скажи, ніби «я бачу, що їм» і «я їм, що бачу» — одне й те саме.

— Ти ще скажи, — докинув Шалений Заєць, — ніби «я люблю те, що маю» і «я маю те, що люблю» — одне й те саме!

— Ти ще скажи, — підпрягся Сонько із заплющеними, мов у сновиди, очима, що «я дихаю, коли сплю» і «я сплю, коли дихаю» — одне й те саме!

— Щодо тебе, друзяко, то це й справді одне й те саме, — зауважив Капелюшник, і на тому розмова урвалася.

Якусь часину товариство сиділо мовчки, й Аліса намагалася пригадати все з тієї дещиці, яку знала про круків та капшуки.

Капелюшник перший порушив мовчанку.

— Яке сьогодні число? — звернувся він до Аліси, добувши з кишені годинника. Він дивився на нього тривожними очима, тоді струснув ним і приклав до вуха.

— Четверте, — хвильку подумавши, мовила Аліса.

— На два дні відстає, — зітхнув Капелюшник, і додав, світячи лихими очима на Шаленого Зайця: — Я ж тебе застерігав: масло не годиться для годинників.

— Але ж то було масло найвищого ґатунку, — сумирно відповів той.

— Так, але в нього могли потрапити крихти, — буркнув Капелюшник. — Додумався — мастити кухонним ножем!

Шалений Заєць узяв годинника й похмуро вп'явся в нього очима, тоді вмочив його у свій чай і глянув ще раз, після чого не знайшов нічого кращого, як повторити:

— Але ж масло було *найвищого ґатунку*!

— Який кумедний годинник, — зауважила Аліса, що з цікавістю зазирала Зайцеві через плече. — Показує дні, але не показує годин!

А. Рекаєм. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». *1907 р.*

Кадр із кінофільму «Аліса в Країні Див». *Режисер Т. Бертон. 2010 р.*

— Ну то й що? — промимрив Капелюшник. — Може, *твій* годинник показує роки?

— Певне, що ні, — жваво відказала Аліса. — А все тому, що рік триває дуже довго.

— Отак і *мій*! — сказав Капелюшник.

Аліса розгубилася.

Капелюшникові слова, здавалось, були позбавлені будь-якого глузду, хоча вона добре розчула кожне слово.

— Я не зовсім вас розумію, — сказала вона якомога чемніше.

— Сонько знову спить, — зауважив Капелюшник і хлюпнув йому на ніс гарячого чаю.

Сонько нетерпляче труснув головою й озвався, не розплющуючи очей:

— Звичайно, звичайно, те самісіньке хотів сказати і я.

— Ну, як там загадка? Ще не відгадала? — запитав Капелюшник, знову повернувшись до Аліси.

— Здаюся! — сказала Аліса. — І яка ж відповідь?

— Уявлення не маю, — сказав Капелюшник.

— Я так само, — озвався Шалений Заєць.

Аліса стомлено зітхнула:

— І треба ж було вбити стільки часу на загадку, яка не має відповіді!

— Якби ти знала Час так, як я, — насупився Капелюшник, — ти б цього не казала, бо Він — *живий*.

— Не розумію, — сказала Аліса.

— Ще б пак! — зневажливо тріпнув головою Капелюшник. — Ти ж, мабуть, із Часом ніколи й словом не перекинулася!

— Здається, ні... — обережно відповіла Аліса. — Знаю лише, що іноді неправильно його вживаю, коли пишу завдання з мови.

— Ага! Тоді все ясно! — сказав Капелюшник. — З Часом треба поводитися правильно! Бач, якби ти з ним дружила, він робив би з годинником усе, що захочеш. Ось, припустімо, зараз дев'ята ранку — саме час початку уроків, а ти береш і шепочеш Часові одне слівце — і стрілки я-ак забігають!.. Пів на другу, час обідати.

— Хотів би я, щоб настав час обіду, — тихенько зітхнув Шалений Заєць.

— Звісно, це було б чудово, — задумливо мовила Аліса, — тільки до того часу я ще, мабуть, не встигну зголодніти.

— Мабуть, — погодився Капелюшник. — Але його можна затримати на половині другої й тримати скільки завгодно.

— Так і *ви* робите? — запитала Аліса.

Капелюшник скрушно похитав головою.

— Аби ж то... Ми з Часом розбили глека ще в березні, якраз перед тим, коли *оцей* добродій (він показав чайною ложечкою на Шаленого Зайця) ошалів, — на великому королівському концерті. Я мав співати:

Іди, іди, борщику,
Зварю тобі дощику
В олив'янім горщику...

— Знаєш цю пісню?

— Та наче щось таке чула, — відповіла Аліса.

— Там є ще продовження, — і Капелюшник заспівав:

Мені каша, тобі дощ,
Щоб періщив густий борщ!
Іди, іди, борщику...

Тут Сонько стрепенувся і крізь сон заспівав: «Іди-іди-іди-іди-іди...»

Він співав так довго, аж решті чаєпивців довелося його вщипнути, аби він перестав.

— Отож бо, — повів далі Капелюшник, — доспівую я перший куплет, коли це Королева як підскочить та як зарепетує: «Це марнування Часу! Він убиває Час! Відтяти йому голову!»

— Яке дикунство! — вигукнула Аліса.

— І відтоді, — тоскно додав Капелюшник, — Час для мене пальцем об палець не хоче вдарити! Відтоді в нас завжди шоста година.

Нараз Алісу осяяв здогад.

— І тому стіл накритий до чаю? — спитала вона.

— Атож, саме тому, — зітхнув Капелюшник. — У нас завжди пора чаю, нам навіть ніколи помити посуд.

— Виходить, ви просто пересуваєтесь по колу, чи не так? — спитала Аліса.

— Достеменно так, — відповів Капелюшник. — Вип'ємо чашку й пересідаємо до другої.

— А що ви робите, коли доходите до того місця, звідки починали? — ризикнула спитати Аліса.

— Давайте міняти тему! — утрутився, позіхаючи, Шалений Заєць. — Це вже починає набридати. Пропоную: нехай наша панянка розкаже нам казку.

— Боюсь, я не знаю жодної, — збентежилася Аліса.

— Тоді розкаже Сонько! — скрикнули обидва *чаєпивці*. — Гей, Сонько, прокинься! — І вони ущипнули його відразу з обох боків.

Сонько спроквола розплющив очі.

— Я не спав, — озвався він хрипким голосочком. — Я чув, хлопці, кожне ваше слово.

— Розказуй казку! — зажадав Шалений Заєць.

— Будь ласка, — підхопила Аліса.

— Але хутко, — докинув Капелюшник, — бо знову заснеш і не докажеш до кінця.

— Колись давно жили собі три сестрички, — швидко заторохтів Сонько, — і звали їх Олша, Асіла і Тільда. І жили вони на дні криниці.

— І що вони там їли? — запитала Аліса, яку завжди цікавили проблеми харчування.

— Мелясу, — сказав Сонько, хвильку подумавши.

— Не могло такого бути, — лагідно зауважила Аліса, — адже вони всі були б недужі.

— А вони й були недужі, — сказав Сонько. — *Дуже недужі*...

Аліса спробувала уявити, як то можна все життя харчуватися самою мелясою, і це тільки посилило її сумніви.

— А чому вони жили на дні криниці? — допитувалася вона далі.

— Чому ти не п'єш більше чаю? — цілком серйозно мовив Шалений Заєць.

— Більше? — образилася Аліса. — Я ще взагалі його не пила!

— Більше чаю вона не хоче, — задумливо сказав Шалений Заєць.

— Ти хочеш сказати, *менше* чаю вона не хоче, — утрутився Капелюшник, — адже випити *більше*, ніж нічого, дуже просто.

— А вашої думки ніхто не питав, — зауважила Аліса.

— То хто тут зачіпає приватні теми? — переможно запитав Капелюшник.

Відповісти на це було нічого, тож Аліса взяла собі чаю і хліба з маслом, а тоді знову повернулася до Сонька.

— То чому ж вони жили на дні криниці?

Сонько знову трохи подумав і промовив:

— Бо то була мелясна криниця.

— Таких не буває! — сердито сказала Аліса.

— Тс!. тс!.. — засичали на неї Капелюшник і Шалений Заєць.

— Як моє не в лад — я із своїм назад! Докінчуй казку сама, — набурмосився Сонько.

— Ні, ні, будь ласка, розказуйте далі! — покірно сказала Аліса. — Я більше не перебиватиму. Мабуть, *один* такий колодязь усе ж був.

— *Один*! Аякже! — запирхав Сонько. Проте оповідати далі не відмовився.

— Отже, ці три сестрички... вони, бачте, жили собі, лижучи...

— *Лежачи*? — засумнівалася Аліса, забувши про свою обіцянку.

— Не *лежачи*, а *лижучи* — вони лизали мелясу! — випалив Сонько, цього разу без жодних роздумів.

— Мені потрібна чиста чашка, — перебив Капелюшник. — Пересуньмося на одне місце.

І тут-таки пересів на сусідній стілець. Сонько посунувся на його місце, Шалений Заєць — на місце Сонька, й Алісі, хоч-нехоч, довелося сісти на місце Шаленого Зайця.

Капелюшник єдиний виграв від такого переміщення, зате Алісі було найгірше, оскільки Шалений Заєць устиг перекинути у своє блюдце глечик з молоком.

Алісі не хотілося знов ображати Сонька-Гризуна, тож вона спитала дуже обережно.

— І все ж я не розумію: як вони там жили?

— Як, як? — озвався Капелюшник. — Лизнуть меляси, та й точать ляси... Уторопала, дурненька?

— Перепрошую, а що таке *ляси*? — спитала Аліса, пускаючи повз вуха останнє Капелюшникове слово.

— Ляси — це баляндраси, — пояснив Сонько.

Спантеличена такою відповіддю, бідна Аліса аж кілька хвилин не перебивала Сонькової оповіді.

— Отак вони й жили, — вів спроквола Сонько-Гризун, позіхаючи й тручи очі, бо його починав морити сон, — лизнуть меляси, поточать ляси та й малюють всякі вихиляси — усе, що починається з літери Б.

— Чому саме з Б? — поцікавилася Аліса.

— А чому б і ні? — рвучко підвів голову Шалений Заєць.

Аліса знову замовкла. Сонько-Гризун став западати в дрімоту, та коли Капелюшник його вщипнув, він тоненько вискнув і заговорив далі:

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». *1866 р.*

— ... з літери Б, наприклад: баляндраси, блідий місяць, байдики, багацько... До речі, чи траплялося тобі бачити таку штукенцію, як багацько?

— М... м... м... Як би вам сказати, — остаточно розгубилася Аліса. — Я не думаю...

— То й не кажи нічого! — озвався Капелюшник.

Такої нетактовності Аліса стерпіти вже не могла: вона встала й подалася геть.

Сонько миттю заснув, а на решту чаєпивців Алісин відхід не справив належного враження, хоча вона й озиралася раз чи двічі — чи не покличуть її назад.

Оглянувшись востаннє, вона побачила, як Заєць із Капелюшником запихають Сонька в чайник.

— Ну й нехай, усе одно я більше туди не піду! — казала собі Аліса, пробираючись крізь хащі. — Скільки живу, дурнішої компанії не бачила!

Не встигла вона це доказати, як раптом у стовбурі одного з дерев угледіла двері.

— Оце цікаво! — подумала вона. — А втім, сьогодні цікаве все. Думаю, мені можна туди ввійти?

Вона ввійшла, і... знову опинилася в довгому коридорі з тим самим скляним столиком.

«Тепер я вже буду мудріша», — сказала вона подумки й почала з того, що взяла золотого ключика й відчинила дверцята до саду. Далі вона відшукала в кишені шматочок гриба й гризла його доти, доки не зменшилася вдвоє.

І ось, пробравшись крізь вузенький прохід, вона вступила нарешті до чарівного саду з барвистими квітниками й прохолодними водограями.

(Переклад Валентина Корнієнка, за редакцією Івана Малковича)

У розділі сьомому «Божевільне чаювання» (*анг.* «A mad tea-party») автор спирається на англійську традицію пити чай о п'ятій годині вечора (у творі — о шостій, до речі, саме о шостій збиралися пити чай доктор Доджсон і сестри Лідделл). Аліса п'є чай в компанії Капелюшника, Шаленого Зайця й Сонька-Гризуна. Це *божевільне чаювання* називається саме так, бо його учасники не хотіли змінювати свої чашки, а натомість мінялися місцями.

В українському перекладі В. Корнієнка цей вираз передано абсолютно точно — *божевільне чаювання.*

Письменник також використовує давню англійську традицію створення загадок, що не передбачали відгадок. Капелюшник запитує Алісу: «Чим крук схожий на капшук?» (*Англ.* «Why is a raven like a writing-desk?») Автор стверджує те, що не все у світі має логічне пояснення. Однак те, що не має пояснення, не означає, що цього не існує взагалі.

Робота з текстом розділу 7

1. Назвіть учасників божевільного чаювання.
2. Опишіть місце, де воно відбувалося.
3. Поясніть, чому чаювання казкових персонажів називається *божевільним.*
4. Які англійські традиції знайшли відображення в цьому розділі? Як і з якою художньою метою вони використані письменником?
5. Назвіть імена казкових героїнь, у яких угадуються сестри Лідделл.
6. Яка історія пов'язана з ними? Хто її розповідає?

Краса слова

Гра словами й смислами. Літературна гра словами й смислами з розвитком сюжету стає все цікавіша й веселіша. Ось, наприклад, характерний для казки Льюїса Керролла прийом перестановки слів у реченні. «Я завжди думаю! — поквапливо сказала Аліса. — Принаймні... принаймні кажу, що думаю. Зрештою, це одне й те саме!» А Капелюшник заперечив: «Аніскілечки!.. Ти ще скажи, ніби "я бачу, що їм" і "я їм, що бачу" — одне й те саме». А Сонько-Гризун підтвердив: «Ти ще скажи, що "я дихаю, коли сплю" і "я сплю, коли дихаю" — одне й те саме!»

• Знайдіть у творі подібні приклади мовної гри. Придумайте українською (або англійською) мовою свої приклади перестановки слів у реченнях зі зміною смислу.

Розділ восьмий
Королевин крокет[1]

При самому вході до саду ріс великий трояндовий кущ: троянди на ньому були білі, але троє садівників фарбували їх на червоні. Зацікавлена Аліса підступила ближче, і в цю мить один садівник сказав:

[1] *Крокéт* (англ. *croquet*) — спортивна гра, учасники якої ударами спеціальних молотків із довгою ручкою проводять шари крізь ворота, що розставлені на майданчику в певному порядку. Гра користувалася великою популярністю в XIX ст. серед представників англійської знаті.

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». *1866 р.*

— Обережніше, П'ятірко! Ти мене всього обляпав!

— Я ненароком! — буркнув П'ятірка. — Це Сімка підбив мені лікоть.

Сімка підвів очі й сказав:

— Браво, П'ятірко! Завжди звертай на іншого!

— *Ти* б краще помовчав! — сказав П'ятірка. — Щойно вчора я чув, як Королева казала, що за твоїм карком давно плаче сокира!

— А то за що? — поцікавився той, кого обляпали.

— А то вже не *твій* клопіт, Двійко! — сказав Сімка.

— Ба ні, якраз його! — вигукнув П'ятірка. — І я йому таки скажу, за що: за те, що він замість цибулі приніс на кухню тюльпанових цибулин.

Сімка жбурнув пензля.

— Більшої кривди годі уяви... — почав він, але тут його погляд упав на Алісу, і він затнувся.

Решта двоє теж озирнулися, і всі разом низенько їй уклонилися.

— Чи не будете ласкаві сказати, — несміливо озвалася Аліса, — навіщо ви фарбуєте троянди?

П'ятірка із Сімкою промовчали й тільки глипнули на Двійку. Той почав пошепки пояснювати:

— Розумієте, панно, отут повинен був рости червоний кущ, а ми взяли та й посадили білий. І якщо Королева це виявить, нам усім, знаєте, постинають голови. Тому, панно, ми й стараємося, аби ще перед її приходом...

Тут П'ятірка, який тривожно позирав у глиб саду, загорлав:

— Королева! Королева! — і всі троє садівників попадали ниць. Почувся тупіт багатьох ніг, й Аліса озирнулася, нетерпляче виглядаючи Королеву.

Першими з'явилися десятеро вояків із піками. Усі вони, як і садівники, були плоскогруді й прямокутні, з руками й ногами по краєчках. За ними — так само в колоні по двоє — крокувало десятеро челядників, розцяцькованих з голови до п'ят бубнами. Далі, побравшись за руки, з веселим підскоком ішли парами королівські діти; їх теж було десятеро, і всі — у чирвових серцях. За дітьми виступали гості, здебільшого королі й королеви, і серед

них Аліса впізнала Білого Кролика: він то цокотів щось нервовою скоромовкою, то усміхався, коли говорили інші, і врешті проминув Алісу, не помітивши її. За гостями йшов Чирвовий Валет: на червоній оксамитній подушці він ніс королівську корону. А замикали всю цю пишну процесію КОРОЛЬ і КОРОЛЕВА СЕРДЕЦЬ.

Аліса завагалася: чи не слід і їй упасти ниць, але не пригадувала, щоб хтось колись казав про таке правило під час процесій.

«Та й хто тоді буде на них дивитися, — подумала вона, — коли всі лежатимуть долілиць?»

Тож вона стояла на місці й чекала.

Коли процесія порівнялася з Алісою, усі зупинилися і прикипіли до неї очима.

— Хто це? — грізно запитала Королева.

Чирвовий Валет, до якого вона звернулася, лише усміхнувся і вклонився у відповідь.

— Ідіот! — тріпнула головою Королева й звернулася до Аліси:

— Як тебе звати, дитино?

— Аліса, ваша величносте, — щонайчемніше відказала Аліса, а про себе додала: «Зрештою всі вони тільки колода карт. Нічого їх боятися».

— А оце хто? — тицьнула Королева пальцем на садівників, розпростертих навколо трояндового куща.

(Оскільки лежали вони долілиць, то за візерунками на їхніх сорочках годі було розпізнати, хто то — садівники, вояки, двораки, а чи трійко власних Королевиних дітей, — сорочки ж бо в колоді всі однакові).

— Звідки мені знати? — відповіла Аліса, дивуючись із власної сміливості. — То *не мій* клопіт.

Королева почервоніла з люті і, хижо блимнувши очима, вереснула:

— Відтяти їй голову! Відтя...

— Дурниці! — твердо промовила Аліса на весь голос, — і Королева затихла.

Король запобігливо торкнув її за рукав:

— Не гарячкуй, моя люба, це ж бо дитина!

Королева сердито повернулася до нього спиною й звеліла Валетові:

— Переверни їх!

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». *1866 р.*

Валет обережно перевернув садівників носаком черевика.

— Встати! — верескнула Королева.

Садівники прожогом посхоплювалися й стали кланятися всім підряд — Королю, Королеві, королівським дітям і цілій громаді.

— Годі! Годі! — зарепетувала Королева. — Мені вже світ закрутився! — І, кивнувши на трояндовий кущ, спитала:

— Ви що тут робили?

— З дозволу вашої величності, — покірно пробелькотів Двійка, уклякаючи на одне коліно, — ми старалися...

— Усе ясно! — мовила Королева, розглядаючи троянди. — Постинати їм голови!

І процесія рушила далі. Відстали тільки троє вояків, що мали скарати безталанних садівників.

Ті кинулися до Аліси, благаючи її заступитися.

— Не бійтеся, ваші голови будуть на місці, — мовила Аліса й повкидала садівників у найближчий квітковий горщик.

Вояки покрутилися, поникали та й спокійнісінько подалися слідом за всіма.

— Ну як там голови? — крикнула Королева.

— Були, та загули, ваша величносте! — відгукнулися вояки.

— Молодці! — гукнула Королева. — У крокет граєте?

Вояки мовчки звернули погляди на Алісу: питання вочевидь стосувалося її.

— Граю! — гукнула Аліса.

— То гайда з нами! — ревнула Королева.

Й Аліса, чия цікавість була розпалена до краю, пристала до процесії.

— М...м...м... Ох же гарний день сьогодні! — озвався збоку несміливий голос: поруч неї дріботів Білий Кролик і збентежено зазирав їй в обличчя.

— Дуже гарний, — притакнула Аліса. — Герцогині не бачили?

— Т-с-с-с!.. — оглядаючись через плече, занепокоївся Кролик.

Він звівся навшпиньки й шепнув Алісі у вухо:

— Її засуджено до страти.

— За віщо? — поцікавилася Аліса. — Якась змова? шкода?

— Вам шкода? — нашорошився Кролик.

— Ба ні! — сказала Аліса. — Зовсім не шкода. Я спитала: «За віщо?»

— Вона нам'яла Королеві вуха, — промовив Кролик.

Аліса пирснула сміхом.

— Т-с! Т-с! Королева почує!.. — злякано зашепотів він. —

Герцогиня, бачте, спізнилася, і Королева сказала...

— Усім на свої місця! — крикнула Королева громовим голосом, і всі підлеглі кинулися врізнобіч, спотикаючись і наштовхуючись одне на одного. За хвилину-другу метушня, одначе, ущухла, і гра почалася.

Аліса подумала, що зроду-віку ще не бачила такого дивного крокетного майданчика — він був увесь у горбиках і рівчаках; замість куль тут котили живих їжаків; за молотки правили живі фламінго, а вояки, постававши навкарачки, удавали ворітця.

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». *1866 р.*

Орудувати своїм фламінго виявилося для Аліси найбільшою морокою. Нарешті вона навчилася затискати його під пахвою так, щоб не заважали ноги. Та тільки-но вона випро́стувала птахові шию й замірялася вдарити ним по їжакові, як фламінго тут-таки вигинався назад і зазирав їй у вічі з таким здивованим виразом, що годі було стримати сміх. А коли вона знову нагинала йому голову й збиралася почати все наново, виявлялося, що їжак за той час розкрутився й тишком-нишком драпає геть. Окрім того, хоч би куди вона гилила свого їжака, на дорозі йому зазвичай зринав коли не горбок, то рівчак, а *вояковорітця* раз у раз розкарлючувалися і переходили на інші ділянки майданчика.

Незабаром Аліса дійшла висновку, що це не гра, а мука. Крокетисти били всі заразом, не дожидаючи своєї черги, і весь час сперечалися й чубилися за їжаків.

Невдовзі Королева вже гасала скрізь, як навіжена, тупотіла ногами й репетувала:

— Відтяти йому голову!.. Відтяти їй голову...

Аліса захвилювалася: досі, правда, сутички з Королевою в неї не було, але вона могла спалахнути першої-ліпшої хвилини.

«Що тоді зі мною буде? — думала вона. — Тут так люблять зносити голови, — аж дивно, що взагалі ще хтось уцілів!»

Вона почала роззиратися довкола, прикидаючи, кудою б непомітно втекти, і раптом угледіла в повітрі якусь дивовижу. Спершу Аліса вкрай розгубилася, але, придивившись пильніше, збагнула, що то — усміх.

— Чеширський Кіт! — зраділа вона. — Тепер хоч буде з ким порозмовляти!

— Як ся маєте? — запитав Кіт, тільки-но рот проступив йому так виразно, що вже було чим говорити.

Аліса зачекала, поки з'являться очі, і кивнула.

«Тепер до нього озиватися марно, — міркувала вона. — Почекаю, поки з'явиться бодай одне вухо».

За мить зринула ціла голова; Аліса випустила з рук свого фламінго й почала ділитися враженнями, рада-радісінька, що знайшовся слухач. Кіт вочевидь вирішив, що голови цілком вистачить, і далі з'являтися не став.

— Я б не сказала, що це чесна гра, — почала нарікати Аліса. — І всі вони так жахливо сваряться, що не чують самих себе. Правил, по-моєму, ніяких, а якщо і є, то ніхто їх не дотримується. До того ж ви навіть не уявляєте, як важко грати, коли всі кулі й молотки — живі. Скажімо, я маю бити у ворітця, а вони пішли гуляти в інший кінець майданчика! А Королевин їжак, якого я мала крокетувати, тільки-но побачив, що *мій* на нього котиться, одразу й утік.

— А як тобі подобається Королева? — запитав Кіт, стишивши голос.

— А ніяк, — відповіла Аліса, — вона так страшенно... — Тут Аліса помітила, що Королева стоїть у неї за спиною, наслухаючи — ... так страшенно вправно грає, що не треба великого розуму, аби вгадати, хто переможе.

Королева всміхнулася і відійшла.

— З ким це ти балакаєш? — запитав Король, що й собі підійшов до Аліси й зачудовано приглядався до котячої голови.

— Це мій друг, Чеширський Кіт, — сказала Аліса. — Дозвольте, я вас познайомлю.

— Мені не подобається його подоба, — заявив Король. — А втім, він може поцілувати мені руку, коли хоче.

— Я волів би цього не робити, — сказав Кіт.

— Не лихослов! — вигукнув Король. — І не світи так на мене очима!

З цими словами Король сховався за Алісину спину.

— Котові й король не указ, — мовила Аліса. — Десь я це читала, не пам'ятаю тільки, де.

— Ні! Його треба прибрати! — твердо мовив Король і гукнув до Королеви:

— Серденько, звели, будь ласка, прибрати Кота!

Королева на все — мале й велике, мала одну раду.

— Зітнути йому голову! — кинула вона, навіть не обертаючись.

— Я сам приведу Ката! — зголосився Король, і тільки його й бачили.

Аліса вже хотіла вертатися на крокетний майданчик, щоб поглянути, як іде гра, коли тут до неї долинуло несамовите Королевине верещання. Аліса вжахнулася: трьох гравців, що проґавили свою чергу, уже було засуджено до страти.

Те, що коїлося на майданчику, здавалося їй справжнім неподобством: довкола панував такий рейвах, що годі було вгадати, чия черга ставати до гри.

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». *1866 р.*

Аліса трохи зачекала, а тоді подалася на розшуки свого їжака. Довго шукати не довелося — він скубся з чужим їжаком. То була чудова нагода, щоб одним із них крокетувати другого, але, як на те, Алісин молоток, цебто фламінго, перейшов на інший кінець саду, й Аліса могла тільки бачити, як він неоковирно силкується злетіти на дерево.

Поки вона його зловила й принесла назад, бійка вщухла, і за обома їжаками вже й слід прохолов.

— Утім, невелика втрата, — вирішила Аліса, — однаково всі ворітця порозбігалися.

Міцно затиснувши фламінго під пахвою, щоб той знову не втік, вона подалася докінчувати розмову зі своїм другом.

Повернувшись на те місце, де в повітрі мріла його голова, Аліса з подивом побачила, що довкола Кота зібрався цілий натовп. Кат, Король і Королева жваво про щось сперечалися, галасуючи навперебій, а решта всі стояли мовчазні й, судячи з їхніх облич, занепокоєні.

Усі троє кинулися до Аліси, щоб вона їх розсудила. Кожен їй щось доводив, та оскільки говорили всі навперебій, то зрозуміти про що йдеться, було дуже важко.

Кат доводив, що не можна відтяти голову, коли її немає від чого відтинати: зроду-віку він такого не робив і не збирається на старості переучуватися — на якого ката перевчати ката?!

Король доводив, що всяк, хто має голову, може її позбутися, і годі молоти дурниці.

А Королева доводила, що коли питання не вирішиться швидше, ніж *уже*, то вона скарає на горло всіх до одного. (Це й пояснює, чому всі як один були такі похмурі й занепокоєні).

Аліса не змогла придумати нічого кращого, як сказати:

— Кіт належить Герцогині. Порадьтеся з нею.

— Вона за ґратами, — сказала Королева до Ката. — Веди її сюди!

Кат помчав стрілою, а котяча голова почала танути, і коли нарешті привели Герцогиню, від голови не лишилося й сліду. Король із Катом ще довго бігали, мов навіжені, шукаючи голову, а решта гостей пішли догравати гру.

(Переклад Валентина Корнієнка, за редакцією Івана Малковича)

Коментарі

У восьмому розділі Льюїс Керролл у фантастичній формі відобразив вади суспільного життя Англії «вікторіанської» доби, коли королівський двір і уряд демонстрували сувору політику. Королева в повісті-казці «Аліса в Країні Див» зображена злою, роздратованою та свавільною. Вона всім погрожує покаранням. Незвичайні умови гри в Королевин крокет (коли потрібно грати не молотками і м'ячами, а живими істотами — фламінго та їжаками, які могли тікати, переходити з місця на місце, як і ворітця, що утворювали вояки) відображають, з одного боку, заплутаність політичної ситуації в Англії, а з іншого — байдужість уряду до будь-кого. Якщо звичний для англійців крокет був тихою і спокійною грою за правилами, то в повісті-казці все відбувається навпаки. «Це не гра, а му́ка», — каже Аліса.

Водночас письменник утверджує свободу думки й незалежність особистості від будь-якої влади в образі Аліси, котра не побоялася Королеви, а також в образі Чеширського Кота, якому не можна відтяти голову (бо в казці її не було від чого відтинати).

Речення «Котові й король не указ», яке промовляє Аліса, утворено на підставі давньої англійської приказки «Кіт може дивитися на короля» (*англ.* «A cat may look at a king»).

Робота з текстом

1. Поясніть, чому садівники перефарбовують кущ троянд із білого на червоний колір.
2. Як поводиться Королева з челяддю, Герцогинею, Алісою?
3. Назвіть улюблену фразу Королеви.
4. Чи боїться Аліса Королеву? Доведіть це прикладами з тексту.
5. Хто (або що?) теж не побоявся Королеви?
6. Що стало причиною суперечки Ката, Короля та Королеви? Яку позицію обстоював кожен із них? Що їм порадила Аліса?

Творче завдання

1. Розкажіть від імені Аліси про гру в Королевин крокет.
2. Що мала на увазі, але не сказала Аліса в розмові з Чеширським Котом? Спробуйте продовжити обірвану фразу Аліси. Чому вона не сказала те, про що думала, і чому Кіт «стишив» голос?

— А як тобі подобається Королева? — запитав Кіт, стишивши голос.

— А ніяк, — відповіла Аліса, — вона так страшенно... — Тут Аліса помітила, що Королева стоїть у неї за спиною, наслухаючи — ...так страшенно вправно грає, що не треба ніякого розуму, аби вгадати, хто переможе.

Розділ дев'ятий. **Розповідь Казна-Що-Не-Черепахи**
Розділ десятий. **Омарова[1] кадриль[2]**

Образ Казна-Що-Не-Черепахи укорінений в англійській національній традиції — їсти «черепаховий суп» (*англ.* «Mock Turtle Soup»). «Ти вже була в Казна-Що-Не-Черепахи?» — запитала Королева Алісу. «Ні, я навіть не знаю, що воно таке», — відповіла дівчинка. «Це те, з чого роблять черепаховий суп», — пояснила Королева. Хоча ця страва називається «черепаховий суп», але насправді її готують не з черепахи, а з телячої голови. Письменник майстерно використав цю давню англійську традицію і створив на її підставі образ казкової істоти з мушлею черепахи та ногами й головою корови. До виразу «Mock Turtle» неможливо дібрати точний український відповідник, але перекладач В. Корнієнко через поєднання несумісних слів відобразив дивну тварину — Казна-Що-Не-Черепаха.

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». *1866 р.*

Коментарі

У розділі 9 знову з'являється образ Герцогині, котра в усьому шукає мораль (як певну норму поведінки й мислення): «Мораль є в усьому, треба тільки вміти її знайти». В образі Герцогині втілено потворний моралізм

---

[1] *Ома́р* — найбільший із морських раків, може досягати 80 см.

[2] *Кадри́ль* — веселий танець, популярний у Європі у XVIII–XIX ст.

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». *1866 р.*

«вікторіанської» доби, коли дітей постійно чогось повчали, обмежуючи будь-які прояви їхньої вільної особистості.

У кумедній розповіді Казна-Що-Не-Черепахи про школу, учителів і навчання також критикується тогочасна система освіти, у якій було чимало предметів, відірваних від реального життя, які діти просто не розуміли: «Далі йшли чотири дії матимайчухи: добивання, відбивання, множення і обділення». А ще Казна-Що-Не-Черепаха називає такі предмети, як стародавнє і сучасне Аморезнавство, Гастрономія, Дригонометрія, Хвісткультура. Замість слова *уроки* використовується слово *моро́ки*. «Його (учителя Краба. — *Прим. авт.*) мороки забивали па́мороки», — додає Грифон[1], називаючи шкільне навчання *неукою* (тобто не наукою).

Який зміст укладено в назви шкільних предметів, що згадуються в тексті оригіналу: Reeling and Writhing, Ambition, Distraction, Uglification and Derision, Mystery, Seaography, Drawling, Stretching and Fainting in Coils.

• **Назви яких предметів із вашого шкільного життя вони нагадують? У яких із поданих англійських назв предметів увиразнено риси характеру й поведінки людей?**

Робота з текстом розділів 9–10

1. **Прочитайте повчання Герцогині. Чи всі з них зрозуміла Аліса? А ви?**
2. **Хто такий Казна-Що-Не-Черепаха? Чому він так називається? Як виглядає?**
3. **Що розповіли Казна-Що-Не-Черепаха і Грифон про шкільну «неуку» Алісі?**
4. **Які шкільні предмети названі в розділі 9? Що вони означають?**
5. **Що говорять казкові персонажі про вчителів?**
6. **Про які розваги йдеться в розділі 10? Розкажіть про них.**

Використовуючи ілюстрації Дж. Тенніела, розкажіть про події, пов'язані з цими персонажами.

[1] *Грифо́н* — фантастична крилата істота з тулубом лева й головою орла. Має гострі кігті, білі або золоті крила.

Творче завдання

Виразно прочитайте одну з пісень розділу 10. Визначте в ній ознаки пісні та казки.

Розділ одинадцятий. **Хто вкрав пиріжки**
Розділ дванадцятий. **Свідчить Аліса**

Коментарі

У повісті-казці «Аліса в Країні Див» міститься критика не тільки «вікторіанської» освіти, моралі, виховання, політики, а й системи судочинства. У казковій формі за допомогою цілого ряду комічних прийомів письменник висміює безглуздість судового процесу, що здійснюється не задля захисту прав і свобод, а в чиїхось дріб'язкових інтересах. Усе, що відбувається в судовій залі, виходить за межі будь-якої логіки. Тільки Аліса, єдина серед присутніх, зберігає здоровий глузд і критичний погляд на події. За своїми моральними якостями, відчуттям внутрішньої свободи й власної гідності вона набагато вище за суддів-«птахотварів», Короля й Королеву. Тому Аліса раптово знову виростає вже без допомоги будь-яких чарівних предметів. Героїня не підкоряється ніяким обмеженням і дурним приписам. Розпочавшись як цікава літературна гра, казковий сюжет поступово перетворився на моральне випробування Аліси, яка залишається сама собою й зберігає людяність і свободу.

Робота з текстом розділів 11–12

1. Кого і за що судить суд присяжних[1]?
2. Як ви думаєте, чи випадковим є те, що суддею був Король? Що було одягнуто в нього на голові?
3. Чому Аліса назвала суддів «пришелепкуватими»? Поясніть значення цього слова. Як судді «підтвердили» це визначення?
4. Розкажіть про те, які свідчення давав Капелюшник.
5. Поясніть зовнішні зміни в образі Аліси під час суду.
6. Як Аліса поставилася до всього того, що побачила на судовому процесі?

Творче завдання

1. Доведіть, що розмова Аліси з Королевою є кульмінацією твору.
2. Порівняйте книжки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див» і української письменниці Галини Малик «Аля в Країні Недоладії».

---

[1] *Суд присяжних* — форма здійснення державної влади, зокрема судової, безпосередньо громадянами, шляхом їхньої участі у відправленні правосуддя.

Знайдіть подібність у фантастичних пригодах і характерах юних героїнь. Які випробування випали на їхню долю в уявній країні і які моральні якості виявили дівчатка в цих випробуваннях?

Література і мистецтво

За мотивами казок Льюїса Керролла знято понад сорок фільмів режисерами різних країн світу — США, Великої Британії, Німеччини, Канади, Росії. Визначною подією у світі кіномистецтва у 2010 р. став фільм відомого американського режисера Тіма Бертона. Подивіться цей фільм і порівняйте його з книжкою. Назвіть сюжетні лінії твору, які Т. Бертон продовжив у нових пригодах Аліси.

Кадр із кінофільму «Аліса в Країні Див». *Режисер Т. Бертон. 2010 р.*

Перевірте себе

1. Доведіть, що «Аліса в Країні Див» — фантастична повість-казка. Визначте її характерні ознаки, доведіть прикладами з тексту.
2. Які вади «вікторіанської» доби знайшли відображення у творі? Доведіть свою думку прикладами.
3. Які англійські традиції знайшли відтворення в книжці Льюїса Керролла?
4. Назвіть англійські приказки, покладені письменником в основу образів персонажів твору.
5. Охарактеризуйте образ Аліси.
6. Наведіть приклади гри словами й смислами у творі.
7. Що, на вашу думку, приваблює в цій книжці різні покоління дітей?

МАРИНА ЦВЄТАЄВА

1892–1941

Душа летить в дитинство, як у вирій,
бо їй на світі тепло тільки там.

Ліна Костенко

Сторінки життя і творчості

Вірші Марини Цвета́євої люблять за силу натхнення, щирість душі й красу поетичного слова. Творчість цієї поетеси адресована переважно дорослим читачам. Однак для тих, хто тільки піднімається сходинками великої літератури, неоціненним буде дитяче сприйняття М. Цвєтаєвою мистецтва, її власний досвід входження у світ художньої літератури.

Марина Іванівна Цвєтаєва народилася 26 вересня 1892 р. в Москві. Її батько, професор Московського університету Іван Володимирович Цвєтаєв, був засновником і першим директором Музею мистецтв (*рос.* Музей изящных искусств), нині Державний музей образотворчого мистецтва імені О. С. Пушкіна. Мати, Марія Олександрівна Мейн, була талановитою піаністкою, захоплювалася поезією, писала вірші. «У нашому домі музика лилася звідусіль», — згадувала М. Цвєтаєва про роки свого дитинства. Марія Олександрівна хотіла, щоб у майбутньому дочка теж стала піаністкою. Молодша сестра Цвєтаєвої, Анастасія, не мала музичних здібностей, тому всі надії батьки покладали саме на Марину.

У домі Цвєтаєвих, крім музики, дуже любили художню літературу. Мати читала дітям казки й вірші німецькою та французькою мовами (якими володіла досконало), вона прищепила їм любов до мистецтва слова, тонке відчуття мови оригіналів і перекладів. Марина Цвєтаєва говорила, що книжки, які вона читала в дитинстві, стали її супутниками на все життя, вона поверталася до них неодноразово, осмислювала їх по-новому в зрілі роки.

Будинок Цвєтаєвих, що знаходився в центрі Москви, часто відвідували друзі батьків — учені, музиканти, письменники, художники. Іван Цвєтаєв уважав, що тільки мистецтво може змінити людей, зробити їх добрішими, світлішими серцем. Доньки Марина та Анастасія (у сім'ї їх звали Муся і Ася) зростали в атмосфері

Марина Цвєтаєва. *1911 р.*

служіння красі. Кожна з них у подальшому теж буде всім серцем віддана мистецтву: Марина стане видатною поетесою, Анастасія — письменницею і перекладачем. Рано втративши матір, дівчата не відступили від свого мистецького покликання, від тих ідеалів, які прищепили їм батьки.

1910 р., ще навіть не закінчивши гімназію, Марина потайки від рідних готує до видання свою першу поетичну збірку «Вечірній альбом». Читачі, які ознайомилися з цією книжкою, одразу зрозуміли, що в Росії з'явилася нова зірка поезії.

У найважчі роки життя М. Цвєтаєва знаходила спасіння й душевну розраду у творчості. Силою уяви вона линула у світ свого дитинства, світ мистецтва, любові й людяності, де завжди почувалася вільною та щасливою.

КНИГИ В ЧЕРВОНІЙ ПАЛІТУРЦІ

Історія створення

Вірш «Книги в червоній палітурці» написаний приблизно в період 1908–1910 рр. У той час М. Цвєтаєва почала готувати до друку свою першу книжку — ***«Вечірній альбом»***. Твір увійшов до розділу «Дитинство». Молода авторка відчувала, що її дитинство відходить у минуле, попереду на неї чекало велике доросле життя. У подальшу путь вона взяла із собою незабутні враження та спогади про твори мистецтва (музики й літератури), які полюбила з дитинства.

Книги в красном переплёте

Из рая детского житья
Вы мне привет прощальный шлёте,
Неизменившие друзья
В потёртом, красном переплёте.
Чуть лёгкий выучен урок,
Бегу тот час же к вам, бывало,
— Уж поздно! — Мама, десять строк!.. —
Но, к счастью, мама забывала.

Дрожат на люстрах огоньки...
Как хорошо за книгой дома!
Под Грига, Шумана, Кюи
Я узнавала судьбы Тома.

Темнеет, в воздухе свежо...
Том в счастье с Бэкки полон веры.
Вот с факелом Индеец Джо
Блуждает в сумраке пещеры...

Марина Цвєтаєва.
1910 р.

Кладбище... Вещий крик совы...
(Мне страшно!) Вот летит чрез кочки
Приёмыш чопорной вдовы,
Как Диоге́н[1], живущий в бочке.

Светлее солнца тронный зал,
Над стройным мальчиком — корона...
Вдруг — нищий! Боже! Он сказал:
«Позвольте, я наследник трона!»

Сестри Цвєтаєві.
1905 р.

Ушёл во тьму, кто в ней возник.
Британии печальны судьбы...
— О, почему средь красных книг
Опять за лампой не уснуть бы?

О золотые времена,
Где взор смелей и сердце чище!
О золотые имена:
Гекк Финн, Том Сойер, Принц и Нищий[2]!

Книги в червоній палітурці

Із раю, де я ще дитя,
Мені шлете свої привіти,
Одвічні друзі на життя,
В червону палітурку вшиті.

---

[1] *Діоге́н* — давньогрецький філософ, який за легендою жив у діжці.

[2] *Принц* і *злидар* — герої повісті Марка Твена «Принц і злидар» — схожі один на одного англійський принц Едуард Тюдор і маленький жебрак Том Кенті, які за велінням долі помінялися своїми ролями; потрапивши в незвичне середовище, кожен із них відкрив для себе важливі істини.

С. Дж. Гай. Цікава книжка. *1880-і роки*

Лишень я вивчу свій урок,
Тоді, бува, до вас біжу я,
— Вже пізно! — Мамо, ще рядок!..
Вона ж, на щастя, не слідкує.

У люстрі вогник миготить...
Із книгою так добре вдома!
Під Ґріґа, Шумана, Кюї
Я пізнавала долю Тома.

Вечірня сутінь, свіжість, щем...
Том разом з Беккі щиро вірить.
Ось Індіанець Джо з вогнем
В печері темній зло сновидить...

І цвинтар... Віщий гук сови...
(Як страшно!) Мчить через купини
Приймак бундючної вдови,
Як Діоген, схиливши спину.

Ясний, як сонце, тронний зал,
Над хлопчиком струнким — корона...
О Боже! Злидар!.. Він сказав:
«Я нині спадкоємець трону!»

Хто з темряви — той в ній і зник.
Британії печальні долі...
— Чому ж серед червоних книг
Заснути знов не маю волі?

О золота ця сторона,
Де погляд вільний, в серці вирій!
О золоті ці імена:
Гек Фінн, Том Сойєр, Принц і Злидар!

(Переклад Богдана Сторохи)

Література і мистецтво

У вірші М. Цвєтаєвої згадуються імена великих композиторів XIX ст. — Е́дварда Ґріґа (Норвегія), Ро́берта Шу́мана (Німеччина), Це́заря Кю́ї (Росія). Композиторів об'єднує те, що в їхніх творах знаходили втілення народні о́брази, казкові сюжети, природа рідного краю. Їхня музика сповнена світла і радості, у ній немає тривоги й напруження. Марині Цвєтаєвій дуже подобалася мелодія Е. Ґріґа «Ранковий настрій». Ви можете її прослухати за допомогою Інтернету.

Робота з текстом

1. З якими почуттями героїня вірша згадує про своє дитинство?
2. У яких кольорах авторка змальовує минулі роки? Що, на вашу думку, можуть означати ці кольори?
3. Якими вам видалися стосунки матері й доньки, домашня атмосфера у вірші?
4. Назвіть літературні твори, їх авторів і персонажів, що згадуються у вірші М. Цвєтаєвої.
5. Назвіть імена та прізвища композиторів, що згадуються у творі. Чому саме вони, на вашу думку, були близькими серцю героїні вірша?
6. Які епізоди з книжки «Пригоди Тома Сойєра» ви впізнали у вірші М. Цвєтаєвої?
7. Визначте в тексті слова, речення, засоби пунктуації, які вказують на сильні емоції, переживання героїні.

Знайдіть в українському перекладі епітети та метафори. Порівняйте їх із текстом оригіналу.

Для обговорення

1. Чому авторка назвала книжки друзями героїні вірша?
2. Чи має значення колір палітурки (саме червона, а не чорна, не зелена чи іншого кольору)?

У віршах, як і в прозових творах, є свої герої й героїні. Як правило, вони не мають імен. Автор віршів веде душевну розмову з читачем, використовуючи слово «Я», але це не означає, що він (або вона) пише тільки про себе. У поетичному творі розкриваються почуття, настрої, думки, які близькі й іншим людям. Хоча автор і використовує «Я», але має на увазі не тільки себе особисто, а й те, що може бути важливим як для його часу, так і для багатьох поколінь, у тому числі для нас із вами.

У вірші М. Цвєтаєвої «Книги в червоній палітурці» героїня трохи схожа на саму письменницю. Вона щира, відверта, любить музику й художню літературу, а ще — сумує за своєю матір'ю, рідним домом, де їй було тепло й затишно. Однак героїня твору є втіленням не тільки особи самої авторки, а й рис багатьох людей, які люблять читати, слухати музику, фантазувати, мріяти (тобто і нас із вами).

У поезіях теж є сюжет, але він відрізняється від сюжету прозових творів. У віршах зображуються події не стільки зовнішнього, скільки внутрішнього життя — плин настроїв, почуттів, думок, образів. Юна героїня разом з улюбленими персонажами переживає їхні випробування й почуття. Хвилювання юної героїні передають незавершені речення, оклики, запитання, вставні конструкції, позначені дужками. Найбільш напруженим моментом вірша (своєрідною психологічною кульмінацією) є запитання, яке залишається без відповіді: «Чому ж серед червоних книг / Заснути знов не маю волі?» (*рос.* «О, почему средь красных книг / Опять за лампой не уснуть бы?»). У цих рядках звучить ціла гама почуттів — і любов до читання, і туга за дитинством і рідною домівкою, і глибока печаль від неможливості повернення в минуле.

Проте героїня вірша назавжди зберігає у своїй душі «золоті» спогади й імена улюблених літературних персонажів — Тома Сойєра, Гека Фінна, принца і злидаря. У фіналі (розв'язці або кінцівці) вірша не випадково названі персонажі Марка Твена, письменника, який навчив дітей сміятися, радіти життю, бути собою. Це свідчить про те, що вічні цінності літератури героїня вірша бере в подальше життя.

Перевірте себе

1. Які факти біографії знайшли відображення у вірші М. Цвєтаєвої «Книги в червоній палітурці»?
2. Визначте теми вірша М. Цвєтаєвої.
3. Охарактеризуйте образ героїні твору, світ її захоплень і уподобань.
4. Які персонажі виявилися найбільш близькими для героїні вірша? Чому?
5. Поясніть, чому для змалювання світу дитинства поетеса обрала саме цих письменників і композиторів.

Розділ
V

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

У КОЛІ ДОБРИХ ГЕРОЇВ

Чи хочете ви дізнатися про те, що читають в інших країнах ваші однолітки, як вони живуть, про що думають? Чи хочете ви обирати твори, які вам більше до душі? Тоді цей розділ — сюрприз для вас, дорогі п'ятикласники! У цьому розділі ви дізнаєтеся про сучасних авторів й ознайомитеся з окремими творами, дуже популярними в Україні і за кордоном. Виберіть із запропонованих творів один або два (або скільки захочете!), прочитайте, порадьтеся з друзями й разом з учителем визначте теми уроків про сучасну літературу. У вас є право вибору цікавої книжки! Тож вирушаймо у вільний політ у просторі сучасної літератури!

З любов'ю до книжки

Що таке класична та сучасна література

Ми живемо у світі книжок. Однак усі вони різні, і в них треба вміти розбиратися й орієнтуватися. У художній літературі є твори, перевірені роками, навіть століттями. Вони визнані в різних країнах, на них виросло не одне покоління. Ці твори стали надбаннями не лише національної, а й світової літератури, бо в них порушуються питання, актуальні за будь-яких часів, а образи мають загальнолюдський зміст. Про такі твори кажуть *класичні*, або *класика*, а їх авторів називають *класиками*. Класичними вважають твори Г. Ґете і Г. Гейне, Дж. Кітса і М. Цвєтаєвої, Марка Твена і Е. Портер, Льюїса Керролла та О. Пушкіна, Г. К. Андерсена й О. Уайльда, Е. Сетона-Томпсона і Дж. Р. Кіплінга та багатьох інших митців.

Для того щоб якийсь художній твір став класичним, має пройти значний проміжок часу. Тільки перевірка часом може довести, що той чи той твір став визнаним у світі, не втратив своєї значущості, є близьким для людей різних країн і національностей.

П. Маар серед читачів

Класичні твори відзначаються не лише важливістю тем і проблем, а й високою художньою вартістю, тому їх уважають зразковими.

Розвиток художньої літератури ніколи не припиняється. Літературні твори, що з'являються в наш час (тобто в останні десятиліття й по сьогодні), називають *сучасними*. Серед них трапляються такі, що підпорядковані моді або суто комерційним інтересам. Їх швидко прочитують і так само швидко забувають. Однак серед сучасних є чимало справді хороших і високохудожніх творів, які ще не стали класикою, але вже привернули увагу широкого кола читачів у різних країнах, набули популярності, отримали визнані міжнародні літературні премії. Сучасні твори сповнені проблем, які нині хвилюють людство. Ці твори прокладають нові шляхи в царині художності й для класичної літератури. Який із сучасних творів стане класичним, покаже час. Проте вже сьогодні цікаво відкривати для себе те, що із захопленням читають люди в інших країнах. Серед сучасних дитячих письменників заслуговують на увагу такі автори, як Ро́альд Дал, Па́уль Маа́р, Ту́ве Я́нсон, Дже́ремі Стронґ, Ян У́лоф Е́кгольм, А́стрід А́нна Емі́лія Лі́ндґрен, Міхае́ль Андре́ас Ге́льмут Е́нде, Крістіне́ Не́стлінґер.

За сучасними творами варто постійно стежити, оцінювати, обговорювати їх. Вони допомагають нам увійти в сьогодення, осмислити себе і своє місце у світі, досягти порозуміння з нашими сучасниками.

Цікаво знати

Французький учитель Даніе́ль Пенна́к, який написав чимало цікавих книжок для дітей, уважає, що в маленьких читачів (як і в кожної дорослої людини) мають бути не тільки обов'язки, а й права:

- право перескакувати (зі сторінки на сторінку, уперед і назад, рухатися книжкою в будь-якому напрямку);

- право перечитувати (те, що сподобалося) і недочитувати (те, що не сподобалося);
- право повертатися й не повертатися до книжки (з часом);
- право читати із захопленням (що завгодно і де завгодно);
- право читати вголос і мовчки;
- право відкрити книжку й читати її на будь-якому місці;
- право говорити й мовчати про прочитане;
- право на власну думку про книжку;
- право на свободу вибору книжки.

- Як ви зрозуміли ці положення Д. Пеннака? З якими з них погоджуєтесь? Які власні права й правила читання ви можете сформулювати?

Персона́ж — будь-яка дійова особа літературного твору. Персонажами можуть бути люди, тварини, олюднені образи речей, явища природи тощо. За своїм призначенням у сюжеті персонажі бувають *головні* (які впливають на розвиток сюжету, відіграють провідну роль у розвитку подій) і *другорядні* (які не впливають на розвиток подій, але необхідні для розуміння головних персонажів, середовища тощо).

Геро́й — головний персонаж, який відіграє активну роль у розвитку сюжету, наділений яскравим характером, виразними індивідуальними рисами, змальований багатогранно в його вчинках, зв'язках із середовищем, з іншими персонажами. Героїв у творі може бути не один, а декілька. Поняття *герой* і *персонаж* інколи можуть використовуватися як синоніми, але повної тотожності між ними немає (поняття *персонаж* ширше за поняття *герой*).

Засоби створення образу героя

- Портрет
- Учинки
- Зображення його переживань, думок, прагнень, рис характеру
- Мова героя
- Стосунки героя з іншими персонажами
- Різні оцінки героя (автором, іншими персонажами)
- Опис середовища і зв'язків із ним героя та ін.

РОАЛЬД ДАЛ

1916–1990

Немає нічого неможливого.
Роальд Дал

Сторінки життя і творчості

Нині казки народжуються в сучасному світі телебачення, Інтернету, реактивних літаків і швидкісних автомобілів. Події в новітніх казкових творах відбуваються не в царських палатах і дрімучих лісах, а в нашому часі й близькому для нас просторі. У них діють не принци й принцеси, а звичайні герої з притаманними їм рисами нашого покоління. Але казка все одно залишається казкою, бо в ній, як і раніше, панує атмосфера чарівності й триває боротьба між багатством і бідністю, добром і злом, любов'ю і ненавистю. Як і в класичних казкових творах, сучасні герої випробовуються на духовну стійкість, з ними відбуваються всілякі перетворення, але тільки той, хто гідно витримав випробування, залишився собою й виявив людські чесноти, перемагає й винагороджується. Чарівний світ сучасної казки допомагає нам краще пізнати світ, у якому ми живемо, і самих себе, людей XXI ст. Отже, яка ж вона, казка нашої епохи? Які риси класичної казки вона ввібрала в себе і які нові ознаки в ній з'явилися з часом? Дати відповідь на ці запитання нам допоможе сучасний письменник Роальд Дал.

Роальд Дал народився 13 вересня 1916 р. в мальовничій частині Великої Британії, яку називають Уельс, у невеличкому містечку Лландаффі. Його батьки, Харольд і Софі Дал, були вихідцями з Норвегії, вони дали ім'я своєму синові на честь легендарного полярного дослідника, норвежця Амундсена, котрий здійснив подорожі на Південний і Північний полюси. Батькам хотілося, щоб їхній син також відкривав невідоме, і вони не помилилися. Роальд Дал торував нові шляхи в галузі художньої літератури, він уважається одним із визначних митців сучасності.

Батько Роальда рано помер, і його матері Софі довелося самій виховувати шістьох дітей. Вони здобули прекрасну освіту, але ніколи не забували і своїх коренів, норвезької мови, скандинавських казок і щороку їздили в Норвегію, щоб відвідати бабусь і дідусів.

Мрійливому Роальду було важко звикнути до суворих правил пансіонів, де йому довелося навчатися (пансіон Святого Петра в м. Уестон-Супер-Маре, школа «Рептон» в м. Кенті). Він дуже любив спорт (крокет і плавання), став навіть капітаном дитячої футбольної команди. Найкращими його шкільними спогадами були шоколадні плитки фабрики «Кедбері». Вони мали різний смак, і школярам пропонувалося дегустувати й записувати свої враження від солодощів. Під час таких дегустацій, до яких учні ставилися надто серйозно, у Роальда виникло бажання самому створювати нові сорти шоколаду. Ці дитячі розваги згодом знайшли художнє втілення в його повісті-казці ***«Чарлі і шоколадна фабрика»***.

Після завершення навчання хлопець пішов працювати в нафтову компанію, щоб мати можливість поїхати в далекі країни. Так юнак опинився в Східній Африці — Танзанії, де вивчив мову місцевих мешканців — суахілі. Після англійської і норвезької, якими Р. Дал володів з дитинства, це була ще одна мова, яку він добре знав. Інтерес до вивчення мов він зберігав протягом усього життя. Де б не бував письменник, намагався пізнавати мову й культуру іншої країни.

Коли розпочалася Друга світова війна, Р. Дал пішов до національної армії добровольцем. Він навчився керувати літаками і був зарахований до Королівських повітряних військ. Нерідко майбутній письменник опинявся в складних ситуаціях, буквально за крок до загибелі — падав із літаком у пустелі, горів, був важкопоранений. За станом здоров'я він не міг далі продовжувати воювати, але не залишив військової справи — був призначений військовим аташе в США. Усі враження, що пережив, Роальд переносив на папір.

Після війни Р. Дал повернувся додому. Він займається літературною працею, пише про війну, Африку, дитинство. Письменник одружився з відомою американською актрисою Патрісією Ніл, у них народилося п'ятеро дітей. «Якби я не мав дітей, я б ніколи не писав дитячих книжок», — зазначав Р. Дал. Усього він написав сімнадцять книжок для дітей. Найвідомішими з них є «Чарлі і шоколадна фабрика», ***«Джеймс і гігантський персик»***, ***«Матильда»***.

Письменник був нагороджений визнаними преміями Великої Британії і міжнародної спільноти: 1983 р. — Уїтбредівською премією (за прилучення широкого кола людей до читання), усесвітньою премією «Фе́нтезі» (за досягнення в галузі фантастичної літе-

ратури), 1988 р. — премією за найкращу дитячу книжку (за твір «Матильда»).

Твори письменника перекладено десятками мов світу, у тому числі українською мовою повість-казку «Чарлі і шоколадна фабрика» переклав 2005 р. Віктор Морозов за редакцією Олекси Негребецького та Івана Малковича.

Роальд Дал у кабінеті

Цікаво знати

У селищі Великий Міссенден (графство Бакінгемшир, Велика Британія), де Р. Дал жив і творив майже тридцять років, створено незвичайний музей. Крім будинку, де зібрано книжки, фільми, малюнки до творів письменника, для відвідувачів відкрито великий сад із персиковими деревами, тунелями, золотими рибками в басейні. У Музеї Р. Дала відвідувачам дозволяється не лише роздивлятися експонати, але й грати, малювати, перевдягатися, бешкетувати. Тут грають у ті ігри, які письменник придумував для дітей.

ЧАРЛІ І ШОКОЛАДНА ФАБРИКА

Історія створення

Кадр із кінофільму «Чарлі і шоколадна фабрика». *Режисер Т. Бертон. 2006 р.*

Над книжкою «Чарлі і шоколадна фабрика» Р. Дал працював у складний період життя (1961–1962), коли молодший син Тео потрапив в аварію, а донька Олівія тяжко хворіла. Щоб підтримати дітей, письменник почав розповідати їм казку про пригоди хлопчика Чарлі.

Потім цю історію він почав записувати. Так виникла одна з найкращих дитячих сучасних книжок. Герої твору — сучасні діти, у характері кожного з них автор відобразив якусь одну

ваду: жадібність, розбещеність, надмірне захоплення телевізором та ін. В образі Чарлі втілено спогади про дитинство самого письменника, його мрії й захоплення шоколадом фабрики «Кедбері».

Робота з текстом

1. Які родинні стосунки панували в сім'ї Бакетів?
2. Кому дісталися Золоті квитки містера Вонки? Розкажіть про дітей-переможців, їхні захоплення й улюблені заняття.
3. Поясніть, чому з Чарлі на фабрику пішов саме дідусь Джо.
4. Опишіть портрет містера Віллі Вонки.
5. Які винаходи демонстрував дітям Віллі Вонка?
6. Розкажіть про випадки, які сталися з дітьми на фабриці (Авґустус Ґлуп, Верука Солт, Віолета Бореґард, Майк Тіві). Поясніть, чому це сталося саме з ними. Як змінилися ці діти протягом розвитку сюжету твору?
7. Визначте тему та ідею кожної з пісень умпа-лумпів. Як ви думаєте, з якою метою письменник умістив ці віршовані тексти в прозовий твір?
8. За що та яку винагороду отримав Чарлі від містера Вонки?

Краса слова

Події повісті-казки Р. Дала відбуваються не в далекому минулому, а в теперішньому часі. Незважаючи на вигаданість історії, ми впізнаємо реальні прикмети сучасності. Як же живуть сьогодні люди? Чим захоплюються? Якими є стосунки дітей і дорослих? Ці питання хвилюють письменника Р. Дала.

Митець змальовує життя Бакетів, їхню боротьбу з бідністю, стосунки в родині. На початку твору зображує світ, який поділяється на багатих і бідних. Бакетам не вистачало грошей навіть на харчування. Вони їли лише картопляні й капустяні страви. Чарлі постійно ходив голодний, і нерідко мати й батько віддавали йому свою їжу, але Чарлі ніколи цим не користувався, бо завжди дбав про інших. Бабусі й дідусі були змушені спати на старенькому ліжку. Однак стосунки в сімействі Бакетів були напрочуд теплими, довірливими, добрими.

Головна чеснота Чарлі — його добре серце. Бідність родини не позначилася на його характері. Щовечора хлопчик приходив до стареньких — дідуня Джо та бабусі Джозефіни, дідуся Джорджа й бабуні Джорджини, ділився з ними своїми мріями, слухав розповіді про минуле життя. Це були найщасливіші моменти для хлопчика та його рідних. Випробування бідністю і голодом Чарлі та його родина з гідністю витримали.

Опинившись серед солодкого світу, Чарлі та його дідусь Джо не втрачають сердечності й порядності. Хлопчик, захоплений красою цукеркових див, не випускає руки дідуся, хвилюється за тих дітей, які потрапили в

Кадр із кінофільму «Чарлі і шоколадна фабрика».
Режисер Т. Бертон. 2006 р.

небезпеку. Спостережливий Віллі Вонка виділив Чарлі серед дітей. Господар виробництва уважно стежив за маленькими гостями, адже головною метою організованої ним екскурсії на фабрику було знайти серед дітей найбільш чемного, розумного й доброго. Таким виявився головний герой повісті — Чарлі Бакет. У фіналі твору він як справжній казковий герой отримав у винагороду царство шоколаду — фабрику Віллі Вонки.

— Повторюємо день і ніч
найважливішу в світі річ:
НЕ ТРЕБА дітям дозволяти
до телевізора сідати.
Цю штуку хай би взагалі
не знали дітлахи малі.
По всіх світах, з самого рана
вони сидять біля екрана
і не відходять до півночі,
аж їм на лоба лізуть очі.
(Ми якось у одній з кімнаток
знайшли таких очей з десяток).
Сидять незмигно і статично,
неначе в трансі гіпнотичнім,
сидять, неначе наркомани,
і всотують теледурмани.
Вони стають, звичайно, милі —
такі чемненькі, неспесиві,

не б'ються і не бешкетують,
вас не чіпають, не дратують,
так все сноДійно і похвально...
І це, по-вашому, нормально?
Чи знають татусі і мами,
що робить телик з дітлахами?
У ГОЛОВІ СТАЄ В НИХ ПУСТО!
ГНИЄ УЯВА, МОВ КАПУСТА!
УСІ ЗНИКАЮТЬ ПОЧУТТЯ
Й ТАКЕ ТУПЕ СТАЄ ДИТЯ,
ЩО НЕ СПРИЙМАЄ ЧАРІВНІ
КАЗКИ, ФАНТАЗІЇ Й ПІСНІ!
А МОЗОК, ЯК ШВЕЙЦАРСЬКИЙ СИР,
У МОЗКУ ТІМ — МІЛЬЙОНИ ДІР...
ПОРОЖНІ ОЧІ, ЗГАСЛИЙ ЗІР!
«Гаразд, — ви скажете, — ми згодні
екран розбити хоч сьогодні,
та як ми будем розважати
своїх дітей? Чим забавляти?..»
У відповідь спитаєм вас:
«А що робили діти в час,
коли потвор цих не було?
Що втіху й радість їм несло?»
Забули вже? Вам нагадати?
Ми ладні по складах сказати:
ВО-НИ... ЧИ-ТА-ЛИ... КНИ-ЖЕЧ-КИ!
Байки ЧИТАЛИ, казочки,
Історії ЧИТАЛИ різні,
ЧИТАЛИ зранку і допізна!
В дитячій скрізь книжки стояли,
і на підлозі теж лежали!
І на столі, і біля ліжка
дітей чекала гарна книжка!
Казки чарівні, фантастичні,
дракони в них, кити незвичні,
пірати, острови скарбів,
принцеси з чарівних країв,
розбійники і кораблі,
слони, цигани, королі.
І людожери на вогні
готують щось у казані.

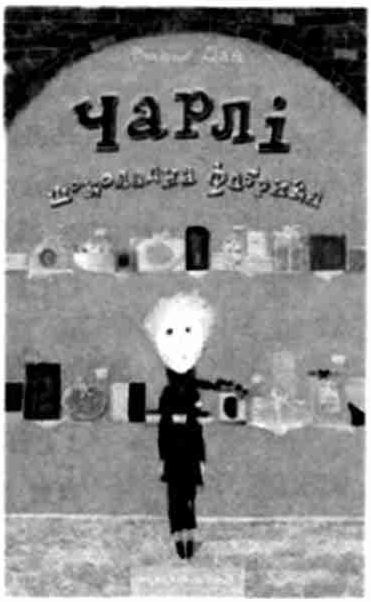

Є. Гапчинська. Обкладинка до повісті-казки Р. Дала «Чарлі і шоколадна фабрика». *2005 р.*

(Як пахне! Що це — з кмином юшка?
Та ні, це хлопчик-нечемнушка!)
Аж перехоплювало дух
від тих книжок... Ось Вінні-Пух,
он Білосніжка йде до лісу...
Ось Гуллівер веде Алісу
у Дивосвіт, і прямо тут
до них підходить ліліпут.
Ген королева виглядає,
чи знайде Герда свого Кая...
Таке, готуючись до сну,
читали діти в давнину!..

(Переклад Віктора Морозова,
за редакцією Олекси Негребецького
й Івана Малковича)

Коментарі

У прозовому творі Р. Дала вміщено віршовані фрагменти — пісні, які співають працівники фабрики Віллі Вонки (умпа-лумпи, які прибули з далекої дикої країни і втілюють природний погляд на цивілізацію і сучасних людей). У цих піснях засуджуються надмірні захоплення сучасних дітей їжею, жуйками, телевізійними розвагами, розкриваються причини дитячих проблем у сучасному світі. Хор умпа-лумпів звертається не тільки до дітей, а й до дорослих. Засобом від дитячих «хвороб сучасності» умпа-лумпи вважають книжки, які розвивають творчу уяву та мислення, покращують характер і душу дитини.

Кадр із кінофільму «Чарлі і шоколадна фабрика».
Режисер Т. Бертон. 2006 р.

Творче завдання

1. Знайдіть у тексті визначення (прикметники та іменники), які дають персонажі господареві шоколадної фабрики. Чи відповідають вони сутності цього героя? Прочитавши книжку, доберіть до характеристики містера Вонки свої визначення. Порівняйте їх із тим, що говорили про нього інші.
2. Продовжіть історію про Чарлі. Яким, на вашу думку, він став би господарем фабрики? Що зробив би для інших?

1. Які ознаки чарівної казки зберіг письменник? Що нового додав до традиційного жанру?
2. Пригадайте випробування, які випали на долю героїв у народних казках (наприклад, у казці «Пані Метелиця» та ін.). За що їх було покарано? А за що покарано героїв Р. Дала?

Великою подією в сучасному кіномистецтві у 2006 р. став фільм, знятий американським режисером Тімом Бертоном, за казковою повістю Р. Дала «Чарлі і шоколадна фабрика». Подивіться цей фільм і порівняйте його з текстом книжки Р. Дала. Які зміни в сюжеті ви помітили? З якою метою вони були введені режисером? Чи всі вади й чесноти маленьких героїв у книжці точно відтворено засобами кіномистецтва?

Зайдіть і ознайомтеся з англомовним персональним сайтом письменника Р. Дала за адресою: www.roalddahl.com. Там ви зустрінетесь із героями творів письменника, зможете перевірити свої знання його творчості, прочитати про День Роальда Дала (13 вересня), про музеї та товариства його прихильників.

Перевірте себе

1. Які дитячі враження Р. Дала знайшли відображення у творі «Чарлі і шоколадна фабрика»?
2. Назвіть імена дітей, котрі знайшли Золоті квитки, і розкажіть, що з ними трапилося на фабриці містера Віллі Вонки.
3. Які людські вади засуджуються у творі?
4. Які чесноти дозволили Чарлі перемогти?
5. Визначте риси чарівної казки у творі.
6. Які ознаки сучасного суспільства втілено в казковій повісті Р. Дала?
7. Кого з персонажів повісті Р. Дала можна назвати героями?

ТУВЕ ЯНСОН

1914–2001

Світ моїх мумі-тролів — це світ, за яким у глибині душі тужить кожен із нас...

Туве Янсон

Сторінки життя і творчості

Фінська письменниця Ту́ве Я́нсон створила чудові казкові образи — му́мі-тро́лів, які ось уже декілька десятиліть подобаються дітям різних країн. Авторка писала про них шведською мовою, адже у Фінляндії, звідки родом мисткиня, використовуються дві державні мови — фінська і шведська. Вона була багатогранною особистістю, відома не тільки як майстер художнього слова, але і як скульптор, ілюстратор, науковець.

Туве Маріка Янсон народилася 9 серпня 1914 р. в столиці Фінляндії м. Гельсінкі. Батько, Віктор Янсон, був скульптором, навчив своєї справи й маленьку Туве. Мати, Сігне Гаммартсен, була популярним дизайнером-графіком, учила дітей малювати. Батьки приділяли багато уваги вихованню дітей. У дружній і творчій родині Янсонів сповідували ідеали свободи, відповідальності, любові й вірності одне одному. Добрі стосунки в сім'ї дали поштовх для створення Туве в подальшому образу родини мумі-тролів та їхніх друзів.

Сігне Гаммартсен свого часу була однією з лідерів скаутського руху серед дівчаток, вона захоплювалася греблею, верховою їздою, стрільбою, лижним спортом. Тому не дивно, що кожного літа батьки вивозили дітей на відпочинок на один з островів у Фінській затоці, де Туве разом із братами проводила все літо. Там вони плавали, займалися греблею, рибалили, вивчали світ дикої природи, мандруючи островами затоки. Такий спосіб життя дуже подобався Туве. Ставши дорослою, вона збудувала на острові Клувхару (вона називала його Хару) невеличкий будиночок, протягом тридцяти років поспіль їздила туди, щоб займатися творчістю під шум хвиль і шелест трояндових кущів, що росли біля будинку.

Т. Янсон біля свого будинку
на острові Клувхару

Ще в дитинстві, коли сім'я відпочивала біля Фінської затоки, у Т. Янсон виникла ідея намалювати веселу карикатуру на свого братика Ларса у вигляді незграбного бегемотика. Цей образ через багато років стане основним казковим персонажем письменниці. Діти в сімействі Янсонів були дуже дружними, вони все життя допомагали одне одному. Стосунки між сестрою й братами також згодом знайшли відображення в розповідях про мумі-тролів.

1930 р. Т. Янсон переїхала з Гельсінкі до Стокгольма (столиця Швеції), де навчалася в Коледжі мистецтв, ремесла і дизайну. Там вона серйозно займалася малюванням, вивчала художнє оформлення книжок, кераміку. Живучи в домі свого дядька Ейнара, дівчина нерідко залазила до комірчини, шукаючи щось попоїсти. Дядько жартома лякав її злими тролями, які немовби живуть у комірці й охороняють харчі. Однак злих персонажів скандинавського фольклору (які, зазвичай, у легендах шкодять людям) письменниця перетворила на добрих казкових героїв. Вона поселила їх у світі, схожому на реальний, наділила найкращими людськими рисами — добротою, любов'ю, здатністю дружити й підтримувати одне одного.

Мумі-троль

Перша книжка письменниці про мумі-тролів побачила світ 1945 р. Це була повість ***«Маленькі тролі і великий паводок»***, яка одразу сподобалася читачам у різних країнах. З того часу вона створила ще п'ятнадцять книжок про мумі-тролів, які ілюстрували сама та її брати.

За свої казкові твори Т. Янсон отримала високі відзнаки різних країн: 1953 р. — премію Нільса

Т. Янсон із мумі-тролями

Хольгерсона, 1966 р. — медаль Г. К. Андерсена, 1972 р. — премію Шведської академії мистецтв, 1976 р. — золоту президентську медаль Фінляндії, 1993 р. — премію імені Сельми Лагерлеф, 1996 р. — Літературну премію американо-скандинавського культурного фонду.

Протягом усього життя письменниця вигадувала історії про мумі-тролів для того, щоб сучасний світ став трохи добрішим і людянішим.

З 2002 р. у Фінляндії засновано Літературну премію імені Туве Янсон, яку щороку вручають письменникам, які пишуть для дітей. Книжки популярної фінської авторки перекладено 40 мовами світу, у тому числі й українською — їх переклала на початку 2000-х років Наталя Іваничук.

Мумі-будинок у Музеї мумі-тролів.
м. Тампере (Фінляндія)

Цікаво знати

У м. Наанталі (Фінляндія) збудовано один із найкращих дитячих парків — Долина мумі-тролів, де шанувальники творчості Т. Янсон можуть побачити будиночок казкових персонажів і пройти стежками їхніх пригод.

У м. Та́мпере в приміщенні дитячої бібліотеки знаходиться Музей мумі-тролів. У ньому зібрано понад 2000 ілюстрацій до книжок Т. Янсон, а також малюнки мисткині до інших творів.

За книжками Т. Янсон у різних країнах (Росія, Фінляндія, Австрія, Японія, Польща та ін.) створено десятки мультиплікаційних фільмів, які ви можете подивитися на сайті: http://moomi-troll.ru. Порівняйте їх із тими творами, що ви прочитали. На тому ж сайті можна ознайомитися з іншою цікавою інформацією про Т. Янсон.

КОМЕТА ПРИЛІТАЄ

Робота з текстом

1. Опишіть Долину та будиночок мумі-тролів.
2. Хто розповів мешканцям блакитного будиночка про комету й близький кінець світу?
3. Як поставилися до розповіді про кінець світу Чмих і Мумі-троль?
4. Яка в кожного з них була таємниця?
5. Яку велику мету поставили друзі, вирушаючи у Велику Подорож?
6. Розкажіть про персонажів, яких зустріли Чмих і Мумі-троль під час своєї подорожі.
7. Які випробування випали на долю героїв твору?
8. Назвіть риси характеру, які вони виявили в небезпечних обставинах.
9. Як комета вплинула на життя Землі? Опишіть зміни, що відбулися в Долині мумі-тролів під впливом цієї події.
10. Де друзі шукали притулок і захист? Чому саме там?
11. Визначте проблеми твору, важливі для кожної людини особисто й для суспільства в цілому.
12. Які вічні цінності утверджуються у творі?

Кого з персонажів ви впізнали на малюнках Т. Янсон? Стисло охарактеризуйте їх. Які епізоди зображені на малюнках? Перекажіть ці епізоди близько до тексту.

Ця повість-казка — один із перших творів Т. Янсон про мумі-тролів. Видання «Гонитва за кометою» з'явилося 1946 р. З того часу авторка декілька разів переробляла твір, який у 1968 р. вийшов друком під назвою «Комета прилітає». У повісті читачі ознайомлюються з описом Долини, де мешкають різні казкові персонажі. На долю маленьких героїв випали нелегкі випробування. Ондатр, що потрапив до будинку мумі-тролів, розповів їм про кінець світу, який загрожує Землі та її мешканцям, якщо прилетить лиха й небезпечна комета. Мумі-троль разом із Чмихом вирушають до Обсерваторії, щоб з'ясувати ступінь небезпеки. Мумі-троль, котрий любить свою домівку понад усе, усвідомлює високу мету Великої Подорожі: «Земля може загинути, і наше завдання цьому запобігти». Хоча у творі Т. Янсон ідеться про казкові пригоди, але водночас тут порушуються питання, важливі для всього сучасного людства: Земля — наш спільний дім, і люди повинні згуртуватися перед загрозою глобальних катастроф, бо тільки любов, дружба й порозуміння можуть урятувати цей світ.

Узявшись за лапки, пліч-о-пліч, герої зуміли пережити жахіття, які принесла на землю червона комета, що так близько долетіла до Землі. Як у всіх казках, у цього твору теж щасливий кінець — море повернулося до своїх берегів, а герої повертаються з мандрів у свій блакитний будиночок, де на них чекає Мумі-мама з великим тортом і пропонує з'їсти торт прямо на ґанку, «найнебезпечнішому місці на світі». Отже, разом можна все пережити й вистояти у випробуваннях!..

Т. Янсон. Ілюстрації до повісті-казки «Комета прилітає»

Творче завдання

Створіть «Мумі-альбом» із зображеннями персонажів Т. Янсон і їх стислими описами. Наприклад: «Мумі-мама — мама Мумі-троля і дружина Мумі-тата. Усім подобаються її оладки й малинове варення, за допомогою яких вона вміє вирішувати будь-які конфлікти» і т. д.

Робота з текстом

1. Хто знайшов капелюх Чарівника?
2. Опишіть чарівні властивості капелюха Чарівника. Як про них дізналися мешканці Долини?
3. Розкажіть про пригоди мумі-тролів на острові.
4. Розкажіть про стосунки мешканців будинку мумі-тролів (Мама — Тато, Мама — Мумі-троль, Мумі-троль — Хропуся, Мумі-троль — Нюхмумрик).
5. Які чарівні події пов'язані з валізкою Чупслі та Тряслі?
6. Як мумі-тролі вирішували складні проблеми? Наведіть приклади з тексту.
7. Що кожен із персонажів побажав для себе в Чарівника? Які людські риси розкривають ці бажання?

1. Кого з персонажів на малюнках Т. Янсон ви впізнали? Охарактеризуйте їх.
2. Які епізоди зображені на малюнках? Перекажіть ці епізоди близько до тексту.

Краса слова

Повість-казка «Капелюх Чарівника» вийшла друком 1949 р. З того часу капелюх Чарівника вже декілька десятиліть уражає мільйони дітей своїми дивами. Як і в інших казкових книжках Т. Янсон, в основу сюжету покладено фантастичну подію — знаходження друзями (Мумі-троль, Чмих і Нюхмумрик) чорного капелюха, що належав Чарівникові. Капелюх має чарівні властивості міняти форми предметів, що з подивом спостерігає все сімейство мумі-тролів і всі, хто потрапляє до їхнього дому. Маленький Мумі-троль, котрий надів капелюх на голову, так змінився, що його не впізнали навіть його найближчі друзі. Але його Маму не можна ввести в оману ніякими дивами. Вона впізнає свого сина завжди.

Є. Попов. Обкладинка до повісті-казки Т. Янсон. *1973 р.*

Дія відбувається в Долині Мумі-тролів. Кожен із казкових персонажів має якісь чарівні риси. Наприклад, Мумі-троль, його Мама і Тато зовні нагадують смішних бегемотиків, але вони не є ними насправді. Хропусі (Хропся і Хропусь) від хвилювання здатні змінювати своє забарвлення. Разом з тим персонажі Т. Янсон наділені реальними рисами характеру, які дають змогу читачам упізнати в цих казкових героях людей. У будинку мумі-тролів завжди дружно та весело, пахне оладками з малиновим варенням, ніхто нікого не повчає, усі уважні один до одного. У казковому домі живе любов, про яку не говорять, але яка відчувається в кожному доброму слові й учинках заради інших. Якщо комусь сумно або в когось трапилася біда, мумі-тролі та їхні друзі вирішують проблему спільно, але водночас не порушують право кожного на особисте життя, не вимагаючи зайвих пояснень.

У творі утверджується образ дому, який би хотілося мати всім — теплого, затишного, дружного, веселого. У сімейних стосунках, що існують поміж мумі-тролями, утверджуються цінності, які потрібні кожному: повага до Мами, котра всіх любить і про всіх дбає; авторитет Тата, слово якого є законом для дітей; свобода й право дітей на свої інтереси і разом з тим їхня відповідальність за все, що відбувається в родині.

У сюжеті повісті «Капелюх Чарівника» одна чарівна подія нанизується на іншу. Протягом оповіді навіть серце злого Чарівника пом'якшується, і він порадував усіх своїми дивами. Повість завершується веселим бенкетом на честь знаходження Маминої торбинки, яскравим феєрверком і фокусами Чарівника. Згодом усе стихає... Мама і Мумі-троль повертаються до своєї домівки... І ми розуміємо, що в тому домі живе справжня родина!

Для обговорення

Що вам сподобалося в домі мумі-тролів і в їхніх стосунках?

ЗИМА-ЧАРІВНИЦЯ

Робота з текстом

1. Знайдіть у тексті й виразно прочитайте опис зимової Долини. Назвіть епітети й метафори в цьому описі.
2. Що викликало в Мумі-троля відчуття самотності, жаху, розгубленості?
3. Які персонажі стали друзями Мумі-троля й непрошеними гостями блакитного будиночка? Стисло охарактеризуйте їх.

4. Як Мумі-троль та його нові знайомі провели зиму? Опишіть їхні заняття та розваги.
5. Поясніть, як сталося, що холодна й ворожа для Мумі-троля зима згодом стала теж його улюбленою порою року.
6. Розкажіть про небезпечні випробування та їх подолання казковими персонажами.
7. Які важливі висновки зробив для себе Мумі-троль узимку?

Для обговорення

1. Розкажіть про стосунки Мумі-троля та його Мами.
2. Як склалися стосунки між непрошеними гостями блакитного будиночка й Гемулем? Чому всі не любили Гемуля? Як протягом твору досягли дружніх взаємин Гемуль і Мумі-троль, Гемуль і Бідась?

Які епізоди зображені на малюнках Т. Янсон? Перекажіть ці епізоди близько до тексту.

Краса слова

«Коли приходить зима, казкова Долина потопає в снігу, море засинає під товщею криги, і мумі-тролі теж дружно вкладаються в блакитному будиночку в зимову сплячку. Але одного разу маленький Мумі-троль раптово прокинувся. Інколи так буває, що вночі стає страшно й тривожно від невідомих звуків або навіть від мертвої тиші, коли здається, що ти зовсім сам-один і стоїш, розгублений, посеред місячної смужки, і навіть Мама не чує. І ти мусиш вирішувати свої проблеми сам...»

Вийшовши з будиночка, Мумі-троль раптово опинився в чужому для себе світі. Зима в повісті Т. Янсон — не тільки пора року, а й утілення всього ворожого й жахливого. Кожна дитина,

коли дорослішає, відчуває самотність, стикаючись із невідомим, але колись їй треба-таки залишити рідну домівку, учитися жити за межами звичного й затишного простору. Так і Мумі-троль поступово вчився не тільки ходити по снігу й кататися на лижах, а й жити та виживати в небезпечному світі. У цьому йому допомогли його нові знайомі — крихітка Мю, Вітрогонка, Гемуль, песик Бідась, його давній пращур Троль. Непросто складаються стосунки між ними. Вони всі різні і на зріст, і за своєю зовнішністю, і за вподобаннями. Але мудра авторка в казковій формі утверджує думку про те, що, незважаючи на відмінності, люди повинні вчитися будувати дружні стосунки, досягати взаєморозуміння, робити холодний і небезпечний світ радіснішим і добрішим.

Весна принесла не тільки пробудження Долині, але й нові відкриття маленьким героям. Навіть маленька квіточка крокуса, яку знайшла Хропся, повинна втриматися на вітру й піднятися вище. Мумі-троль, який став мудрішим тієї зими, каже: «Подолання труднощів піде на користь». І він переконався в цьому на власному досвіді.

Творче завдання

Розкрийте значення слів і словосполучень на прикладі окремих епізодів повісті «Зима-чарівниця».

Самотність. Жах. Нерозуміння. Увага до іншого. Егоїзм. Делікатність. Порозуміння. Любов. Відданість. Сміливість. Відчуття краси природи. Щастя.

Перевірте себе

1. Які найкращі людські якості втілено в образах мумі-тролів та їхніх друзів?
2. Які важливі проблеми сучасності порушуються у творах Т. Янсон?
3. Охарактеризуйте вашого улюбленого персонажа Т. Янсон. Чому саме він вам найбільше сподобався?

ПАУЛЬ МААР

нар. 1937

Я хочу, щоб Суботик назавжди
залишився зі мною.

Пауль Маар

Сторінки життя і творчості

Пауль Маар — відомий німецький сучасний дитячий письменник, драматург, перекладач і художник. Його казкові персонажі відомі далеко за межами Німеччини. У творах П. Маара поєдналися риси німецької народної казки й ознаки сучасного життя. Німецький казкар створив і намалював нових героїв: Маленьке Кенгурятко, пана Белло́ (це кумедний пес, що перетворився на людину) і веселого Суботика, якого нерідко називають сучасним Карлсоном. Непосидючого Суботика читачі полюбили за доброту, гумор і фантастичні можливості здійснювати бажання.

Пауль Маар народився 13 грудня 1937 р. в німецькому місті Швайнфурті. Хлопчик рано залишився без матері. Його родиною стали дідусь і бабуся. Вони навчили його цінувати добре слово, бути щирим у стосунках із людьми, любити сувору красу рідного краю — Північної Баварії. Хлопчик змалку любив читати й малювати тих персонажів, які йому найбільше сподобалися. Але з читанням книжок виникли проблеми, бо батько вважав, що читання — це лише втрата часу, тому вдома їх майже не було. Хлопець записався до бібліотеки, однак приносити книжки додому

м. Швайнфурт *(Німеччина)*

йому також заборонялося. Тоді він домовився зі шкільним приятелем після уроків читати улюблені книжки в нього вдома. Після закінчення гімназії Пауль міг самостійно обирати шлях і без зайвих вагань вступив до Державної академії мистецтв у м. Шту́тгарті. По завершенні навчання працював учителем малювання.

Пауль Маар зазначав, що дитячий письменник або пригадує у своїх творах власні щасливі дитячі роки, або вигадує прекрасний світ дитинства, якого не мав у дійсності. Про себе він казав, що належить до других, тому в його казкових історіях панує радість і довіра, відсутні безглузді обмеження й образи дітей з боку дорослих.

Перша книжка П. Маара ***«Собака з татуюванням»*** (*нім.* «Der tatowierte Hund») вийшла друком 1967 р. Це збірка оповідань, об'єднаних спільним сюжетом про собаку, який розповідав історії про малюнки, зроблені на його тілі. Найновіші казки письменник написав про пана Белло (Herr Bello) — теж про собаку, що став людиною й залишився добрим і наївним. Про пана Белло П. Маар написав уже чотири книжки й не збирається на цьому зупинятися. Найбільш відомі з його творів — це казки про Суботика (Das Sams) від німецького слова *Samstag*, що означає *субота*. Великим попитом серед читачів користуються казкові повісті ***«Що не день, то субота»*** (*нім.* «Eine Woche voller Samstage»), ***«Машина для здійснення бажань, або Суботик повертається в суботу»*** (*нім.* «Am Samstag kam das Sams zuruck»), ***«Китобус, або Нові цятки для Суботика»*** (*нім.* «Neue Punkte fur das Sams»), ***«Суботик у небезпеці»*** (*нім.* «Sams in Gefahr»). Кожна нова історія про Суботика розповідає про добре створіння з поросячим носиком, що має енергійний характер і здатне зробити такими всіх людей, з якими зустрічається. Образ Суботика є втіленням природного й дитячого погляду на світ. Суботик обирає собі тата — трохи старомодного й нудного пана Пляшкера, котрий усього боїться. Як поступово змінюється новоспечений татусь, розповідається в дев'ятьох книжках про Суботика.

Обкладинка до повісті П. Маара «Машина для здійснення бажань, або Суботик повертається в суботу»

За казкові твори, малюнки до них і сценарії П. Маар отримав високі відзнаки різних країн. Письменник став двічі лауреатом німецької премії дитячої літератури, Держаної премії Австрії, німецької національної літературної премії та багатьох інших. 1998 р. він отримав найвищу нагороду ФРН — орден за заслуги перед Федеративною Республікою Німеччиною. Його називають найпопулярнішим серед сучасних дитячих драматургів Німеччини, Австрії та Швейцарії.

Письменник мешкає в старовинному німецькому місті Бáмберзі разом із дружиною та дітьми.

П. Маар зі своїм героєм Суботиком

МАШИНА ДЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ БАЖАНЬ, АБО СУБОТИК ПОВЕРТАЄТЬСЯ В СУБОТУ

Робота з текстом

1. Знайдіть і виразно прочитайте портрет Суботика. На яких деталях його зовнішності автор акцентує увагу читача?
2. Які бажання пана Пляшкера здійснює Суботик?
3. Чому бажання тата не радували казкового героя? Як про це сказано в тексті? Зверніть увагу на мову героя.
4. Визначте риси характеру Суботика. На які незвичайні вчинки він здатний?
5. Чому машина бажань вийшла з ладу? Як це вплинуло на стан здоров'я Суботика?
6. Чи задоволений пан Пляшкер наслідками співпраці з машиною? Якою була реакція Суботика на його слова?
7. Про якого слона Суботик радить батькові повсякчас пам'ятати?
8. Чому Суботик віддає пану Пляшкеру останню синю цятку й назавжди залишається з ним?

Краса слова

Суботик — казковий герой, який давно вийшов за межі книжок П. Маара й потрапив на екрани кінотеатрів, театральні сцени й навіть має власний сайт у мережі Інтернет. За що ж сучасні діти так полюбили цього дивного чоловічка? Він уміє здійснювати бажання, що є заповітною мрією всіх людей з глибокої давнини до наших днів. Це могли робити й пензлик Маляна, і золота рибка, і лампа Аладдіна, а в сучасній казці — Суботик.

Чарівному рудоволосому створінню письменник присвятив (і сам проілюстрував) дев'ять книжок, перша з яких побачила світ 1973 р. «Машина для здійснення бажань, або Суботик повертається в суботу» — це друга книжка циклу. Службовцю пану Пляшкеру випадає щастя знайти маленьку казкову істоту, яка повністю перевернула його уявлення про світ, принесла повний безлад у його доросле життя. Але пан Пляшкер був обеззброєний зізнанням руденького чоловічка з п'ятачком: «Ти мій тато!» Друга книжка про Суботика починається з очікувань пана Пляшкера на повернення «зеленого синочка», адже той з'являється тільки в суботу: розрадить, надасть упевненості в собі, стане вірним і надійним товаришем, здійснить бажання, якщо почує слово *будь ласка*, а потім — знову раптово зникне.

Як у народних казках, дивовижні сині цяточки на обличчі казкового персонажа виконують чарівну функцію — здійснюють будь-яке бажання. За їх допомогою пан Пляшкер отримав багато грошей, автомобіль, смачну їжу, здійснив подорож на безлюдний острів, навчив папугу розмовляти...

Та чи завжди бажання та мрії дорослих приносять радість? Чи завжди існує порозуміння між дорослими та дітьми? Над цими питаннями П. Маар змушує замислитися читачів. Засобами літературної казки письменник перевіряє моральність поведінки людини в суспільстві. «І що ж, власне, вона мені дала, ця машина для здійснення бажань? — розмірковує пан Пляшкер. — Нічого!.. Я не став анітрохи багатший, ніж був». А Суботик, узявши тата за руку, відповідає: «А може, ви загадували їй не ті бажання? Може, треба було придумати інші бажання?» Письменник змушує не тільки пана Пляшкера, а й читача, замислитися над власними словами та вчинками, здійснювати свої бажання самотужки (без будь-якої машини). А крім того, автор стверджує, що бажання повинні мати передовсім духовний смисл.

Розв'язка твору оптимістична. Суботик віддає татові останню чарівну синю цяточку, щоб виповнилося його найбільше бажання: назавжди залишитися із сином. Відчувши тепло батьківського серця, він і надалі

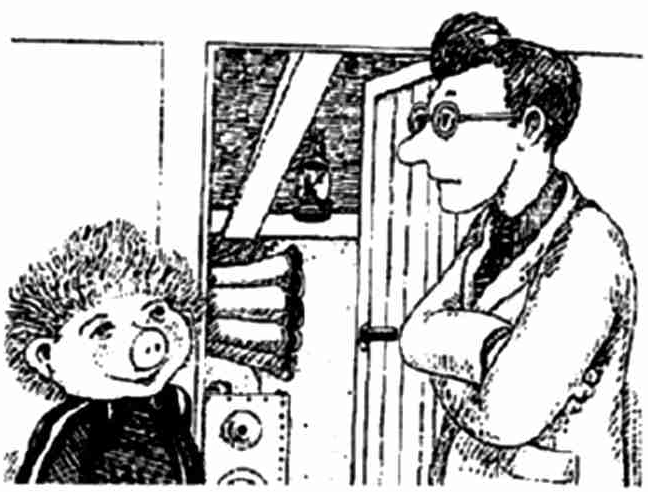

готовий дарувати людям радість і добро, щоб зробити світ кращим. Засобами чарівної казки митець змушує зазирнути сучасних людей у свою душу і зрозуміти, чого ж вони прагнуть.

Творче завдання

Прочитайте вірші, що створює Суботик. Яку роль вони відіграють у творі, які ідеї втілюють?

Визначте ознаки чарівної казки у творі П. Маара. Як «осучаснив» ці ознаки митець?

Література і мистецтво

Пауль Маар написав вісім сценаріїв до кінофільмів і театральних вистав про Суботика. Останній з них — до фільму «Суботик на вдачу», прем'єра якого відбулася у 2012 р. Кінофільм сподобався глядачам і вже виборов премію «Білого Слона» — найвищу нагороду Мюнхенського кінофестивалю 2012 р.

1. Знайдіть сайт Суботика «Das Sams» за адресою: http://www.dassams.de/
2. Послухайте розповідь П. Маара про свого героя. Прочитайте про нові книжки письменника. Ознайомтеся з «Великою книгою бажань», де пишуть свої бажання діти з усього світу.

Українською мовою твори П. Маара перекладали Євгенія Горева, Ольга Сидор, Володимир Романець, Олекса Логвиненко.

Перевірте себе

1. Визначте риси характеру головного героя повісті «Машина для здійснення бажань, або Суботик повертається в суботу».
2. Поясніть, які бажання виконувала машина. Чому пан Пляшкер постійно помилявся у своїх замовленнях чарівній машині?
3. Які моменти розвитку сюжетної дії ви б хотіли обговорити в сімейному колі та разом із друзями?
4. Яка головна думка повісті? Чому для її реалізації письменник вдається до фантастики та фольклору?
5. Яким було найголовніше бажання пана Пляшкера?

УРА! У НАС КАНІКУЛИ!

Канікули! А це означає, що у вас з'явиться більше часу для читання цікавих книжок! Ви зможете частіше ходити до бібліотеки! А збираючись на відпочинок, не забудьте взяти із собою книжки!

Що ж читати влітку? Усе, що вам заманеться! Класичні й сучасні твори... Пригодницькі романи, оповідання, повісті, фантастичну літературу, вірші, казки... Те, що вам порадять батьки й друзі, і те, на що ви самостійно натрапите в книгарнях, бібліотеці, Інтернеті...

Щоб вам було легше зорієнтуватися, пропонуємо список творів, які ви будете вивчати в 6 класі.

Твори для обов'язкового читання бажано прочитати всі й у повному обсязі, бо вони будуть вивчатися текстуально на уроках у наступному навчальному році.

А щодо *творів для додаткового читання* — порадьтеся, будь ласка, з вашим учителем світової літератури, який підкаже, що краще вибрати із запропонованого списку (ці твори будуть обговорюватися на уроках позакласного читання та уроках із резервного часу).

Рональд Дал писав: «Кажуть, що діти ростуть, коли сплять. Ні, це не так! Вони ростуть, коли читають!»

Отже, із кожною новою книжкою ви стаєте дорослішими, розумнішими, добрішими! Зустрінемось із вами, уже дорослими, у 6 класі!

З повагою до вас, автори

ХУДОЖНІ ТВОРИ ДЛЯ ОБОВ'ЯЗКОВОГО ЧИТАННЯ В 6 КЛАСІ

Грецькі міфи. «Міф про Прометея», міфи про Геракла *(1–2 міфи)*, «Дедал і Ікар», «Нарцис», «Пігмаліон і Галатея», «Орфей і Еврідіка», «Деметра і Персефона»

Індійські міфи. «Творення», «Про створення ночі», «Про потоп», «Про золоті часи»

Єгипетські міфи. «Ра та Апоп», «Міф про те, як Тефнут покинула Єгипет»

Езоп. «Лисиця і виноград», «Вовк і Ягня», «Крук і Лисиця», «Мурашки й Цикада»

І. А. Крилов. «Квартет», «Бабка і Муравель», «Вовк і Ягня»

Ж. Верн. «П'ятнадцятилітній капітан»

Р. Л. Стівенсон. «Острів скарбів»

Ч. Діккенс. «Різдвяна пісня в прозі»

М. В. Гоголь. «Ніч перед Різдвом»

А. П. Чехов. «Хамелеон», «Товстий і Тонкий»

Дж. Лондон. «Жага до життя»

Г. Бічер-Стоу. «Хатина дядька Тома»

В. Г. Короленко. «Сліпий музикант»

А. де Сент-Екзюпері. «Маленький принц»

Басьо Мацуо. Хайку

Р. Бернс. Вірш «Моє серце в верховині...»

Г. Лонгфелло. «Пісня про Гайавату»

Дж. Родарі. Вірш «Листівки з видами міст»

Р. Бредбері. «Посмішка»

Р. Шеклі. «Запах думок»

Із сучасної літератури *(1–2 за вибором)*

А. Ліндґрен. «Брати Лев'яче Серце», «Міо, мій Міо»

М. Енде. «Джим Ґудзик і машиніст Лукас»

К. Нестлінґер. «Конрад, або Дитина з бляшанки»

ХУДОЖНІ ТВОРИ ДЛЯ ДОДАТКОВОГО ЧИТАННЯ В 6 КЛАСІ

О. Р. Бєляєв. «Людина-амфібія»

Р. Бредбері. «Все літо в один день», інші оповідання *(1–2 за вибором)*

Ж. Верн. «Діти капітана Гранта»

Дж. Даррелл. «Моя родина та інші звірі», «Птахи, звірі й родичі» *(1 за вибором).*

Д. Дефо. «Життя і незвичайні та дивовижні пригоди Робінзона Крузо»

Дж. Крюс. «Тім Талер, або Проданий сміх»

Марк Твен. «Принц і злидар»

О. Генрі. «Вождь червоношкірих» та ін. *(1–2 за вибором)*

Ю. К. Олеша. «Три товстуни»

Г. Сенкевич. «Янко-музикант»

Е. Сетон-Томпсон. «Маленькі дикуни»

Л. М. Толстой. «Дитинство»

П. Треверс. «Мері Поппінс»

Г. Н. Троєпольський. «Білий Бім Чорне Вухо»

І. С. Тургенєв. Вірші в прозі («Горобець», «Собака», «Жебрак» та ін.) *(2–3 за вибором)*

Дж. Ч. Харріс. «Казки дядечка Рімуса»

Шолом-Алейхем. «Хлопчик Мотл»

Із сучасної літератури

М. Енде. «Момо», «Нескінченна історія» *(1 за вибором)*

К. Нестлінґер. «Пес йде у світ», «Начхати нам на огіркового короля!», «Гном у голові», «Летіть, хрущі» *(1–2 за вибором)*

Дж. Ролінґ. «Гаррі Поттер і філософський камінь»

Е. Е. Шмітт. «Оскар і Рожева Пані»

Відгадки до загадок на с. 21–22

Німецькі загадки: *вода, сніговик, стіл, годинник.*

Шведські загадки: *дихання, дорога, павук.*

Польські загадки: *листок, літо, веселка.*

Для тих, хто володіє іноземною мовою (англійська загадка): *clouds in the sky (хмари в небі).*

Порівнюємо (німецька, польська, українська загадки): *гриб.*

ЗМІСТ

Людям XXI століття 3
Пам'ятка учням 5 класу 5

ВСТУП

Світова література — духовна скарбниця людства 6
Роль книжки в сучасному житті 8
Фольклор і його значення для розвитку літератури 10
Прислів'я 14
Приказки 18
Загадки 20
Пісні 23

Розділ І. КАЗКИ НАРОДІВ СВІТУ

Народна казка 27
Індійська народна казка. Панчатантра 34
Фарбований шакал 37
Японська народна казка 39
Момотаро, або Хлопчик-Персик 42
Іссумбосі, або Хлопчик-Мізинчик 45
Китайська народна казка 47
Пензлик Маляна 50
Арабська народна казка. Тисяча і одна ніч 53
Синдбад-мореплавець 56

Якоб і Вільгельм Ґрімм 62
Пані Метелиця 65
Бременські музиканти 69

Літературна казка 71
Оригінал і переклад 76

Олександр Пушкін 78

Вступ до поеми «Руслан і Людмила» 81
Казка про рибалку та рибку 84
Казка про мертву царівну і сімох богатирів 86

Ганс Крістіан Андерсен 88

Непохитний олов'яний солдатик 91
Дикі лебеді 97
Соловей 99

Оскар Уайльд 101

Хлопчик-Зірка 104

Розділ II. ПРИРОДА І ЛЮДИНА

Джон Кітс 123

Про коника та цвіркуна 126

Йоганн Вольфганг Ґете 129

Нічна пісня подорожнього 131

Генріх Гейне 133
«Задзвени із глибини...» 135

Ернест Сетон-Томпсон 136

Снап. Історія бультер'єра 138
Лобо — володар Курумпо 152
Доміно 153

Розділ III. СВІТ ДИТИНСТВА

Марк Твен 156

Пригоди Тома Сойєра 159

Елеанор Портер 191
Поллі́анна 193

Розділ IV. СИЛА ТВОРЧОЇ УЯВИ

Льюїс Керролл 229

Аліса в Країні Див 232

Марина Цвєтаєва 259

Книги в червоній палітурці 260

Розділ V. СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

У колі добрих героїв 265

Роальд Дал 268

Чарлі і шоколадна фабрика 270

Туве Янсон 276

Комета прилітає 279
Капелюх Чарівника 281
Зима-чарівниця 282

Пауль Маар 285

Машина для здійснення бажань, або Суботик повертається в суботу 287

Художні твори для обов'язкового читання в 6 класі . . 291
Художні твори для додаткового читанняв в 6 класі . . 292
Відгадки до загадок 292

Навчальне видання

Ніколенко **Ольга Миколаївна**
Конєва **Тетяна Михайлівна**
Орлова **Ольга Василівна**
Зуєнко **Марина Олексіївна**
Кобзар **Олена Іванівна**

Світова література

Підручник
для 5 класу загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор *Н. Забаштанська*
Обкладинка, художнє оформлення та макет *О. Здор*
Технічний редактор *Л. Ткаченко*
Комп'ютерна верстка *С. Груніної*
Коректори *І. Барвінок, Т. Мельничук*

Підписано до друку 15.04.2013. Формат 70×100/16. Папір офс. № 1.
Гарнітура Шкільна. Друк офс. Ум. др. арк. 23,976.
Обл.-вид. арк. 27,68+0,544. Умовн. фарбовідб. 95,904.
Наклад 202 479 прим.
Зам. № 13-04-1707.

Видавництво «Грамота»
вул. Паньківська, 25, оф. 15, м. Київ, 01033
тел./факс: (044) 253-98-04, тел.: 253-90-17, 253-92-64
Електронна адреса: gramotanew@bigmir.net
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота» у ТОВ «ПЕТ»
61024, м. Харків, вул. Ольмінського, 17
Свідоцтво ДК № 3179 від 08.05.2008 р.